

LUDOVICEUM I.

ANTHOLOGIA HISTORICA

Szerkesztette:
Barna Attila – Szabó Ádám

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM

A Ludoviceum I. kötetei:

1. *Anthologia Philosophico-Politica: Fejezetek a politikai gondolkodás történetéből*
2. *Anthologia Historica: Szakaszok Magyarország és Európa történelméből*
3. *Anthologia Hungarica: Szemelvények a kultúra, identitás és nemzet fogalmak tartalmához*

LUDOVICEUM I.

2.

ANTHOLOGIA HISTORICA **Szakaszok Magyarország és Európa történelméből**

Szöveggyűjtemény

Szerkesztette:
Barna Attila – Szabó Ádám

Oktatási segédanyag

Szerkesztők:

Barna Attila – Szabó Ádám

Intézményi koordinátor:

Kis Norbert

Közreműködők:

Hatos Pál, Horváth Attila, Koller Boglárka, Kovács Gábor,
Schweitzer Gábor, Zachar Péter Krisztián, Szabó Mátyás és munkatársaik

Szakmai koordinátor:

Szabó Ádám

Tantárgyfelelős:

Hatos Pál

Oktatási felelős:

Barna Attila

Kiadja:

Nemzeti Közsolgálati Egyetem – Közigazgatási Továbbképzési Intézet

Felelős kiadó:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes

A kötetben közölt művek eredeti kiadására vonatkozó információk
a szemelvények jegyzékében olvashatók.

Tartalom

Bevezetés	8
I. Az antikvitás öröksége	11
1. Tóth Endre: Római utak Pannóniában	11
2. Ritoókné Szalay Ágnes: A római föliratok gyűjtői Pannóniában	18
II. Mítoszból a történelembé	25
3. Veszprémy László: Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források	25
4. Zsoldos Attila: Korai vármegyéink az újabb történelmi kutatások fényében	34
III. A középkorból a reneszánsz felé	42
5. Ráczy György: A visegrádi kongresszus	42
6. Csukovits Enikő: I. Lajos kormányzata	50
IV. A reneszánsz Magyarországá és Európa	56
7. Ágoston Gábor: Magyarország balkáni politikája és az Oszmán-ellenes védelem megszervezése	56
8. Ritoókné Szalay Ágnes: A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek	72
V. A háromfelé szakadt ország	77
9. Bárány Attila: A kereszténység védőbástyája 1526 őszén	77
10. Oborni Teréz – Szilágyi Aladár: Az Erdélyi Fejedelemség Kelet és Nyugat között	90
VI. Kuruc vagy labanc?	103
11. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly	103
12. Ifj. Barta János: Dinasztia végveszélyben	117
VII. Az 1789-es francia forradalom után	126
13. Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről	126
14. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet – VII. A tizenkilencedik és huszadik század. Nemzeti és rendi politika	129
VIII. Széchenyi vagy Kossuth?	146
15. Lackó Mihály: Széchenyi és Kossuth vitája	146
16. Kossuth Lajos: Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemplén megye gyűlésén	164

IX. Görgey Artúr, a hadvezér	168
17. Görgey Artúr: Életem és működésem	168
18. Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás – részletek	192
X. A kiegyezés kora	204
19. Deák Ferenc húsvéti cikke a Pesti Naplóban:	204
20. Kiegyezési törvénycikk: az 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról	209
XI. Az első világháború és Trianon 1914–1920	217
21. Trianoni békeszerződés – 1921. évi XXXIII. Törvénycikk	217
22. A velencei jegyzőkönyv és a soproni népszavazás és az 1921. évi XLVII. Tc. IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről	235
XII. A második világháború Magyarországa	240
23. Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban	240
24. Horthy Miklós kormányzó hivatalos irataiból	245
XIII. 1956	249
25. Rákosi Mátyás: Beszéd a budapesti pártaktíván (1953. július 11.)	249
26. Beszédek és iratok az 1956-os forradalomból	261
XIV. A hidegháború és a rendszerváltás kora	268
27. Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” valósága	268
28. Kádár János-interjú az NBC televízió 1988. május 8-ai adásában	276
A szemelvények jegyzéke	280
Szerzők jegyzéke	284
Válogatott általános irodalom a tantárgyhoz	286

Bevezetés

Nemzeti Közszerológati Egyetem Rektora és Rektori Tanácsa az egyetemi közös oktatási modulok tantárgycsoportjainak és tantárgyainak megújításáról hozott határozatot 2019 őszén. Ennek keretében új tantárgyak bevezetésére is sor kerül. A közös modulok az egyetem jogelődjére, az 1808-ban közadakozásból, az Országgyűlés határozatával létrehozott tisztképzőre, a Ludovikára való utalással a *Ludoviceum* címet kapták összefoglalóan (*Ludovicea*).

A *Ludoviceum* tantárgycsoportjai közül az első (*Ludoviceum I.*) az alapszak (BA) három évfolyama részére, *műveltség, kultúra, értékek* tárgykörökben, három tantárgyat tartalmaz. Az első, az I. évfolyam számára az *Anthologia Philosophico-Politica: fejezetek a politikai gondolkodás történetéből*, a második a II. évfolyam számára az *Anthologia Historica: szakaszok Magyarország és Európa történelméből*, a harmadik a III. évfolyam számára az *Anthologia Hungarica: szemelvények a kultúra, identitás és nemzet fogalmak tartalmához* címet viseli.

A tantárgycsoport három tantárgya egységes módszertan szerint épül fel. Alapvetően történeti alpra építve, a témák vertikálisan, azaz időrendben követik egymást az ókortól napjainkig, horizontálisan pedig kiegészítőleg kapcsolódnak egymáshoz. Az egyes témák tárgyalásakor az oktatók utalhatnak a másik két tantárgy megfelelő témáira. A hallgatók egy-egy korszakról alkotott képe a három tantárgy párhuzamos témái által válik teljesebbé a harmadik tanév végére.

A tantárgyak oktatása tantárgyanként egy-egy szemelvénykötet anyagára támaszkodik. Az órák keretében a hallgatók és az oktatók az adott órai szemelvényeket közösen tárgyalják meg előzetes elolvasást esetleg önálló, kiegészítő tájékozódást is követően. A *Ludoviceum I.* tantárgyai számára meghatározott oktatásmódszertani alapelvek szerint, az oktató – a felkészültebb moderátor szerepében – a foglalkozásokon egyike a beszélgetőpartnereknek.

A szemelvénykötetek 14 hetes félévekre készültek, ennek megfelelően 14 témát tartalmaznak tantárgyanként. Mivel 14 alkalom nem elegendő a címek szerint jelzett tartalmak részletes kibontására sem, a tematikusan és határozott számban, terjedelemben válogatott szemelvények egy-egy súlyponti jelenséget idéznek fel az adott tárgyból, vagy összefoglaló jellegűek. A szemelvények képezik a címben jelzett témák megbeszélésének alapját. A tantárgyak bevezetését egy kísérleti félév előzi meg, amely alatt ún. *pilot* program keretében oktatják az új tárgyakat. A félév tapasztalatai beépülnek a követendő oktatásmódszertanba, illetve a szemelvénykötetek tartalmát is módosíthatják.

Jelen kötet a *Ludoviceum I.* második tárgyának: *Anthologia Historica: szakaszok Magyarország és Európa történelméből* a 2019/2020-as tanév második félévében sorra kerülő *pilot* program számára összeállított szemelvényeit tartalmazza.

A 14 pontos történeti tematika alapvetően Magyarország történelmével foglalkozik, kitekintéssel az egyetemes történelemre is. A témákhoz 2-2 rövidebb-hosszabb szemelvény tartozik, közülük némelyik több forrás összesítéséből állt össze. A szemelvények tematikájának időrendje a napjainkig ható ókori jelenségekkel indulóan a középkoron át közel a jelenig tart. Válogatásukkor szempont volt a súlyponti események, korszakok felelevenítése. A modern szerzőktől válogatott írások az újabb és új kutatási eredményeket tartalmazzák. A források és az összefoglalások szerzői néha szükségképpen szubjektív nézőpontokat is képviselnek, amelyek megvitathatók, illetve meg is vitatandók a szemináriumok keretében. A kötet szemelvényeinek tartalma témánként egymáshoz is kapcsolódik előre- és visszautaló módon.

Az első téma két áttekintő szemelvénye az ókor hazai hagyatékával foglalkozik, a napjainkban is észlelhető, sőt használt római kori utakkal és a korszakból helyben maradt, kőbe vésett forrásokkal, a feliratokkal. A második téma két szemelvénye a honfoglalás korának magyarországi területeit és a honfoglalás kori források egy csoportját mutatja be. A második szemelvény a korai államszervezés kérdéseivel foglalkozik, tágabb kitekintéssel az Árpád-korra. A harmadik téma a 14. század egyik, napjainkban is ható eseményét, a visegrádi királytalálkozót tárgyalja, valamint a középkori Magyarország egyik virágkorának számító időszakát, Nagy Lajos uralkodását idézi fel. A 15. századot az aktív külpolitika határozta meg, ez részben a törökök elleni harcokat jelentette, részben pedig Hunyadi Mátyás király nyugati politikáját. A negyedik téma két szemelvénye Hunyadi János és Hunyadi Mátyás személyén keresztül tágabb összefüggésekbe ágyazottan eleveníti fel a korszakot. Az ötödik téma két szemelvénye a 16. század meghatározó eseményét, a mohácsi csatát, illetve következményeit idézi fel. A hatodik téma a török kiűzését követő évszázad két fontos mozzanatát tárgyalja, a Rákóczi-szabadságharcot és a Habsburg-dinasztia lányági öröklését. Mindkettő meghatározta a század történetének alakulását. A hetedik téma a felvilágosodás korát eleveníti fel, valamint a hosszú 19. századot indító eseményeket. A nyolcadik téma a reformkor meghatározó szellemi-politikai áramlatait mutatja be. A kilencedik téma az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot tárgyalja Görgey Artúr nézőpontjából, illetve a szabadságharc bukását követő eseményeket. A tizedik téma a kiegyezés korával foglalkozik. A polgári Magyarország kialakulásának korszaka a nemzet és az uralkodó közötti kiegyezéssel vette kezdetét, és az első világháború végéig tartott. A tizenegyedik téma az első világháborút lezáró békeszerződéssel és annak hatásaival foglalkozik, tágabban a két világháború közti korszakkal. A tizenkettedik téma a második világháború időszakát tárgyalja, ezen belül a magyar katonaság részvételét a háborúban, illetve a háborúból való kiugrási kísérletet. A tizenharmadik téma a második világháború végét követő kommunista korszakot idézi fel. A korszak meghatározó eseménye volt a máig ható 1956-os forradalom. A tizenegyedik téma a kommunista rendszeren belül fordulópontra jelentő 1956-os forradalom és az 1989-es rendszerváltás közötti időszakot tárgyalja két szemelvény által.*

Az eredetileg szaktanulmány-szemelvényekből a jegyzethivatkozásokat kivettük, elsősorban a tartalomra való jobb összpontosítási lehetőség miatt, de a kötött

* A kötet első hat témájának szemelvényeit Szabó Ádám, a fennmaradó hetet Barna Attila válogatta.

terjedelmet tekintve ezáltal a főszöveget is teljes vagy teljesebb terjedelemben lehetett betenni a gyűjteménybe. A szemelvények ezáltal mind részletnek tekinthetők.

A tantárgy témáihoz javasolt a kiegészítő érdeklődés, informálódás, akár az internet nyújtotta lehetőségek használatával.

A szemelvények forráshelye a kötet végén található, a szerzők jegyzéke és a tantárgyhoz ajánlott, további tájékozódást lehetővé tevő irodalomjegyzék előtt.

I. Az antikvitás öröksége

Az ókori geopolitikai struktúrák felbomlása és a középkori világ kialakulása

Az ókori Mediterráneum, Közel-Kelet és Európa eredményei a Római Birodalomban összegződtek, területi és szellemi szempontból egyaránt. A birodalom felbomlását követően az örökségén betelepülő barbár népek és a Bizánci Birodalom osztoztak. Az első évezred végére a Bizánci Birodalom mellett a Német-Római Birodalom tekintette magát Róma örökösének. A két birodalom határmegyéjére települt be a korábbi avar szállásterületre a honfoglaló magyarság. A honfoglalók nemcsak a pannóniai hagyatékkal szembesültek, hanem a kereszténység felvételével átvették a római örökség szellemi normáit is, és ennek megfelelően, bár sajátos vonásokkal indult neki a magyarság a második évezrednek. A szeminárium során az ókori világ felbomlása, átalakulása, örökösei kerülnek szóba és a magyarság beilleszkedése Bizánc és a Német-Római Császárság közé. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 1., 2. és *Ludoviceum I./3.:* 1., 2.

1. Tóth Endre: Római utak Pannóniában

A Földközi-tenger medencéjét és fél Európát elfoglaló Római Birodalomban a császárkorra 80-100 ezer kilométernyire becsült úthálózat épült meg.

A birodalom katonai irányítását és a közigazgatás eredményes működését a földrajzi viszonyok figyelembevételével célszerűen kialakított, tartósan megépített és karbantartott úthálózat segítette elő. Az úthálózat nemcsak a katonaság és a hírközlés gyors és pontos célba érését szolgálta, hanem a kereskedelmet is megkönnyítette, hatékonyra és ellenőrizhetővé tette. A közlekedés fontosságát a Forumon felállított *miliarium aureum* [arany mér földkő] kitűnően jelképezte: valóban minden út a birodalom fővárosába, Rómába vezetett.

A római császárkor után hasonló, a gyors és a körülményekhez képest kényelmes közlekedést biztosító útépités kezdetei Európában csak a 18–19. századig nyúlnak vissza. Az útépitést a kora császárkorban a terület katonai megszállása, később pedig a katonai és a polgári igazgatás igényei, a hírközlés gyorsaságának a biztosítása határozta meg, amit az alapján az Augustus császár uralkodása idején megszervezett állami postaszolgálat (*cursus publicus*) tett teljessé. Nem utolsósorban pedig – legalábbis a birodalom nyugati felében – a római civil élet alapegységét jelentő városok főleg az út menti településekből fejlődtek ki, vagy eleve ott alapítottak városokat. Az

úthálózat egyrészt a városokat kapcsolta össze és biztosította a forgalmat, másrészt a területenként változó szerkezetű katonai megszállás érdekében a katonaság táborait kötötte össze, vagy vezetett a birodalom határára, amelyet a Rajna és a Duna mentén ugyancsak úttal összekötött katonai táborok sora védett. Az utaknak a katonai és a civil életben betöltött szerepe alapján meghatározta helyzetüket és megépítésük körülményeit. Az állami feladatokat, a birodalom kormányzását elősegítő utak megépítése állami feladat volt. Ezeket a birodalmi főutakat *via publicának*, azaz közútnak nevezték, és elsősorban ezek megépítésére fordítottak gondot már a köztársaság korában is. Szerkezetük, építésük a főutak esetében volt a legalaposabb, és ezért a legmaradandóbb: ma a mezőgazdasági munkák ellenére is ezek a leginkább láthatók. A főutak a városok közti közlekedést segítették elő; a *vicusokba*, a villagazdaságok központjaiba bekötőutak segítségével lehetett eljutni. A magánutak, a *via privaták*, a magántulajdonú földeken vezettek. A földtulajdonosok közlekedését szolgálták, ezért alaposabb építésükre és karbantartásukra kevesebb anyagi lehetőség volt. A bekötőutak karbantartása nem volt állami feladat. Ezért a birodalmi főutak a következő évszázadokban sokkal inkább fennmaradtak, mint a városokat a villákkal, falusias településekkel, *vicusokkal* összekötő utak, amelyek gyakran nem voltak kiépítve.

A főutak a kor kívánalmainak megfelelően kiépített infrastruktúra miatt – szálláshelyek, kocsmák, lóváltó állomások, a birodalmi postaszolgálat állomásai – a közlekedés gyorsaságát biztosítani tudták. Számos adat maradt fenn a római korból a hírvitel gyorsaságáról, amely eltérő időt vett igénybe egy magánlevél kézbesítése és az államérdeket szolgáló hír továbbadása esetén. Pannóniai példák: Pertinaxot Kr. u. 193. március 28-án gyilkolták meg Rómában. Halálhíre legkésőbb április 8-án este megérkezett a Duna menti Carnuntumba, ahol a *legio* április 9-én császárrá kiáltotta ki Septimius Severust. A hír tehát 10-11 nap alatt jutott el Carnuntumba, amely 1105,56 km távolságra feküdt Rómától. 11 napig tartó úttal számolva a futárok napi teljesítménye 100,5 km volt. Az abrytusi csatavesztés (Kr. u. 251) híre körülbelül 110 km-es napi menetsebességgel kilenc és fél nap alatt érkezett meg az 1068,56 km távolságban fekvő Aquincumba.

A városok, katonai és polgári igazgatási központok közti főutakon a közlekedés irányáról a római úttérkép (*Tabula Peutingeriana*) és útikönyvek tájékoztattak (mint az *Itinerarium Antonini*). Az *Itinerarium Burdigalense* egy 4. század első felében történt jeruzsálemi zarándoklat útvonalát írta le. Az *Itinerariumok* csak a főutakat közlik. A korábbi feljegyzésekből Caracalla egyiptomi utazásának alapján a 3. század végén összeállított *Itinerarium Antonini* útvonalanként csoportosítva jelzi az egyes települések közti távolságot: az egyes szakaszoknak a kiinduló- és végpontját, a „fejállomást” adja meg. A középkori másolatban fennmaradt *Tabula Peutingeriana* szintén korábbi alapokon szerkesztett térképe végső formáját az 5. század első harmadában nyerte. A római útitérkép és a feljegyzések a Karoling-korban is ismertek voltak. A *Tabula Peutingeriana* egy kéziratát a Sankt Gallen-i kolostorban őrizték. Nagy Károly avar hadjárata alkalmával például és később is bizonyos fokig figyelembe vették a térképeket. Így Carnuntum neve valószínűleg csak útikönyvből vagy térképről válhatott ismertté a 9. század elején. Tudjuk, hogy a „térképeket” Nagy Károly megbecsülte. Az Einhardus által feljegyzett végrendeletében külön megemlékezik három ezüstsztalról.

Az egyik négyszögletes asztalra Konstantinápoly, a másik kerek asztalra Róma városának képe volt felvésve, a harmadik asztal pedig az egész világmindenséget ábrázolta, talán a Ptolemaiosz-térkép alapján.

A főutak nyomvonalának kijelölését és az úttest megépítését Pannóniában a terület katonai megszállása, később pedig a katonai és kormányzási szükségletek határozták meg. A tartomány katonai védelmét, kormányzását és az igazgatás eredményes működését célszerűen kialakított és karbantartott úthálózat segítette. Az útvonalak az útikönyvek alapján a terepjelenségek (terepbejárás, légifényképek, földrajzi nevek vizsgálata stb.) segítségével kutathatók és rekonstruálhatók. A birodalom Duna-határa melletti hadi út és a tartomány főútjainak egyes szakaszai a terepen ma is felismerhetők. A vastag kavicsfeltöltés a mezőgazdasági munkák ellenére is sok helyen jelzi az utak nyomvonalát. Ahol az utak alapozásához kevesebb kavicsot használtak fel, ott a felszínen alig maradt nyomuk, és csak a légi felvételek segítik a nyomvonal megállapítását. A kisebb jelentőségű utaknak szinte semmi nyoma nem maradt, legfeljebb egy-egy villagazdaság közelében rövid szakaszuk figyelhető meg.

A tudatos pannóniai útkutatás kezdetei a 18. század végére nyúlnak vissza. Arra az időre, amikor a régészettudomány Schoenwisner István, majd Katancsich Péter működésének köszönhetően elsősorban Pannónia római múltjának a kutatásával megkezdődött. Ez időben jelentek meg az első nyomtatott megyei térképek, amelyeken a földmérők a jelentős terepjelenségeket, így a hosszan követhető római utakat, gyakran feltüntették. A rendeletetésüket is felismerték, amit a vonalak mellé írt magyarázó feljegyzések (*via antiqua Romanorum*) bizonyítanak. Már ezt megelőzően, egyes 17–18. századi kéziratos térképeken, főleg Mikovinyi Sámuel térképlapjain is feltüntettek egyes római útszakaszokat. Később azonban, egy jó évszázadon keresztül a római utak megfigyelése a terepen elmaradt, sőt a földmérők által pontosan feltüntetett utakat sem vették figyelembe. A 19. század végén Finály Gábor nem a felszíni nyomok, hanem az *Itinerariumok* alapján, hozzávetőlegesen légvonalban rekonstruálta a római utak futását. Ez a munka kétségtelenül szükséges volt, azonban csak kiindulási pontot jelenthetett a kutatáshoz, illetve az útkutatásnak egy másik forráscsoportját jelentette. A terepkutatás csak a 20. század középső harmadában indult meg ismét ifj. Alföldi András és Simonyi Dezső munkáival.

Az úttöltések a földművelés következtében egyre inkább elpusztultak. Egyes vonalszakaszok a 19. századi tagosítások alkalmával, a 20. század közepén a tszföldek összevonásával tűntek el a felszínről; a töltéseket a gépi földművelés és az erdők újratelepítésekor elegyengették. A legjobban megépített és a leginkább karbantartott főutak tudtak a földművelésnek leginkább ellenállni, ezért főleg ezeknek maradt nyoma. Ha az úttöltéseket nem megfelelő vastagságú kavicsrétegekből töltötték fel, az elszántás után a nyomvonal már alig figyelhető meg. Emellett a talaj minőségétől is függ a régészeti felismerés lehetősége. A kavicsban gazdag Nyugat-Dunántúllal ellentétben a keletebbre húzódó római utak töltését kevésbé építették kavicsból, ezért a földeken a szétszántott kavicscsík ma már nem vagy csak alig ismerhető fel. A Nyugat-Dunántúlon és a *limes*-úton a kavicscsík, néhol a megmaradt töltés, a kelet-dunántúli utaknál esetenként a légifényképek segítségével lehet megállapítani az utak nyomvonalát vagy egy-egy rövidebb szakaszát. A dunántúli főutak térképezésének az volt a célja, hogy a korábban feltételezett útvonal-rekonstrukciók helyett a nyomvonalat

az útmaradványok, a terepjelenségek alapján lehessen pontosan meghatározni. Az úthálózat megállapítására csupán az *Itinerarium*-adatok és az ismert római lelőhelyek összekötése nem alkalmas, mert az utak valódi nyomvonala a terepen ismeretlen marad, és ezért a településtörténeti összefüggések feltárására nem alkalmas. A főutak nyomvonalának megállapítása után nyílik lehetőség az *Itinerarium* településneveinek az azonosítására, az útállomások rendszerének a megállapítására, az épületek feltárására, alaptípusaik és rendeltetésük meghatározására. Amíg a nyugat-dunántúli utak a terepen fellelhető nyomvonalon futnak, a Kelet-Dunántúlon csak rövidebb szakaszok határozhatók meg, amelyekből nem könnyű a nyomvonalak teljes hosszának megállapítása.

A pannóniai úthálózat gerince a császárkorban négy főút volt. A tartomány megszállásának a kezdetén először két távolsági utat építettek ki; ezek észak és kelet felé a határra vezettek, a Dunához. A két legkorábbi út a római foglalás következményeként jött létre. Az egyik Emonát elhagyva Poetovio (Ptuj, Szlovénia) térségéből – mintegy az itáliai Via Postumia folytatásaként – a Dráva-Száva között kelet felé a szerémségi Duna-határra, a másik út pedig Nyugat-Pannóniában észak felé, szintén a Dunához vezetett. Poetovio központi szerepét a pannóniai úthálózatban jól jelzi, hogy ebben a városban szervezték meg később a több tartományra kiterjedő illyricumi vámszervezet központját. Poetovio kedvező fekvése, földrajzi adottságai évszázadok múlva jelentkeztek újra, amikor a középkorban Pettau kereskedelmi jelentősége ismét megnőtt. A dél-pannóniai út egyben Itália és a nyugati birodalomrész szárazföldi összeköttetését biztosította Kis-Ázsiával és a keleti tartományokkal.

Az észak felé vezető főút a római hódítás előtt már használt, de még kiépítetlen borostyánkőút nyomvonalát követte: Aquileiától Emonán és Poetovión keresztül észak felé a birodalom határára, a Duna felé tartott, majd tovább vezetett a Balti-tengerhez. Az idősebb Plinius leírását a borostyánkereskedelemről leletek tanúsítják. A Balti-tenger partvidékéről ezen az úton szállították a borostyánkövet a birodalomba, ahol ékszereket, dísztárgyakat faragtak belőle. Az út megépítése és egyúttal a hadsereg utánpótlási vonalának megszervezése a germán frontig Tiberius császár (Kr. u. 14-37) uralkodása alatt kezdődött meg. A borostyánkőút mellett alapított Savaria szerepét a tartományi úthálózatban jól mutatja a közelmúltban a város déli kapuja közelében előkerült 1. századi mérföldkő, amelyre a Rómától mért távolságot vésték fel. A 675 mérföld egyezik Savaria és Róma római utakon mért távolságával (1000 km).

A harmadik főút a határon vezető *limes*-út volt. Amikor a Flavius-kor végére a hadsereg egységei a birodalom határát jelentő Duna mentén sorakoztak fel, a táborok és őrtornyok között megépült az összeköttetést biztosító útvonala. A gyakran magas töltésre épített és karbantartott út szinte teljes hosszában ismert. A lineáris védekezés miatt a Duna menti *limes*-út jelentősége megnőtt. Az Itáliával és Rómával – azaz a császárral és a központi igazgatással – az összeköttetést biztosító másik két főút jelentősége azonban továbbra sem csökkent.

A negyedik főút délkelet felől vezetett északnyugat felé, és a *limes*-utat rövidítette le a Dunántúlon. Byzantium felől érkezett, és Sirmiumon, Sopianae, Savarián keresztül Augusta Treverorumba (Trier, Németország) vezetett.

Az *Itinerarium Antonini* a főutakat olyan módon rendszerezte, hogy az igazgatási központok között tájékozódást tudjon adni. Savariából és Sopianaeból kiindulva

sorolja fel az útleágazásokat; e két város volt a polgári önkormányzat felső szerve, a tartományi gyűlés székhelye. Az útikönyv leírta az utat Savariából a vindobonai (Bécs), a carnuntumi és az Arrabonán (Győr) keresztül a brigetiói (Komárom-Szöny) *legiotáborba*, végül Pannonia Inferior helytartói székhelyére, Aquincumba. Sopianaeból, amely a tetrarchia idején Valeria tartomány polgári helytartójának a székhelye lett, szintén a *legiotáborokba*, Aquincumba, Brigetióba és Carnuntumba igyekvőket tájékoztatta. Tehát az útikönyv az egyes útszakaszok célállomásául polgári és katonai helytartói székhelyeket és *legiotáborokat* ad meg, ami jól jelzi az összeállítás katonai és közigazgatási célját. A főutak gyakorlatilag az összes ismert pannóniai városi rangú települést érintik, ezeket az *Itinerarium* meg is nevezi. Arra azonban nem tudunk választ adni, hogy az útikönyv a többi útállomást milyen szempontok alapján választotta ki (szerepet játszhatott a település nagysága, jelentősége – ha például birtokközpont volt –, vagy az úthálózatban betöltött szerepe: mellékutak leágazásánál vagy útkereszteződésnél fekvő város, esetleg folyami átkelőhely).

Az útikönyvek alapján az útmaradványok segítségével és a terepviszonyok figyelembevételével a következő főutak nyomvonalát sikerült a Dunántúlon meghatározni. A borostyánkőút (*Tabula Peutingeriana, Itinerarium Antonini* 262,3–8) teljes szakasza ismert. Az út Zala megyében, Lentitől délre lépi át a Drávát, és az egykori Varasd–Pozsony-i országút alatt vagy közvetlenül mellette tart a Zala északi partján fekvő Salla (Zalalövő) *municipium*áig. Zalalövőtől északra a szántóföldeken át vezet Nádasd körzetébe, ahol két ágra szakadva kelt át a Rábán. A nyugati ág csak egy 18. századi, Vasvár megyét ábrázoló térképről ismert: ez Körmen mellett vezetett Savariába. A keleti ág Katafa körzetében haladt át a Rábán, nyomvonala a terepen Savariáig követhető. A Rába déli partján egy árokkal körülvett kiserőd ellenőrizte az átkelést. A Rába-híd helyét egy 19. századi vázlatrajz megörökítette. A Rábától északra, Rempeshollós és Sorokpolány között a mai út ráépült a rómaina. Sorokpolánytól délre az út nyugati oldalán útállomás állt fenn a 3. század közepéig. A borostyánkőút Savaria észak-déli főútvonalát alkotta, és a *coloniától* északra, Scarbantián keresztül, ismert vonalon tartott Carnuntumba.

A Savaria–Brigetio-i út Arrabonánál érte el a *limes*-utat (*Itin. Ant.*, 262,9–263,2). Nyomvonala a terepen mindvégig ismert. Az út Sárvártól északra kétfelé ágazik. Az északkeleti ág mellett egy útállomást tárt fel Gabler Dénes. Az útvonal Ostffyasszonyfa és Pápóc között ma csak egy 19. századi kéziratos térképről ismert, mert az erdőben vezető töltését az újratelepítéskor elszántották. Több szakasza az 1950-es évek elején még megfigyelhető volt. Pápócnál keletre fordul: Kemeneszentpétertől nyugatra a töltés egy szakasza is megmaradt. Átkelve a Rábán, egy útállomás mellett észak-északkelet felé, Egyed irányába halad. Egy Rábaszentandrásztól északra talált, rongált felületű mérföldköfeliraton csak a XLVII mérföld olvasható: ez megfelel a lelőhely és Savaria távolságának. Az út ismét átkelve a Rábán érinti Mursella *municipium*át, majd Ménfőcsanak térségében jutott el Arrabonába. Az utóbbi szakaszon 3. századi mérföldkövek kerültek elő.

A Savariából Arrabonába vezető útból Sárvár körzetében ágazott kelet felé az aquincumi út (*Itin. Anton.* 263,3–9). Az út Sárvártól Celldömölkig csak néhol figyelhető meg; a Somló-hegy környékén érte el a Bakonyt, és többé-kevésbé a mai 8. számú út körzetében vezetett Aquincum felé.

A Savaria és Sopianae közti útnak (*Itin. Ant.* 232,8–233,5) csak néhány rövidebb szakasza ismert, a terepviszonyok azonban hozzávetőlegesen megadják a vonalát. Nem közvetlenül Savariában ágazik el a borostyánkőútból, hanem a *coloniától* délre. Az út kavicsozásának kevés nyoma maradt a Rábáig. A folyó északnyugati partján egy útállomás maradványai jelzik az átkelőhelyet. A Rábától délkeletre, egy rövid szakaszon a töltés is megmaradt. Az átkelőhely körzetét az egykori római híd cölöpjei miatt ma is „Római partnak” nevezik. Az út innen délkelet felé fordul, de a kavicsos talajú Hegyháton a szétszántott kavicscsík sem figyelhető meg. Rómer Flóris Keléd környékéről jegyezte fel a római úttest használatát. Az út valószínűleg Balatonhídvégen keresztül haladt dél felé, majd a Somogyzsitván át délkeletre tartott Szigetvár és Pécs irányába.

Még kevesebb nyoma maradt a Sopianae-ből észak felé, Arrabonán keresztül Carnuntumba, Brigetióba és Aquincumba vezető utaknak. A három út a Mecsek miatt valószínűleg két irányban hagyta el Sopianae területét. Az Aquincum felé vezető keleti ág (*Itin. Ant.* 264,1–6) a domborzat alapján valószínűleg Hosszúhetény–Zobákpusztá–Magyaregregy irányban vezetett át észak felé a Mecseken, vagy a mai 6-os út körzetében Bonyhád térségében fordult észak felé. Vajtától és Cecétől kissé keletre haladt Tác felé, majd az *Itinerariumban* is jelölt útválasztással Gorsiumon vagy a közel fekvő Herculián (Szabadbattyán?) vezetett keresztül, végül északkelet felé fordulva Tárnokon keresztül érkezett Aquincumba. A másik két út egy szakaszon feltehetőleg azonos nyomvonalon vezetett át a Mecseken; Dombóvár körzetében keresztelték a Kapost. Az egyik út (*Itin. Anton.* 264,7–265,3) Alsóhetényen, Ságváron keresztül érte el a Balatont, majd ezt kelet felől megkerülve áthaladt Szabadbattyán körzetén, és a Vértes és a Bakony között, Mór, Oroszlány felé tartott, Kocs és Mocska térségében érte el a brigetiói *legiotábor*t. A keleti ág (*Itin. Ant.* 267,5–10.) vonala egyáltalán nem ismert. Még azt sem tudjuk, hogy kelet felől kerülte-e meg a Balatont vagy Tihany közelében kelt át a tavon.

A Duna-kanyart lerövidítő út (*Itin. Anton.* 245,7–246,2) szinte teljes hosszában meghatározható nyomvonalon fut Pilisborosjenő–Piliscsév–Kesztlőc–Dorog irányába, és Tokodtól nyugatra csatlakozik a *limes*-úthoz. Pilisszántón és Piliscséven az utat ellenőrző, 4. század végi, kőből épült őrtornyok alapfalait tárták fel. A Pannónia és egyben a birodalom dunai határa mellett vezető, jól karbantartott *limes*-út nyomvonala a légifényképekről Visy Zsolt kutatásai alapján teljes hosszában ismert.

Ahol a terepen ismerjük az utak irányát, feltűnő a célállomás felé vezető irányítás pontossága. A Savariától kelet felé haladó út a mai térképnek megfelelően, pontosan Aquincum felé tart. Miután az út átkelt a Rábán, az északi ág Arrabona felé vette az irányt.

Még a délkelet felé vezető, Sopianae-ba tartó út is, amelynek a nyomvonalát alig ismerjük, a Savariából Sopianae-összekötő légvonalnak megfelelően kelt át a Rábán. Ebből arra következtethetünk, hogy az útvonal kitűzését a terep gondos vizsgálata előzte meg. Az utak végleges kiépítésére ezért valószínűleg csak a 2. században került sor. Ahol a domborzati viszonyok lehetővé tették – azaz sík területen – az utak vonalvezetése egyenes; sohasem hajlik ívben, hanem szögben törik. Ez mind a borostyánkőút, mind a Savaria és Arrabona közti út esetében megfigyelhető. Tagolt domborzatú terepen lehetőség szerint kerülték az emelkedőket-lejtőket: a nyomvonal

az azonos szintvonalat követi (ez a Duna-kanyart lerövidítő, a Pilis délnyugati szélén futó úton a leginkább megfigyelhető).

Az utak általában 50–70 cm magas töltésen futottak: a borostyánkőút töltése Nádasd, a Savaria–Arrabona-i út töltése Kemenesszentpéter mellett viszonylag eredeti állapotában maradt meg. Az úttest alapja általában 5 méter szélességű. A nyugat-dunántúli utak töltését jól ledöngölt kavicsból, általában nagyobb kövekből készült alapozás nélkül építették meg. Az utak felső rétegében a kavicsot habarcsos kötőanyaggal tették szilárdabbá. A kavicsra tapadt kötőanyag néhol ma is megfigyelhető. Kőlapokból készült burkolatot – szemben az *italiai* utak többségével – csak a városi utcáknál alkalmaztak, a Nyugat-Dunántúlon elsősorban bazaltlapokból. Mivel a főutak töltésre épültek, a két oldalukon árokra nem volt szükség. Ha a felöltést a földművelés később el is egyengette, a szétszántott kavicssáv sok helyen ma is jelzi az utak vonalát. Mivel a Kelet-Dunántúl szegényebb volt kavicsban, a töltést itt zúzott kőből rakták. Ezért az újkori szétszántás után a töltésnek alig maradt nyoma: a vonalát légi felvételekről lehet kideríteni; összefüggő, hosszabb vonalakat, sőt nyomvonalváltozásokat szinte csak a birodalmi határ menti úton, a Duna mellett lehetett megállapítani.

Mérföldkövek nagy számban a *limes*-úton kerültek elő, a többi főúton csak alig néhány. Az út menti szálláshelyekről, lóváltó állomásokról és hidakról ma még keveset tudunk. Ezek a borostyánkőút mentén a terepviszonyoktól, főképpen a vízi átkelőhelyektől függően általában 15 km-es távolságban álltak. A fontosabb folyóátkelőket erődített őrhelyek ellenőrizték (így a Rába átkelőhelyét a borostyánkőút mellett, Katafán). Útállomást Sorokpolánytól délre tártunk fel: ez közvetlenül a borostyánkőút nyugati szélén épült fel. Kőhid maradványa Savariában került elő, ahol a nyugat felé vezető út hídpilléreinek alapozását a Perint patak partján megtalálták. Az Aquincumba vezető úton a Rába-hidat a mederben levert cölöpök tartották, amelyek közét bazaltkövekkel erősítették meg. A híd pilléreit a folyó medre ma is őrzi: a dendrokronológiai vizsgálat a fák kivágását a 180-as évekre határozta meg (Gryneus András munkája). Hasonló lehetett a Savaria–Sopianae-i út Rába-hídja, amit egyelőre csak az említett „Római part” földrajzi név bizonyít. Levert cölöpkötegek tartották az aquincumi *legiotábor* mellől a Barbaricumba átvezető fahíd pilléreit is.

Mivel a római településhálózat gyökeresen különbözött a középkortól, a római utaknak később csak ritkán, legfeljebb egyes szakaszait használták közlekedésre. A középkori települések a földrajzi adottságokat másként hasznosították, mint a rómaiak. Kitűnően megfigyelhető ez a borostyánkőút esetében, amely Savariától nyílegyenesen tartott észak felé. A magyar falvak azonban mégsem a római út mellett, hanem a közeli Gyöngyös-patak mellé települtek. A középkori út a falvakon vezetett keresztül, és a néhol csak 20-50 méterre vezető római utat közlekedésre nem használták, hanem elszántották.

A római útkutatás a középkori főutak topográfiájához is hozott eredményt. A Vas megyei Hegyháton vezető, ún. „Római katonák útjáról” sikerült megállapítani, hogy nem római kori volt, hanem a középkorban használták. Az út csatlakozott a borostyánkőúthoz, és Itáliába vezetett: a 9. században a magyarok ezen az úton jártak kalandozni Itáliába. Ennek segítségével sikerült értelmezni a régóta ismert vasvári sáncot és a Muraközben talált másik sáncvonalat, amelyek a földrajzi adottságokhoz, főként a vízrajzhoz alkalmazkodó nyugati gyeplős külső és belső védelmi vonalai voltak.

2. Ritoókné Szalay Ágnes: A római föliatok gyűjtői Pannóniában

Az ókori világ föliatos emlékeit a humanisták körülbelül egyi dőben kezdték gyűjteni a klasszikus szövegek kézírataival. Tevékenységüket misszióknak tekintették, amit úgy fogalmaztak meg, hogy írásban biztosítják az örökkévalóságot annak, amit napról napra pusztít az idő meg az emberi hanyagság. Ciriaco d'Ancona nevéhez fűződik a lázas leletmentés megkezdése. Követői buzgón és olykor kritikátlanul összemásolták a gyűjtött anyagot. A 15. század közepén a művészeti alkotásokon a római föliatok a pénzekkel és a kámeákkal együtt atmoszférateremtő funkciót kaptak. A század végén már maguk a kövek váltak más antik tárgyakkal együtt a humanista otthonok díszévé. Pannóniába a föliatgyűjtők a 15. század második felében, Mátyás király uralkodása idején jutottak el. Ezt már Theodor Mommsen kutatásaiból tudjuk. Ő a *Corpus Inscriptionum Latinarum* előmunkálatai során az akkor ismert valamennyi kézíratos és nyomtatott föliatgyűjteményt átvizsgálta. Alapos rostálás után ezek anyagát is közreadta a valóságosan is föllelhető föliatanyag közé sorolva. A pannóniai emlékanyagot közlő III. kötetben egyetlen 15. századi kézíratos forrást ismertet. Szerzőjét „Antiquus”-nak nevezi, mert kilétét nem sikerült megállapítania. Említi még a velencei Francesco Giustinianit, Antonio Bonfini, valamint közvetett adatok alapján Bartolomeo Fonziót is, mint akik szintén hozzájárultak a gyűjtéshez.

A humanista föliatgyűjtők végül is elérték azt, amit célul tűztek maguk elé. Az antikvitas emlékeit átmentették az utókornak. Másolataik az időközben elkallódott eredetiek helyett, vagy a mainál egy még jobb állapotot rögzítve, a tudományos vizsgálódás tárgyaivá lettek. Ismeretlenek maradtak viszont többnyire maguk a 15. századi pannóniai gyűjtők és gyűjtőútjaik körülményei.

Mai ismereteink szerint az első föliatgyűjtemény Pannónia római kori emlékeinek anyagából Francesco Giustinianitól származik. Őt a Velencei Köztársaság külön követként küldte Magyarországra Mátyás királyá koronázásának ünnepére, 1464 tavaszán. A Köztársaság ajándéka mellett 60 000 aranyforintot hozott a tervezett nagy török háború megindítására. A koronázás március 25-én, virágvasárnap volt Székesfehérvárott. A Giustinianinak adott utasítás úgy szólt, hogy az ünnepséget követő egy hét múltán térjen haza. Ezzel szemben még három hónap múlva is itt volt, valahol a végeken, Mátyás katonáinak fogságában, ahonnan végül is csak a király közbenjárására szabadult ki. Diplomáciai bonyodalmakat okozó utazása összefügg a követ antikvitáskedvelésével is.

Francesco Giustiniani magyarországi küldetését megelőzően a burgundi udvarban teljesített több éven át szolgálatot. Ismeretes, hogy a nagy török elleni összefogás egyik kiszemelt vezetője éppen Fülöp burgundi herceg volt. Giustiniani mint a török kérdés szakértője hozta a segínyt, és lehetett egy olyan titkos utasítása is, hogy szemlélje meg egy kicsit a végeket. Ám a követ egyúttal humanista is volt. Bruggei szolgálati évei alatt görög szerzők modern fordításait másolta. Az ókori föliatokat is gyűjtötte. Ennek a szenvedélyének hódolt éppen Nándorfehérvárt, amikor letartóztatták. Végül is kiszabadult, holmiját, benne a vázlatkönyvét is visszakapta. Fönn is maradt Modenában, a Muratori-gyűjteményben. Mommsen számára Wilhelm Henzen dolgozta föl a hat levélből álló, nyolcadrés alakú füzet tartalmát. Giustiniani ott volt a koronázáson, mert Székesfehérvárott lemásolta egy szarkofág föliatát.

Bejárta a tétényi rommezőt, ott két oltárkövet írt le, az egyiknél megjegyezte, hogy három nimfát ábrázol. A budai várban a Magdolna-templom padlójába már akkor be volt építve az a sírkő, amelyet utána még sokan láttak. A város közkútjánál egy szarkofág szolgált víztárolóul, mindkét oldalának föliratát gondosan leírta. A ferences kolostor kertjében és a templomban három követ is talált. A városfalon kívül egy kútnál meg egy ház falában bukkant föliratos kövekre, és egy-egyre a Szent Jakab és a Szentháromság egyházaknál. Ugyancsak egyet látott az óbudai szigeten lévő Szent Mihály-templomnál. Fehéregyháznál kettőt másolt le, a templom fölött egy forrásnál. Fehéregyháznál megjegyzi, hogy azt Nagy Károly alapításának tartják. Pannóniai gyűjtését három nándorfehérvári kő igen gondos másolata zárja le. Az egyik, egy síremlék hosszú és nagyon rossz állapotban fönmaradt föliratának lemásolásánál olyan pontos munkát végzett, hogy Mommsen azt hiánytalanul ki tudta egészíteni. Épp egy ilyen rajzolgatás közben válhatott gyanússá a vár őrségének. Vázlatfüzete 19 római kő másolatát őrizte meg. Kéziratának anyaga hazatérte után nem került be a Ciriaco d'Ancona indította itáliai föliratcorpusba. Csak Muratori figyelmét hívták föl rá, aki azután nagy részét be is dolgozta gyűjteményébe. De, amint az ismeretes, Muratori anyagát műfaji csoportosításba rendezve adta közre négy kötetben. A kis Giustinianigyűjtés így szétszóródott. Ugyanígy nem maradhatott együtt Mommsen Corpusában sem. Minden fölirat a kötet rendszerének megfelelően nyert besorolást. Ezért maradt ismeretlen az első pannóniai föliratgyűjtemény és szerzője.

Mommsen a pannóniai emlékeket tartalmazó kötetben egy bizonyos „Antiquus”-t tett az első helyre a források ismertetésénél. Őt tartotta az első itt tevékenykedő föliratgyűjtőnek. Személyét, nevét nem sikerült megállapítania, mivel gyűjtése csak másolatban maradt ránk. A másoló az ismert kompilátor, Michael Fabricius Ferrarinus, a Reggio Emilia-i karmelita kolostor priorja volt, aki megszállott lelkesedéssel dolgozta össze a másoktól gyűjtött föliratokat. Egyre gazdagabb gyűjteményei egymást követték 1477 és 1486 között. Az első a ma Utrechtben őrzött, ezt követi a párizsi, végül a Reggio Emiliában lévő leggazdagabb kézirata. Csak ez a reggioi kézirat tartalmazza először a pannóniai föliratokat is. A díszes pergamen kéziratot a prior halála után a városi tanács döntése alapján rácsos ládában őrizték. Megtekintésére is csak a rácson keresztül adtak engedélyt. Muratori megemlíti, hogy a kezében tarthatta, de nem másolt belőle. Fölriratgyűjteményében csak a párizsi kézirat anyagát használta föl.

Az epigrafika legjelesebb művelői már egy évszázada foglalkoznak az egyes föliratgyűjtemények forrásainak és leszármazásának megállapításával. A részletmunkák közül kiemelkedik e század elején E. Ziebarth összesítése, amely a konkordanciatáblázatok sorával teremtett rendet, és ad áttekintést a 15. század folyamán összegyűjtött sok ezer ókori föliratról. Ziebarth viszont a vállalt nagy munkához képest, nem egészen érthető indokolással, Michael Fabricius Ferrarinusnak csak az utrechti és párizsi kéziratait dolgozta föl. Ezzel a pannóniai gyűjtés, amely, mint mondtuk, egyedül a reggioi kéziratban található, elkerülte a további forráskutatók figyelmét.

Ziebarth azon eljárása, hogy a reggioi kéziratot nem vette figyelembe, már csak azért sem érthető, mert korábban azt már Mommsen a Corpusba bedolgozta. Az anonim 15. századi gyűjtőről, szakszerű munkájáról Mommsennek igen jó véleménye volt. Leírásait pontosnak ítélte, olyanoknak, amelyek csak autopszián alapulhatnak. Több

mint negyven fölirata (egy görög, a többi latin) egységes kis *corpus*t képez. A gyűjtés helye Buda, Tétény, Csepel, Aquincum, Szentendre, Győr, Komárom, Tata, Solymár és Siklós; ezekhez két bécsi és néhány dáciai fölirat járul. Századunkban Kuzsinszky, Kubitschek és Gerevich, más-más kutatások során ugyan, de foglalkozni kényszerültek „Antiquus” gyűjtésével. Lejegyzései folyamatosan bekerülnek a *Die römischen Inschriften Ungarns* (RIU) köteteibe. Mindez öregbíti ugyan a Mommsen megalapozta értékelést a gyűjtőmunkáról, de kísérlet se történt arra, hogy az „Antiquus” rá ragadt páncéljából kiszabadítsák azt, akinek ezt a kis gyűjteményt köszönhetjük.

Az időközben fölfedezett újabb kéziratos föliratgyűjtemények, közöttük igen gazdag tartalmúak is, arra késztették a hatvanas években Charles Mitchellt, hogy a Mommsen-, illetve Ziebarth-féle rokonsági táblázatnak, a stemmának bizonyos részleteit revízió alá vegye. Ezen újabb forráselemzés eredménye az lett, hogy Michael Fabricius forrásaként általában, de főleg a reggiói kézirat esetében Felice Feliciano Veronensis ma már elveszett kéziratait jelölte meg. Mitchell összegező tanulmányában nincsen szó a pannóniai föliratokról. Ez érthető, mert a reggiói gyűjtemény ezres nagyságrendű tételei között a mi alig több mint negyven köemlékünk nem jelentős. Nekünk Mitchell eredménye önmagában is elégséges volna ahhoz, hogy Mommsen rejtőzködő „Antiquusának” nyomára jöjjünk, ha Felice Feliciano pannóniai útját a föliratokon kívül más forrás is igazolná.

Felice Feliciano Antiquariust eddig is számon tartották valahol a humanisták második vonalában. Paul Oskar Kristeller már a 20. század elején elhelyezte őt Andrea Mantegna baráti társaságában.

1433-ban született Veronában, bár családja reggiói volt. Innen van a kapcsolata Michael Ferrarinusszal is, aki *conterraneus*ának nevezi. Fiatalon Bolognába került, Giovanni Marcanova régiségbúvár környezetébe. E tudós és lelkes társaság, közéjük tartozott Mantegna is, kirándulásokat szervezett föliratok, ókori emlékek gyűjtésére. A társasághoz tartozott Feliciano is, akinél a kedvtelés a kortársak tanúsága szerint már szenvedélyvé vált. Gondosan gyarapította azt a föliratgyűjteményt, amelyet Ciriaco d’Anconától örökölt, akinek a hagyatékát hűségesen gondozta és publikálta. Ugyanilyen szenvedélylyel hódolt másik kedvtelésének, az alkímiának is. Bekóborolta Itáliát, hogy a „Quinta essencia”-hoz szükséges antimonércet megtalálja. Már az ókortól tudott, hogy ennek az ércnek legjelentősebb előfordulási helyei Itálián kívül Hispániában és Magyarországon voltak.

Felice Feliciano életére az utolsó ismert adat 1479 nyara. Összegyűjtött levelezésében, az élete utolsó korszakából való iratok között van egy kelet nélküli levél. Ebben azt írja, hogy másnap kardinálisával Pannóniába megy, és ehhez az útjához nagy reményeket fűz. Feliciano korábbi nápolyi kapcsolatai és az időpont alapján a kardinális, Giovanni d’Aragona, Beatrix királyné öccse lehetett, aki mint pápai legátus jött 1479 telén Magyarországra. Kíséretéből csak az akkor még ifjú Raffaello Maffei, a később Volaterranus néven ismert enciklopédistáról tudunk, de bizonyára többen is lehettek. Antimont is, római követ is bőven találhatott Magyarországon. Ha az Antiquarius pannóniai útjára vonatkoztatható adatokkal kiegészítjük Mitchell vizsgálatainak meggyőző eredményeit, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy Mommsen „Antiquusa” Felice Feliciano volt. Giovanni d’Aragona 1479 decemberében jött Magyarországra. Mátyás király nagy pompával fogadta mint a megszökött

Beckensloer örökében az esztergomi érsekség várományosát. Itt tartózkodásáról 1480 nyár elejéig van tudomásunk. A királyi pár kíséretében volt Budán, Visegrádon és Tatán. A környezetében lévő humanisták aligha maradtak el a kirándulásokról.

Feliciano itineráriumát gyűjtéséből rekonstruálhatjuk. Budáról származik legtöbb fölirata. Sokat talált meg eredeti helyükön, másokat beépítve látott. Nagy méretű sírköveket másolt le a Magdolna-templom padlózatáról és a Szent János-templomból. Némelyiket őselőtte már Giustiniani is látta. Tétényben akkor még rommező volt, „urbs devastata”, írja róla. A szemben fekvő Csepel-szigeten is talált föliratos követ. A Duna partján, a hévizek forrásvidékén bukkant rá, valószínűleg még az eredeti fölállítási helyén egy nimfáknak szentelt kultuskőre. Ennél megjegyzi, hogy ilyen sokat találtak e tájon, és azokat Mátyás király a várba, a lakosztálya elé vitette. (E megjegyzése alapján tette Mommsen „Antiquus” útját Mátyás király idejére.) A közfürdőben is római követ másolt, egy mérföldkő volt ide beépítve. Az óbudai apácák kolostoránál két föliratot talált. Forráshelyül említi még a Szent Jakab- és a Szentháromság-templomot. Egy amfiteátrum bérelt helyének fölirata egy meleg vizű tó melletti falba volt rögzítve. Itt a tónál megemlíti, hogy a benne lévő halak teljesen élvezhetetlenek. Látta még Aquincumnak (a kortársakkal együtt ő is Sicambriának nevezi) a Dunáig húzó falait. Halászok húztak ki a Dunából otlétekor egy háromoldalú rézgerendát, amelynek szélessége egy láb, hosszúsága négy könyök volt. Mindkét végén fogantyú volt bronzból, görög fölirattal. Egy-egy követ másolt le Solymáron, Szentendrén és Komáromban. Győrben a székesegyház faláról lerajzolta az oda beépített követ. De ugyanott látott két szabadon álló síremléket is. Tatán, ahol hosszasabban időzhetett, igen sok följegyzésre méltót talált. A vár előtt egy igen szép síremléket látott. De volt ilyen a ferencesek templomában is. Ugyanott lerajzolt kétféle római téglát, mert ilyenekkel volt kikövezve a kolostor. Megcsodálta azt a tizenkét istent ábrázoló oszlopot, amely egy templomba volt beépítve, és ma is páratlan kincse a múzeumnak. E különösen szép oszlop és egy diadalív töredékéből arra következtetett, hogy ott valaha talán egy igen nagy méretű palota állhatott. Siklós a legtávolabbi hely, ahol gyűjtőútján járt.

Feliciano leírásaiból több tanulság is adódik. Mint a Ciriaco-iskola többi követője, ő is a föliratot viselő kövekre figyelt elsősorban. A tatai oszloptól eltekintve más műalkotást nem írt le olyat, amin nem talált írást. Figyelemre méltó az is, hogy az antikvitás iránti rajongásnak mai mércével mért esztétikai indítékait nála hiába keressük. Egy tatai sírkőről azt írja: „sepulchrum pulcherrimum”. Ez a darab nem maradt fenn, de megvan ugyanannak a családnak, föltehetően közelkorú, és talán ugyanattól a kőfaragótól származó másik síremlékéről készült fénykép. Ez a kő nem tartozik a pannóniai emlékanyag kiemelkedően szép alkotásai közé. Feliciano elismerése talán a síremlék jó állapotának vagy nagy méretének szólt.

Giustiniani 19 föliratából ma már egyetlen egy sincs meg. Felice Feliciano 41 kövéből megvan a győri székesegyház falába épített fölirat és a tatai oszlop. További két követ még Schönvisner, illetve Katanchich látta a várfalba beépítve, azóta nyomuk veszett. Mivel hat követ mindketten láttak, a két itáliai föliratgyűjtő összesen 54 kő rajzát őrizte meg.

1489. július 1-jén egy hajó kötött ki a budai Duna-parton, amely Erdélyből római köveket hozott. A firenzei Bartolomeo della Fonte jelen volt az eseménynél. Jegyzetfüzetébe

a dátumot is, a kövek fölíratát is pontosan belemásolta. Az „e Transilvania... iussu Mathiae Corvini Regis” érkezett rakomány talán több követ is hozott, a firenzei humanista háromnak a fölíratát őrizte meg. A pontos dátum és a kísérőszöveg mutatja, hogy minden mozzanatot fontosnak tartott följegyezni. A különleges hajó érkezése ugyanis egy gondosan programozott látványosságsorozat része volt. A király tavasz óta Budán tartózkodott. Itt fogadta a pápai legátust, a Velencei Köztársaság hosszú idő után újra Magyarországra küldött követét, és Miksa római király közvetítésével a császár megbízottait. Jelen voltak a török követek is. A királynak sikerült úrrá lennie valamennyi, korábban ugyancsak bizonytalan kimenetelűnek látszó diplomáciai tárgyaláson. A követek hazairt jelentéseikben az „örök békét” említik. Úrnapján (június 18.) a budavári főtemplom szószékén Bakócz Tamás győri püspök nyilvánosságra hozta a király diplomáciai sikereit, főképpen a császárral való közeli végleges megegyezésének tervét. Az egyezmény része volt János hercegnek a császár unokájával kötendő házassága és a trónutódlás kérdése is. Ezen általános eseményort a megfelelő reprezentáció kísérte. Ennek egyik időzített látványossága volt a római kövekkel megrakott hajó budai partot érése.

Az előzmények 1486 őszére nyúlnak vissza. Ekkor jelentkezett Mátyás udvarában Antonio Bonfini olasz humanista, más művei között egy libellusszal a király római eredetéről. Az itáliai uralkodóházak mintájára Bonfini a Hunyadiak családfáját a Róma alapítása előtti időkre, Herkulesig (!) vezette vissza. Humanista kompilációjához, amely a Gens Valeria és a Corvinusok rokonságát mutatta ki, Magyarországon tárgyi bizonyítékokat talált. Római pénzeket mutattak neki, amelyekon ott a holló, csőrében a gyűrűvel. Ugyanilyen vésetű gemmákat is látott. De írásos bizonyítékokra is lelt a Valeriusok fogadalmi kövein, oltárokon és sírköveken. Egy ilyenre éppen Dáciában bukkantak. Többek között ezt is hozta a hajó Budára „e Transilvania adverso Danubio ... iussu Mathiae Corvini Regis”.

Bonfiniről eddig úgy tartották, hogy ő valami korábbi összegyűjtött fölíratgyűjteményből dolgozott, ha történeti munkája során illusztrációs anyagra szorult. Egész művéből 14 római fölíratot lehet rekonstruálni. Ebből négy kő Daciából érkezett Budára. Az ünnepélyes fogadáson bizonyosan jelen volt, mert a király figyelmét ezeknek a köveknek ideológiai hasznosíthatóságára éppen ő hívta föl. Ezeket föl is használta hat másik fölírattal együtt a harmadik fejezetben a Valeriusok és Corvinusok rokonságának bizonyítására. A két győri követ saját szemével láthatta, ezeket már Feliciano is lemásolta. Óbudáról is a nagyon föltűnő, terjedelmes „Schola speculatorum”-ot használta föl. Ezt is leírta már őelőtte Feliciano. Ebben a genealógiai értekezést tartalmazó fejezetben szerepel még Septimius Longinus fölírata. Ez a kő ma is megvan, a város területén került elő. Végül is egyetlen fölírat marad, Sabucius Modestus szerepel rajta, ezt ma nem tudjuk azonosítani. Tehát valamennyi kő olyan helyen volt, hogy még egy szobatudós is belebotolhatott.

Négy fölíratot közöl az első fejezetben. Ezek is igazoló kövek. Bonfini a genealógiai fejezet teljesítményének sikerén fölbuzdulva, itt Ptolemaiosz leírásait támogatja meg archeológiai anyaggal. Nem akadt humanista, aki az ókori szerző közléseit kétségbe vonta volna. Bonfini a filológiai teljesítmény csábíthatta arra, hogy az ókori geográfust tárgyi emlékekkel igazolja. Ptolemaiosznak azt a közlését pontosítja, amelyet a szerző a pannóniai *legiók* elhelyezéséről adott. A XIV. *legio* elhelyezésénél hivatkozik egy

bizonyos Flavius praefectus epitáfiumára. Ezt is láthatta, mert ismerünk egy ilyen sírkövet Budáról, egy Bonfinivel közelkorú lejegyzésből. Ennek a résznek második fölirata egy „Commercium” nevű erődítmény fölépítésének állít emléket. Katanchich, a pesti egyetem második régészprofesszora más ilyen emléktábla analógiájára készült hamisítványnak tartotta. Mommsen hitelesnek fogadta el. Párját 1955-ben Visegrádon ásták ki *in situ*. Továbbra is kétséges a sok vitát kiváltó „Legio Sicamborum” fölirat, amelyet állítólag Budán találtak Beatrix palotájának építésekor. Ez hamisítvány. Végül is egyetlen feliratunk marad, Probus császár síremléke Sirmiumból. Ennek forrása a *Historia Augusta*, tehát könyvepigramma. Ilyeneket szokás volt az itáliai gyűjteményekben is valóságosként a köemlékek közé sorolni. Nyilvánvaló, hogy nincs okunk Bonfini szövegéből egy keze között lévő föliratgyűjteményt rekonstruálni. Ő a valóságos kövekről szerzett ismereteit szötte bele történeti munkájába.

A dáciai kövek Budára érkezése új korszakot jelent a pannóniai római kövek történetében. E föliratok hitelesítették Bonfini nagy filológiai kompilációját. Azzal viszont, hogy e köemlékek írásos rögzítést nyertek egy ilyen sokaktól olvasott munkában, megfordult a helyzet. Most már Bonfini hitelesítette e történelmi emlékek forrásértékét. A király közvetlen utasítására szállították föl egy részüket Erdélyből, és ugyancsak ő gondoskodott a többi emlékkövel együtt méltó elhelyezésükről. Kegyeleti megfontolás is vezette, amikor valahol Budán egy romkertet létesített. Az antikvitás iránti rajongás, bármilyen különösen hangzik is, az ő esetében nemzeti, vagy ha úgy tetszik dinasztikus indítékokból nyert támogatást. Bonfini művétől kezdve úgy tekintettek ezekre a kövekre, mint a magyar föld népeinek és az ezzel századokon át egybefonódott Corvin családnak történelmi emlékeire. A Herkulesig visszavezethető genealógiának ezek a tanúságtévő kövei így hozhatók kapcsolatba a palota Hunyadi-családot ábrázoló szobraival és a Herkulest magát meg a tetteit megjelenítő alkotásokkal.

Pannónia és Dácia római köemlékeinek az a sajátos funkciójuk, hogy élővé váltak, és beépültek a királyi reprezentációba, csak Mátyás uralkodásának legvégén következett be. Hogy a király halála után mi lett a kövek sorsa, arról a későbbi föliratgyűjtők jóvoltából van tudomásunk. 1534-ben jelent meg Ingolstadtban Bartholomaeus Amantius és Petrus Apianus gondozásában az Európában több helyről is összegyűjtött föliratok nyomtatott *corpusa*. Ebben van egy kis pannóniai gyűjtés is, tizennégy fölirat másolata. Mivel mindenütt megadja a lelőhelyet, olykor a tulajdonosokat is, megállapítható, hogy a leírások nem sokkal 1500 után készültek. Tíz évvel Mátyás király halála után, az ő kívánságára összegyűjtött kövek már nincsenek egy helyen. A Valerius-fölriratúak közül a dáciai rokona, Geréb László kalocsai érsek mentette budai házába. Egy másik követ a dáciai szállítmányból ugyancsak ő vitetett bácsi várába. Hans Puchler budai kereskedő polgár szerezte meg a gens Valeria pannóniai ágát igazoló szarkofágot. A már Bonfinitől is lejegyzett föliratok mellett újabbak is föltűnnek az Apianus-gyűjteményben. Geréb Péter nádor házában egy sírkő, egy másik a budai plébánosnál. Pentelén, a fehérvári örkanonok birtokán is megbecsült helyen volt egy votivkő.

Az Apianus-kötet informátora szerint három kő volt már akkor a király rokonainál, a Geréb testvéreknél. Geréb László ezekből kettővel már korábban kapcsolatban volt. Az erdélyi kövek fölfedezésében és útrairndításában neki mint gyulafehérvári püspöknek

akkor biztosan szerepe volt. Székhelyén, humanista környezetében ő honosította meg az ókori emlékek kultuszát. Titkára, Megyericsei János az első magyar föliratgyűjtő, akinek már több száz leírást köszönhet az ókortudomány. Főleg Erdélyben dolgozott az anyag összegyűjtésén, de van néhány pannóniai fölirata is. Tőle tudjuk, hogy az a szarkofág, amelyet Giustiniani valahol Fehérvárott látott, később a prépost udvarát díszítette. Leírt egy követ Tordai Salatiel kancelláriai jegyző budai házában is. A sokaktól lemásolt, szép „Schola speculatorum” követ Ernszt Zsigmond pécsi püspök budai házába vitette, valamikor a századfordulón. Ezt éppúgy tőle tudjuk; mint azt, hogy a püspök pécsi környezetében volt már akkor a máig meglévő Virtusnak és Honornak dedikált kő. Nagyon valószínű, bár még további vizsgálatra szorul az a föltételezés, hogy az évtizedek múltán Apianusnak juttatott kis gyűjtemény is Megyericsei Jánostól származik. Apianus és Megyericsei gyűjtése összesen csak 23 leírást tartalmaz a 15–16. század fordulójáról.

Már e szűkös forrásból is látszik, hogy milyen változás állt be a társadalomban a római emlékek megítélését illetően. A korábbi föliratgyűjtők leírásaiból tudjuk, hogy ezeket régebben csak mint faragott köveket hasznosították, épületekbe, falakba alkalmazták. A szarkofágok közutak medencéjéül szolgáltak. A római kőemlékek századokon át csak célszerűen hasznosítható eszközök voltak. A 15. század végén a szemlélet megváltozott, a kövek műtárgyakká váltak, értékük, becsük miatt magánosok igyekeztek azokat megszerezni. Érdekes keresztmetszetet kapunk a társadalomnak arról a rétegéről, amely, forrásunk szerint, igényelte környezetében az ókor emlékeit. Feliratos kő díszítette a nádor és a kalocsai érsek házát, a pécsi püspök székhelyét és budai otthonát, a székesfehérvári prépost és a custos meg a budai plébános környezetét. A kancelláriai nótárius is igyekezett szert tenni egy ilyen relikviára, és a budai kereskedő polgár is szerzett magának egyet. Ahol a házba belépett egy római kő fogadta, ott az antikvitás más emlékeit is gyűjtötték, amint ezt Bonfini főntebb hivatkozott helye tanúsítja is.

A következő fázis már annak fölismerése, hogy a mi emléanyagunk része a közös örökségnek. 1521-ben Móré Fülöp királyi titkár, velencei magyar követ a Megyericsei nagy gyűjtéséről készült másolatot átadta Aldus utódának azzal a céllal, hogy az az Európa más térségeiből másolt föliratokkal együtt publikussá váljék.

II. Mítoszból a történelembe

Az Árpád-ház Európában

A szeminárium az első magyar uralkodódinasztia, az 1301-ig uralkodó Árpád-házon keresztül közelíti meg a magyar és európai középkort. A mitikus háttérű dinasztia tagjai, hasonlóan a korszak több más mitikus háttérű dinastiájának tagjaihoz, a történelmi időkben maguk is mitikussá váltak néha, illetve mítoszforrássá. Az így keletkezett mítoszok valós történelmi háttérrel, alappal vagy indokkal rendelkeznek, a történelmi időben valóságosként hatottak, eseményformáló erővel bírtak. A jelenség általános mind térben, mind időben az ókortól kezdve napjainkig. A szeminárium során a magyar államiség első évszázadaiból szemelvények által elevenítünk fel néhány példát. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 2. és *Ludoviceum I./3.*: 2., 3., 4.

3. Veszprémy László: Az 1000 előtti Pannóniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források

A magyar őstörténetre, honfoglalásra és kalandozásokra vonatkozó latin nyelvű forrásokat az utóbbi évtizedben többen, több alkalommal áttekintették: legátfogóbban 1996-ban a Györffy György főszerkesztésében megjelent, *A honfoglalás kor írott forrásai* című munkában, illetve kézikönyvszerű tömörségben Róna-Tas András *A honfoglaló magyar nép élete* című kötetében. A továbblépés lehetősége, amint arra Róna-Tas András határozottan utalt, abban az irányban képzelhető el, hogy a források kézirati hagyományának feltárásával, új kritikai kiadások megjelenésével a magyarokra vonatkozó szöveghelyek és azok kontextusa pontosabban értelmezhetővé válhat. Akár olyan felvetésekre is pontosabb válasz adható, hogy lehet-e szó a szöveget érintő manipulációkról, későbbi betoldásokról, vagy éppen szövegkihagyásokról. A kutatás iránya arra halad, amit Hermann Heimpel nem kis egyoldalúsággal így fogalmazott meg: „Alle mittelalterliche Forschung ist Philologie”, miként arra legutóbb Nótári Tamás emlékeztetett. Ennek hiánya komoly zavarokhoz vezet, amit legjobban Király Péter hatalmas anyaggyűjtésének használhatósága mutat meg. Jelen dolgozat elsősorban az 1996 utáni új eredményeket igyekszik bemutatni. Az újabb kiadások sem változtattak azonban a jól ismert tényen, hogy az általunk vizsgált korszakra vonatkozóan a latin források említései a 890-es évekig esetlegesek és másodlagos jelentőségűek, igaz, ezután egészen a kalandozások korának végéig páratlan és elsőrangú forrásoknak

tekinthetők. Ugyanakkor az 1000 után, különböző időszakokban íródott, majd csak a 13. századtól fennmaradt magyarországi krónikák 1000 előtti hasznosíthatósága rendkívül problematikus. Jelen áttekintésünk ezeket az előfeltevéseket teljes mértékben erősíteni fogja, miként sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a nagyszámú új szövegkiadás és fordítás a szempontunkból új olvasatokat nem hozott, *grosso modo* a Gombosnál olvasható szövegállapot, ha persze ott előfordul, a legtöbb esetben használható, az azóta felhalmozódott módszertani gyarapodás azonban nem lebecsülendő.

A) Szórványemlékés, korai traktátusok, okleveles emlékek

A 8–9. század vonatkozásában a külföldi források jó része az onogurokkal, magyarokkal kapcsolatba hozható magányos említést tartalmaz. A kutatás ezek közül foglalkozott a 6. századi forrásokat hasznosító, talán a 9. század elején alkotó Geographus Ravennas „Onogoria” említésével. Ennél nagyobb jelentőségű Aethicus Ister *Cosmographia* című, Indiától Herkules oszlopáig vezető fiktív útleírást és kozmológiát tartalmazó műve, amely türköket említ. Utóbbi szerzőjét Nótári Tamás Heinz Löwe (1951) után ismét az ír területről érkező Virgillel, a salzburgi püspökkel (749–784) azonosította, aki azt így valamivel 768 után írhatta meg. Legújabb kritikai kiadásának közreadója a megírás dátumát korábbra, 650 utánra, Írországba helyezi, miután annak szerzője Canterburyben megismerkedett a görög kultúrával, s az ottani érsek, Theodor bibliamagyarázatának szatírját készítette el. Az egyébként névtelen művet szerzője a freisingi püspöknek küldte el, ahol aztán hatása ki is mutatható.

A szórványemlékés különleges csoportját jelentik azok a 896 előtti nyugati okleveles források, amelyek a magyarok nevéhez hasonló alakokat emlegetnek, így Német Lajos 860-ban „Wangarorium marcha” említése (Regensburg, május 8.). A hazai és külföldi kutatók többsége a 860-as évek előtti említéseket, személyneveket egyelőre nem a magyarokkal, hanem az avarok megjelölésére használt onogur névalakkal kapcsolja össze. Ehhez a típushoz tartozik a Wessex királyának, Nagy Alfrédnak (uralk. 871–899) tulajdonított 9. század végi földrajzi leírás, amit a király Orosiusnak az 5. század elején írott *Historia adversus paganos* című műve ó angol fordításába vélhetően bajor információk alapján illesztett be. A 10. század elejei, Winchesterhez köthető kézirat (British Library, Additional 47967) fakszimile kiadásban (1953) olvasható. Igaz, a magyarok nevét nem, de a frankok keleti szomszédainak: a cseheknek, morváknak, karantánoknak, bolgároknak és Pannoniának a nevét megőrizte, ami egyúttal fontos datáló értékkel bír az egész fordítást tekintve. Annál meglepőbb, hogy és magyar kutatás figyelmét elkerülte a már Orosiusnál is szereplő Duna menti Basterne nép azonosítása a magyarokkal (IV.11. „Hungerre”), amit a fordítás részének tekintenek, s nem – ami magától adódó lehetőség lenne – későbbi betoldásnak. Az eddig mellőzött földrajzi irodalom glosszái további adatokkal is szolgálhatnak, miként a Sankt Gallenben glosszázott 9. századi latin Orosius-kézirat (Cod. 621), ahol a 9–11. század közötti bejegyzők többször megörökítették a magyarok nevét („Pannonios/Hunos, qui nunc nulli sunt, quorum Ungri nunc terram teneant”, Pannonia, in qua Ungri; stb.). A Wessobrunni glosszák (München, Bayerische Staatsbibliothek, clm. 22053, 61v és 62r) a 9. század első negyedéből, 814 utáni évekből őrződött meg, s Pannoniát

vandál uralom alatt lévőnek mondja, miközben a glosszák azonosítják az avarokat és hunokat, hunokat és vandálokat, szkítákat és vandálokat, bizonyítva a délnémet írástudók elszánt igyekezetét a változó kelet-közép-európai népek megnevezésére. Ennél már érdekesebb egy 10. század eleji észak-franciországi Horatius-glossza (Paris, Bibliothèque Nationale, Cod. Lat. 7974; vonatkozó hely: Sat. 2,1,13), amely a magyarok – „Hungri” – fegyverzetéről ír, s legutóbb Borzsák István és Németh András hívta fel rá a figyelmet. A Bajor geográfus szövege – amit Ostfränkische Völkertafelként is emlegetnek – sváb területen íródhatott a 9. század második harmadában. A leírásra jó fényt vet, hogy már datálása éppen a kódex írásképe alapján történt, ami némileg vitatott, de mindenképpen 900 előttre datálható, s a Regensburg melletti Prühl kolostorában maradt fenn, ahonnan a Schedelek és Fuggerek közvetítésével 1571-ben került a müncheni Hofbibliothek gyűjteményébe (ma Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 560.). A kódex első része egy frank – talán a 843. évi – birodalomfelosztás háttéranyaga lehetett, míg a második része az abodritok fejedelmeire vonatkozó utalás alapján 862 előtti lehet. A földrajzi felsorolás 57, illetve 58 törzs- és népvnev tartalmaz, köztük az Ungare-t a Ruzzi, Forderen liudi, Fresiti, Seravici és Lucolanae társaságában. A felsorolás érdekessége, hogy a bolgárok után még egyszer említi a morvákat, ami a Morva Birodalom hagyományos lokalizálását megkérdőjelezők körében váltott ki komolyabb érdeklődést. Az összefüggő elbeszélő források közül a legnagyobb figyelem a 871-ben íródott *Bajorok és karantánok megtérése* című műre (továbbiakban *Conversio*) irányult. Köztudomásúlag Eugippius *Vita Santi Severini*-je és Jordanes *Geticája* után ez az első latin nyelvű mű, ami összefüggően szól a későbbi Magyarország, jelesül a Dunántúl történetéről, amit Karantánia részeként ír le. A több mint 40, e térséghez kapcsolható személynév mellett nagy jelentőségű a 25 tagból álló pannóniai helynévanyag, aminek azonosítása mind a mai napig izgatja a kutatást. Lehetőséget kínál arra, hogy a műben említett pannóniai helyneveket azonosítani lehessen a középkori helynévanyaggal, s talán éppen ezért az elemzésük végeredményben lezáratlannak tekinthető. A salzburgi püspökség (739), majd érsekség (798) Pannóniára vonatkozó jogigényét igazoló, „hivatalos” írásnak tekinthető forrását Adalwin érsek (859–873) idejéből származtatják; sőt többen a szerzőt magát is Adalwin érsekben vélik megtalálni. A mű megírását egészen pontosan a 870. évhez köti a kutatás (korábban 871-hez), miként bizonyos az, hogy a művet a királynak, Német Lajosnak ajánlották. A legújabb elemzések a munkát kapcsolatba hozzák Metódnak Regensburgban a király és Adalwin érsek jelenlétében lefolytatott perével, majd elítélésével, legalábbis a viták felújulásának évével. Éppen a *Conversio* esetében különösen szerencsések vagyunk, mivel 1997-ben új kritikai kiadás jelent meg. A szöveget közreadó Lošek maga is előadója volt a budapesti 1996-os konferenciának, igaz, a kiadásában már eggyel több, azaz tíz fennmaradt kéziratról beszélt. Az egyházi térítéssel kapcsolatos Paulinus aquileiai érseknek 796-os Duna melletti, az avar térítés gyakorlatát megtárgyaló gyűléséről tudósító, a 9. század első feléből fennmaradt feljegyzése, a *Dictatus Paulini*. A történészek valószínűsítik, hogy a találkozón a keresztelés rítusánál fontosabb kérdések is szóba kerülhettek, így a Duna, Rába és Dráva közti térség egyházi hovatartozása. Ennek eredményét, a térség Salzburghoz kerülését végérvényesen 803-ban hirdették ki. A feljegyzést a bécsi Nemzeti Könyvtár kódexe (Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. Lat. 458, ff. 179r–186r) őrizte

meg, aminek másolását az írástörténeti szakirodalom egybehangzóan a 9. század első felére helyezi, Salzburgba. Ezt erősíti meg az a tény is, hogy a kézirat útja is Salzburgból vezetett Bécsbe 1806-ban. A szakirodalom döntő része a gyűlést helyesen az Itáliából indított hadjáratral hozza összefüggésbe, s a Dunának inkább a Dráva torkolata felé eső szakaszán keresi a helyet, legutóbb éppen a magyarországi Mohács környékén. A főpapoknak mindkét esetben jelentős távolságot kellett megtenniük nehéz útviszonyok közepette Salzburgból és Cividaleből, ami könnyen hetekig is eltarthatott, igaz, a Nagy Károly által különösen kedvelt főpapok a korszak nagy utazói közé tartoztak. A *Dictatus* fejtegetéseinek a térségre vonatkozóan legfontosabb értéke, hogy első kézből igazolja keresztény „szigetek” fennmaradásának a lehetőségét a frank seregek által épphogy elért és meghódított területeken, ahol ráadásul a főpapok szemében igen megbízhatatlannak tartott saját klerikusaik szolgáltatták ki a szentségeket.

B1) Nem magyar krónikák és évkönyvek, levelek

Ezek a műfajok alapvetően a 890-es évektől 1000-ig világítják meg a magyarok történelmét. Legkisebb számban leveleket találunk, amelyek közül kiemelkedik Theotmar salzburgi érseknek a 899. évi morva–bajor válsághoz, közelebbről a morvákhöz menesztett pápai küldöttség miatti bajor tiltakozáshoz kapcsolódó, IX. János pápának 900-ban a morva vádakra reagáló, többek szerint a bajor püspökök júliusi reisbachi zsinatán írott levele, amit Lošek a *Conversió*val együtt jelentetett meg kritikai kiadásban. A pozsonyi csatában elesett Theotmar érsek (873–907) levelének kritikai kiadását és új fordítását Fejérdy András is elvégezte. Theotmar levelének hitelességét általában elfogadják, még ha azt olykor ma is kétségbe vonják, amint legutóbb Egon Boshof tette 1995-ben. Boshof véleményének megjelenése óta számtalan publikáció foglalkozott a kérdéssel. Közöttük Heinz Dopsch is számol a levél esetleg manipulált jellegével, de leszögezi, hogy annak szövege még ebben az esetben is hiteles eredetire mehet vissza, tekintettel éppen a magyarokra vonatkozó információk páratlanul hiteles jellegére. A kérdést legutóbb Franz-Reiner Erkens tekintette át és jutott megnyugtató eredményre. Elismeri, hogy Boshof érvei súlyosak, különösen azután, hogy két, a gyűjteményben szorosan összetartozó levél – Hattó mainzi érseké és Theotmaré – közül a német oklevél-tan klasszikusa, Harry Breßlau Hattóét már 1910-ben – főleg stíluskritikai érvek alapján – gyanúsnak minősítette. Erkens érvelése szerint Pilgrimnek semmi indoka sem volt a két levél megírására: ha ő írja, akkor nem hangsúlyozza székének a salzburgi érseknek való alávetettségét; sőt ellenkezőleg, ezeknek a vélhetően hiteles leveleknek a szóhasználata hathatott a Pilgrim által hamisítottakra. Végül fontos érve, hogy Pilgrim kezébe – valószínűleg a salzburgi levéltárban – már egy fejezetekre tagolt oklevél juthatott, pontosan olyan, amelyet a göttweigi kézirat őrzött meg, s ami alapján Erkens az összes Pilgrim-levél, köztük a Theotmar-levél legújabb kritikai kiadását is közreadja. A magyarok megnevezését, önmegnevezését tárgyaló Dado verduni püspökhöz (880/881–923) írott 923 előtti levelnek Németh András készítette el egy újabb kézirrattal bővített új kritikai kiadását és fordítását. Meggyőzőnek tűnik érvelése, miszerint a levelet a Verduntól 20 km-re fekvő Montfaucon Szent Germanus-monostorában írtak további két – azonos szerzőtől

származó – levéllel együtt, egy olyan vidéken, amelyet a magyarok a 910-es évek óta (913) veszélyeztettek. A párhuzamos levelek alapján az időhatár a 917-es verduni tűzvész és a püspök halálának éve (923) közé szűkíthető. Az évkönyvek sajátos műfajt jelentenek, hiszen legtöbbször több szerkesztő vagy folytató keze munkáját őrizték meg, s az üresen hagyott évek miatt az elcsúszás és utólagos betoldások lehetősége, veszélye itt a legnagyobb. Ezek közül – információik fontosságát tekintve – kiemelkedik a *Fuldai évkönyv*, valamint az 1921-ben újra felfedezett *Nagyobb salzburgi évkönyv*, ami megőrizte a 907-i évi nagy magyar győzelem „ad Brezalausburc” máig vitatott nevét, valamint a kavarok nevét. Közben Ausztriában, Szlovákiában és Magyarországon 2007-ben kiadványok és konferenciák sora foglalkozott a pozsonyi csatával, anélkül azonban, hogy a források sorát sikerült volna bővíteni. Az utóbbi években új kritikai kiadásban jelent meg a *Corvey-i évkönyv*, az *Einsiedelni évkönyv*, valamint a *Quedlinburgi évkönyv*. Mindhárom esetben pontosabban tudjuk értelmezni a magyarokra vonatkozó bejegyzéseket, és azok forrásait megjelölni. A *Corvey-i évkönyv* alapján a kalandozások kronológiájának részletein is finomíthatunk. Ezek közül is kiemelkedik a *Corvey-i évkönyv*nek (Staatsarchiv Münster, Msc. I, Nr. 243.) a hazai szakirodalomban teljesen visszhangtalanul maradt új kritikai kiadása. A hűsvétábrák s az azokhoz illesztett évkönyvbejegyzések Beda Venerabilis *De temporum ratione* című műve egy mára csak töredékeiben fennmaradt insuláris kéziratának részeit alkották, ami 746 körül Wearmouth vagy Jarrow kolostorában keletkezhetett. A kézirat útja nem teljesen tisztázott, lehet, hogy Fuldán át vezetett, de lehet, hogy közvetlenül jutott Werdenbe, majd onnan Corveybe. A 915. évi tudósítás érdekessége, hogy kiderült: a magyarokkal (G másoló) egy évben bejegyzett esemény – „és csata Heresburgnál” – egy másik másoló kéz (I másoló) műve, s szemben többek (például Gina Fasoli, Vajay Szabolcs, Kristó Gyula) véleményével, semmi köze sincsen a magyarokhoz, a felsorolásban véletlenül kerültek az események egymás mellé. Az utóbbi években a Saint Bertin-i évkönyv (*Annales Bertiniani*, tévesen Bertincourt-i; ma Saint Omer) vonta magára a magyar kutatók figyelmét, több vonatkozásban is. Tudjuk például, hogy bár a mű kéziratát itt találták meg, de nem itt írták. Ebben fordul elő először az „Ungri” alak a 862. évnél, míg az *Annalles Sangallenses* bejegyzése 863-ból még hunokat (*gens Hunnorum*) említ. Ezt követi majd az „Ungari” használatával a 889-es évnél az *Altahenses breves* (*Ungari egressi*), valamint Regino jól ismert passzusai. Felmerült, hogy a 862. év esetében nem számolhatunk-e későbbi betoldással az évenkénti kalandozások megindulása utáni évtizedekből. Természetesen mivel ez az „Ungri” elnevezésre a legrégebbi évkönyves forrásunk, a felmerült kérdés egyértelműen sosem lesz tisztázható. Annyi kiegészítés tehető, hogy a magyarok „ismeretlensége” keleti frank–bajor területen a 860-as évektől megkérdőjelezhető, s nagyon könnyen lehet, hogy évtizedekkel korábban már megfordultak a birodalom határán fizetett segédhadjént, anélkül hogy valamelyik annalista lejegyezte volna. Ha a szöveg legújabb kiadásának, Janet Nelsonnak igaza van, akkor Prudentius, Troyes püspökének 861. évi halála után 863-tól Hinemar reimsi érsek vezeti a bejegyzéseket, egészen 882-ig. Ez azt jelenti, hogy 862-re vonatkozóan Hinemar legkorábban 863-ban akár már be is szűrhatta a magyarokra vonatkozó pontosítást. Egyúttal „ismeretlenségük”, ami még Reginónál is megjelenik „inaudita” formában, toposznak tekinthető. A kérdést legutóbb vizsgáló Richard Corradini szerint is mindaddig, amíg a magyarok

leginkább a frankok szövetséges segédcsapataiként jelentek meg, nem keltettek túl nagy érdeklődést, s még a *Fuldai évkönyv* is hallgat róluk 892-ig. Érvelését megerősíti Heinz Dopsch, aki éppen az *Annales Bertiniani* kapcsán utal arra, hogy Karlmann 861-ben éppen a morva Rastislavval szövetkezett apja, Német Lajos ellen. Könnyen lehet – bár forrásunk nincs rá –, hogy a morvák oldalán magyarok is megjelentek a harcokban, amire – nyilván neheztelően – figyeltek a birodalomban is. Ráadásul az évkönyvnek tudomása van a Rastislav-féle szövetségről is. Az évkönyvek *rhos* követség érkezéséről (839) szóló adatának a magyarokkal (barbár, szerfelett vad és hatalmas népek) való kapcsolatba hozását Bollók Ádám és Balogh László egymástól függetlenül elutasítással felérő erős fenntartásokkal illették. A *Fuldai évkönyv* a német évkönyvirodalmon belül is kiemelkedő helyet foglal el. Megerősíti Regino híradásait, és rögzíti a 894. évnél, hogy a magyarok Szvatopluk idejében a Dunán átkelve hadakoztak. Tud a magyarok bolgárok elleni támadásáról (895), sőt a 896. évi eseményekről sokkal részletesebben számol be, részben talán a bizánci császár követe, Lázár püspök elbeszélése nyomán: Arnulf átadja Braszlav duxnak Zalavárat a magyarok elleni védekezéséppen. Közel pontosan tájékoztat a magyarok 900. évre datált, s az itáliai kalandozásokkal kapcsolatba hozott pannóniai foglalásáról. Csak sajnálhatjuk, hogy a hazai krónikások kezébe a honfoglalás leírásakor Regino műve mellé nem került oda a *Fuldai évkönyv* is. Ebben az esetben a Kárpát-medence akkori hatalmi viszonyairól sokkal alaposabb ismeretekkel rendelkeztek volna. Szerencsés helyzetben vagyunk a *Fuldai évkönyvekkel*, aminek niederaltaichi szerkesztése (Leipzig, Universitätsbibliothek Rep II, 4o 129a) az évkönyvek legkorábbi fennmaradt kézirat. Az írás datálását illetően van némi bizonytalanság, mivel a monostor kéziratanyaga a 17. század tűzvészei során jórészt megsemmisült, de a kutatók egyetértenek abban, hogy a 896 és 901 közötti hírek esetében fel lehet tenni egy legkésőbb 10. század végi másolást – szemben a korábban felvetett 10. század elejeivel. Különös szerencse, hogy a kézirat éppen a 901. évi információk után szakad meg, s a magyarokra vonatkozó döntő fontosságú hírek még a korai kéziratban olvashatók. Ugyan már 892-től említik a magyarokat, akkor még Arnulf szövetségeseiként, de a 900. év a döntő fontosságú, hiszen ez az első itáliai kalandozás. Az évkönyvíró azonban Liutpranddal szemben Arnulf szerepét elhallgatja az eseményekben, ami őt a keleti frank udvar közelségébe helyezi, miközben az évkönyvben a keleti frank előkelők is egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak a 890-es évektől. Liutprand krónikáinak új kritikai kiadása, valamint azok magyar fordítása is megjelent. A szerző közismerten bizonytalan időrendjét a magyar történeti események szempontjából meglepő módon eddig nem vizsgálták. Jó okkal tételezzük fel, hogy a 910. évre datált, Augsburghoz lokalizált magyar győzelem nem Augsburgnál történt, mivel a kontrollforrás évkönyvek más helyszíneket említenek. A cremonai püspök tollát valószínűleg a 955. évi Lech mezei vereség emléke vezette. Már Liutprand műveinek korábbi kiadója, Joseph Becker megjegyezte, hogy a 910-re vonatkozó híradás annyira egyedülálló, hogy „kevésbé meggyőző”, s Maximilian Georg Kellner is bizonytalan kronológiájáról ír. Ugyanakkor Liutprand jelentőségét aligha lehetne túlbecsülni, hiszen amellett, hogy a „hui, hui” csatakiáltást megőrizte, a brentai csatának és az azt megelőző hadjáratnak is részletes leírását nyújtja. Krónikái szöveghagyományát Szovák Kornél tekintette át, munkája a hitelesség szempontjából megnyugtató eredményekre vezetett. Ugyanakkor kétség sem fér Iohannes diaconus művének megbízhatóságához,

ami nem kisebb jelentőségű esemény, mint a Velence elleni sikertelen magyar támadás történetét őrizte meg. A krónikák közül kétségkívül a négy legfontosabb Karoling elbeszélő forrás közé tartozó Regino világtörténete a legismertebb és legjelentősebb, még akkor is, ha a magyarokra vonatkozó részek döntő többsége Iustinustól és Paulus Diaconustól való szó szerinti átvétel. Szerencsére évek óta rendelkezésünkre áll Regino krónikájának szövegtörténete, ami elsősorban utóéletét és mintaként való felhasználásának nyomon követését teszi könnyebbé. A művet köztudomásúlag nem a dinasztiahoz rendkívül közel álló Prűmben írta a szerző, ahol apát volt, hiszen onnan 899-ben eltávolították, s átkerült Ratbold érsek mellé Trierbe, ahol a Szt. Márton-monostor apátja lett. Ekkor születnek meg munkái, 906-ban egyházi pasztorizációs kézikönyve, 908-ban krónikája, majd többéves alkotómunkát követően zenei traktátusa (900–915). A szerző súlyát mutatja, hogy valamennyi munkáját a birodalom meghatározó politikusainak ajánlotta. Ez alapján krónikáját többen a fiatal IV. Lajos nevelésére szánt királytükörnek tekintik, s elkészültének meghatározó motívumát is ebben látják. Az utolsó évtizedek évkönyvszerű elrendezése ellenére Regino munkáját egyszerre írta, ami megmagyarázza irodalmi kvalitásait is. Ebből az is következik, hogy a magyarokra vonatkozó részeket is néhány év távlatából, leginkább 900 és 906 között szerkesztette egybe. Valószínűleg maga a szerző cenzúrázta művét, és ő maga hagyott ki belőle néhány kellemetlennek tűnő bekezdést, még mielőtt a krónika folytatójához, Magdeburgi Adalberóhoz került volna. A 892 és 906 közötti rész egyébként is a szerző politikai helyezkedéséről tanúskodik, de mindez a magyar vonatkozású részeket alig érintette. Ha csak abban nem, hogy gyermek Lajos iránti tiszteletből tette le a tollat a katasztrofális kimenetelű pozsonyi csata elbeszélése előtt, amit utóda, Adalbero is kurtán intézett el. Regino krónikájának további jelentőségét az adja, hogy a magyar krónikások, köztük Anonymus is használták. Nem alaptalan annak feltételezése, hogy a középkori Magyarországon volt példány Regino krónikájából. A németföldi források kapcsán nem lehet szó nélkül hagyni Aventinus, azaz Johannes Turmair (1477–1534) teljesítményét, aki 1517 és 1519 között délnémet területen majdnem száz helyszínt keresett fel források után kutatva. A bajor hercegek udvari történetírójaként állította össze a bajorok történetét *Annalium Boiorum libri septem* (A Bajor évkönyvek hét könyve) címmel, a világ teremtésétől 1460-ig terjedően. A mű megírására a megbízást 1517-ben kapta, s a munkát végül 1524-ben fejezte be, majd annak német nyelvű változatán dolgozott. Utazásai során készített jegyzeteinek munkapéldánya is fennmaradt (ma München, BSB, clm 966), ami bizonyítja, hogy forrásait mennyire gondosan jegyezte le: az *Annales Fuldenses* is ebbe a kéziratba másolta be, annak egyik fuldai variánsát, talán a wormszi székesegyházi könyvtár azóta elveszett példányát. Másrészt azonban az is bizonyított, hogy olyan források is kezébe kerültek, amelyek időlegesen elvesztek, és csak a 19. század folyamán kerültek ismét elő. Így Aventinus lejegyzésében maradt ránk a 708 és 1073 közötti eseményeket tárgyaló *Altaichi évkönyv*, de a magyar kalandozók által elpusztított német kolostorok hosszú, mindmáig vitatott listája is csak az ő munkáiból ismert. Aventinus a 907. évi pozsonyi csata történészi alaposágú rekonstrukcióját végezte el, még ha a nekrológiumok meg is tréfálták, hiszen az ütközetet a reichenai jegyzékbe felvett augusztusi halálesetek alapján helyezi – az egyébként csak a 10. század első felében beírt – augusztus 9. és 11. közé. Aventinus így nem adott hitelt a helyesen július 3–5-ét említő, általa szintén

ismert listáknak, például a *Regesta Imperii* szerkesztőinek, amely mindmáig nem kis fejtörést okoz a kutatásnak. Sajnos Aventinus – forrásértéküket messze túlbecsülve – bedolgozta művébe a magyarországi latin krónikákat is, számos tévedésükkel együtt. Gebhard, az augsburgi székesegyház prépostja *Szent Ulrich életírása* című művét évtizedekkel 955 után, 982 és 993 között írta meg, de legalább közel egykorú freisingi másolata ránk maradt. Jól kiegészíti helyi információival Szt. Wiborada életírását, illetve Widukind leírását a Lech-mezei csatáról. Wiborada 906 és 970 közötti, IV. Sankt Galleni Ekkehard átdolgozásában fennmaradt életírása kapcsán érdemes utalni Walter Berschin elemzésére, aki bizonyította, hogy a remete-szűz házába való erőszakos behatolás leírása Tours-i Gergely *Frankok története* című művének egyik epizódját követi (VI. 6), ahol mindez Nizzai Hospitiusszal esett meg. A szerző eljárása érthető is, hiszen a magányosan élő szűz és a magyarok találkozásának nem volt szemtanúja, a magyarok elvonulása után visszatérő szerzetesek pedig csak Wiborada holttestét találhatták meg. Ma már nyilvánvaló, hogy a Wittelsbachok ősének az augsburgi csata előtt a magyarok javára elkövetett árulásáról tett megjegyzése a szerző tendenciózus pártosságában leli magyarozatát, miközben az árulás történetét a középkorban kézpénznek vették. Az állítólagos árulásra fő forrásunk éppen Gerhard munkája (*Vita S. Uodalrici* 1:12), amit később Freisingi Ottó kürtölt világgá. A legújabb kritikai kiadásnak köszönhetően tudjuk, hogy a legkorábbi kéziratba tett 15. századi betoldás magát a püspököt teszi meg a magyar vezérek fogságba ejtőjének és bitófára juttatójának.

B2) Magyar krónikák

A legnagyobb hazai érdeklődés mindmáig a magyar elbeszélő források, leginkább a krónikák 1000 előttről vonatkozó fejezetei iránt nyilvánul meg. A professzionális történetírás a magyar krónikák forrásértékét általában nem becsüli túl nagyra, tekintettel arra a hatalmas távolságra, ami azokat a máshol leírt eseményektől elválasztja. Ifjabb Horváth János stíluskritikai vizsgálatai biztosan megragadhatóvá tették a krónika stiláris rétegeit, ám ezek azonosítása még nem jelenti azt, hogy mindezek a feltételezett 11. századi őskrónika/ősgeszta szövegállományát képezték volna. E kérdésben nehéz sommásan jellemezni a helyzetet, de röviden mégis azt kell hangsúlyoznunk, hogy a krónikákban leírtaknak vajmi kevés köze van ahhoz a történeti folyamathoz, amit honfoglalásnak nevezünk. A szerzők jól érzékelték a honfoglalás történeti jelentőségét, ám konkrét részleteket illetően bizony rá voltak utalva a Bibliára, a korabeli hősekre és a nyugati krónikákra, esetleg azok szóbeli ismeretére. Anonymus gesztája változatlanul az érdeklődés középpontjában áll, amit újabban számos ponton sikerült pontosabban értelmezni. Legújabb angol-latin kiadása a megírás lehetséges időintervallumát az 1220-as évek felé tolta ki, miközben domonkos missziókkal, Paulus Hungarusszal való kapcsolata is felvetődött. Jellemző, hogy a román és magyar kutatók, különösen a nem professzionális szakírók egy része a mű megírását mindmáig a 11. századra helyezi, ami ezáltal közelebb kerülne a honfoglalás idejéhez. Ha így lenne is, még az sem segítené sokat a mű hitelességének megítélésén, ugyanakkor történeti és filológiai problémák újabb sorával terhelné meg a mű értelmezését. Kézai Simon krónikájához Szűcs Jenő klasszikus

elemzése óta lényegi hozzájárulás nem történt, bár például liturgikus idézeteit ma már világosabban látjuk. A hun–magyar problémakör nem jutott nyugvópontra, elsősorban azért, mert az Attila-monda a hazai írott forrásokban Anonymus előtt nem maradt ránk. Ezzel szemben a 11. századi német forrásokban igen, ami felveti a német hatás, az Attila-hagyomány (újbolí?) hazai feléledésének a lehetőségét – legalábbis a „fabulae curiales” szintjén –, míg az úgynevezett Ősgesztában való előfordulása bizonyíthatatlan. A kérdés átvezet a krónikák és a szóbeliség, a középkori költészet és énekmondók kérdésköréhez. Éppen a krónikák a tanúi annak, hogy számos monda továbbélésével és kései lejegyzésével számolhatunk. Az Álmos-monda régisége mellett szól, hogy – Anonymus gesztájától függetlenül – Albericus is lejegyezi nevét, miként a Turul-monda ősisége sem lehet kérdéses, s a kalandozás kori történetek léte is kétségbenvonhatatlan Botondtól Lehel kürtjéig. Legutóbb Mikó Gábor hívta fel a figyelmet egy Mátyás-kori krónika megjegyzésére, miszerint a hét honfoglaló kapitányról hőseinek szóltak még a 15. század közepén is. Meglepő, hogy Anonymus a Botondhoz és a Lehel kürtjéhez kapcsolódó mondáról szemmel láthatóan nem tud. Egy Attila-mondakör 1200 előtti megléte a szóbeliségben semmiképpen sem zárható ki, még ha meglepő is, hogy lejegyzésének idejére eredeti állaga szétporladt, s jószerével latin irodalmi kölcsönzésekből kellett újjáépíteni. Hasonlóan a vérszerződés történetéhez, amit a néprajzosok szívesen hisznek bizonyíthatóan ősi hagyatékknak, noha 1200 körülre már a nyugati lovagi világban is elterjedt szokássá vált. Jankovits László sommás megállapítása szerint „a krónikások által alkotott összegzés olyan teljes képet hozott létre, amelynek különböző elemeiből éppen a pogány elemeket a legnehezebb kiválasztani. Ami tehát megmaradt, megmaradásáért átalakulásával, felismerhetetlenné válásával fizetett.” Elgondolkoztató a szolgaság eredetét a katonai szolgálattól való távolmaradással kapcsolatba hozó magyarországi hagyomány Kézainál és Aubry de Trois-Fontaines-nél (Albericus Trium Fontium) felbukkanó hagyománya, amint arra legutóbb Csáky Judit utalt. Ezt sem tekinthetjük az úgynevezett Őskrónika részének, még kevésbé kalandozás kori hagyománynak, hanem a tudós nyugati jogi érvelés francia közvetítéssel importált 1200 körüli elemének. Hasonlóképpen a „turul” szó Kézai nyilvánvaló nyelvi leleménye, aminek szintén voltak az ősmondáig visszanyúló előzményei, amik a 13. századig többszörösen kontaminálódtak. Szovák Kornél szintén cáfolta, hogy az „őskrónika” írója tudatosan sújtotta volna a magyarokat a kámita biblikus leszármazás bélyegével, miként azt a hazai történetírás gondolta. Az csak később, a 14. századi *Képes krónikában* bukkan fel. A rengeteg kutatási részletkérdés közül most csak a „Pannónia mint a rómaiak legelője” összetételre reagálunk, ami a magyar krónikák mellett 13. századi nyugati forrásokban is olvasható. A problémára a megoldást valószínűleg a Szt. Hiacynthusként is említett lengyel domonkos 1977-ben Dublinban felfedezett, 1255 és 1257 közötti, *Descripciones terrarum* című műve adja meg. Ebben Magyarországról annyit ír, hogy a korábbi „pascua Romanorum”-ot most a hunoknak nevezett szlávok lakják. Ebből könnyen arra lehet gondolni, hogy magyar források helyett egy nyugati eredetű szóbeli vagy írott hagyomány sommás megállapítása lehetett a forrása, amire a nyugati és magyar krónikások egyaránt támaszkodhattak. A nem professzionális kutatás körében változatlanul él a meggyőződés, hogy a krónikák párhuzamos szöveghelyei egyértelműen és fenntartások nélkül mind az Őskrónikára vezethetők vissza. Ennek azonban ellentmond,

hogy a krónikaszerkesztés bizonyíthatóan használta Kézai és Anonymus műveit, így az évszázadok alatt a krónikás hagyomány bonyolult és többrétegű kontaminálódásával kell számolni. További bizonytalanságot jelent a vonatkozó fejtegetésekben, hogy a kutatók mást és mást értenek az „őskrónika” megnevezés alatt. A kutatás fő vonulata az utóbbi évtizedekben letett az Őskrónika szövegállapotának rekonstruálásáról, sokkal inkább egyes részkérdések tisztázására tett kísérletet. E kérdések közé tartozik a magyar honfoglalást kiváltó besenyő támadás megítélése, amit újabban sokkal kevésbé pusztító erejűnek tartanak. A nem professzionális kutatás nézeteit nem kívánjuk számba venni, egyedül az utóbbi évek egyik legfigyelemreméltóbb munkájára, Hölbing Tamás művére utalunk. A szerzőnek meggyőzően sikerült bizonyítania, hogy a Tárih-i Üngürüs szövegállapotában felfedezhető az anonymusi geszta ismerete. A középkori magyar historiográfia két legismertebb művének, Anonymus *Gesta Hungarorum*ának (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 403) és a *Képes króniká*nak (Budapest, OSZK, Cod. Lat. 404) a bécsi Udvari Könyvtárban való katalógusba vételük (1608–1636) előtti története teljesen ismeretlen volt. Ugyanakkor egy török krónikás 1541-ben Székesfehérvárott latin kéziratokat talált, s azok alapján írt egy magyar történelmet, törökül (MTA Keleti Gyűjtemény, Török F. 57.) Ennek vizsgálata azt bizonyítja, hogy nemcsak Thuróczy János krónikáját használta, hanem a Névtelen gesztáját is, s valószínűleg ő lehetett az, aki a *Képes krónika*ba török nyelvű bejegyzéseket tett. Ez arra utal, hogy a két történeti mű sorsa 1541 után összekapcsolódhatott, és egy török krónikás kezébe kerülhetett, majd később talán közel azonos időben kerülhetek Bécsbe. Ha Kézai középkori kézírata is török közvetítéssel a bécsi udvari könyvtárba került volna, talán még ma is meglenne.

4. Zsoldos Attila: Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében

A legkorábbi vármegyék vizsgálata során az írott forrásokkal dolgozó történész számára kiindulási pontként Szent István azon oklevele a legalkalmasabb, amellyel a keresztény magyar monarchiát megalapító király a veszprémi püspökséget adományozta meg bizonyos birtokokkal, felsorolva egyúttal azokat a vármegyéket, amelyek együttes területe az egyházigazgatás veszprémi egyházmegyéjének felel meg, az alábbi módon: „négy várat, nevezetesen Veszprémet, ahol a püspökség székhelye van és Fehér várat, Kolon és Visegrád várakat minden egyházzal [...] nemkülönben összes határaikkal és területükkel Szent Mihály veszprémi egyházának rendeljük alá”. Az oklevél datálása nem áll vitán felül, mindenesetre Györffy György tekintélye ma általánosan elfogadottá tette az 1009. évet, így azzal számolhatunk, hogy a szöveg ennek az évnek az állapotait tükrözi. Azt illetően, hogy az oklevél, amikor a felsorolt várak „összes határait és területét” emlegeti, voltaképpen a vármegyének nevezett intézményt írja körül, teljes az egyetértés a magyar történetírásban. Erősen vitatott azonban az oklevélben említett megyék kapcsán felmerülő kérdések többsége, kiváltképpen az ekkor először és utoljára említett Visegrád és Kolon megye esetében. E viták taglalása helyett érdemes röviden áttekinteni, írott forrásaink tanúbizonyosága szerint melyek azok a

további megyék, amelyeknek korai – 11. századi – létevel bizonyosan számolhatunk. Erre sem kívánok azonban sok szót vesztegetni, mivel közel tíz éve már készítettem egy hasonló összegzést, melynek végkövetkeztetése az volt, hogy a 11. század végére több mint két tucatnyi megye léte biztosnak tekinthető: az 1009-ben említett Fejéren, Veszprémen, az 1070-es években már bizonyosan Esztergomnak nevezett egykori Visegrádon és az 1060-as években Zalára és Somogyra bomló korábbi Kolonon kívül ide sorolható még Bács, Baranya, Bars, Bihar, Bodrog, Borsova, Csanád, Csongrád, Doboka, Fehér, Győr, Hont, Nyitra, Sopron, Szabolcs, Szolnok, Tolna, Újvár, Ung és talán Torda is. A lista bízvást kiegészíthető azokkal a megyékkel, amelyeknek ispánjai szerepelnek Kálmán király 1108. évi traua kiváltságlevelében – azaz Borsoddal, Vassal és Nógráddal –, mégpedig annál is inkább, mert negyedikként ott találjuk közöttük az első név szerint ismert fejéri ispánt, Fejér megyéről pedig, amint arról már szó esett, kifogástalanul igazolható, hogy már 1009-ben létezett. Hangsúlyozni szükséges ugyanakkor, hogy a felsorolás az első említéseken alapul, s ennek következtében az egyes megyék megszervezésének idejére vonatkozóan csak korlátozott információkkal szolgál, jelesül a *terminus ante quem* állapítható meg belőlük. Még az olyan eset is, amikor egy megyeközpontként ismert vár első említése egyúttal utal a vár építésének idejére, számos értelmezési nehézséggel lehet terhes. Szép példája ennek Újvár, amelyről a 14. századi krónikakompozíció azt állítja, hogy azt „Aba király építette” (*Novum Castrum, quod rex Aba construxerat*). Ez utóbbi forráshellyel kapcsolatban felmerült egy olyan értelmezés, mely szerint a várat valóban Aba építtethette, ám nem uralkodóként, hanem még Szent István idejében. Más vélemény viszont a krónikahely szó szerinti értelmezésével azt vallja, hogy 1042 és 1044 között épülhetett a vár. Mármost Újvár megye megszervezésének időpontját illetően az állásfoglalás e kérdésben nem feltétlenül kardinális jelentőségű, amennyiben feltesszük, hogy az Aba által építtetett „új vár” nem az erről elnevezett megye megszervezésével járt együtt, hanem csak egy már addig is létező megye kapott új központot. Azt azonban, hogy ez a hipotézis helytálló-e, s ha igen, hol volt a korábbi megyeközpont, s mi volt a megye neve eredetileg, nyilván soha nem fogjuk megtudni. Újvár példája arra figyelmeztet, hogy – amiként a régészet sem tudja a maga eszközeivel a kívánatos pontossággal datálni a várakat – az írott forrásokkal dolgozó történettudomány sem képes erre a megyék esetében.

A közelmúltban a korai magyarországi várak egy jól körülírható csoportjának, a kazettás szerkezetű sáncokkal övezett váraknak a datálására történt kísérlet. Az írott forrásokra alapozott érveléssel operáló hipotézis lényege, ha nem tévedek, abban foglalható össze, hogy a szóban forgó váraknak a nyugati határszélről ismert csoportja (Nyitra, Pozsony, Moson, Darufalva, Sopron és Zalaszentiván) legkorábban 1030 után, de valószínűbben 1042 és 1052 között épülhetett, hiszen korábban a békés magyar–német viszony nem indokolta ennek az országrésznek a megerősítését. A várak egy másik csoportja (Bars, Bény, Hont, Borsod, Szabolcs és Bihar) pedig a 11. századi hercegség fennállása idején, azaz 1048–1074 között épült a *regnum* és a *ducatus* szembenállása jegyében. Az elképzelés legfőbb erénye, hogy nem egyetlen tényező figyelembevételére törekszik, a legnagyobb fogyatéka viszont az, hogy még így sem számol minden olyan körülménnyel, mely az egyes várak építési idejének meghatározásakor szóba jöhet. Pozsony, Bars, Hont és Bény esetében például joggal

merülhetne fel az építés indokául az 1018 előtti magyar–lengyel harcok ösztönző szerepe, s ugyanez a magyarázat megállná a helyét Zemplénnel, Borsoddal, de akár Újvárral kapcsolatosan is. Nem szükséges azonban a várak építését, még a Kárpát-medence peremterületein sem, kizárólag külpolitikai okokra visszavezetni, mivel a várak építésének elsősorban belső okai voltak, ezek biztosították ugyanis a királyi hatalom számára az ország katonai ellenőrzésének lehetőségét. A dukátus várépítő szerepét az kérdőjelezi meg, hogy a magyar krónikák szerint I. András és Béla herceg már 1048 táján, a dukátus létrehozása idején 2/3-1/3 arányban osztozott az országon, s ha az 1074. évi kemeji és mogyoródi csatával kapcsolatosan említett 30, illetve 15 várispánsági csapat valóban ezt az arányt tükrözi, aminek feltételezése eléggé kézenfekvő, akkor szükségképpen arra kéne gondolnunk, hogy a dukátus fennállásának idején a királyságban hajszállra ugyanannyi vár épült, mint a dukátusban, ami elvben persze, nem lehetetlen, feltételezésnek azonban túlságosan merész. Ráadásul, ha van vár, amelynek esetében joggal alkalmazható a „nevét első ispánjáról kapta” formula, akkor az a kazettás szerkezetű várak közé tartozó Hont, s ily módon Hont várának építése és megyéjének létrejötte meglehetősen biztonságosan köthető Szent István korához, annak is inkább első feléhez, amelynek kétségtelen történeti szereplője volt a névadó Hont (*Cuntius, Hunt*). Az – egyébként joggal – ideálisnak gondolt eljárás, tudniillik a régészeti megfigyelések és az írott források tanúságainak együttes vizsgálata sem vezet tehát szükségképpen megnyugtató eredményre.

A vár építése és a megye kialakulása ugyanakkor nem feltétlenül kapcsolható össze. Egy, a régészet tudományának szabályai szerint „ispáni vár”-ként leírható erősség léte nem szükségképpen és nem minden esetben vonja maga után azt a következtetést, hogy a vár ispánság vagy megye központja volt, amint az Hunyad esetében nyilvánvaló. A jelenségre a magyarázat már az 1009. évi veszprémi oklevélben ott rejlik, mely említést tesz egy „Füle nevű Úrhida vár kerületében fekvő” faluról (*villam unam Fyley nomine sitam in conpage Hurhyda civitatis*), s mivel mind Füle, mind Úrhida Fejér megyében fekszik, világos, hogy már a legkorábbi időkben számolnunk kell azzal a helyzettel, hogy egy-egy megyében nem csak egy vár, illetve várispánság létezett. Ez a helyzet egyébiránt Nyitra megyét is jellemezhetette, hiszen az *Altaichi évkönyvek* szerint III. Henrik német király 1042. évi magyarországi hadjárata során kilenc várat foglalt el a Dunától északra, s ezek egy része bizvást azonosítható a Vág völgyében, s javarészt Nyitra megyében létesült határvárispánságokkal. Az a jelenség, hogy a korai megyék szerkezete nem minden esetben írható le az azonos nevet viselő vár–ispánság–megye hármasságával, a legvilágosabban Sopron esetében figyelhető meg, ahol is a megye területén a soproni várispánság mellett ott találjuk még a 12. századtól adathozható locsmánci várispánságot, miközben maga a soproni várispánság sem csupán egyetlen várral – tudniillik Sopronnal – rendelkezett, hanem a már a 11. században is említett kapuvári és babóti várral is, miként a 13. század elején, eredetileg magánbirtokon felépült Kabold, miután királyi kézre került, szintén a soproni ispánság tartozékai közé számított. Az „ispáni várak”-hoz hasonló jellegzetességei ellenére Hunyad sokkal inkább gondolható az erdélyi Fehér megye várispánsága egyik várának, semmint korai megye központjának, hozzávetőleg olyanformán, ahogy a zólyomi erdőispánság lipatói, turóci és árvai részeinek is közismerten megvoltak a maguk várai jóval azelőtt, hogy Liptó, Turóc és Árva megyék önálló megyévé váltak volna.

Az, hogy egy megyében több várispánság működik, illetve az, hogy egy várispánságnak több vára van, minden kétséget kizáróan besorolható a korai megyék jellegzetességei közé, hiszen mind Fejér, mind Nyitra, mind Sopron ezek közé tartozik, s a példák száma még szaporítható is például Vassal, ahol a karakói ispánságot ismerjük még a megye nevét viselő vasin kívül, de feltehető, hogy a korai Csanád, illetve Fehér megyékből utóbb kiszakadó megyék szintén várispánságként keltek életre eredetileg. A megyei háttérrel nem rendelkező várispánságok – de legalábbis egy részük – annál is inkább eredeztethetők a legkorábbi időkben, mert ezek léte ad értelmezési lehetőséget Szent István törvényeinek egyikéhez, ahhoz tudniillik, amely arról rendelkezik, hogy a vár vagy udvarház élére állított szolga tanúságát az ispánok között kell elfogadni.

A korai megyék egy másik sajátosságának az tűnik, hogy területük kifejezetten nagy, mégpedig olyannyira, hogy utóbb több megye vált ki belőlük. Az 1009-ben említett Visegrád és Kolon megyékből – legalábbis az én értelmezésem szerint – utóbb Pest megye, a 13. század végére megyévé alakuló pilisi ispánság, a nagyszigeti ispánság és részben Esztergom megyék jöttek létre, illetve Somogy és Zala megyék, valamint a segedi ispánság. Somogy és Zala ugyanakkor önálló megyeként is jóval nagyobb volt eredetileg, mint a 13. század második felében, hiszen mindkettő mélyen lenyúlt a Drávántúlra. A további példák közül jónéhány közismert – Csanád, Fehér, Újvár, Szolnok, Bihar sorolható ezek közé –, de kétségtelenül ebbe a típusba tartozik az ebből a szempontból ritkábban emlegetett Hont és Bars – mivel a zólyomi erdőség, azaz a későbbi Árva, Turóc, Liptó és Zólyom megyék területe nagyobb részt Hont, kisebb részt Bars megyéhez tartozott –, valamint Borsova, mely a beregi, ugocsai és máramarosi területeken kívül – újabb elképzelés szerint – a későbbi Szatmár megyét is felölelte. A Somogyhoz és Zalához hasonlóan a Dráván túlra is kiterjedő Baranya megyéhez tartozott eredetileg Pozsega, de meglehet, hogy Valkó nyugati felével szintén ez a helyzet, míg a keleti a Szent István-kori marchia része lehetett.

A nagyterületű megyék közül is szembetűnően kiválik az igazán nagy – mondhatni: „óriás” – megyék csoportja. A különbségeket jól szemlélteti három bizonyosan korai megye egybevetése: a története során – legalábbis 1950-ig – nagyobb területi változtatásokat nem mutató Veszprém területe mindössze 4670 km²-re becsülhető, Visegrádé megközelítette a 8500 km²-t, Koloné ellenben 28700 km²-nél is nagyobb lehetett. Kolon területe, mint látható, nagyságrenddel volt nagyobb, mint a másik két megyéé, s mivel a hozzá hasonló kiterjedésű megyék (Csanád, Fehér, Bihar, Újvár, Baranya) mindegyike esetében ott találjuk a megyeservezést megelőző időszakban valamely magyar törzsi előkelő vagy csoport uralmi területét, a jelenség több mint figyelemre méltó.

Hont, Bars és Borsova példája ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a megyék határai – az ország belső területein létesülteket leszámítva, persze – már a legkorábbi időkben elérték a modern fogalmaink szerinti országhatárokat, azt a képzeletbeli vonalat tehát, amelynek átlépését, akár kereskedőről, akár ellenséges hadról lett legyen szó, megjelentették a királynak. Az ilyen megyék területéhez tartoztak azok a határvidékek (*confinia*), amelyek a 11. század végi törvényekben szerepelnek, s ahol az illető megye várispánságához tartozó határőrök éltek, mint például Szepesben a „gömörőrök”, akiknek utódait a későbbi évszázadok szepesi tizlándzsásaiban sejtethetjük, s hasonló, a honti, illetve a barsi várispánsághoz tartozó határőrök lehettek a „liptói”, illetve a

„turóci jobbágyfiúk”-nak (*fili jobagionum*) nevezett sajátos társadalmi csoportok elődei is. Nem gondolnám tehát, hogy helyes lenne az a vélemény, mely szerint a legkorábbi megyék nem fedték le az ország teljes területét.

A megyék és az azokkal sajátos szimbiózisban álló várispánságok belső viszonyait illetően különösebb újdonságokról aligha lehet beszámolni: ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos nézeteimet korábban már kifejtettem, megismétlésükkel nem untatnám sem magamat, sem olvasóimat. Végezetül tehát inkább egyetlen központ, Fehérvár korai történetének két kérdésével foglalkozom, az ispánsági vár, illetve a korai királyi palota ügyében folytatott vizsgálataim eredményeit ismertetve, ami mind előadásom, mind konferenciánk címének megfelel, s ráadásul eleget tesz az újabb történeti kutatásokról való beszámoló ígéretének is.

A középkori Fehérvárt alkotó településhalmaz központi részét, mely némi leegyszerűsítés árán azonosítható a mai Székesfehérvár belvárosával, a késő középkorban egyszerűen csak Várnak (*Castrum*) nevezték. Ez persze, köztudomású, érdemes azonban elidőzni annál a kérdésnél, hogy voltaképpen milyen területre vonatkozott a „Fehér vár” – a 11–12. században: *Alba civitas*, utóbb: *castrum Albense* – fogalma az Árpád-korban.

„Fehérvár vára” kezdetben nyilvánvalóan azt az ispánsági várat jelentette, amelyről első ízben Szent István 1009. évi, a veszprémi püspökség egyházmegyéjének területét meghatározó oklevelében olvashatunk. Ennek az erősségnek a nyomait nem sikerült feltárni, valószínűleg azért, mert egy földszáncokkal védett várat keresett a régészeti kutatás. Ha azonban Fehérvár azért kapta nevét, mert fehér (vagy fehérre meszelt) kövekből emelték a várat – ami a leginkább valószínűnek ítéltető feltételezés –, már a legkorábbi fehérvári erősség, azaz az ispáni vár is kőből készült, s így az nem lehet más, mint az az objektum, amelynek feltárt maradványait a Fehérvár múltjával foglalkozó kutatás mindaddig „korai királyi vár”-ként azonosított. Erről a „korai királyi vár”-ról feltételezik, hogy, amikor a tatárjárást követően a fehérvári „olasz” vendégeket betelepítették ide, elbontották, s ekkor alakították ki egyrészt azt az új királyi palotát a városrész északkeleti sarkában, amelyet a kora újkorban fellegvárként emlegettek, másrészt az egész városrészt övező városfalakat.

A szabálytalan négyszög alakú és szerény méretű, hozzávetőleg másfél hektár területű, „korai királyi vár” azonban semmi esetre sem tekinthető annak a „Fehér vár”-nak, amely azt követően szerepel e néven forrásainkban, hogy Szent István megtette székvárosának. Legendáinak egybehangzó tudósításai szerint ugyanis a király a „Fehér várban” – s nem mellette – alapította meg a Szent Szűz tiszteletére azt az egyházat, mely királyságának szakrális központjává fejlődött. Nehéz is elgondolni, hogy a prépostság olyan helyen épülhetett volna fel, ahol kénytelen lett volna nélkülözni a várfalak kínálta biztonságot. Mindaz, ami 1061-ben, az I. Béla király által meghirdetett gyűlésen történt, arra utal, hogy az az falaktól védett *Alba civitas*, ahová a király és püspökei, valamint az uralkodó környezetében tartózkodó előkelők – s nyilván nem csak a maguk személyében, hanem embereikkel együtt – behúzódtak a fenyegetőnek érzett tömeg elől, jóval nagyobb lehetett, mint a „korai királyi vár”, hiszen az említettek felül még viszonylag jelentősebb számú katonaságot is be kellett fogadnia, mely utóbb elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a lázongó tömeget szétoszlassa. Arról sem hallunk az úgynevezett második pogánylázadás kapcsán, hogy bármiféle kár érte volna a bazilika épületegyüttesét, amiből meglehetősen biztonsággal következtethetünk arra,

hogya a prépostság már jóval a 13. század közepét megelőző időkben élvezte *Alba civitas* falainak védelmét. Ugyanez gyanítható a veszprémi püspök várbeli palotájáról is, melyről a 13. század végén úgy tartották, hogy a veszprémi egyház alapításától fogva létezett már, ami nyilván nem feltétlenül vehető szó szerint, de annak feltételezésére mindenképpen feljogosít, hogy a palota nem valamiféle újonnan emelt épület volt, hanem meglehetősen régiségre tekintett vissza az Árpád-kor végén. Annak is maradt nyoma forrásainkban, hogy feltételezhetően már jóval a tatárjárás előtt működött „a fehérvári várban” (*in Albensi castro*) egy királyi sólerakat. Mindezek az intézmények és épületek – hozzájuk sorolva a fehérvári börtönt is, mely feltehetően szintén a várban volt – aligha férhettek el azon a kicsiny területen, amelyen a „korai királyi vár” feküdt. Mindezek alapján szerfelett valószínűnek tűnik, hogy azt a szárazulatot, melynek középpontjában a fehérvári ispánsági vár – a „korai királyi vár” – és a bazilika épületegyüttese állott, igen korán, legkésőbb a 11. század közepén már falak vették körül, így tehát a korai forrásainkban emlegetett *Alba civitas* területét tekintve lényegében azonos volt a késő középkori Fehérvár központi városrészével, a Várral. A korai időkben a fallal övezett területen belül nyilván jelentős szabad területek álltak rendelkezésre, így jöhettek létre az itt feltárt temetők, amit az magyaráz, hogy katonai szempontok egyértelműen a falaknak a szárazulat határain való emelése mellett szóltak. Egy további érv szintén megerősíteni látszik ezt az elképzelést: a tatárjárás előtti „Fehér vár”-nak elég nagy területűnek kellett ahhoz lennie, hogy a később budai külvárosként ismert váraljai településen élő „olasz” vendégek várba történő feltelepítésének a gondolata egyáltalán felmerülhessen. Ellenkező esetben ugyanis, pusztán a hospesközösség védelmét szem előtt tartva, más megoldásokat is választhatott volna IV. Béla, melyek közül a leginkább kézenfekvőnek a váralja falakkal való körbevétele tűnik. Magam teljes mértékben osztom tehát Bóna István azon véleményét, mely szerint Fehérvárott nem bizonyítható az ispánság földvárának léte, amihez kiegészítésként annyit hozzáfűznivalóm van, hogy azért, mert ilyen nem is volt, s valójában a korábbiakban „korai királyi vár”-ként azonosított erősség volt az 1009. évi veszprémi oklevélben említett ispáni vár.

Annak ismeretében, hogy Szent István 1018 táján Fehérvárt tette meg királyi székvárosának, magától értetődőnek tűnhet, hogy e döntés maga után vont egy, a királynak és kíséretének méltó szálláshelyet biztosító, s uralkodói reprezentációra is alkalmas királyi palota felépítését. A kutatás ráadásul nem is egy palota létével számol, hanem kettőével: eggyel a „korai királyi vár” területén belül, melynek 10. századi előzményeket is tulajdonít, s egy későbbivel, melynek kialakítására a Vár északkeleti sarkában azt követően került sor, hogy a váralján élő „olasz” vendégtelepeseket beköltöztették a Várba.

Önmagában az, hogy ezen feltételezett paloták egyértelmű régészeti nyomait nem sikerült fellelni, nem sokat jelent, hiszen a középkori Fehérvár építészeti hagyatékának pusztulása rendkívüli mértékűnek tekinthető. Az már inkább elgondolkodtató, hogy írott forrásainkban sem találjuk a palota vagy paloták nyomát. Mindazon említések, amelyeket a kutatás a fehérvári királyi palota egykori létének bizonyítékaiként számba vett, a legkevésbé sem alkalmasak arra, hogy megfeleljenek ezen elvárásnak, mert rendre csupán általánosságban vonatkoznak a királyi udvarra, anélkül azonban, hogy valamiféle konkrét fehérvári épülettel kapcsolatba hozhatók lennének. Nem kevésbé

feltűnő, hogy a királyi palotát mint viszonyítási pontot egyetlen alkalommal sem alkalmazzák azok az oklevelek, amelyek valamely Várbeli ház pontosabb fekvését írják le, jóllehet más épületek – például templomok – esetében ez meglehetősen szokványos. Másfelől ugyanakkor a késő középkorból és a kora újkorból több olyan adat is a rendelkezésünkre áll, amelyek arról tanúskodnak, hogy a király, ha Fehérvárott időzött, a prépostság épületében szállt meg. Mindezen megfontolások alapján merült fel az a gondolat, mely szerint Fehérvárott valójában nem is létezett önálló királyi palota, hanem a prépostság épületét használták e célra az uralkodók, amelyek templomát, a bazilikát – amint az köztudomású – amúgy is magánkápolnájuknak tekintették.

A királyi palotát és a prépostságot azonos épületegyüttesként felfogó elképzelés nem vert gyökeret a történeti irodalomban, jóllehet további adatok és érvek hozhatók fel mellette. Az előbbieket közé tartozik Tubero leírása Mátyás király temetési menetéről, mely a préposti palotából indult a bazilikába, és Bonfini tudósítása II. Ulászló koronázásáról, ahol is azt olvashatjuk, hogy Ulászló „Domonkos főpap közeli házából, ahol megszállt”, indult a szertartásra, s nem a királyi palotából, amint azt pedig joggal várhatnánk. Az újabb érvek között említhető például, hogy annak az *Alba curia* néven emlegetett helynek, ahol IV. Béla 1256 tavaszán két oklevelét is keltezi, egyszerűen semmi köze Fehérvárhoz, így a feltételezett fehérvári királyi palota írásos emléke sem látható benne. Az *Alba curia* helynév ugyanis nem egy – ‘palota’-ként is értelmezhető – fehérvári királyi udvarházat jelölt, hanem a középkori Zala és Somogy megyék határán fekvő mai Zalakomárt, ahol IV. Béla valóban udvarházat építtetett – ezt nevezhették *Alba curiának* –, majd vendégtelepeseket gyűjtött össze. Nem támogatja a fehérvári királyi palota egykori létének feltételezését az a régóta ismert, de ebből a szempontból számításba nem vett adat sem, mely szerint a királynénak udvarháza (*domus*) volt Fehérvár mellett (*apud Albam*), melyben V. István király özvegye, Erzsébet anyakirályné nem kisebb jelentőségű esemény előtt tartózkodott, mint fia, IV. László koronázása. Ez az épület nyilvánvalóan 1272 előtt is megvolt már, s nehezen magyarázható meg, hogy mi szüksége lehetett a királynénak egy Fehérvár közelében lévő udvarházra, ha a fehérvári királyi palota is a rendelkezésére állhatott volna, akár férjével együtt érkezik a városba, akár egyedül. Ha viszont a királyok valóban a prépostságban szoktak volt megszállni, nagyon is érthetővé válik, hogy a királyné és az udvartartáshoz tartozó nagyszámú nő számára alkalmasabb szálláshelynek tartották az említett udvarházat, mint a prépostságot. Egy állandó használatban lévő – következőképp jól felszerelt és megfelelő személyezettel bíró – királyi palota minden bizonnyal szükségtelenné tette volna, hogy a Horvátországba tartó I. Károly 1332-ben visszaforduljon Fehérvárról Visegrádra – ahol a vár aljában kétségtelenül volt palotaként használt háza –, amikor köszvénye elővette. Az a körülmény továbbá, hogy 1485-ben említik „Lajos király hajdani házá”-t, sokkal inkább arra látszik utalni, hogy I. Lajos valamikor egy házat építtetett (vagy akár vett) Fehérvárott, semmint egy régtől fogva meglévő királyi palotára, hiszen nehéz lenne megmagyarázni, egyfelől azt, hogy miért éppen az ő nevére emlékeztek jó egy évszázad múltán az akkor „ház”-ként említett palotával kapcsolatosan, másfelől pedig azt, hogy – abban az esetben, ha az 1485. évi adatban említett „ház” mégsem a palotával lenne azonos – a palota mellett mi szüksége lehetett Lajosnak még egy házra is abban a városban, ahol csak elvétve fordult meg. Említést érdemel végezetül,

hogyan Esztergomban – amelynek története köztudomásúlag számos vonatkozásban joggal rokonítható Fehérvárhoz – a korai királyi (fejedelmi) palota és a Szent István protomártír templom egyetlen épületegyüttest alkotott. Mindezen megfontolások meglehetősen határozottsággal mutatnak abba az irányba, hogy – mindaddig, amíg valamely új régészeti vagy írott forrás nem helyezi alapvetően más megvilágításba a fehérvári királyi palota kérdését – indokoltabb arra gondolni: a magyar uralkodók, vélhetően kezdettől fogva, a prépostság épületét használták szálláshelyként fehérvári tartózkodásaik alkalmával, s önálló épületként létező királyi palota nem állt a városban.

III. A középkorból a reneszánsz felé

Az Anjouk közép-európai befolyása, a visegrádi királytalálkozó és Zsigmond Német-római Császársága

Az Árpád-ház kihalását (1301) követően Magyarország az anyai ági rokonsághoz tartozó, itáliai Anjou- (Angevin) házi Károly Róbert (Caroberto) uralkodása alatt konszolidálódott belpolitikai és gazdasági szempontból. Nagy Lajos király apja eredményeire támaszkodva nagyhatalmi politikát folytatott, befolyása maradéktalanul kiterjedt a közép-európai régióra. Lányának, Máriának férje, a későbbi Német-római császár Luxemburgi Zsigmond alatt Magyarország az európai politika egyik legjelentősebb tényezőjének számított. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 2. és *Ludoviceum I./3.*: 2., 3.

5. Rácz György: A visegrádi kongresszus

Visegrád az öreg Duna folyó legnagyobb kanyarulatában fekvő festői szépségű kisváros. A források egybehangzó tanúsága szerint 1335 őszén itt tartották azt a nemzetközi konferenciát – vagy ahogyan a történetírásban említeni szokták –, a visegrádi királytalálkozót ahol az akkori közép-európai királyságok vezetői elrendezték országaik ügyes-bajos dolgait. Azért éppen Visegrádon, mert a 14. században itt volt a magyar királyi udvar, I. Anjou Károly, a találkozó kezdeményezőjének székhelye. A hegy tetején álló fellegvárat még IV. Béla magyar király építtette a tatárjárás után az 1250-es években, hogy menedékkül szolgáljon egy újabb invázió során. A hely stratégiai jelentősége szinte felkínálta, hogy a király a fellegvárat Duna-parthoz közeli lakótoronnyal (vízivárral) bővítse és a kettőt összekötő völgyzáró fallal hatalmas várrendszerre alakítsa.

A hely nevét – amely szláv eredetű, jelentése 'magaslaton álló vár' – érdekes módon mégsem a mai fellegvárról kapta, hanem a tőle északabbra, egy kisebb dombon álló egykori várról. Ezt a római erődből kialakított, később teljesen elpusztult ispánsági várat nevezték el a környék akkori szláv lakói 'Fellegvárnak', s az elnevezést a magyarok is átvették tőlük. A hegy tövében a 13. század második felében német vendégtelepesekkel benépesült falu hallatlan gyorsasággal lett város, köszönhetően annak, hogy I. Anjou Károly magyar király a tartományurak leverése után 1323-ban Temesvárról Visegrádra helyezte át székhelyét. Itt állították fel a központi bíróságokat és a királyi hivatalokat. A táj és az építészet lenyűgöző együttese látszott Anjou Károly számára a legalkalmasabbnak arra, hogy a hegy alatt megkezdje a 14. századi Közép-Európa egyik legjelentősebb uralkodói központjának

építését. A török időkben elpusztult királyi udvar épületeinek feltárása 1934 óta folyik. A régészek megtalálták az Anjouk által épített palota alapfalait, ahol 1330-ban merényletet kíséreltek meg I. Károly ellen. A várnak és a városnak pedig 1335-ben már alkalmasnak kellett lennie arra, hogy Luxemburgi János cseh királyt, fiát és örökösét, Károly morva őrgrófot, III. (Nagy) Kázmér lengyel királyt, I. Rudolf szász és III. Boleszló sziléziai herceget, a német lovagrend képviselőit, valamint népes kíséreteiket fogadni tudja és ellátásukat megfelelő színvonalon biztosítsa majdnem egy hónapon keresztül.

Ahhoz, hogy megértsük a királytalálkozó létrejöttének okát, röviden vissza kell pillantanunk az érintett országok 14. század eleji helyzetére. Ez az a kor, amely Nyugat-Európa számára már a középkor alkonyát jelenti a pestissel, válságokkal együtt, ugyanakkor még virágzik a lovagi kultúra. A három akkori közép-európai királyság, Csehország, Lengyelország és Magyarország 14. századi történetét inkább az épülés, a folyamatok kibontakozása jellemzi, ráadásul több, feltűnő hasonlósággal. Mindhárom szomszéd királyság a század elején a széttagozottság és a belső zavarok állapotában volt. A hasonlóan nagy formátumú, jelentős kül- és belpolitikai eredményeket elérő uralkodó kortársak a század második felében erős és jól működő országot hagytak utódaikra. Csehországban és Magyarországon az ősi dinasztia szinte egy időben halt ki az 1300-as évek legelején, míg a lengyeleknél a Piastok egyik oldalága szerezte meg a trónt Łokietek személyében. Mindhárom országnak nehéz kérdésekkel kellett szembenéznie, és ez befolyásolta egymáshoz való viszonyukat is. A széttagozott lengyel területeket I. Łokietek Ulászló krakkói fejedelemnek (1306–320) végül sikerült egyesítenie, és 1320-ban pápai jóváhagyással királlyá is koronáztatta magát. Ezzel mintegy újraalapította a lengyel királyságot (uralkodott: 1320–1333). Magyarországon az Árpádok dinasztiajának 1301-es kihalása után, hosszú harcokat követően a nápolyi eredetű Anjou Károly (1301–1342) szerezte meg a trónt és hajtotta uralma alá az országot, ugyanolyan energiával és tehetséggel, amilyennel Łokietek is rendelkezett. A lengyel és a magyar uralkodó kezdettől támogatták egymást saját oligarcháik ellen, és ez a szövetség az egész 14. században rendíthetetlen pillére lett a közép-európai politikának.

A magyar trón megszerzésében az Anjouk riválisa, a cseh Přemysl-dinasztia 1306-os kihalása után, Luxemburgi János (1310–1346) cseh trónra lépésével kiegyensúlyozott lett a cseh–magyar viszony is. Ennek figyelemre méltó jele, hogy az első két feleségét korán elvesztő Anjou Károly a cseh király hűgát, Luxemburgi Beatrix hercegnőt vette feleségül 1317-ben. A házasság rövid ideig tartott, Beatrix 1319-ben bekövetkezett halála miatt. Mivel Jánosnak több hűga nem volt, Károly a másik szomszédától, a lengyel királytól kért és kapott menyasszonyt magának. A frissen koronázott Łokietek Ulászló lányával, Erzsébettel 1320-ban kötött házassága Magyarország és Lengyelország között tovább mélyítette a szoros szövetségi viszonyt. János király pedig támogatta Károlyt nagy ellenfele, Csák Máté tartományúr ellen, és ezt a magyar király nem felejtette el. Később a magyar–osztrák viszony megromlása miatt még közelebb kerültek egymáshoz, a Luxemburgok és a Habsburgok kapcsolata ugyanis már korábbról tartósan rossznak volt mondható.

Károly mindkét országgal ápolt jó kapcsolatát azonban a lengyel–cseh ellenségeskedés beárnyékolta. A konfliktus egyik oka, hogy a Luxemburgok is igényt tartottak a

lengyel trónra, mert elődeik, a Přemysl- királyok is ezt tették. Ez a trónigény a korabeli nemzetközi normák szerint legális volt és magában foglalta III. Vencel (1305–1306) teljes örökségét. A megvalósítás azonban akadályokba ütközött részint a cseh király sikertelen hadjárata, részint az Anjouk Łokietek hatalmát megvédeni kész diplomáciája miatt. Luxemburgi János ezért 1329-től Nagylengyelországra korlátozta igényét, míg Pomerániáról lemondott a Német Lovagrend javára. A Piastok viszont Sziléziát szerették volna hatalmuk alá hajtani, amely egykor lengyel birtok volt, de a 14. század elejére a területet uráló fejedelmek többsége a Luxemburgok vazallusává lett.

Új helyzetet teremtett a három ország kapcsolatában, hogy I. Łokietek Ulászló lengyel király 1333-ban meghalt, és fia, III. Kázmér követte a trónon. Ő, miután a hatalmat átvette, eltökélt szándékkal vágott bele az apja által ráhagyott ügyek rendezésébe. Lengyelországot nemcsak a Luxemburgokkal való viszály merítette ki, hanem a Német Lovagrenddel szembeni területi vita is. A lengyel királyváltást kihasználva Luxemburgi János is érdekelt volt a régóta meglévő cseh–lengyel ellentétek elsimításában, mert szövetségeseket remélt régi ellenségei, az osztrákok, valamint Bajor Lajos német-római császár ellenében is, akivel Henrik karantén herceg örökségén veszett össze. A békefolyamat kiindulópontjának tekinthető, hogy a vitás lengyelországi területek hovatarozásának eldöntésére 1334-ben a felek döntőbírókat választottak, a lengyel király Anjou Károly, a lovagrend pedig Luxemburgi János személyében. A magyar király – aki Łokietek halálával a térség rangidős uralkodója lett – vállalta a szerepet, és eltökélt szándékkal közvetített a régi cseh király és az új és fiatal lengyel uralkodó tárgyalásai során. Szempontjai között nem volt elhanyagolható, hogy hosszú távú célként ő maga is kitűzte az Anjou-dinasztia számára a lengyel trón megszerzésének lehetőségét. A visegrádi konferencia tehát a Magyarország közvetítésével majd két éve zajló cseh–lengyel és a lengyel–lovagrendi diplomáciai tárgyalások lezárását is jelentette. A körületekintő diplomáciai előkészítés szálait – úgy tűnik – Visegrádról mozgatták, ez pedig a folyamatos kapcsolattartás és információcsere érdekében állandó követ- járásokkal járt.

Első lépésként Kázmér Sandomirban 1335. május 28-án egy évre szóló fegyverszünetet kötött János cseh király fiával, Károly morva őrgróffal, és a szerződésbe két lengyel herceg mellett belefoglalta Károly magyar királyt is kezesként, akik oklevelükkel majd megerősítik a békét. Ezt követően augusztus 24-én már a Magyar Királyság területén, Trencsénben (Trenčín, Szlovákia) találkoztak János és Kázmér megbízottai. Kázmér felhatalmazta követeit a békekötésre úgy, hogy a közvetítő, a magyar király megbízottainak tanácsait kövessék. A követeknek joga volt 30 000 ezüst márka értékben anyagi kötelezettséget vállalni a király nevében. Azt jól látták a lengyel politikusok, hogy a szorult pénzügyi helyzetben levő cseh király anyagi kárpótlása lehet a megoldás egyik kulcsa. Végül is ekkor még a pénzügyi részletek nélkül sikerült megállapodni a békepontokban, amelyek a cseh uralkodónak a Lengyel Királyságra vonatkozó jogcímei voltak. Eszerint János király fiával együtt lemondott Lengyelországot érintő jogairól, a lengyel király pedig lemondott a cseh király hűbéruasága alatti lengyel területekről, ami gyakorlatban Sziléziát és Mazóviát (ténylegesen Plock városát) jelentette. A megállapodásról Kázmér képviselői állították ki saját pecsétjük alatt az oklevelet, és megígérték, hogy október közepén a lengyel király is megerősíti azt. A cseh küldöttség ezt követően Visegrádra, a magyar királyi

udvarba ment, ahol gyorsan nyélbe ütötték a cseh–magyar szövetségi szerződést. Az oklevél magyar király által kiadott és megpecsételt példánya maradt ránk szeptember 3-i keltezéssel a cseh királyi levéltárban. (1335. szeptember 3-i oklevél e kötetben.) Ezek után elérkezett az ideje, hogy döntőbírói tárgyalásra is sort kerítsenek és a három uralkodó személyesen is találkozzon egymással. 1335. november elejére az akkor 47 éves I. Anjou Károly magyar király visegrádi palotájába hívta és mintegy három-négy héten át vendégül látta sógorát és szövetségését, a 25 éves III. Kázmér lengyel királyt, és a 39 esztendőes Luxemburgi János cseh királyt, s ennek fiát, a 19 éves Károly morva őrgrófot (a későbbi IV. Károly császárt), a kíséretükben érkezett számos lengyel, sziléziai és német fejedelmet, valamint a Német Lovagrend képviselőit. Az esemény különös jelentőségét már a kortárs történetírók is felismerték, ezért valamennyi országban maradt krónikás nyoma is. Jellemző ezekre, hogy más és más szempontot emelnek ki, illetve hallgatnak el. Luxemburgi Károly morva őrgróf, a későbbi császár önéletírásában a kongresszusról is beszámol, s mivel személyesen is jelen volt az eseményen, kortárs beszámolót várhatunk tőle. Azon ne csodálkozzunk, hogy nem árul el semmit sem a vendéglátás, sem a megbeszélések kulisszatitkairól, az mégis érdekes, hogy csak a cseh–lengyel–magyar politikai szövetséget emeli ki, a döntőbíráskodásról nem beszél. Művében leírja, hogy apja már Visegrádon volt, amikor ő odaérkezett, majd ecseteli az uralkodók közötti, fentebb már tárgyalt családi kapcsolatokat, végül elmeséli a cseh–lengyel konfliktus eredetét. Szerencsére a 15. századi lengyel történetíró, Długosz krónikájában éppen a kongresszus másik fő témájáról ír részletesen. Az uralkodók azért gyűltek össze Visegrádon, hogy a lovagrend által elfoglalt lengyel területek ügyében megszülessen a döntőbírói ítélet. Długosz az esemény lényegét ragadta meg, ráadásul a békeoklevél szövegét is közölte.

A 15. századi magyar történetíró, Thuróczi János krónikája fenntartotta annak a 14. századi krónikának a szövegét, amelyik megörökítette számunkra az 1335. évi esemény ünnepélyes körülményeinek feltehetően egykorú leírását. Długossal ellentétben ez a leírás szembeszökően a külsőségek bemutatására szorítkozik, de az utókort ez legalább annyira érdekli, mint a politika, ezért érdemes szövegét szó szerint idéznünk: „Az Úr ezerháromszázharminctödik évében, Szent Márton ünnepe körül János cseh király és fia, Károly, meg a lengyelek királya Magyarországra, Visegrád várába jött Károly királyhoz, hogy ott örök békeegyezséget kössenek. Ez meg is történt. A cseh király ebédjére Magyarország királyának bőkezűségéből mindennap kétezeröttszáz kenyeret adtak, és a királyi étékből is bőségesen; a lovagnak pedig egy-egy napra huszonöt mérő abrakot. A lengyel király ebédjére pedig ezeröttszáz kenyeret és élelmiszert bőségesen; borból száz-nyolcvan hordót mértek ki. Magyarország királya különböző drága ékszerekkel is megajándékozta a csehek királyát, úgymint ötven ezüstkorsóval, két tegezzel, két övvel, egy csodálatos sakktáblával, két felbecsülhetetlen értékű nyereggel, egy szíjas törrel, amely kétszáz ezüstmárkát ért, meg egy csodálatos munkával kidolgozott gyöngyragyolóval. Mivel Lengyelország királya adófizetője volt a csehek királyának, s mivel Károly, Magyarország királya feleségül bírta a lengyel király nővérét: Magyarország királya, Károly, 500 márka legfinomabb aranyat adott neki, hogy megváltsa őt a cseh királynak fizetendő adózástól. Elhatározták itt azt is, hogy ha e királyok közül bármelyiket vagy országukat valami ellenség támadná meg, a többiek kötelesek segítségére sietni. És ezt egymás között nagy eskükötéssel is megerősítették.”

Az 1335 őszen Visegrádon kiadott, vagy a későbbiekben keletkezett hivatalos dokumentumok csak részben igazolják, illetőleg pontosítják a történetírók elbeszélését. A krónikákban sok az igazság, de gyakran a részletesen vázolt esemény valójában nem ott, nem úgy és nem akkor történt. Esetünkben sem igaz a történetírónak az az állítása, hogy Lengyelország hűbéri alattvalóként hűbéri fizetési kötelezettséggel tartozott volna Csehországnak, és ezt az összeget Károly adta volna sógora „megváltására”. A konferenciával kapcsolatos, rendelkezésre álló dokumentumokból rekonstruálható a valóság. Láttuk, hogy a trencsényi találkozón nem került sor a cseh királynak fizetendő „váltásdíj” pontosítására, de a novemberi visegrádi találkozón Kázmér a számára kedvezőtlenebb diplomáciai helyzetben már kénytelen volt alkudozni az összezről. Nagy Kázmér végül 20 000 schock prágai garas (azaz 20 000 cseh ezüst márka) kifizetését vállalta a cseh király számára, amiért az a lengyel királyi címről lemondott. Viszonzásul János király kiállította lemondólevelét, amelyet a magyar királynál helyeztek letétbe. Ha Kázmér nem fizetné meg a visszamaradó összeget, a magyar király, a nála letétbe helyezett, lemondásról szóló oklevelet visszaadja Csehország királyának, vagy ő maga megfizeti a fennmaradó 6000 márkát. Mivel a 6000 ezüst márka 500 arany márkának felel meg, az idézett krónika elbeszélése az eseményeknek erre a részére vonatkozik, és az író a magyar király kezességi nyilatkozatát azonosította a fizetés teljesítésével. Az elfogyasztott ételek és italok mennyiségét illetően, úgy vélem, hitelt adhatunk a krónikásnak, s érdekes kutatási téma lenne annak utánajárni, hogy az említett ajándékoknak van-e nyoma a későbbi cseh hagyományban.

A konferencián a szövetségekötés megünneplésére a házigazda feleségének, Piast Erzsébetnek a névnapján, november 19-én került sor, a legtöbb oklevelet ugyanis e napra keltezték. Köztük a találkozó egyik legfontosabb dokumentumát, a cseh–lengyel békeszerződést, a Lengyelországból Boroszlóba vezető út biztonságáról és Bolelawiec várának lerombolásáról intézkedőt, valamint egy ilyenkor szokásos, a szövetséges dinasztiák közötti házassági szerződést, amelyekkel igyekeztek bebiztosítani a friss cseh–lengyel szövetséget. Eladó sorban levő hűgok hiányában Kázmér csecsemő leányát, Erzsébetet ígéri oda a cseh király hatéves unokájának, aki Henrik bajor herceg és Luxemburgi Margit hercegnő (János lánya) egyetlen gyermeke volt. A házasság végül nem valósult meg a fiú korai halála (1340) miatt.

A békeszerződés kiadásával egy időben, ugyanazon a napon zajlott le a döntőbírósg ítéletének szóbeli kihirdetése. A források alapos tanulmányozása arról győz meg bennünket, hogy valójában ez volt a kongresszus összehívásának kiváltó oka.

A szemben álló felek tudatosan készültek a sorsdöntő bírósgai tárgyalásra: a lovagrend 1335. szeptember 21-én átíratta a nagymester marienburgi (Malbork) levéltárából a jogait igazoló okleveleket, a lengyel király pedig még 1335 nyarán keresetet indított a pápai bírósg előtt a lovagrend ellen. Visegrádon a bírói eljárást már november elején megkezdhették a lovagrendi megbízottak felhatalmazásának vizsgálatával. Erre azért volt szükség, mert a nagymester személyesen nem jelent meg. Miután a felhatalmazás kielégítő voltát elismerték, megismerkedtek a két fél vallomásával és bemutatott dokumentumaikkal. Azt nem tudni, hogy a lengyel küldöttség milyen oklevelekkel állt elő, de a lovagrend bizonyára a marienburgiakkal, valamint a békeszerződésnek korábban összeállított kész tervezetével. A döntőbírák először szóban hirdették ki ítéletüket, biztosan november 21-e előtt, mert erre a napra keltezték Ulászló leczyai és

dobrzyni herceg Luxemburgi Jánosnak átadott oklevelét. A kiállító a döntőbírák ítéletére hivatkozik, mely szerint az eddig a lovagrend birtokában álló Dobrzyn-vidéknek vissza kell szállnia Nagy Kázmérra. Emlékeztetett rá, hogy ezen a területen egykor ő uralkodott, amíg a lovagrend és Luxemburgi János el nem foglalta a Łokietekkel folytatott háborút követően.

A döntőbírák a bárókkal több napon át folytatott tárgyalások eredményeképpen november 26-i keltezésű oklevelükben tették közzé ítéletüket. Eszerint Kujáviát és Dobrzyn Kázmérra, Pomerániát pedig a lovagrendnek ítélték oda. A tárgyalások eredményéről a cseh király december 3-i keltezésű levelében tömören tájékoztatta a Német Lovagrend vezetőjét, hogy miként rendelkeztek és mik a további tennivalók. Sajnos a levél nem tartalmazza a keltezés helyét, de biztosak lehetünk benne, hogy már nem Visegrádon született. Az oklevelekben említett időpontok tanúsága szerint az uralkodók Mindenszentek ünnepe körül jöttek össze, azaz november elsejétől számíthatjuk a konferencia kezdetét. János király december 3-i levelében három héten át tartó tanácskozásról beszél, ami valószínűleg kicsit tovább tarthatott, mert november 26-ára keltezték a Német Lovagrend és Lengyelország békeszerződését, és ekkor még mindannyian jelen voltak. Kázmér az ítélet elfogadását külön dokumentumban erősítette meg, amelyet 1336. május 26-án állított ki a lovagrend számára.

A két fő napirendi ponton (cseh–lengyel és lengyel–német lovagrendi béke) túl a későbbi események alapján van arra is némi támpontunk, hogy miről folytathattak további eszmecseréket az uralkodók, ha már együtt voltak. Az írásbeli dokumentum hiánya nem jelenti ugyanis azt, hogy nem tárgyaltak más kérdésekről is. A szeptember 3-i cseh–magyar szövetség nyíltan az osztrák hercegek ellen irányult. Minden valószínűség szerint még Visegrádon határozhatták el, hogy hamarosan hadat is indítanak ellenük. Mutatják ezt a következő év katonai eseményei, melyek részleteit feltehetően Visegrádon tervelték ki, de nem dokumentálták. Van olyan történész, aki éppen ezért a visegrádi kongresszust nem a béke, hanem a háború kongresszusának tekinti.

A történetírásban, bár jelentős figyelmet fordítottak a királytalálkozóra, valamennyi fél többnyire csak a saját szempontjait emelte ki. Mivel a királytalálkozó a 14. századi lengyel külpolitika döntően meghatározó eseménye volt, érthető, hogy a lengyel történetírás foglalkozott vele a legtöbbször, különösen a lengyel–lovagrendi és a cseh–lengyel viszonyal. A magyar történetírásban ugyanakkor ez háttérbe szorult, viszont széles körben elterjedt az a nézet, miszerint a Visegrádon létrejött együttműködés elsősorban egy gazdasági szövetség volt. E feltevés az 1336. január 6-án Károly király által Visegrádon kiadott rendelet ismeretén alapul, amely részletesen szabályozza a Magyarország és Csehország közötti kereskedelmi utakat és vámfizetéseket. A szöveg szerint Károly és János király e kérdést – hozzátehetjük, bizonyára novemberben Visegrádon – alaposan megtárgyalta. Nyilvánvalóan Bécs árumezállító jogát szándékoztak kikerülni úgy, hogy a német területek és Magyarország közötti kereskedelmet Brünn irányába terelik. A kereskedelmi egyezmény megszületésében a mai Szlovákia területén lévő városok kezdeményezését is sejthetjük. Visegrádnak tehát valóban volt gazdasági kicsengése, de a kongresszus egészére ezt nem szabad kiterjesztenünk, mert a lényeg biztosan nem erről szólt.

Sajnos jelen írásunkban nincs lehetőségünk arra, hogy végigtekintsünk az eseményen hozott határozatok majdani sorsán. A Német Lovagrenddel kötött szerződés a későbbiekben is hivatkozási alapul szolgált és tartós békeszerződés alapjává vált. A Pomeránia ügyében hozott ítélet elfogadása bebizonyította, hogy az érdekelt felek képesek és készek elismerni a nemzetközi konfliktusok diplomáciai tárgyalások útján történő megoldásának elfogadott normáit. A három közép-európai ország között a szövetségi viszony a kisebb-nagyobb súrlódások ellenére is fél évszázadon át fennmaradt, és mindhárom félnek szabad kezét adott más irányú (balkáni, keleti, német és itáliai) külpolitikai terveihez. Visegrád fontos szerepet kapott a későbbiekben is a szövetség ápolása, megújítása szempontjából. A cseh trón várományosával, Károly morva őrgróffal 1338. március elsején I. Károly ugyancsak Visegrádon újította meg az 1335-ös szerződést. Az őrgróf megígérte, hogy támogatja a magyar király lengyel trónigényét, a magyar uralkodó pedig lemondott minden sziléziai igényéről, ha ő vagy fiai jutnának a lengyel trónra. Kázmér és delegációja egy évvel később, 1339-ben látogatott újra Visegrádra azzal a céllal, hogy Lengyelországot leánytestvére fiára, Lajosra hagyja. E szerződés értelmében választották Lajost 1370-ben Lengyelország királyává. Visegrád tehát a középkorban egy valódi konfliktus-megoldó helyszín volt, s így méltán vált a régi királyságok helyén létrejött mai közép-európai országok szervezeti együttműködésének jelképévé, névadójává.

Végezetül a kötetben közölt oklevelek kiválasztásának szempontjairól kell néhány szót szólnunk*. Nyilvánvaló, hogy a több országot érintő, jó néhány éven át tartó diplomáciai események során nagyon sok hivatalos dokumentum keletkezett, melyeket leginkább egymásnak adtak át – ideiglenesen vagy örökbe – a tárgyaló felek. Magukból az oklevelekből derül ki, hogy Anjou Károly mint közvetítő és kezes őrizte a dokumentumokat az abban foglaltak teljesítéséig. A korabeli írott anyagnak azonban csak egy része maradt korunkra. A magyar fél példányai például teljes egészében megsemmisültek a királyi levéltár török időkbeli pusztulásakor. Számos oklevelet a cseh királyi levéltár őrzött meg, néhány pedig – érintettsége miatt – Boroszlóban található. Az oklevelek többi része a Német Lovagrend königsbergi levéltárában maradt fenn, innen került először a göttingeni Staatliches Archivlagerbe, majd végül Berlinbe, a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz gyűjteményébe. A kötetben megjelenő oklevelek kiválasztásánál elsősorban a Magyar Országos Levéltár által a korábbi évtizedekben végzett hungarikakutatások eredményeiből indultunk ki. A megkezdődött munka során elénk tárult a téma nagyon izgalmas és szerteágazó volta, s a számos különböző helyen őrzött oklevél, melyeket ez idáig még nem vetettünk módszeresen elvégzett kutatás alá, így kiadványunk a benne közölt dokumentumokkal a mai visegrádi országokra váró, közösen elvégzendő történeti munkához igyekszik valamennyi érintett fél számára inspiratív válogatást nyújtani. Az oklevelek rávilágítanak a folyamatosságra, arra, hogy nemcsak egy egyszeri diplomáciai aktusról volt szó ott és akkor Visegrádon, hanem éveken át húzódó tárgyalásokról, szerződésekről, egy meginduló visegrádi folyamatról. További részletekről pedig tanúskodjanak maguk az oklevelek.

[...]

* A kötetben eredetileg közölt oklevelek közül csak egyet tartalmaz a jelen szemelvény (A szerk.)

Károly Róbert 1335. szeptember 3-án kelt oklevele

„Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya emlékezetül adván jelen oklevelünk tartalmával tudomására hozzuk mindenkinek, akit illet, hogy mivel azt óhajtjuk, hogy mi, fiaink, örököseink valamint örököseink utódai és országaink a híres fejedelemmel, János úrral, ugyanazon kegyelemből Csehország fenséges királyával, luxemburgi gróffal, igen kedves testvérünkkel és nagyságos fiaival, az elsőszülött Károly úrral, morva örgróffal és János úrral, Karintia hercegevel és örököseikkel a testvéri szeretet kötelékében egyesüljünk és egymással a szeretet érzésében és a megbonthatatlan barátság erős kötelékében állhatatosan, mindörökké és sértetlenül, minden családságtól mentesen, tisztán és alázatosan megmaradjunk, ezért jelen oklevelünkben elsőszülött fiunkkal, Lajossal együtt Isten szent evangéliumára tett eskünkkel ígérvén kötelezzük magunkat, hogy mi, fiaink és az ő örökösök a mondott János urat, Csehország királyát, testvérünket, fentmondott fiait, az ő örökösöket és fentmondott királyságukat, Csehországot az ország kapcsolt területeivel együtt mindenki ellen, bármilyen állapotú, állású és tisztségű ember is legyen – kivéve a fenséges fejedelmeket, Róbert urat, Jeruzsálem és Szicília királyát és Kázmért, Lengyelország királyát, valamint fiaikat és örökösöket, atyafiainkat és általában véve minden rokonunkat, akikkel vérségi kötelék fűz egybe Itáliában vagy bármely területen – mindörökké akarjuk és tartozunk is megsegíteni. Mégpedig úgy, hogy ha maga a király és örökösök királyságuk, Csehország határain kívül hadjáratot folytatnának szomszédai, azaz velük határos ellenségeik vagy közülük valamelyik ellen, akkor az ő kérésükre ígérjük és tartozunk fegyveres népünk és íjász csapataink segítségével – ahogy jobban képesek leszünk – őt vagy fiait avagy az ő örökösöket megsegíteni minden csel vagy családság nélkül. Ha pedig fentmondott királyságuk, Csehország határait valaki vagy valakik ellenséges szándékkal átlépnék, erőszakkal megtámadván őt, fiait, az ő örökösöket és a királyságot szomszédos tartozékaival együtt, akkor mi és fiaink vagy fiaink örökösök ígérjük és tartozunk az ő, fiai vagy örökösök megkeresésére királyságunk, azaz Magyarország teljes erejével személyesen megsegíteni Csehország királyát, fiait és örökösöket. Hasonlóképpen ugyanezen testvérünk, Csehország királya akár ugyanezen állásban, azaz a királyi tisztségben, melyet most betölt, akár szerencsésen valami más, még magasabb állásba azaz tisztségbejutna vagy emelkedne, fentmondott fiaival és az ő örökösökkel együtt tartoznak és kötelesek minket, fiainkat, fiaink örökösöket és országainkat kivétel nélkül mindenki ellen, bármilyen tisztséget betöltő vagy bármilyen méltósággal rendelkező ember ellen mindörökké megsegíteni – ahogy jobban képesek lesznek – a fentebb kifejtettekkel egyező módon, azaz ha mi, fiaink vagy örökösök országaink határain kívül vezetnénk hadjáratot szomszédaink, azaz a velünk határos ellenségeink ellen, akkor kérésünkre Csehország királya, fiai és fiainak örökösök népük fegyveres erejével és íjászaikkal minden csel és családság nélkül - ahogy jobban képesek lesznek - meg fognak segíteni. Ha pedig királyságaink határait valaki vagy valakik ellenséges szándékkal átlépnék, megtámadván minket, fiainkat, az ő örökösöket és királyságainkat, akkor testvérünk, Csehország királya, fiai és örökösök megkeresésünkre tartoznak és kötelesek királyságuk, Csehország teljes erejével személyesen megsegíteni minket, fiainkat és az ő örökösöket minden csel és családság nélkül. Ezenkívül ígérjük, hogy a Csehországból a mi királyságunkba jövő

menekülteket, szökevényeket és általában semely elítélt személyt nem gyűjtünk össze és a mieink vagy a hozzánk tartozók közül senkinek sem engedjük összegyűjteni vagy befogadni vagy valamiképpen támogatni. És hasonlóképpen ugyanezen testvérünk, Csehország királya, fiai és fiainak örökösei semmiképpen sem fogják túrni, hogy az országainkból Csehországba átmenő elítélteket, menekülőket és szökevényeket ők vagy bárki a hozzájuk tartozók közül összetoborozza Csehországban vagy a vele szomszédos területein, sőt a közzétételt követően mi királyok, örököseink vagy országaink tisztviselői útján az ily módon elítélteket országainkból mindkét részről mindenképpen ki fogjuk úzni és úzetni. Ezenkívül ha egyrésztől mi, fiaink vagy örököseik, másrésztől Albert és Ottó urak, Ausztria és Stájerország hercegei vagy örököseik között bármely időben valamilyen ellentét vagy háború törne ki, akkor a fenti eskü alapján nem akarunk velük békére és egyezsége jutni Csehország királyának és fiainak vagy örököseinek egyetértése és akarata nélkül, kivéve ha mondott testvérünk, Csehország királya, fiai és örököseik előzetesen kifejezett egyetértésükkel és akaratukkal ahhoz hozzájárulnak. Hasonlóképpen ha mondott testvérünk, Csehország királya, fiai és az ő örököseik a jelenlegi vagy a jövőben zajló háborúból

Ausztria és Stájerország fentmondott hercegeivel vagy örököseikkel megegyezésre akarnának jutni, ezt testvérünk a fenti eskü alapján ne tehesse meg a mi és fiaink nélkül, kivéve ha mi, fiaink vagy örököseink egyetértése és akarata ehhez előzetesen hozzájárul. Egyébként valahányszor mi, a királyok, fiaink és örököseink vagy népeink segítség nyújtásával vagy más módon bárhol kapcsolatba kerülnének, mindig biztosak és sértetlenek legyenek kölcsönösen, teljesen és biztonságban. A fenti eskü alapján, pápai kiközösítés büntetésének terhe mellett, fiaink és örököseink helyett is mindörökre megígérjük tehát, hogy az oklevélben foglaltakat összességében és egyenként sértetlenül megtartjuk. Testvérünk, Csehország király ura is köteles és tartozik a viszonság alapján a maga, fiai és örököseik nevében is megtartani úgy, amint az a fentiekben pontról-pontra szerepel a fenti eskü és büntetés terhe mellett, mi, fiaink és örököseink részére. A fentirtak egészének és minden egyes rendelkezésének bizonyosságául és örök megerősítésére mi, Magyarország mondott királya fiunkkal, a mondott Lajossal együtt készítettük jelen, függőpecségeink erejével megerősített oklevelünket. Kelt Visegrádon, az Úr születésének ezerháromszázharmincötödik esztendejében, a Boldogságos Szűz születését közvetlenül megelőző vasárnapon.” - *A plicán**: „A regisztrumkönyvbe bevezette Glaczi János.”

6. Csukovits Enikő: I. Lajos kormányzata

Aligha van ismertebb emléke az Anjou-kori magyarországi kultúrának, mint a *Képes Krónika*. Gyönyörű miniatúreit ott láthatjuk valamennyi történelmi munkában – az elmúlt kétszáz évben állandó illusztrációjává váltak a magyar középkornak. A kézzel írt, díszes kódex a magyarok történetét tartalmazza, a legendák kódébe vesző kezdetektől I. Károly uralkodásának idejéig. Címlapját a megrendelő, Nagy Lajos képe nyitja: a

* Az oklevél aljának felhajtásával megerősített szegély, a pecsét tartására.

király méltóságteljesen, fején koronával, jobbában jogart, bal kezében országalmát tartva, vörös-ezüst csíkos ruhában, hermelines palástban ül baldachinos trónusán. Mellette jobbról nyugati típusú lovagok, balról jellegzetesen keleties öltözékű előkelők sorakoznak. A címlap a bölc király jó kormányzását ábrázolja, a korabeli Európában népszerű téma sajátos magyarországi változatában. A nyugati és keleti viseletű katonák lehettek Lajos kíséretének a tagjai, de valószínűbb, hogy a király Anjou-, illetve Árpád-házi őseit jelenítették meg. Lajos nem csupán a *Képes Krónika* címlapján, de a korabeli közvélemény szerint is jól kormányozta Magyarországot. „Lajosról azt mondják, hogy odahaza mindig békét, külföldön háborút kívánt, hiszen egyiket a másik nélkül nem lehet megteremteni» – írta a hazai hagyományt a 15. század végén feljegyző Antonio Bonfini. Ugyancsak neki köszönhető egy másik hagyomány fennmaradása is, mely szerint Lajos „hogy a népet és a paraszti tömeget az adószedők és az előljárók ne terheljék a szokásosnál súlyosabb adóval és vámmal, ne nyúzzák hamis bírák, [...] gyakran álöltözetben, mint valami ravaszdi kém végiglátogatta a tanyákat és községeket, hogy kifürkéssze a köztisztviselők és hivatalnokok erkölcsseit, visszaéléseit a nép panaszából megtudja”. Leírása azért izgalmas, mert Bonfini Mátyás király udvari történetírója volt: e szerint a később Mátyás nevéhez kapcsolódó „igazságos király” néphagyomány Mátyás korában még Lajos király személyéhez kötődött. Lajos uralkodásának pozitív emléke az egész társadalomban fennmaradt. A kis szepességi városban írt *Szepesszombati Krónika* úgy tartotta, „ez a király és az apja nagyon szerették a magyarországi városokat és felemelték őket és javították állapotukat”, de a későbbi magyar királyok is – köztük például Mátyás – előszeretettel hivatkoztak Lajosra, főként törvényeikben. Lajos, akire országszerte jó és igazságos királyként emlékeztek, apjához hasonlóan teljhatalommal uralkodott. Törvényt keveset hozott, országgyűlést pedig négy évtizedes uralkodása alatt csupán egy alkalommal hívott össze.

1351 novemberében Budára hívta az ország „bároinak, nemkülönben előkelőinek, valamint nemeseinek gyülekezetét és egyetemét”, így akart gesztust tenni a két nápolyi hadjáratban anyagi és véráldozatot egyaránt hozó nemességnek. A több hétig elhúzódó országgyűlés lezárásaként a király átírta és – a nemesek szabad rendelkezési jogára vonatkozó 4. törvénycikk kivételével – megerősítette az 1222. évi Aranybullát. Az ekkoriban már a nemesség legfőbb kiváltságlevelének számító Aranybulla pontjai mellett „az ország lakosainak nyugodt állapotáért” további rendelkezéseket hozott. A törvény főbb cikkelyei különböző bíraskodási, adó- és vámfizetési, bányászatot vagy épp egyházat érintő kérdésekben intézkedtek.

Három rendelkezése alapvető jelentőségűnek bizonyult: az úgynevezett ősiség írásba foglalása, az egységes nemesi szabadság kimondása és a földesúri kilenced elrendelése.

Az Aranybulla hatályon kívül helyezett 4. törvénycikke szerint a fiú utóddal nem rendelkező nemes szabadon rendelkezhetett birtokairól. Ez a törvénycikk azonban ellentétben állt a magyar szokásjoggal, mely szerint a nemzetség földje közös maradt azután is, hogy az alapító ősapa leszármazói felosztották maguk közt.

Nagy Lajos 1351-ben egy ősi szokást foglalt törvénybe, és tett egészen 1848-ig a magyar nemesi birtokjog alapjává. Ezt a rendszert ősiségnek nevezzük, a törvény értelmében a fiúörökös nélkül elhalt birtokos után a nemzetsége örökölt. A király célja

természetesen nem a rokonok jogainak megerősítése volt, hanem a nemesi birtokkal való szabad rendelkezés megtiltása. Az örökös nélkül maradt nemesi hagyatékot az oldalági rokonság csak negyedíziglen örökölhette, azon túl királyi kézre háramlott.

„Mind az országunk határai között lakó valódi nemesek, mind pedig azok is, akik országunk határain belül fekvő hercegi tartományokban élnek, egy és ugyanazon szabadságot élvezzék.”

Ez a cikkely, amely az ősiség elvének kimondása mellett az 1351. évi törvény legjelentősebb pontjává vált, országosan egységessé tette a különböző eredetű nemesi kiváltságokat, és lezárta a nemesi rend egységesülésének hosszú folyamatát. Az azonos jogok alapját a szolgáltatásoktól mentes nemesi birtok jelentette, igaz, a különbségek a jogilag egységes nemességen belül is hatalmasak voltak. A törvény szövege – noha később próbálták másként is értelmezni – területileg egységesítette a nemesi jogokat: arról rendelkezett, hogy az anyaországi nemességgel azonos jogok illessék meg a Szlavónia és Erdély területén élő nemeseket is. Harmadik jelentős cikkelye egységesen megszabta a jobbágyság terményadóját: rendelkezése szerint ettől kezdve minden jobbágy terméséből az egyházi tized beszedése után fennmaradó rész kilencedét a földesúr köteles volt behajtani. A kilencedfizetés a törvény ellenére még jó ideig nem vált általánossá, a törvény pontja azonban a városfejlődés szempontjából fontos kitéletet tartalmazott. Az 1351. évi törvény egyedül a fallal övezett városokat mentette fel a kilenced fizetése alól – vagyis a városfal léte vagy nemléte lehetővé tette a privilegizált települések közti differenciálást.

Lajos király folytatta apja várospártoló, kiváltságoló politikáját, kiváltsággal azonban nem elsősorban a városok számát kívánták gyarapítani, hanem a már kiváltságokkal rendelkező, fejlődésnek indult településekből igyekezett „igazi”, a nemzetközi kereskedelembe bekapcsolt városhálózatot létrehozni. Lajos szép számmal osztogatott kereskedelmi privilégiumai egy részét a Magyarországgal kereskedő külföldi, főleg német városok (Regensburg, Nürnberg, Bécs, Köln) kapták, másik részében azok a hazai városok részesültek, amelyek a határokon túlra vittek ki árut: így például a Lengyelország felé irányuló kereskedelem központjává váló Kassa, vagy a román fejedelemségek, valamint Bécs, Prága és Velence közt tranzitkereskedelmet folytató Nagyszében és Brassó. Lajos továbbra is adott városi szabadságot – például 1361-ben Debrecennek –, de az 1351-es törvényben kiemelt városfal mellett a városiasság egyre fontosabb kellékének tekintette a megfelelő városi jog használatát. Az új királyi koncepcióra jó példa Zsolna esete. A Trencsén megyei, német *hospesek* által alapított Zsolna, amely létrejötték a sziléziai Teschen (ma Cesky Tésin, Csehország) jogát kapta, s ügyeit is oda fellebbezte, a 14. század folyamán több mezőváros anyavárosává vált. 1369-ben azonban Nagy Lajos király kifejezte azt a kívánságát, hogy a zsolnaiak idehaza, vagyis „országában, ahol nagy bőségben találhatók törvények, keressenek maguknak törvényes jogot”. A királyi elvárásnak megfelelni kívánó városka hamarosan a korban népszerű korponai városjog mellett döntött: 1378-ban Korponát arra kérte, másolja le számára saját jogkönyvét. Lajos azonban nem érte be azzal, hogy városaiban hazai jogot használtak, gondoskodott a városok saját felsőbbíróságáról is: előbb (1375-ben) önálló bírói fórumot hozott létre, a bíróságot vezető országbíró „az összes királyi város bírójá” lett, majd néhány évvel később a tárnokmester törvény-

széke, a megreformált, városi polgárokkal kibővített, a városok szokásjoga szerint bíraskodó tárnokszék vált a városok fellebbviteli fórumává.

Az 1370-es években változás állt be a magyar politikában. Lajos királyt egy hosszan tartó, súlyos, lepraszerű betegség támadta meg, s ahogy a betegség egyre jobban elhatalmasodott szervezetén, úgy fogyott hadakozó kedve, s került előtérbe vallásossága. Ha tehette, elvonult valamelyik világtól elzárt várkastélyába, Diósgyőrbe vagy Zólyomba, idejét főként imádkozással, csendes szemlélődéssel töltötte. Különböző egykorú forrásokból úgy tűnik, a korábban kimeríthetetlennek tűnő királyi kincstárban is néha kevesebb volt a pénz a szükségesnél – feltehetőleg az erőteljes kitermelés miatt lecsökkent az aranybányák hozama. A király egészségének változása számos következménnyel járt. Átalakult az udvari előkelők köre: a király háborús politikájának leáldozásával háttérbe szorultak korábbi kedveltjei, a katonabárók, helyüket új, műveltebb bárói kar vette át, akik jórészt szakértelmüknek köszönhették felemelkedésüket. Az egyszerű származású pap, Demeter főkancellár, majd esztergomi érsek, a tehetséges jogász, Szepesi Jakab országbíró, a királyi városok bírója lett, a kör élén az ekkor felemelkedő Garai Miklós állt. Az új előkelőkhöz számos kormányzati újítás kapcsolódott, amelyek egyaránt érintették a kancelláriát, az udvari bíróságokat és a pénzügyek irányítását. Az újítások kidolgozásában, végrehajtásában jelentős szerepet játszott az udvari intézményekben tevékenykedő, egyre nagyobb létszámú szakembergárda. Megjelenésük rést ütött az egyház ekkoriban még szinte kizárólagos műveltségi monopóliumán: ezeknek a jegyzőknek, ítélmestereknek és társaiknak a többsége nem volt egyházi személy, egyetemet sem végeztek, munkájukhoz elsősorban a hazai szokásjog ismeretére volt szükségük. A világi jogászgárda alkalmazása azonban nem befolyásolta az udvar egyre vallásosabb szellemét. Lajos és főként anyja életük során tucatnyi kolostort alapítottak, elsősorban a magyar alapítású pálos rendet és a ferenceseket halmozták el kegyeikkel. A király építtette például a márianosztrai pálos vagy a városlódi karthauzi kolostort, a királyné kedvencei pedig az óbudai klarissza (ferences) apácák voltak, akiket minden lehetséges módon támogattott, és akik közt élete végén a leginkább otthon érezte magát. Az 1381-ben Velencével kötött torinói békekötéskor Lajos fontosnak tartotta megszerezni a pálos rend névadójának, Remete Szent Pálnak az ereklyéit, amelyek Velencéből előbb a budai várkápolnába, majd a budaszentlőrinci kolostorba kerültek. A királyi kegyből nem csak hazai egyházaknak jutott. A németországi Aachenben magyar kápolnát alapított Szent István, Imre és László ereklyéivel, de adományai, ajándékai eljutottak Rómába, az apuliai Bariba vagy a stájerországi kegyhelyre, Mariazellbe. Amikor 1382. szeptember 10-én Nagy Lajos végleg lehunyta szemét, Európa számos templomában imádkoztak lelki üdvéért.

Az 1351. évi törvény részlete

Előbeszéd

Lajos, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország Ráma, Szerbia, Galiczia, Lodóméria, Kunország és Bolgárország királya, Salerno fejedelme és a szent Angyalhegyi javadalom ura.

1. § Az összes keresztény hívőknek úgy a jelenleg élőknek, mint az ezután jövődőknek, a kiknek jelen levelünk tudomására fog jutni, üdvöt abban, a ki a királyoknak üdvöt, szerencsés kormányzást és győzelmi diadalt ad.

2. § Köztudomású, hogy a királyi méltóság trónja és hatalma akkor szilárdul meg, ha az alattvalók békéjéről és nyugalmaról előrelátó körütekintéssel gondoskodva van, és ha szabadságok adományozásával, sőt más királyoktól kegyes megfontolással adott szabadságaik elismerésével és jóváhagyásával is bőkezűen méltó jutalomban részesülnek.

3. § Mert hűségük, melynek az ész és természet törvényeiben van meg a kellő alapja, akkor marad fenn állandóan, a mikor a fejedelemnek az ő országlakosai iránt tanúsított kegyessége az alattvalókkal szemben folyton növekszik, úgyannyra, hogy míg az élet szikrája ki nem alszik, a hűség eleveensége sem száll alá a testben.

4. § Ennélfogva, jelen levelünk rendén mindenkinek tudomására akarjuk hozni, hogy országunk főpapjainak, báróinak, valamint előkelőinek és nemeseinek gyülekezete és ugyanaz a közönsége a mi királyi színünk elé jövén, miután úgy magunk mint országunk minden kedvező és szerencsétlen körülményei között felségünknek a leghívebb igyekezettel és szent buzgalommal tanúsított és kifejtett hűségüket és hűséges szolgálataikkal szerzett kiváló érdemeiket előadták és emlékezetünkben felelevenítették, megújítás és megerősítés végett élénkbe terjesztették boldog emlékezetű ősünknek és elődünknek, harmadik Béla király fiának, második András urnák, az igen dicső fejedelemnek, Magyarország néhai dicsőséges királyának egy, saját arany pecsétével megerősített kiváltságlevelét és azokat a szabadságaikat, melyeket (miként az előbb említett levél kijelenti) Szent István, a magyar nemzet királya és apostola adott nekik, az alább következő tartalommal.

5. § Egy értelemmel és akarattal alázatosan könyörögvén felségünknek, hogy azt elfogadván, helyeslven és jóváhagyván, és jelen levelünkbe szóról szóra átíratván, az abban kijelentett minden szabadságukkal együtt (egyedül csak az alább felemlítendő egy cikkelynek kivételével) megerősíteni, és a mondott levélben foglalt szabadságokat készséges királyi kegyelmünkkel, királyi hatalmunknál fogva megújítván, őket kiváltságlevelünk által az iránt biztosítani méltóztassunk, hogy örök Időkre azok birtokában és élvezetében fognak maradni. Annak a kiváltságnak tartalma im ez:

6. § „A Szent Háromság és oszthatatlan egység nevében.”

7. § „András, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmátia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Gallicia és Lodóméria örökös királya.”

8. § „Mint hogy úgy országunk nemeseinek, mint másoknak Szent István király adta szabadságát is, némely királyoknak hatalma, néha azért, hogy saját haragjukat kielégítsék, néha meg azért, mert igazságtalan vagy saját hasznukat kereső emberek csalfa tanácsát követték, igen sok részben megcsorbította stb.”

9. § Mi tehát királyi kegyelmünkkel meghallgatván mondott országunk főpapjainak, báróinak, előkelőinek és nemeseinek a kérését, miután fontolóra vettük és emlékezetünkben megújítottuk az ő hű engedelmességüket és legőszintébb szolgálatkészségüket, mellyel saját magunk és országunk mindennemű, úgy kedvező mint szerencsétlen körülményei között, különösen pedig akkor törekedtek felségünknek megtetszeni s magukat előttünk kedvesekké és kedveltekké tenni, a mikor legkedvesebb fivérünk, néhai András ur, Jeruzsálem és Sicilia királya ártatlan vérenek megboszulása végett, a kinek irtóztató erőszakos halála csaknem az egész világ határait és vidékeit töltötte be keserűséggel, velünk az emiített Sicilia országába menvén a legnagyobb hűséggel éltetve, a sors váratlan eseményeivel és különféle személyes veszélyekkel rettenthetetlenül szembeszálltak.

10. § Óhajuknak kegyesen eleget tenni és akarataikat teljesíteni akarván, hogy őket hasonló hű tetteknek odaadással való véghezvitelére buzdítsuk, legkedvesebb ősünknek és elődünknek, második András király urnák előbb emiített, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól egészen mentes, szóról szóra ide beiktatott levelét az abban foglalt minden szabadsággal egyetemben elfogadván, helyeselvén és jóváhagyván.

11. § Kivéve egyedül a kiváltságból kizárt, előbb érintett egy czikkelyt, tudniillik ezt: „Hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban és szabadságukban áll az egyházak, avagy tetszésük szerint mások részére, élők közt vagy halál esetére adakozni, hagyományt tenni, birtokaikat eladni vagy elidegeníteni.” Sőt ellenkezőleg, épenséggel ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik jog és törvény szerént, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiaikra és nemzetségeikre háromoljanak.

12. § Fentnevezett András király ur bullás kiváltságlevelét tartalma szerint megerősítvén, és azokat a szabadságokat a fenséges fejedelemasszonynak Erzsébetnek, ugyanazon Isteni kegyelemből Magyarország királynőjének, a mi legkedveltebb anyáknak kedves akaratóval és báróinknak tanácsára készséges királyi kegyelmünkből megújítván, megengedtük, hogy örökké ezeknek birtokában és élvezetében maradjanak.

...

IV. A reneszánsz Magyarországa és Európa

Hunyadi-tervek és Jagelló-kudarok

A 15. század második harmadának rövid belpolitikai válságát a török elleni harcokban kitűnő Hunyadi János és fia, Hunyadi Mátyás számolták föl. A többféle, köztük a király nélküli (*interregnum*) országot vezető kormányzó tisztét is viselő Hunyadi Jánost törökellenes sikerei tették naggyá. Halála megakadályozta, hogy a nándorfehérvári győzelmét (1456) kiaknázhassa, a győzelem eredményei azonban így is hatalmasak voltak. Hunyadi Mátyás uralkodása a középkori és reneszánsz Magyarország kulturális és politikai csúcspontját jelenti. Egyik terve a német-római császári korona megszerzése volt. Utóda a Jagello-házbeli II. Ulászló volt, aki nem tudta királyi hatalmát érvényesíteni. Gyermekeként trónra került fia, II. Lajos nem tudta megvédeni országát a töröktől, maga is ott veszett a mohácsi csataterén 1526-ban. Az ajánlott irodalom további tájékozódásra nyújt lehetőséget. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 3. és *Ludoviceum I./3.*: 2., 3., 4.

7. Ágoston Gábor: Magyarország balkáni politikája és az Oszmán-ellenes védelem megszervezése – részlet

[...]

Amióta 1375-ben magyar hadak először ütköztek meg Oszmán segédcsapatokkal, Havasalföldön a magyar vezetés kénytelen volt számolni az ország déli határaihoz egyre közelebb kerülő expanzív ellenséggel. A veszély jelentőségét Luxemburgi Zsigmond királyunk (1387–1437) ismerte fel, akinek politikájában az Oszmánok elleni védelem az 1390-es évektől központi helyet kapott. Az első rigómezei csatát követően a Magyarország elleni Oszmán portyák és rablóhadjáratok megszorodtak. Az ország déli területein, kivált Keve, Krassó és Temes megyékben, valamint a Dráva–Száva közti Valkóban és a Szerémségben lévő falvak és mezővárosok tucatjai pusztultak el, az elmenekült magyar népesség helyére pedig szerbek telepedtek. Zsigmond 1390 és 1395 között szinte minden évben személyesen vezette seregét a déli végekre, illetve Havasalföldre, de komolyabb eredményt nem ért el. Az 1396. évi nikápolyi kudarc után belátta, hogy az Oszmánok visszaszorítására korábban alkalmazott megelőző támadó politikához az ország erőforrásai – amelyeket az Anjouk kihalását követő polgárháborúk (1383–1388) egyébként is jelentősen megcsapoltak – elégtelenek, és ehhez a magyar nemesség

részéről egyébként sem kap megfelelő segítséget. Ezért a betörések és a további pusztítások megakadályozására és az ország védelmének biztosítására kidolgozott új koncepció az országhatár és a Magyar Királyság déli előterének a megerősítését tűzte ki célul. Zsigmond egy többlépcsős védelmi rendszer kiépítésébe kezdett, amely utódai alatt továbbépülve az 1520-as évekig döntő szerepet játszott abban, hogy az ország déli határainál sikerült megállítani az Oszmán hódítókat. Ezt a védelmi rendszert négy nagyobb egység alkotta: az országgal szomszédos déli államok, amelyeket Zsigmond és utódai egyfajta ütközőzónaként igyekeztek vazallusi függésbe kényszeríteni; a bánóságok hadereje; a kiépülő déli végvár vonal; valamint a mezei katonaság. A király célja az volt, hogy az ország előterében az ekkoriban részeire hullott és meggyöngyült balkáni szláv államokból és Havasalföldből vazallus ütközőállamokat hozzon létre, és az Oszmán támadókat lehetőleg az országhatártól távol, ezen vazallusok területein tartóztassa fel.

Szemben Anjou Nagy Lajos agresszív balkáni politikájával – amely csak a magyar király érdekeit tartotta szem előtt és az erőszakos térítések következtében több ellenséget szerzett, mint barátot – Zsigmond magyarországi birtokadományokkal, címek adományozásával és elismerésével igyekezett érdekeltté tenni hűbéreseit a magyar fennhatóság elfogadásában. Szövetségeseinek gyakran nyújtott katonai segítséget az Oszmánokkal, illetve az Oszmán-párti trónkövetelőkkel és ellen-vajdákkal szemben. Ez a politika Szerbia esetében bizonyult a legsikeresebbnek. Bajezid szultán ankarai veresége (1402) után Lazarevics István – aki a rigómezei csata óta az Oszmánok vazallusa volt – kihasználva az Oszmán állam időleges meggyöngyülését visszanyerte önállóságát, amit azzal is jelzett, hogy 1402-ben felvette a bizánci eredetű despota címet. Nem sokkal ezt követően (1403-ban vagy 1404-ben) a despota elismerte Zsigmond királyt hűbérurának. Lazarevics magyar kapcsolatait tovább erősítette, hogy egyik lánytestvére 1389 óta Garai Miklós macsó (1387–1397), horvát (1394–1402) és szlávon bánnak (1397–1402), 1402 óta Magyarország nádorának (1402–1433) volt a hitvese. A despotát a király alapító tagként felvette az általa 1408. decemberében létrehozott Sárkányos rendbe (societas draconis, draconia), amelynek Zsigmond leghívebb támogatói (két Garai, két Cillei, Stibor, Ozorai Pipo, összesen 22 országbáró) voltak a tagjai. Zsigmond király (1410-től egyben német-római császár) 1411-től hatalmas magyarországi birtokadományokkal jutalmazta Lazarevics hűségét. A despota ekkor kapta meg Nándorfehérvárat, a Szerémség és Torontál megye nagy részét, és az ország belsejében olyan gazdag mezővárosokat és uradalmakat, mint Érsohely, Debrecen, (Hajdú)Böszörmény, Szatmárnémeti, Nagybánya, Munkács, Beregszász, Tállya, Tokaj, Boldogkő, Régéc és (Mező)Túr, az ezekhez tartozó többszáz faluval és jobbágysággal. Lazarevics egy csapásra Magyarország egyik legnagyobb birtokosa lett és 1427-ben bekövetkezett haláláig megmaradt Zsigmond hűségén. A szerb despota megerősítette országa védelmét: új várakat építtetett, az uralma alatt lévő területeket a Brankovicsok Koszovó környéki birtokait kivéve – ahová az Oszmánok már befészkeltek magukat – katonai körzetekre osztotta, és a magyar telekkatonasághoz hasonló paraszti milíciákat szervezett. Magyarország Szerbiával határos déli végei a despotának köszönhetően két évtizedig megmenekedtek az Oszmán portyák pusztításaitól. 1426-ban az ötvenedik éve körül járó és régóta beteges despota halála esetére Zsigmonddal egyetértésben szeretne volna biztosítani az utódlást, míg a király

Szerbia hűbéri függését kívánta garantálni. A felek 1426 májusában a Tatán kötött szerződésben döntöttek e kérdésekben, amelyet a szerb urak júliusban fogadtak el szrebrenicai gyűlésükön. A tatai egyezségben Zsigmond vállalta, hogy a despota halála esetén utódául annak unokaöccsét, Brankovics Györgyöt (Djordje Branković) ismeri el. Rendezték a területi kérdéseket is. Lazarevics ugyanis magyarországi birtokait, a macsói bánságot (Nándorfehérvárral és Galambóccal) élethossziglani birtoklásra kapta Zsigmondtól, és hűbéresküje óta korábbi szerbiai birtokai is a magyar király fennhatósága alá tartoztak. Brankovics a magyarországi birtokokat megtarthatta, viszont vissza kellett adnia a királynak az Oszmán-ellenes védelem szempontjából kulcsfontosságú macsói bánságot, annak váraival együtt, azaz Belgrádot – a despota székvárosát – és Galambócot is. Lazarevics halála után Brankovics valóban teljesítette a szerződést, és Nándorfehérvár ismét a magyar királyé lett. Úgy tűnik azonban, hogy a szerb klérus ellenezte a despota és a szerb egyházi kultúra központjának átadását a katolikus királynak. Hiába érkezett Zsigmond már szeptember 17. körül Belgrád alá, annak kapitánya csak Brankovics megérkezése után volt hajlandó beengedni az uralkodót a várba. Galambócot Zsigmondnak nem is sikerült átvenni, mert a vár szerb kapitánya Oszmán kézre juttatta. Zsigmond 1428 áprilisában eredménytelenül vette ostrom alá Galambócot. A vár felmentésére érkezett II. Murád szultánnal nem vállalta az ütközetet, és fegyverszünetet kötött. A Dunán át-keelő magyar csapatokat azonban az Oszmánok megtámadták, és súlyos vereséget mértek rájuk. Ezt követően a tíz évre kötött béke értelmében Galambóc a szultán kezén maradt (majd csak Kinizsi Pál foglalja vissza 1483-ban), ami nem kevesebbet jelentett, minthogy a Magyar Királyság déli végein az Oszmánok először szereztek meg egy kulcsfontosságú várat, amely ráadásul akadályozta a Nándorfehérvár és a temesi végek közti összeköttetést. Brankovics ugyan kénytelen volt vállalni az Oszmán vazallusságot és az évi 50 ezer dukátban megállapított adó fizetését, de Zsigmond hűbéruraságát továbbra is elismerte, amiért további magyarországi birtokokat kapott. Brankovics uralkodása alatt (gospodin: 1427–1429, despota: 1429–1458) végig a magyar király és a szultán között egyensúlyozott. A despota István (Stefan) nevű fia a szultán udvarában volt tús, 1435 szeptemberében pedig kénytelen volt II. Murád szultánhoz adni Mara nevű leányát, miközben Katalin (Kantakouzina) névre hallgató lánya Cillei Urlik hitvese lett. Mivel Cillei Urlik Zsigmond király feleségének, Cillei Borbálának volt az unokaöccse és a király megbízható híve, Brankovics a házassággal is az egyensúly fenntartására törekedett. A fordulat Zsigmond halálát követően állt be. Szerbia – további magyar támogatáshiányában – képtelenné vált arra, hogy megoltalmazza magát és a déli magyar végeket. 1438–1439-ben az Oszmánok Havasalföld felől mélyen Erdélybe nyomultak és a szultán elérkezettnek látta az időt Szerbia végleges bekebelezésére. Miután egy sor kisebb várat elfoglalt, Brankovics székhelye, Smederevo (Szendrő) ellen vonult, amelyet a despota 1430-ban épített fel. Brankovics Magyarországra menekült, és Albert királytól (1437–1439) várt segítséget. A Titelig jutó magyar hadak azonban nem merték vállalni az ütközetet, s így a vár augusztus 29-én a szultán kezére került. Mindez azt jelentette, hogy az Oszmánok már a magyar határ közvetlen közelében voltak, és Magyarország déli megyéi ki voltak téve az állandó Oszmán támadásoknak. Bár Brankovics Hunyadi hadjáratainak köszönhetően 1444-ben rövid időre visszaszerezte elvesztett országa egy részét, 1459-ben Szerbia végleg elbukott.

Szerbiánál szerényebb sikerrel járt a magyar politika Havasalföld és Bosznia tekintetében. Mircse havasalföldi vajda (Mircea cel Bătrîn, 1386–1418) 1395-ben a román bojárok lázadását követően Erdélybe menekült, és Zsigmond hűbéreséül szegődött, amiért a magyar királytól megkapta Szörény várát, Töröcsvárt és a fogarasi román kerületet. A havasalföldi lázadás vezetője azonban I. Vlad néven vajdává kiáltotta ki magát (1395–1397), és a szultán adófizetőjévé vált. Jóllehet a török történészek ettől kezdve Havasalföldet Oszmán vazallusnak tekintik, Mircse magyar segítséggel az Oszmán testvérharcok (1402–1413) idején visszaszerezte a vajdai trónt, miáltal Havasalföldön időlegesen ismét sikerült visszaállítani a magyar fennhatóságot. I. Mehmed trónrakerülését (1413) követően Mircse ugyan kénytelen volt évi 3 ezer aranydukátot fizetni a szultánnak –azaz az Oszmán jogfelfogás szerint a szultán vazallusa lett – Havasalföldön Mircse haláláig, 1418-ig mégis Zsigmond magyar és Ulászló lengyel király befolyása érvényesült, és ennek köszönhetően Havasalföld felől nem érte támadás Magyarországot. Mircse halálát követően 1419-ben I. Mehmed szultán vazallusává tette II. Dan vajdát. Dan 1421-ben – vélhetőleg a Mehmed halálát követő polgárháborút kihasználva – fellázadt az Oszmán uralom ellen, és ismét a magyar király hűbéreséül szegődött. A vajda uralmát azonban csak sorozatos és költséges magyar hadjáratokkal (1423, 1425, 1426, 1427) lehetett ideiglenesen biztosítani az Oszmánok által támogatott II. Radu Praaglavával szemben. II. Dan utóda, Vlad Dracul idején Havasalföld végleg kihullott a magyar vazallusi védelmi gyűrűből, melynek következtében Erdélybe Havasalföld felől többször is betörték az Oszmán portyázók (1432, 1436). 1438-ban II. Murád szultán vazallusaként Vlad is részt vett az Erdély elleni hadjáratban, amelyben az Oszmán–havasalföldi prédáló csapatok Szászsebesig jutottak. Ebben a hadjáratban esett fogságba Georgius de Hungaria, a „szászsebesi névtelen,” aki 20 éves Oszmán fogság után megszökve, Rómában domonkos szerzetesként írta meg az Oszmán Birodalomról szóló leírását, amely 1481. évi megjelenését követően a következő században legalább 25 kiadást ért meg, és amely a korszak Oszmán történetének egyik legértékesebb nyugati forrása. A legkevesbé Boszniát sikerült megnyerni a magyar orientációnak. 1425-ben II. Stefan Trvtko (1421–1444) ugyan elismerte Zsigmond fennhatóságát, de a király sem az Oszmánokkal, sem pedig ellenlábasaival szemben nem tudta megvédeni őt. Ezt némileg ellensúlyozta, hogy az észak-boszniai Szrebenik 1404 óta magyar uralom alatt állt, Tallóci Matkó pedig 1434-ben elfoglalta Jajcát is, amivel az Oszmán-ellenes védelmet időlegesen sikerült az országhatárokon kívülre tolni. Ez azt jelentette, hogy az Oszmán pusztításoktól a Boszniával határos magyar végvidék egyelőre megmenekült. Nem így a boszniai települések, amelyeket mindkét fél portyázói pusztítottak. Ozorai Pipo és Tallóci Matkó katonái és a végek magyarjai ugyanis rendszeresen betörték Boszniába és ugyanúgy pusztították az ellenfél védtelen városait és falvait, mint az Oszmánok. Az Árpád-házi királyok óta létező bánóságok ugyancsak fontos szerepet játszottak a védelemben. Mivel a végvárak az ostromló hadaknak csak ideig-óráig tudtak ellenállni, ezért a várak sorsa nagyrészt attól függött, hogy a felmentő sereg milyen gyorsan tud segítséget hozni a védőknek. A királyi hadak és a nemesi bandériumok azonban a XV. században általában késve érkeztek meg, így a bánóságok haderejének döntő szerep jutott a védelemben csakúgy, mint a végvárvonaltól túloldalán lévő ellenséges területek módszeres pusztításában, az ellenfél gyöngítésében. Galambóc eleste után az al-dunai

védelmi rendszer keleti felének erősítése céljából Zsigmond 1429-ben a szörényi bánságba telepítette a Német Lovagrendet. A lovagok a bánsági királyi uradalmak jóvédelméért, valamint egyéb királyi bevételekért vállalták a Szörény és Haram közti végvárak védelmét. Az Oszmánok ellen elszenvedett 1432. évi súlyos vereség után azonban kivonultak az országból, ami a védelem újabb átszervezését tette szükségessé. Ennek lényege az volt, hogy a király megkezdte a bánságok haderejének és a kiépülő végvárrendszer katonaságának egységes irányítás alá vonását, amelyben kimagasló szerepet szánt hű katonabároknak. A végvárrendszer kiépítésének elengedhetetlen feltétele volt az al-dunai várak királyi kézbe vétele. Ennek a folyamatnak fontos állomása volta fentebb már említett 1426. évi tatai szerződés, amellyel Belgrád visszakerült a király kezébe. A meglévő és királyi kézbe vett várak mellett a dunai védelmi vonal biztosítására Zsigmond számos új várat építtetett részint saját költségen, részint pedig a védelemért felelős katonabárok által.

1419-ben építtette fel az ekkoriban már Oszmán vazallus Havasalföld határán Szörény (ma Turnu Severin) várát. Ezt követően az 1420-as években Szörény és Nándorfehérvár között további 11 végvár épült, amelyek közül a legjelentősebbet, Szentlászló várát maga a király építtette az 1428-ban Oszmán kézre került Galambóccal szemben, a Duna bal partján. A többi várat a király itáliai hadvezére és a déli végek parancsnoka, Ozorai Pipo (Filippo Scolari) emeltette, aki 1426-ban bekövetkezett haláláig, 22 éven át védte a déli végeket. A védelem erősítését és központosítását szolgálta, hogy Zsigmond a királyi várakat és a hozzájuk tartozó birtokokat fokozatosan kivonta az országbárok befolyása alól és azokat tőle függő királyi várnagyokkal, illetve saját katonabároival (Ozorai Pipo és a Tallóci fivérek) kormányozta. A királyi várnagyokat az 1410-es évektől kezdték kapitánynak nevezni annak jeleként, hogy nem honorbirtokkal javadalmazott uraknak, hanem királyi tisztviselőnek tekintették őket. Ozorai Pipo halála után a raguzai (dubrovnikai) származású Tallóci Matkó és fivérei vették át a végek irányítását. Matkó – aki előbb a raguzai kereskedők képviselőjeként, majd pedig a szerb despota embereként korábban is Belgrádon szolgált – Lazarevics István halála után Zsigmond szolgálatába állt, részt vett Galambóc sikertelen ostromában, s szolgálatai fejében a király kevei és krassói ispánná, 1429 szeptemberében pedig Nándorfehérvár kapitányává nevezte ki. Nem sokkal ezután Csanád megye ispánja, 1435 októberében pedig Szlavónia, 1437-ben pedig (Péter nevű öccsével) Horvátország bánja lett, miközben a szörényi bánságot 1436-ban Frank (Frankó) nevű öccse nyerte el. 1437-ben Zsigmond halálakor a déli magyar végvári rendszer legfontosabb várai – Szörénytől az Adriáig mintegy ötven végvár – a négy Tallóci fivér kezén voltak. A végvárak ellátását a király által számukra kiutalt temesvári-kevei sókamara, az általuk behajtott kamara használatára, valamint a lefoglalt vagy saját embereikkel igazgatott egyházi javadalmak (a váradi, zágrábi és csanádi püspökség, a vránai johannita perjelség, és a kalocsai érsekség) bevételeiből fedezték. Mivel a bánok a báni haderő mellett a szomszédos megyék haderejével is gyakran rendelkeztek, ezek a központosító intézkedések hathatósan növelték a végvárak védelmi képességeit. Nagyrészt a király védelmi politikájának és a Tallóciaknak volt köszönhető, hogy 1440-ben Nándorfehérvár védői Tallóci János vránai perjel vezetésével hat hónapon keresztül sikeresen védték a várat II. Murád szultán ostromló seregeivel szemben. A szultán, aki – a Magyarország elleni hadjáratban résztvevő Oszmán krónikás, Ásikpasazáde szerint – „Magyarország

kapujának” tartotta Nándorfehérvárt, végül eredménytelenül távozott annak falai alól. Zsigmond a mezei hadak ütőképességének növelésével is megpróbálkozott. A középkori magyar felfogás szerint a védelem a király feladata volt. Ennek érdekében gondoskodnia kellett a végek őrzéséről és a királyi had fenntartásáról. A nemesség általános felkelését csak akkor lehetett elrendelni, ha az ellenség betört az országba. A nemesi hadak csak a király fősege alatt, az ország határain belül, kizárólag védelmi célból voltak bevethetők, és akkor is csak korlátozott ideig, korszakunkban 15 napig. Az országhatárain túli háborúban a nemesi felkelést nem lehetett igénybe venni. A nikápolyi vereség hatására azonban Zsigmondnak sikerült rávennie a nemeseket, hogy „ősi jogaikat” a fenyegető Oszmán veszélyre való tekintettel legalább időlegesen és részlegesen felfüggeszék. A mezei had gerincét továbbra is a király és a királyné, illetve a főpapok és az országos tisztséget viselő bárók által – nagyrészt katonáskodó familiárisaikból – kiállított könnyűlovasság képezte. Az Anjouk alatt a sereg anygai alapját a királyi váruradalmak jelentették, amelyek zömét hivatalviselésük idejére a bárók kapták haszonélvezetül, ún. honor-birtokként. A tisztségviselő bárók jobbára ezek jövedelmeiből állították ki seregeiket. A bárók saját címeres zászlajuk (bandérium) alatt vonultak hadba, ezért őket „zászlósuraknak,” seregüket pedig bandériumnak szokás nevezni. Hadjárat idején a bárók toborzás útján állították ki az előírt egységeket, amelyek alapegysége a lándzsa (lancea) volt, amelyet egy 1392-es adat szerint egy nehézlovas és két lovasíjász alkotott. Azok a nemesek, akik nem számítottak a zászlósurak közé, a király zászlaja alatt hadakoztak. A bandériumok mellett ugyancsak a mezei seregek részét képezték a kiváltságuk fejében katonáskodó kunok, jászok és a székelyek könnyűlovasai, ezek harcértéke azonban egyre kisebb lett. A trónviszály alatt és Zsigmond uralkodásának első éveiben a hadsereg anyagi bázisát képező királyi váruradalmak száma a felére zsugorodott, miközben a bárók hatalmas magánbirtokokkal gyarapodtak. E birtokok jövedelme után azonban nem állítottak ki katonákat. Ezt a helyzetet kívánta rendezni Zsigmond 1397-ben, amikor a szokásoktól eltérően országgyűlést hívott össze, és ott számos „újítást” vezetett be. A Temesvárott tartott országgyűlésen a nemesek hajlandónak mutatkoztak a nagyobb tehervállásra. Zsigmondnak sikerült elérnie, hogy a nemesek „a jelen háborúk,” azaz az Oszmán támadások idejére vállalták, hogy „személyesen és bármikor” felkelnek, és ha a végek védelme úgy kívánja, az országhatárokon kívül is hajlandók hadakozni. A mezei hadak erősítése érdekében ugyanitt rendelkeztek a „telekkatonaság” (militia portalis) létrehozásáról. Az országgyűlés úgy határozott, hogy minden báró és nemes 20 jobbágy után állítson ki egy íjászt, akiket mindaddig kötelesek hadban tartani, amíg „a pogányok elleni” hadjárat tart. A katonák kiállítása a megyék feladata volt. A király 1432–1433. évi sienai tartózkodása alatt a teljes haderőt és védelmi rendszertérítő, átfogó tervezetet készített, amelyet megvitatásra megküldött a megyéknek, és amelynek egyes elemeit az 1435. évi pozsonyi országgyűlés iktatta törvénybe. A tervezet rámutatott az általános nemesi felkelés (exercitus generalis) fogyatékoságaira: a hadba vonuló nemesek öregek, gyöngék, harcra alkalmatlanok és gyakran fegyvertelenek, akik ráadásul csak az ország határain belül és ott is csak két hétig hajlandók fegyverben maradni. A tervezet a fejenkénti felkelést megyei bandériumokkal kívánta helyettesíteni. Ezek a lovas íjász bandériumok addig szolgáltak volna, ameddig szükséges. Mivel a melléktartományok és a bánóságok is

az ország részei voltak, a nemesi hadaknak ezeket is védeniük kellett. Az 1435. évi pozsonyi országgyűlés elfogadta a nemesi bandériumok tervét. A telekkatonaságra vonatkozó korábbi rendelkezéseket azonban úgy módosította, hogy általános országos hadjárat (universalis exercitus, exercitus generalis) idején a birtokosoknak nem 20, hanem 33 jobbágy után kellett kiállítaniuk egy lovas íjászt (azaz 100 jobbágy után nem 5, hanem csak 3 katonát), akinek az íj mellett tegezettel, karddal és csákánnyal kellett rendelkeznie. Mivel a szakirodalom ekkoriban 400 ezer jobbágytelekkel számolt és felteszi, hogy a jobbágytelkek száma azonos volt a jobbágyokéval, a rendelkezés – maradéktalan végrehajtás esetén – 12 ezer könnyűlovas katonát jelentett (volna). Tekintve, hogy az Oszmán hadsereg gerincét is a könnyűlovas akindzsik és szpáhik alkották, a telekkatonaság értékes kiegészítője lehetett Zsigmond hadszervezetének. Zsigmond tehát a gyöngye harci értékű nemesi felkelés mellett lerakta a telekkatonaságra épülő nemesi bandériumok alapját. Az Oszmán-ellenes védelmi rendszer azonban már az 1430-as évekre sebezhetővé vált. A Zsigmond utáni anarchia nagymértékben meggyengítette a védelem anyagi és szervezeti alapjait. A védelmi rendszer már nem tudta feltartóztatni a rendszeressé váló Oszmán portyákat és becsapásokat, és a Délvidék pusztulását. 1440-ben a szultán ugyan nem tudta bevenni Nándorfehérvárat, viszont katonái a Száván túli területeken pusztítottak és raboltak. Az egyik Oszmán krónikás (talán némileg túlzó) feljegyzése szerint annyi foglyot szedtek, „annyi zsákmányhoz jutottak, hogy egy szép lányt egy csizmaért”adtak a táborban. Újabb kutatások arra is rámutattak, hogy az 1390-ben kezdődő és az 1540-es évekig, azaz a magyarországi Oszmán uralom viszonylagos konszolidációjáig tartó időszak másfél száz esztendejében, tehát akkor, amikor Magyarország déli megyéi végvidéknek, elpusztítandó ellenséges területnek számítottak, a Délvidék érintett népessége és települészerkezete a korábban feltételezettnél jóval nagyobb károkat szenvedett. Zsigmond király és császár történelmi érdeme, hogy felismerte az Oszmán veszélyt és lerakta egy több lépcsős védelmi rendszer alapjait. Tette mindezt aközben, hogy uralkodásának első éveiben az ellenpárt híveivel hadakozott, később a velenceiekkel háborúzott (1410–1413, 1418–1420), német királyként és császárként pedig az országtól távol a birodalom ügyeivel foglalkozott (1412–1419, 1430–1434). Bár az általa kiépített védelmi rendszerből a vazallus államok már életében kihullottak, a haderő reformjára vonatkozó „újításait” pedig a megerősödő nemesség vonatta vissza halála után utódaival, a király katonai reformjai még így felemásan is elég alapot biztosítottak utódainak a hatékony védelemre. Értő kezekben a rendszer további 80 évig állta útját a hódítóknak.

Hunyadi János Oszmán-ellenes háborúi

Zsigmond központosító reformjainak nagy része a király halála után, kivált a rendi hatalomátvételt (1439) és az Albert király (1437–1439) halálát követő polgárháború ideje alatt elenyészett. Az özvegy Erzsébet királynét és ennek csecsemő fiát, V. (Utószülött) Lászlót (1440–1457) támogató „udvari” párt, valamint a III. (Jagelló) Ulászló lengyel királyt I. Ulászlóként magyar királynak (1440–1444) választó „rendi-nemesi” párt 1440 nyaratól 1445-ig tartó polgárháborút folytatott, amely nemcsak

a gazdaság, a közigazgatás és jogrendszer normális működését akadályozta, de jelentősen gyengítette az ország védelmi képességeit is. Az ország nyugati részeit V. László párthívei, V. László gyámjának, III. Frigyes német királynak katonái tartották hatalmukban, míg Erzsébet királyné cseh kapitányának, Giskra Jánosnak (Jan Jiškra) cseh seregei a Felvidéket szállták meg. Mindez akkor történt, amikor a Délvidéket minden eddigénél nagyobb veszély fenyegette. Az, hogy mindez nem vezetett katasztrófához, s hogy az Oszmánok nem foglalták el már ekkor az ország déli végvárait, nem kis részben Hunyadi Jánosnak és harcostársainak köszönhető. Hunyadi édesapja, Vojk (Woyk) a havasalföldi román vajdaságból telepedett Magyarországra és állt Zsigmond király szolgálatába. 1409 októberében a király az erdélyi Hunyadvár (ma Hunedoara) uradalmát adományozta udvari vitézének (aulae nostraemiles), testvéreinek, Mogosnak és Radulnak – akit egy 1419-es oklevél már László néven említ annak jeleként, hogy ortodox hitéről áttérhetett a katolikus vallásra –, valamint János nevű fiának, akiben Magyarország későbbi kormányzóját, az Oszmán-ellenes harcok leghíresebb hadvezérét tisztelhetjük. Az uradalomhoz mintegy negyven falu, mezőváros, aranybevéltő hely, több vám, só-, arany-, ezüst- és vaslelőhely tartozott. A birtok nagyságából, valamint abból, hogy a birtokot Ozorai Pipo ajánlatára kapta, arra következtethetünk, hogy Vojk is a déli végeken katonáskodhatott. János valószínűleg a családi birtokon nevelkedett testvéreivel, Vojkkal és ifjabb Jánossal, aki 1441-ig bátyja oldalán harcolt a déli végeken, és itt esett el 1441-ben, talán az Iszhák (Íshak) bég ellen vívott csatában. Vojk nevű öccse valószínűleg korán meghalt, 1419 után a források már nem említik. A későbbi kormányzó, azaz az idősebb János előbb több délvideki úr, majd Újlaki István macsói bán mellett katonáskodott, és ez utóbbi halála után került Zsigmond király udvarába. 1431 őszén a királyt elkísérte két évig tartó itáliai útjára, melynek célja Zsigmond német császárrá történő koronázása volt (erre 1433. május végén Rómában került sor). Hunyadi itt – Zsigmond több katonájával együtt – két évre a király szövetségese, Filippo Maria Visconti milánói herceg zsoldjába szegődött, ahol a velencei háborúban bőven volt alkalma megismerkedni az itáliai hadművészettel és több zsoldos-vezérrel, köztük Niccolò Piccinninóval és Visconti kapitányával, Francesco Sforzával, akivel barátságot kötött. 1433 őszén kilépett a herceg szolgálatából és királyával a baseli zsinatra ment. Zsigmond halálát követően Albert király idején a déli végekre, Tallóci Frank szörényi bán mellé került, ahol 1439-ben – Szendrő elestének és Szerbia Oszmánok általi meghódításának évében – a többi között Szörény és Orsova védelmével bírta meg a király. Ez év őszén testvéreivel együtt szörényi bánnak nevezték ki. Albert király halála után, 1440-ben Ulászló támogatóihoz csatlakozott és 1441. január elején Bátaszék mellett Újlaki Miklós macsói bánnal együtt döntő győzelmet aratott V. László párthívei felett. A győzelem megszilárdította Ulászló hatalmát, Hunyadi János pedig király kegyéből hamarosan Magyarország leghatalmasabb és legbefolyásosabb nagyura lett. Ulászló a bátaszéki győzelem után Hunyadi és Újlakit bírta meg azzal, hogy uralmát az ország keleti részein is megszilárdítsák. Hunyadi néhány hónap alatt teljesítette a feladatot: 1441 tavaszára Erdély és az egész Tiszántúl Ulászló hűségére tért. Szolgálataikért cserébe közösen megkapták az erdélyi vajda és a székelyek ispánja tisztjét, és a király kettejükre bírta Temesvár és Nándorfehérvár őrzését is. Mivel a szörényi bánság is a kezükön maradt, Újlaki pedig megtartotta a macsói bánságot, a déli végek irányítása lényegében Újlaki és Hunyadi kezébe került. Újlaki és Hunyadi

ezzel az ország legbefolyásosabb nagyurai közé emelkedett, a végeken pedig a Zsigmond-korhoz hasonló erőkoncentráció jött létre. Amíg Újlaki a Tiszától nyugatra eső területek ura lett, a keleti országrészt Hunyadi kormányozta és az ő feladata lett az ország délkeleti végeinek védelme is. Kormányzati központját a családi birtokon, az erdélyi Hunyadon rendezte be, ahonnan a temesi és az erdélyi végek védelmét is tudta irányítani. Erre nagy szükség is volt, mert az Oszmán betörések egyre gyakoribbá és veszélyesebbé váltak. Hunyadi későbbi európai hírnevét is a betörő Oszmán csapatok felett aratott győzelmeivel, valamint a határ túloldalára vezetett hadjárataival alapozta meg. Első jelentősebb győzelmét 1442. március 22-én Gyulafehérvár közelében Mezőbég felett aratta, majd pedig szeptember elején az európai Oszmán hadak fővezérét, a Havasalföldre betört Sahábeddin (Şâhabeddin) pasa, ruméliai beglerbég seregét verte meg a Jalomica (Ialomîța) folyó mellett. Hunyadi sikerei egybe estek az európai Oszmán-ellenes diplomácia ismételt megélénkülésével, és azoknak újabb lendületet adtak. Ezekben a bizánci császár meghatározó szerepet játszott: követei 1442 elején Magyarországon, Velencében és Rómában; 1442 augusztusban Velencében; 1443 elején pedig ismét Rómában és Velencében, illetve Jó Fülöp burgundiai udvarában jártak. IV. Jenő pápa (1431–1447) 1442 februárjában Giuliano Cesarini bíborost küldte pápai legátusként Magyarországra, hogy békét teremtsen I. Ulászló és Erzsébet királyné között és, hogy Oszmán-ellenes keresztes hadjáratot szervezzen. A hadjárathoz kedvező alkalmat teremtett a Karamánok 1442 téli és 1443 tavaszi támadása az Oszmánok ellen, amiről Magyarországon már 1443 májusában értesültek. Hunyadi is a szultán kisázsiai lekötöttségével érvelt egy minél előbb megindítandó Oszmán-ellenes támadás mellett.

I. Ulászló király 1443. július 22-én indult el Budáról a keresztes hadjáratra, jöhet III. Frigyes német királlyal és Giskra cseh zsoldosvezérrel csak nyár végén, illetve kora-őszön sikerült fegyverszünetet kötnie. A Hunyadi János vezette keresztes hadak október derekán keltek át a Dunán, novemberben számos csatában megverték az Oszmánokat, és Szófiáig hatoltak, amit a szultán visszavonulása előtt felégetett. A szokatlanul kemény tél – amelyet Hunyadi november 8-i levelében már említett –, az utak járhatatlansága, valamint az Oszmánok azon taktikája, hogy visszavonultukban mindent felégettek, egyre nagyobb problémákat okozott Hunyadi seregében. Az otthonról hozott élelmiszerek és takarmány elfogyott és a táborban lópestis tört ki. Az Oszmánok a Drinápolyhoz vezető balkáni szorosok védelmére rendezkedtek be. December 12-én a zlatikai (İzlad) szorosnál támadásra szánták el magukat, a Hunyadi által korábban elrejtett lándzsás keresztes gyalogosok azonban legyőzték az Oszmán lovasokat, majd Hunyadi lovasai éjfélig üldözték őket. A szorosan azonban Hunyadiéknak nem sikerült áttörni, így a király a zlatikai győzelem után elrendelte a visszavonulást. Bár a hosszú hadjáratban az Oszmánoktól egy talpalatnyi földet sem sikerült visszaeszerelni, Hunyadi győzelmei bebizonyították, hogy az Oszmánok sem legyőzhetetlenek. Ráadásul az 1444. január 2-én Piro (Şehirköy) mellett vívott csatában Hunyadi fogságába esett Csandarlızâde Mahmud Cselebi (Çandarlızade Mahmud Çelebi), aki Murád szultán sógora, illetve Halil pasa nagyvezír testvére volt. A hadjárat még egy tanulsággal szolgált. Megmutatta, hogy az Oszmánok nem elég erősek ahhoz, hogy egyszerre két fronton, Kis-Ázsiában a Karamánok és Európában a keresztény riválisaik ellen harcoljanak. Hunyadi győzelmei újabb lendületet adtak

az európai Oszmán-ellenes erőknél. 1444 januárjában IV. Jenő pápa újabb keresztes hadjáratot hirdetett a keleti keresztények megsegítésére (és a VIII. János bizánci császár által 1439-ben a firenzei zsinaton elfogadott, de a bizánci klérus által elutasított egyházunió megteremtésére). Az Oszmánokat nagyobb veszély fenyegette, mint bármikor korábban. Miközben a szultán 1444 tavaszán-kora nyarán a Karamánok újabb támadásával volt elfoglalva, egy minden eddiginél hatalmasabb keresztes hadjárat készülődött ellene. A bizánci diplomácia által már korábban is szorgalmazott elképzelés szerint egy nemzetközi flotta megakadályozná a Karamánok ismételt lázadása miatt Kis-Ázsiába átkelt II. Murád szultánt és az anatóliai Oszmán csapatokat abban, hogy visszatérjenek a Balkánra. Eközben I. Ulászló magyar és lengyel király és Hunyadi János vezetésével egy szárazföldi keresztes had támadná meg a Balkánon maradt Oszmán sereget, amelyet beleszorítana a tengerbe. II. Murád szultán azonban bebizonyította, hogy kitűnően ért a diplomácia fortélyaihoz is. A színtalpak mögött bonyolult diplomáciai játék kezdődött, amelyet már a kortársak se értettek, és amely az utókor történéseit is kellőképp összezavarta. A (tévesen) „szegedi béke” néven elhíresült békével az Oszmánoknak valóban sikerült időt nyerniük és megbontaniuk az Oszmán-ellenes keresztény koalíciót. Hunyadi hosszú hadjáratát követően a szultán vélhetőleg már 1444 januárjában egym megbízott útján, majd pedig március-áprilisban Mara szultána (Brankovics lánya) által küldött görög szerzetes révén megkönyékezte apósát, Brankovics György szerb despotát. Az ürügyet Mahmud Cselebi fogságból történő kiváltása szolgáltatta, azonban II. Murád valódi célja a békekötés volt. Ennek érdekében Brankovicsnak felajánlotta, hogy ha közvetítésével sikerül békét kötnie a magyarokkal, akkor visszaadja a szerb despotának az előző években elfoglalt szerb területeket és elengedi a despota megvakított és Oszmán fogságban tartott fiát is. Brankovics tudta, hogy Hunyadi hozzájárulása nélkül lehetetlen megkötni a békét, ezért Hunyadinak ígérte roppant magyarországi birtokait, amennyiben Hunyadi támogatja a megegyezést. Miközben Európa-szerte gyülekeztek a keresztesek az Oszmánok ellen, a király – Brankovics és Hunyadi közbenjárására – április végén elküldte követét Drinápolyba (Edirne), az Oszmán fővárosba. A követet, akit Brankovics és Hunyadi követe is elkísért, Ulászló teljes hatalommal (cum totali nostra auctoritate et potestatis plenitudine) ruházta fel, és kötelezte magát, hogy a követ által kötendő békét meg fogja erősíteni. A békét 1444. június 12-én Drinápolyban kötötték meg. Ebben a szultán vállalta, hogy miután Ulászló, Brankovics és Hunyadi is ratifikálja majd a békét, tíz napon belül visszaadja a despotának Észak-Szerbiát, így a többi között a despota 1439-ben elfoglalt székhelyét, Szendrőt, az ezüstmányájáról híres Novo Brdot, s számos más várat. A magyar királynak 100 ezer arany hadisarcot fizet és háború esetén 30 ezer katonával segíti meg. A magyar fél megesketésére és a várak átadásának biztosítására egyik főembere, Baltaoğlu Szülejmán bég (Baltaoğlu Süleyman Beg, aki 1453-ban Konstantinápoly ostromakor az Oszmán flotta parancsnoka lesz) vezetésével díszes Oszmán delegációt küldött Magyarországra. Itt a tárgyalások augusztus elején valóban Szegeden folytatódtak, de a békét csak augusztus 15-én ratifikálta a magyar fél Váradon. Ezt követően az Oszmánok teljesítették a békét: augusztus 22-én kiűrtették és átadták az észak-szerbiai várakat Brankovicsnak, aki viszont magyarországi birtokait adta át Hunyadinak.

A tárgyalások természetesen kitudódtak és meglehetősen zavart keltettek a szövetségesek között. Eloszlatandó a szövetségesek „bárminemű kételkedését vagy gyanúját” augusztus 4-én Szegeden a király esküt tett Cesarini bíborosnak, hogy folytatja a kereszties háború előkészületeit. Vállalta, hogy szeptember 1-jéig átkel a Dunán és az Oszmánok ellen vonul: „tekintet nélkül arra, hogy kötött-e vagy fog-e kötni bármiféle békét vagy szerződést akár a szultánnal, akár annak követteivel, legyen az a béke bárhogyan megszövegezve, és köttessék akár eskü alatt is.” Tehát a király – vélhetőleg Cesarini terve alapján – eleve érvénytelennek nyilvánította a későbbiekben majd ratifikálendő békét. Hiába adták át tehát az Oszmánok a szerbiai várakat, a király és Hunyadi a békét megszegve, szeptember 22-én a keresztiesek élén átlépte a határt. Várnáig nyomultak, ottv azonban meglepetésükre szembetalálták magukat a szultán seregeivel. II. Murád nem várta meg a drinápolyi béke ratifikálását, s már július 12-én átkeltv Kis-Ázsiába a Karamánok ellen, akikkel hamarosan békét kötött, átengedve nekikv a régóta vitás területeket. Csak hú janicsárjait vitte magával, a ruméliai sereget birodalma európai részén hagyta, mert nem bízott a keresztiesekkel kötött béke tartósságában. A Karamán-Oszmán béke nyugalmat teremtett Kis-Ázsiában, s lehetővé tette, hogy az ottani Oszmán csapatok segítséget nyújtsanak a Hunyadiék által fenyegetett európai seregeknek.

Az összecsapásra 1444. november 10-én, Várnánál került sor. A túlerőben lévő Oszmán sereg ellen Hunyadi János ív alakban, a lehető leghosszabb arcvonalban állítottafel a keresztieseket. Az Oszmánok a szokásos harcrendben sorakoztak fel: balszárnyon az anatóliai, jobbszárnyon a ruméliai, középütt, harci négyszögben a janicsárok, a balszárnny előtt pedig az akindzsik és az azabok álltak fel. A csata elején az akindzsik megtámadták és futásra kényszerítették a keresztiesek jobbszárnnyát. Hunyadi azonban megsegítette őket és megfutamította az akindzsikat. Ezt követően a balszárnnyra ment és vereséget mért a ruméliai seregrészre is. A ruméliai lovasok futását látva maga II. Murád szultán is vissza akart vonulni, de ettől tanácsadói visszatartották. Ez a mozzanat, amiről több forrásunk is beszámol, arra utal, hogy a lovasok megfutamodását nem értelmezhetjük az Oszmán taktika egyik alapelemét alkotó „színlelt futás” tudatos alkalmazásaként. Az Oszmán jobbszárnny felbomlásának láttán az ifjú Ulászló király a személyes őrizetéhez tartozó párszáz lovassal meggondolatlanul rárohant a szultánt őrző janicsárokra, akik sáncokkal és földbe szúrt pajzsokkal védték magukat. Ulászló meggondolatlanságáért életével fizetett. A janicsárok közé behatolt király lova ugyanis megbotlott egy árokban, s a lováról leesett uralkodót egy janicsár levágta. Ezt követően a janicsárok táborukban körbehordozták a király levágott fejét, amitől az Oszmán katonák ismét visszanyerték önbizalmukat, rendezték soraikat, majd ellentámadásba kezdtek, ami hamarosan meghozta számukra a végső győzelmet. Az Oszmán győzelemben a számbeli fölény mellett olyan tényezők játszottak szerepet, mint Ulászló király meggondolatlan támadása és halála, valamint az ezzel járó pszichikai előny; Murád szultán helybenmaradása és ki-vált a janicsárok kitartása. Ez utóbbi már a kortársak előtt is ismert volt. Georgius de Hungaria – aki ekkoriban az Oszmán államban raboskodott – megjegyezte, hogy bár a csatában a szultán hadseregét „teljesen szétverte és legyőzte az ellenség, végül mégis ő nyerte el a győzelmet ezzel a saját (ti. a janicsár) seregével.” Ulászló halálát követően Magyarországon a halott király, illetve a III. Frigyes gyámsága alatt tartott V. László pártján állók ismét

egymás ellen fordultak. Végül valamennyien elismerték V. Lászlót uralkodójuknak, mivel azonban őt Frigyes nem engedte szabadon, a magyar történelemben korábban nem ismert megoldáshoz folyamodtak. A király kiskorúsága idejére Hunyadi János személyében kormányzót, gubernátort választottak (1446–1452). Hunyadi azonban nem tudta megszilárdítani hatalmát sem a Cilleiekkel, sem pedig a Felvidéket továbbra is megszállva tartó Giskrával szemben, hiába vezetett az utóbbi ellen 1447 és 1452 között négy hadjáratot. Az ország ilyen viszonyai között nem lehetett Hunyadi sikeres az Oszmánok ellen sem. Az V. Miklós pápa (1447–1455) által hirdetett újabb keresztes hadjárat vereséggel végződött. Hunyadi 1448-ban benyomult a Balkánra, és célja az volt, hogy egyesüljön az Oszmán uralom ellen fellázadt albán vezérrel, Kasztrióta Györggyel (George Kastrioti, Skanderbeg). II. Murád szultán azonban keresztülhúzta haditervét és Rigómezőn a keresztesek útját állta. Az 1448. október 17. és 19. között vívott második rigómezei csata előtt Hunyadi Jánosnak az addigi legnagyobb és legjobban felszerelt sereget sikerült kiállítania. De még ez a 30–35 ezer főre becsülhető had is alatta maradt az Oszmán hadak létszámának. Hunyadi seregének ütőerejét a páncélba öltöztetett nehézlovasság adta, amelyet az Oszmán krónikások vasfalhoz hasonlítottak. Emellett jelentős lehetett Hunyadi könnyűlovassága is. Fontos szerepet játszott az a többszáz harci szekér, amelyeken két-két könnyű fegyverzetű gyalogos, és egy-egy tüzér volt, és amelyekre Hunyadi huszita példára, kisebb ágyúkat rakatott. Az Oszmán seregben a szokásostól eltérően a jobbszárnyon az anatóliai, a balszárnyon pedig a ruméliai lovasság sokarokozott fel. Középen állt a szultán a janicsárok és az azabok védelmében. A nyugati források nem említik a magyarokéhoz hasonló szekértáborot. Chalkokondyles leírása alapján arra lehet gondolni, hogy az Oszmán történetírók által említett védműben, amely a szultánt, illetve az őt őrző janicsárokat és azabokat védelmezte, nem a magyar szekértáborhoz hasonló későbbi Oszmán tabort, hanem a várnai csatában is alkalmazott, pajzsokból és lándzsákból összerakott védművet kell látnunk, amelyet ágyúkkal erősítettek meg. A szultán, hogy megakadályozza katonáinak a várnaihoz hasonló futását, a sereg mögött poggyászokból táborerődöt alakíttatott ki. Az Oszmán győzelem okai között a számbeli fölény mellett, egy sor egyéb tényezővel is számolnunk kell. Így azzal, hogy az első csatánapon nagyrészt pihentetett anatóliai egységek viszonylag frissen várták a második csatánapot. Ezzel szemben Hunyadi serege az éjszakát átvirrasztotta, hogy hajnalban a szultáni táborra támadhasson. Harcosai enni is csak harc közben, vándorkonyhából tudtak. Bár másnap Hunyadi nehézlovasai az Oszmán szárnyakat szétverték, a roham megtört a janicsárok falán. Hunyadi áttörte a janicsárok sorait, akik nem tudván ellenállni a „vasfalnak,” kettéváltak. A janicsárok azonban nem futottak el, hanem bekerítették és hátulról megtámadták Hunyadi lovasait. Ezek nem tudtak elmenekülni, mert beleütköztek a poggyászokból kialakított táborerődbe. Az Oszmánok, hogy fokozzák a magyarok pánikhangulatát, állítólag égő tevéket hajtottak a lovasokra. Hunyadi lovasainak zöme elesett. Hunyadi tekintélyét azonban a kudarcok sem csorbították, és a „nemesi párt” továbbra is vezérének tekintette. Pozícióját tovább erősítette, amikor Ujlakival együtt kiegyezett volt ellenlábásával, Garai Lászlóval, 1447 óta Magyarország nádorával. Bár 1452-ben V. László király kiszabadulása után gubernátori méltóságáról le kellett mondania, „az ország főkapitányaként” továbbra is a legbefolyásosabb főurak egyike maradt. Ellenfeleinek száma ugyan egyre

gyarapodott, pozícióját – nem kis részben az ismét akuttá vált Oszmán veszély miatt – sikerült megőriznie. 1451-ben az Oszmán Birodalom trónjára egy minden eddiginél tehetségesebb és nagyravágóbb 19 éves fiatalember, II. Mehmed (1451–1481) került. Hosszas és alapos előkészületek és ötvennégy napos ostrom után 1453. május 29-én meghódította Konstantinápolyt, és hamarosan birodalma új fővárosává tette. Konstantinápoly (Bizánc), amit a népnyelv ugyan Isztambulnak nevezett, de a hivatalos iratokban és az Oszmán pénzekben továbbra is Kosztantiniyye (Kosztantiniyye), azaz Konstantinápoly néven szerepelt, nemcsak a birodalom balkáni és anatóliai törzsterületeinek volt természetes központja, de stratégiai jelentősége az egész térség számára annyira nyilvánvaló, hogy nem véletlenül nevezte „a világ természetes fővárosának” Napoleon. A város meghódítása beláthatatlan következményekkel járt az egész térség további történetére. Egycsapásra megszüntette az Oszmánok európai és kis-ázsiai birodalomrészeinek szétszakítottságát és egyben eliminálta az Oszmán-ellenes diplomácia legaktívabb motorját, Bizáncot. Eztkövetően Konstantinápoly lett az európai Oszmán hadjáratok logisztikai központja. Aligha véletlen, hogy Bizánc kiiktatása és a birodalomrészek közti zavartalan összeköttetés megteremtése után a korábban bizonytalan területi gyarapodást hozó politikát is tartós eredmények, évszázadokig fennálló újabb foglalások követték.

Az 1456. évi Magyarország elleni Oszmán hadjárat és a nándorfehérvári győzelem

Miután az 1455. évi hadjáratban Mehmed lerohanta Szerbiát és visszafoglalta NovoBrdot, a szultán legfőbb közép-európai riválisa, Magyarország ellen fordult. Tudta, hogy szerbiai uralma csak akkor lehet teljes, ha megtöri Magyarországot, és elfoglalja az ország déli kapuját, Nándorfehérvárat. A Magyarország elleni Oszmán készülődésről Budán viszonylag korán értesültek. Ragusa már 1455 szeptemberében tudatta a magyarokkal, hogy az Oszmánok három- és kétsorevezős hajókat készítenek és Magyarország ellen készülnek. 1456 márciusában arról adtak hírt, hogy a szultán ostromgépeket gyűjt Üszkübben (Skopje), de ekkor még nem tudták biztosan Mehmed hadicélját. Kórógyi János macsói bán – Boszniából és Szerbiából szerzett értesülésekre hivatkozva – azt jelentette, hogy a szultán Nándorfehérvár és Szendrő ostromára készül, és a bosnyák és hercegovinai uralkodótól élelmiszereket és katonai kontingenseket kért. Az értesülések helytállóak voltak. A hajóépítő és ágyúöntő műhelyekben valóban nagyarányú, csak a konstantinápolyi ostromot megelőző előkészületekhez hasonlítható munka folyt. A szállítást megkönnyítendő az ágyúk egy részét a Dunába ömlő Moravához közeli műhelyekben, így Krusevácon (Kruševac, tör. Alacahisar) és másutt készítették. Az arsenálokban állítólag 200 hajót építettek, illetve készítették elő a hadjáratra, amelyek közül 64 gálya volt. Magyarországon a védelmi előkészületek ezzel szemben megint lassan és elégtelenül folytak. 1456 február 6-án V. László király Bécsből Budára érkezett, hogy részt vegyen az országgyűlésen, amelynek legfontosabb témája az Oszmánok elleni háború volt. Az országgyűlésen megjelent Don Juan de Carvajal pápai legátus, aki beszámolt a keresztény flotta előkészületeiről, amely az Égei-tengeren támadja meg a szultánt. A háború dolgában úgy határoztak, hogy azt csak a nyári aratás után indítják meg. Február 14-én a legátus felolvasta

a keresztírdető pápai rendeletet, átadta Kapisztrán János (Giovannida Capistrano) minorita szerzetesnek a pápa által küldött keresztet, és a pápa nevében felhatalmazta keresztések toborzására. Amikor április 7-én befutott a hír, hogy a szultán személyesen készül Magyarország ellen, elrendelték, hogy azonnal katonaságot kell küldeni a déli végek megerősítésére. Jelentősebb katonaság azonban csak Hunyadi körül gyülekezett. Hunyadinak januárban 7 ezer, néhány hónappal később 10 ezer katonája volt. Június óta azon fáradozott, hogy a Nándorfehérvártól mintegy 40 kilométerre keletre lévő kevei (kovini) gázló környékén gyűjtse össze a hadakat. Ez ideális hely volt, hisz itt ömlött a Morava a Dunába, így Hunyadi a Dunán és a Moraván érkező Oszmán hajókat egyként meg tudta volna támadni, s biztosítani lehetett Szendrő védelmét is. Hunyadinak azonban nem sikerült jelentősebb hadat összegyűjtenie és így nem is tudta megakadályozni az Oszmán flotta felvonulását. A hírre, hogy a szultán személyesen jön serege élén az ország ellen, elrendelték a nemesi felkelést is. Ennek azonban akkor se lehetett volna sok hasznát venni, ha a nemesek valóban felkeltek volna. Kapisztrán április közepéig Budán, azután vidéken hirdette a keresztet. Hívására „sok prelátus és báró, a köznépből egész tömeg vette fel a kereszt jelét,” de a keresztéseket további intézkedésig hazaküldték. Nagy részük ezt követően otthon maradt, hiába fenyegette őket örök kárhózzattal a pápai követ. Egy európai kereszties had is gyülekezett, ez azonban soha nem találkozott a hódítókkal: még július végén is Pozsonynál vesztegelt. V. László azzal az ürüggyel, hogy vadászni megy, június elején elmenekült az országból Bécs felé. Elmaradtak a bárók és főpapok bandériumai is. A pórnép azonban egyre nagyobb tömegekben sereglett Kapisztrán zászlaja alá, kivált az Oszmánok által fenyegetett déli megyékből.

„Mindazok, akik összegyűltek, a népből valók voltak: parasztok, szegény emberek, falusi papok, deákok, kolduló barátok... Legtöbbjüknek kardja volt, füttyköse, parittyája, mint a pásztoroknak, akadtak náluk számszerjék, nyilak, szakállas puskák, vascsaklyák is” – jegyezte fel a szemtanú Giovanni da Tagliacozzo, Kapisztrán segédje.

A szultán 1456 májusában indult el a hadjáratra. Seregének létszámát a korabeli kútfők jelentős túlzással 150 ezer főre, vagy ennél is többre becsülik. Katonáinak számát a mértéktartóbb feldolgozások a kissé talán alacsony 30 ezer és a vélhetőleg reálisabb 60 ezer fő közé teszik. Miután Mehmed szultán a Moravát átlépte, kémeket küldött ki az észak-szerbiai és a magyarországi viszonyok felderítésére. Kémeitől és az elfogott „nyelvektől” arról értesült, hogy a magyarok felkészülten várják az ostromot, ami csak részben felelt meg a valóságnak. Valószínűleg tudomása lehetett Hunyadi csapatmozgásairól és talán arról is, hogy a kövini gázlónál akarja feltartóztatni az Oszmán sereget és flottát. Mindenesetre a szultán attól tartott, hogy a magyarok Szendrőnél elvágják a Dunán Daji Karadzsa (Dayı Karaca) bég parancsnoksága alatt felvonuló hajók útját, amelyek az ágyúk és a hadiszerek nagy részét szállították. Ezt megakadályozandó a szultán is Szendrő felé fordult. Ezalatt Kapisztrán július 2-án 2500 keresztessel megérkezett a várba, amelyet Szilágyi Mihály, Hunyadi sógora védett 6-7 ezer védővel. Hunyadi azonban a kevei révhez rendelte a keresztéseket, de a várból hajókon Hunyadihoz indult felkelőket egy hirtelen támadt vihar visszafordulásra kényszerítette. Szerencséjükre, mert Szilágyi elindulásuk után értesült arról, hogy az Oszmán hajóhad már túlhaladt Kevén. Az Oszmánok ellen felkelt keresztések a következő napokban tömegestül érkeztek a vár alá, és a túlsó parton gyülekeztek.

Számukat a feldolgozások 20-30 ezerre becsülik. „Ha szemmel nem látom, soha nem hittem volna, hogy ennyi ember legyen Magyarországon. Tódulva jönnek, mint a hóvihár” – nyilatkozott meglepetésében Szilágyi Mihály, a vár kapitánya. A szultán seregének fő erői július elejére értek a vár alá, amit addigra Karadzsa bégmár vízen és szárazon is körülzárt. A szultáni flotta elhajózott a vár alatt, és Zimony fölött vetett horgonyt. Itt a hajókat láncokkal egymáshoz erősítették, hogy elzárják az utat a Dunán érkező magyar flotta előtt. Nándorfehérvár a Duna és a Száva összefolyásánál egy hegyfokon épült, amelynek meredek oldalait három oldalról a két folyó védte. A hegyfokon építették fel a fellegvárat, amelyet a déli oldalon árokkal megerősített kettős fal védett, és amely két részre, az alsó és a felső várra oszlott. A déli oldal volt a vár legsebezhetőbb pontja. Ebben az irányban terjeszkedett a város is, amely három részre tagolódott: a két folyóra támaszkodó két vízvárosra és a közük ékelődött belvárosra. A városokat is erős falakkal és árkokkal vették körül, kivált a délről várható támadások ellen. Nándorfehérvárt a kortársak jól megrősített várnak tartották és bár az ostrom előtt Mehmed szultán meglehetősen elbizakodottan nyilatkozott róla – úgy vélte két hét alatt beveszi –, a kudarccal a török történetírók már tisztelettel írtak róla, és bevehetetlennek minősítették. A szultáni hadak a vár előtti déli síkságot szállták meg, és miután a vár körülzárása megtörtént, a szultán július 4-én elrendelte a falak ágyúzását. Karadzsa bég ugyan a Duna és a Száva közti partszakasz megszállását is javasolta, megakadályozandó, hogy ott esetleg a felmentő seregek vessék meg a lábukat, a szultán ezt nem látta szükségesnek. Hamarosan kiderült, hogy súlyos hibát követett el. Az Oszmánok szokatlanul erős tűzérséggel lőtték a várat: Kapisztrán a csata után elfoglalt ágyúk számát háromszázra tette, ezek zöme azonban kis kaliberű löveg lehetett. A források csak 22 darab nagyobb lövegről szólnak, amelyek torkolatuknál 2 lábszélesek voltak, és 7 darab hatalmas kőgolyókat vető mozsarat említenek. Az ezekből kilőtt kőgolyók „...jó nagy olasz mérföldnyi magasságra (!) repültek fel; midőn pedig lehullottak, olyan súllyal estek le, hogy a földbe befűródtek s többé nem lehetett látni őket” – írta Tagliacozzo. A lövegek mellett számos követőt és ostromgépeket is használtak. Az ágyútüzek egy része keresztény renegát volt: németek, magyarok, bosnyákok és dalmátok, az ostromgépek mellett pedig olaszok is szolgáltak. Úgy tűnik, a mozsarak és a követők a védőkben nem sok kárt tettek, ami főként annak volt köszönhető, hogy a védők a vár több pontján figyelőállásokat állítottak fel, ahonnan kis harangokkal jelezték a veszélyt, így a védők figyelve a golyók pályáját idejében elmenekülhettek a becsapódás várható helyétől. Nagy rombolást okoztak viszont az ágyúk és az ostromgépek a falakban. A várban tartózkodó szemtanú, Giovanni da Tagliacozzo szerint az Oszmán lövegek minden falat megrongáltak, és több bástyát ledöntöttek, és az ostromlók a külső őrtornyokat is bevették. Ráadásul a városban élelmiszerhiány volt és egyre többeket vitt el a pestis (más vélemények szerint a tifusz, azaz a XVI–XVII. századi Magyarország félelmetes morbus Hungarisa), amely már az előző évben is pusztított az országban. Az elcsigázott védők ereje és hite egyre fogyott, s a szultánnak bizonyára sikerült volna bevenni a várat, ha nem érzékeli erősítés.

Ezúttal is Hunyadi volt az, aki a veszélyt felismerve az ostromlottak segítségére sietett. Mivel hadihajói nem voltak, Szalánkeménél a dunai kereskedő dereglyéket alakíttatta át és tette azokat harcra alkalmassá. Ezeket kiképzett keresztiesekkel rakta

meg,saját zsoldosait pedig egy nagyobb és erősebb dereglyén helyezte el. Július 14-én a dereglyéket az Oszmán hajókra úsztatta, miközben seregével a parton kísérte őket. Hunyadi dereglyéi és a városból érkezett szerb hajósok közrefogták a szultán flottáját és öt órás öldöklő küzdelemben sikerült áttörniük a hajózárat. A sikeres áttörés után Hunyadi serege egy részével bevonult a várba, amíg a kereszteseket a Száva szigetén, az ostromlók balszárnyával átellenben helyezte el. Az Oszmán hajóhad fölött aratott győzelem, valamint Hunyadinak és katonáinak megérkezése a várba nemcsak lelket öntött a fáradt és elcsigázott védőkbe, de jelentősen növelte a védők létszámát, amit a források a friss erőekkel együtt 12 ezer főre becsültek. A szultán azonban a kudarc hatására még nagyobb erővel lövette a várat, aminek hamarosan meg is lett az eredménye: „a vár inkább mezőnek látszott, mint várnak” – írta Hunyadi az ostrom után. Július 20-án elhallgattak az ágyúk, ami azt jelentette, hogy közeleg a döntő roham ideje. Hunyadi ennek tudatában éjjel az őrséget több ezer keresztessel erősítette meg. Mehmed július 21-én késő délután rendelte el az általános rohamot. A túlerő hamar megtörte a védőket és a támadók benyomultak a külső várba. Erre Hunyadi a belső várból páncélosaival ellentámadásba lendült és visszaverte a támadókat, akik azonban ismét támadtak, és rohamukat a védők megint sikeresen verték vissza. „Két ízben a törökökkel a vár belsejében, szemtől-szemben harcoltunk” – írta jelentésében Hunyadi. A védők azonban tudták, hogy a szultán hamarosan újabb támadást indít. Bár Szilágyi úgy vélte, hogy a várat ki kellene üríteni, mert az egy ismételt rohamnak már képtelen ellenállni, Hunyadi a további védekezés mellett döntött. Mehmed éjfél tájban ismét a várra küldte katonáit. A janicsárok megint betörték a várba és egyre többen jutottak fel a belső vár falaira is. A szultán egyik katonája már a lófarkas zászlót készült kitűzni a kaputoronyra, amikor Dugovics Titusz, Hunyadi régi hű harcostársa, aki már Várnánál is vele harcolt, rávetette magát a janicsárra, és mivel nem bírta vele, magával rántotta a mélybe. A védők július 22-én hajnalban kerekedtek felül az ostromlókon, akikre kénbe mártott égő rőzsét dobtak. „Akik a sáncokba akartak lemenni, rémülten vonultak vissza; akik pedig a várban benn voltak és a hidat iparkodtak a legnagyobb küzdelem árán elfoglalni, midőn láták, hogy mindenünnen tűztenger veszi őket körül, megrémülve abbahagyják a harcot és iszonyú lármával igyekeznek a városból menekülni.” A küzdelem azonban ezzel még nem ért véget. Miután az ellenséget kiveték a várból, a keresztések dél tájban többször kitértek a külső várból és megtámadták az Oszmánok bal szárnyát alkotó anatóliai seregrészt. A Száva túlsó partján várakozó keresztések ezen felbuzdulva átkeltek a folyón és csatlakoztak hozzájuk. A szultán erre erősítést küldött az anatóliai szárnynak, de ezzel meggyöngyítette lövegei őrizetét. Hunyadi legott felismerte a kínálkozó alkalmat: nehézlóvasaival kicsapott a várból és elfoglalta a szultán ágyúit, és azokat az Oszmánok ellen fordítva saját ágyúikkal kezdte őket lövetni. Ezzel egyidőben „a várban vitéz (Szilágyi) Mihály úr parancsára ágyúkat állítanak fel, melyeknek szörnyű kőgolyói a keresztények felett elrepülve, nyomorúságosan pusztították a csapatokba tömörülő gonosz törököket, úgyhogy egyetlen lövéstől több török, több sátor veszett el egyszerre” – számolt be a történetekről a szemtanú Tagliacozzo. Ezt követően a keresztések a ruméliai seregrészt is megszorították, amely csak a szultán által visszarendelt hatezer szpáhi gyors közbeavatkozásának köszönhető megmenekülését. Az Oszmán krónikák kiemelik a szultán helytállását, aki hősiességgel küzdve maga is megsebesült, és a szpáhik beavatkozását jelentős győzelemnek állítják

be. A szultán azonban aligha osztotta véleményüket. Az éjszaka leple alatt a harcokban és az Oszmán seregben is pusztító pestistől megtizedelt hódítók táborát bontottak és elvonultak. Konstantinápoly meghódítóját, „aki hencegő lélekkel és gőgös szemmel uralkodni akart az egész földkerekség felett, az Isten ítéletére egy parasztkból álló sereg, amely inkább a sarlóval tudott bánni, mint a fegyverekkel, legyőzte” – írta nem kis büszkeséggel és elfogultsággal Thuróczy János. A csatában több ezer Oszmán katona, számos főember – köztük Karadzsa bég és Haszan janicsáraga – és a szultán tüzérsége is odaveszett.

A győzelem két hőse, Hunyadi és Kapisztrán azonban nem sokáig élvezhette a dicsőséget. Hunyadi augusztus 11-én a táborban pusztító pestis áldozata lett, október 23-án Kapisztrán János is meghalt. Bár a nándorfehérvári győzelem vezető hiányában kiaknázatlan maradt, és a szultán 1459-ben Szerbiát, majd pedig 1463-ban Boszniát kebelezte be immár évszázadokra birodalmába, az Oszmánok Szulejmán szultán (uralk. 1520–1566) idejéig nem próbálkoztak Magyarország elfoglalásával.

Ebben a nándorfehérvári győzelem lélektani hatásának éppúgy szerepe volt, mint a Hunyadi Mátyás király alatt átszervezett és megerősített magyar védelmi rendszernek. Mátyás nemcsak megörökölte apjától az Oszmán-ellenes védelem ügyét, de Hunyadi János pályája és hírneve nélkül – amelyet a nándorfehérvári győzelemmel koronázott meg – Mátyásnak aligha lett volna esélye a koronára.

8. Ritoókné Szalay Ágnes: A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek

Ünnepélyes kihallgatáson fogadta a magyar királyi pár: Mátyás és Beatrix 1488 nyarán a nápolyi királytól érkező Pietro Ransanót. A hivatalos oráció szerint a követ azért jött, hogy gratuláljon a király fiának, Corvin János hercegnek Bianca Sforza milánói hercegnővel történt eljegyzéséhez. Gondosan szerkesztett beszédének éppen a közepén, mintegy a csúcán jutott el a királyi atyát, Mátyást magasztalva annak őseihez, a Corvinus-eredet tárgyalásához. A trójaiak és Romulus leszármazottaira is utalva, a téma úgy elragadta, hogy kijelentette: „Romanus itaque es genere, Romanus es origine, Romanum te ac Latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus, praedicamus.” Ez a királyi audiencia akkor és ott egy diplomáciai aktus volt, ahol az elhangzott szavak, mint az általában az ilyen alkalmakkor lenni szokott, nem a valóságot takarták. Ugyanis a követ valójában éppen azért küldetett, hogy a készülő házasságot valamiképpen megakadályozza. Az ügy bonyolításában Beatrix keze is alaposan benne volt, és ezt a király nagyon jól tudta.

Ennyit a követküldés valódi okáról és annak viszonyáról az orációban elhangzottakhoz. De mit gondoljunk a *captatio benevolentiae*-ként elhelyezett, római eredet-értekezésről, a Corvinus név köré kerekített excursusról? A királyról szinte bizonyossággal föltételezhető, hogy ő családját illetően otthonról egészen más hagyományt hozott magával. Egyszerű származását a kortársak Aeneas Silvius Piccolominitől a lengyel Kázmérig unos-untalan fölhánytorgatták. Ami az ilyen „antikizálást” illeti, azt Galeotto Marziótól tudjuk, hogy Mátyás nem sokra becsülte. Magyar környezete se vélekedhetett

másképpen. Beatrix se Romulus kései unokájához, hanem az európai politikában akkor éppen jelentős szerepet játszó birodalom uralkodójához ment feleségül. Akármilyen furcsának tűnik is, Ransanus fejtegetésének egy része mégiscsak megfelelt a valóságnak. Az a kijelentése ugyanis, hogy „Romanum te ac Latinum hominem nos Itali asserimus, affirmamus, praedicamus”, valóban kortárs itáliai író és képzőművészeti emlékekkel is igazolható. Sőt, 1488-ban már hosszú hagyománya volt annak, hogy Mátyást római vérből eredeztették Itáliában. 1487-ben a curiai körben forgoló Alessandro Cortesi a Mátyás haditetteiről írott panegyricusát is a római eredetű hősről írta. Már az ajánlásban olvashatjuk: „urbs nostra, dea ut ita dicam terrarum ac gentium Roma, unde tu originem ducis.” Mátyást, a Hunyadi sarjat, aki legyőzte az eretneket és győzedelmeskedik a törökön is, maga Romulus mondja neposának („nostro de sanguine nepos”) a versben. És a költő csak úgy említi, mint „Romuleae decus Hunniadae memorabile gentis. Romani nominis haeres”, vagy egyszerűen csak „Romanus honos”. Ami a Curia és a humanisták ízlése szerint nyert ebben a műben megfogalmazást, annak képi ábrázolásával Róma népe a Campo dei Fiorin naponta találkozott. A térnek a San Lorenzo in Damaso felé eső oldalán egy ház falát a „közülük való” Mátyás törökön diadalmaskodó hatalmas, lovas ábrázolása díszítette már jó ideje. Hogy mennyire közülük valónak érezték, azt egy a képre készült „elogium” is tanúsítja: „imperatoris regiisque virtutibus Romanis generis specimen dederit, aetate nostra clarissimum ad cumulum immortalis gloriae eius, et vestri Quirites, sanguinis ornamentum.” Cortesinél a Hunyadiak családi bölcsőjét az olymposi istenek legelőkelőbbjei állták körül, hogy biztosítsák védencük sikeres életpályáját. A Campón ez a római köznép nyelvére lefordítva az angyal és az ördög (Angelus és Diabolus) küzdelmét mutatja, amint az ő hősiük megszerzéséért harcba szállnak, hogy azt megakadályozzák, illetve segítsék történelmi küldetésére végrehajtásában.

A Mátyás király római származásáról szóló legenda tehát 1488-ban Itáliában ismert, mondhatjuk, közismert volt. Kulcsár Péteré az érdem, hogy ennek keletkezését, szerzőjét, sőt időpontját is bravúrosan földerítette. Így ma már tudjuk, hogy az elmélet szülőatyja, legalábbis az egyik változaté, maga Pietro Ransano volt. 1453-ban a legendás hírű Hunyadi János életrajzán dolgozott, ehhez kapott adatokat hőse honfitársaitól. Többek között tőlük származik az adat a család régi tartózkodási helyéről, amelyet ő Covinus, Corvinus (Covinus?) vicus-nak (vagy insulának) nevez. Kulcsár Péter azonosította ezt az Al-Duna melletti Kubinnal (régén Keve néven is, ma Kovin Szerbiában). Az az ismert tény, hogy Hunyadi zászlóján és címerén a holló (corvus) található, valamint a honfitársaktól kapott helynév Covinus (akkori írásmód szerint Cowinus) összecsengett. Ez vezette Ransanót ahhoz a fölismeréshez, hogy a Hunyadi-család eredete visszavezethető a római terjeszkedéshez. Szerinte amikor Nagy Konstantin Itáliából Thráciába tette át székhelyét, alattvalóit is magával vitte. Ezek egyike kapta gyarmatosítás végett a Corvina szigetet az Al-Dunán. Innen származnak tehát azok, akik címerükben ma is a hollót viselik. Az már a római történelemből ismeretes, hogy miképpen győzött L. Valerius egy gallus ellenében egy párviadalban éppen e madár, a holló segítségével, amiért is a Corvinus melléknevet kapta. Ransano számára ezután nem kétséges, hogy így a Valerius Corvinus család élt tovább a honfitársai szerint Corvina insuláról származó, címerében hollót viselő Hunyadi-

családban. Így összegezhethjük Kulcsár Péter nyomán Pietro Ransanónak 1453-ból keltezhető fölfedezését a Hunyadiak római vérből való származásáról.

Ransano nagy történeti munkája, az *Annales* ugyan nem volt Itália-szerte ismert mű, mert csak kevesen fértek hozzá, de a Hunyadi-életrajzot például Aeneas Silvius Piccolomini is ismerte. Annyi bizonyos, hogy az 1470-es években Bartolomeo della Fonte, és körülbelül ekkortájt Ferrarában Lodovico Carbone Mátyást már Corvinus névvel említi. Ez utóbbi még a római eredetre is utal dialógusában, amelyet a király tetteiről írt. A prózai szövegbe illesztett versbetétét szól erről, mintha az emelkedett téma kívánná a formaváltást:

Plurima nam peragit Romano sanguine digna.
Transtulit Ungariam generosae semina Romae
Iuppiter omnipotens mutato sydere coeli.

Annál prózaibb az elutasítás a beszélgetőpartner részéről: „Humilem sane Iane (sc. Hunyadi) nostri ortum negare non possumus ex oppido Hunniade.” És mivel a beszélgetőtárs a király közvetlen környezetéből való Ernuszt Zsigmond, biztosak lehetünk abban, hogy nemcsak a saját véleményét mondja. Úgy látszik, hogy az 1470-es évek közepéig Mátyás és magyarországi környezete még nem szokott hozzá a római rokonság gondolatához. 1486 őszén bukkant föl Mátyás udvarában Antonio Bonfini. Recanatiból jött, a királyi mecénás híre vonzotta. Más művek mellett ő már egy önálló könyvecskét hozott a Hunyadi- ház eredetéről: *Brevis de Corvinae domus origine* libellus címmel említi. Az eredeti ugyanis nem maradt fenn. De mivel ezt nagy történeti munkájába is beleillesztette, pontos ismereteink vannak róla. A római történetírók kicédulázásával alkotta meg konstrukcióját. A kulcsszemély nála a holló segítségével a gallust legyőző Valerius Corvinus. Összeállítja a valamikor is szerepelt Valeriusok és Corvinusok teljes katalógusát. Némi ügyeskedéssel sikerül így a családfát egészen Juppiterig is elvinni. Besorolja Nagy Constantinus császárt is mint Corvinust, mert az a Valerius nevet is viselte. A gondosan kimunkált művével Magyarországra érkező Bonfinit itt nagy meglepetés érte. Konstrukciójában ugyanis néhány évszázad üres volt, adatok nélkül szűkölködött. Ezekre a hiányzó láncszemekre itt kézzelfogható adatok formájában bukkant rá. Az egész ország területén szanaszét heverő római márványemlékek föliratain itt is, ott is a Valerius névre bukkant. Ezek az ő Itáliában keservesen összetákolt Valerius–Corvinus rokonságát és annak átszármazását Pannóniába és Dáciába, így azután a fennmaradását is fényesen igazolták. Valahol a budai vár alatt „in Budae suburbanis” látott például egy sírkövet, amelyet Valerius Heliodorusnak állítottak, egy másikra Dáciában letek, amely Cocceia Valeria számára készült. Voltak olyan föliratos kövek, amelyeken sok más név között a Valerius Festus és Valerius Clementinus neveket sikerült fölfedeznie. Minthogy egész elméletét a Valerius – Corvinus család azonosságára építette föl, ezeket az újabb leleteket is beledolgozta nagy történeti munkájának a Hunyadi-család eredetéről szóló fejezetébe. De szerinte őt igazolták a földből előkerült apróbb régészeti leletek is, amelyeken holló volt látható. Ezek is a Hunyadi-család folyamatos jelenlétéről tanúskodnak. Leírja például, hogy Budán sok réz- és ezüstpénn került elő. Ezeknek egyik oldalán Constantinus császár képmása és neve látható. A másik oldalon egy

meztelen férfialak van CONSERVATOR fölirattal, jobb kezében hajítódárda, baljával lándzsára támaszkodik. Lábánál az ágon ülő holló csőrében a gyűrűvel, amint az álló alakra mint urára tekint. Itt hozzáteszi, a holló miatt, hogy ezért nem oktanul sorolják Constantinus császárt is sokan a Corvinusok közé. A római pénzről olyan pontos leírást ad, hogy az azonosítható. Nagy Constantinus redukált follisát láthatta. A hátlapján azonban Juppiter van, és amit ő hajítódárdának nézett, az egy villámköteg a kezében, lábánál pedig a sas ül, csőrében koszorúval. Ókori gemmákat is látott, nehézfegyverzetben lévő „Corvinusok” képmásával, lábuknál a „hollóval”. A hollónak vélt madár itt is a sas lehet. Mutattak neki érméket is, amelyeken a „gyűrűvel hátratekintő holló” volt látható, ezeket is itt találták. Bizonyítják mindezek szerinte, hogy a Hunyadi–Corvinus nemzetség folyamatosan lakta e vidéket. Meggyőzte vajon Ransano vagy Bonfininek most már kézzelfogható tanúbizonyságokat is felsorakoztató fejtegetése a királyt családjának római eredetéről, nem tudjuk. Ami a föliratgyűjtőket illeti, azok közül kettővel a korábbi években volt alkalma megismerkedni. 1464 tavaszán a királykoronázásra Velence Francesco Giustinianit küldte el követéül. A diplomatát érdekelték az ókori föliratok is. Ezért (vagy nem ezért?) elmerészkedett egészen a déli határokig is, még belgrádi föliratokat is lemásolt. A jegyzetfűzetébe rajzolgató követet az antikvitás iránt kevésbé érdeklődő várórség letartóztatta. Az ebből kerekedő diplomáciai botrányba a királynak személyesen kellett beavatkoznia, hogy a követet kiszabadítsa. Valószínűleg 1479 nyarán jött Magyarországra Giovanni d’Aragona kardinális kíséretében a szenvedélyes föliratgyűjtő Felice Feliciano. Itinerariuma a lemásolt kövek alapján rekonstruálható. Kisebb excursusaitól eltekintve a királyi tartózkodási helyeken járt, nyilván kardinálisát követve. Számunkra itt most egy megjegyzése nagyon figyelemreméltó. A máig is működő gyógyforrások környékén, Budafelhévízen lemásolt egy nimfáknak készített votivkövet, amelyekhez hozzáfűzte „sunt eiusmodi bases cum iisdem litteris quamplures translate in castra Budensia ante thalamum Serenissimi regis Mathiae.” Vagyis 1479-ben már maga Mátyás király is érdeklődött a régiségek iránt, annyira, hogy azokat környezete díszéül helyezte el. Bonfini kövekkel nyomósított érvei, úgy tűnik, célba értek. Ugyanis 1489. július elsején a budai Duna-parton a firenzei Bartolomeo della Fonte három föliratos római kő szövegét másolta le. Vázlatkönyve szerint „In marmoribus e Transilvania adverso Danubio advectis iussu Matthiae Corvini Regis haec tria epitaphia ad ripam Danubii iuxta Budam legi calendis Iulii anno MCCCCXXXVIII.” Azaz maga a király rendelkezett úgy, hogy a hatalmas sírköveket Erdélyből a Dunán Budára szállítsák. A rakomány talán több követ is hozott, de della Fonte ott háromnak a szövegét másolta le. Legelőször a Cocceia Valeriát, Bonfini egyik legfontosabbnak tartott tanúságtévő követét. A pontos dátum és a kísérszöveg mutatja, hogy minden mozzanatot fontosnak tartott a följegyzésre. Tette ezt valószínűleg azért, mert a különleges rakományt tartalmazó hajó érkezése egy gondosan megrendezett látványsorozat része lehetett. 1489 tavaszán a király Bécsből visszaérkezett Budára. Udvarában volt a pápai legátus, akihez Rómából újabb futár is érkezett a Szentszéknek Mátyást tájékoztató emlékiratával. A töröktől is jött követ a két birodalom közötti béke meghosszabbítása ügyében. Hét esztendő után végre Velencével is helyreállt a diplomáciai viszony. A Signoria követe a Signoria jókívánságait tolmácsolta János herceg és a milánói menyasszony házasságához. A császárral főnálló áldatlan helyzet is változni

látszott, mert a jóval rugalmasabb római király, Miksa bizalmas emberei keresték meg Mátyást, hogy a jövőről tárgyaljanak. Buda ezekben a hetekben az európai diplomáciának ismét fókuszába került. Látszat és valóság most még kevésbé fedték egymást, mint ama, a bevezetőben említett követlátogatáskor. Amíg a török követtel a fegyverszünetről tárgyaltak, Miksával már a török támadást készítették elő. Fogadták Velence jókívánságait az itáliai hercegkisasszonyhoz, és tárgyaltak egy más megoldásról Miksa családjából. Az „örök béke” gondolata is fölmerült. Július 8-án, Úrnapján a Budavári főtemplomban rendkívül díszes körülmények között, a jelenlévő diplomáciai testület előtt ünnepélyes módon kihirdették a tárgyalások eredményeit. Ez volt a látszat. A valóság pedig az, hogy 1489 nyár eleji hónapjai a hanyatló egészségű király utolsó próbálkozásai voltak, hogy korábban nem túlságosan sikeres külügyeit rendezze. A végső erőfeszítés célja az volt, hogy a trónutódlást biztosítsa. Természetes fiát, János herceget kívánta utódjául. A diplomáciai tárgyalások témája is részben ez volt. Oklevélben a király a hatéves fiút 1479-ben említette először, ekkor címe „dominus Liphoviensis, comes de Hunyad”. 1484 őszén említik először Johannes Corvinusként, a milánói házassági tervekkel kapcsolatban. A magyar történészek között teljes a konszenzus abban, hogy az új névvel való fölruházás valamiféle legitimitációt jelent. Végül is elfogadta-e a király a fölkinált római rokonságot? Aligha látunk a kérdésben valaha is tisztán. A fiúról azt mondták, hogy föltűnően hasonlított a király apjára, a nagy Hunyadi Jánosra. Ezért is bírta nagyanyjának különös pártfogását, aki hatalmas vagyonának, az ősi Vajdahunyad várának is örökösévé tette. További sorsáért a király méltán aggódott. Beatrixtól is, de a főuraktól is kevés jót várhatott. A Corvinus névvel, ezzel a törökverő Hunyadira való utalással mintegy az ősi holló védőszárnyai alá helyezte egyetlen, kiskorú utódát.

Hitte-e Mátyás a rokonságot a római Valerius-Corvinusokkal? Valószínűleg úgy, ahogyan Aeneas Silvius Piccolomini tisztelte Aeneast, vagy ahogyan a Habsburgok az ősüknek hirdették Antenort. A királyi reprezentáció része volt ez, amelyet a „iussu Regis”, a Dunán érkező óriási márvány emlékek voltak hivatva hitelesíteni.

V. A háromfelé szakadt ország

Mit jelentett a 150 éves török uralom?

A Hunyadiak sikeres törökellenes politikáját és harcait követően a megerősödött Török Birodalom több lépcsőben elfoglalta a középkori Magyarország egyharmadát. A Mohácsnál (1526) elesett uralkodó örökségéért a Habsburg-házi Ferdinánd és Szapolyai János erdélyi vajda küzdöttek. Egyezségük eredményeképpen a török által el nem foglalt országrész kétfelé szakadt, létrejött az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország. Ezzel a török kiűzéséig (1699) az ország három részre szakadása konszolidálódott. A történelmi helyzet hatalmas társadalmi, politikai, gazdasági befolyást gyakorolt a térségre, ami kihatott Magyarország későbbi fejlődésére is. Az ajánlott irodalom további tájékozódásra nyújt lehetőséget. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 3., 5. és *Ludoviceum I./3.:* 5., 6.

9. Bárány Attila: A kereszténység védőbástyája 1526 őszén

A tanulmány azt vizsgálja – alapvetően nyugati, s legnagyobb részt az igen megbízható angliai követjelentések, itáliai és birodalmi híradások, német újságlapok alapján –, hogy 1526. augusztus 29. után mit tud Európa Magyarországról, arról, mi történik az országban. Mi a török célja? Merre tart a szultán serege? Valóban elveszett-e a *propugnaculum*? Maradt-e belőle valami a tragikus csapás után? A Nyugat-Európában szeptembertől decemberig elterjedt híreket vizsgálva próbálom bemutatni, milyen kép él a „védőbástyáról” a mohácsi vereség után, milyen állapotban van az ország védelme. Tartaniuk kell-e egy esetleges Bécs elleni támadástól? Jön-e török rögvest a Nyugat ellen? Most tényleg veszélyben van-e a kereszténység? Vagy a magyarok, mint mindig, csak panaszkodnak – ahogyan a Birodalmi Gyűlések vagy a Szentszék elé terjesztett *querela Hungariae oratió*ikban „szokták” –, hogy minél több segélypénzt sajtoljanak ki. Szakály Ferenc úgy látta, hogy Mohács, illetve a török kivonulása, október 12. után „Magyarország látszólag teljesen szabad”, de „semmivel sem szabadabb, mint volt”. Azt vizsgálom, hogyan látták ezt a kortársak Európában. Milyen a katonai helyzet, „mennyre szabad” az ország? Erről mennyit tudhattak Bécsben, Velencében vagy Rómában?

A török felvonulásának méreteit hallva szörnyű sejtelmek kelnek lábra Európa-szerte Magyarország küszöbön álló pusztulásáról. Umberto de Gambara legátus szeptember elején – amikor még nem is tud Mohácsról – azt a hírt kapta, hogy a török már Buda (!) felé menetel. Az ütközet előtt Bécsben és Augsburgban is felsejlett, hogy Buda is „rövid időn belül az oszmánok kezére kerül”, a szultán pedig „képes lesz kiterjeszteni

hatalmát az egész kereszténység fölé”. A mohácsi csatáról az első hírt a granadai angol követ jelentette szeptember 4-én. Mindössze annyit, hogy „a magyarok nagy vereséget szenvedtek a törököktől, akik sokukat levágták”. Sejtetni engedti, hogy V. Károly is mozgósítani fog erőket, de attól tart, egyelőre Nápoly védelmével sokkal inkább el van foglalva. A spanyol udvarba igen korán elért a hír, hiszen Magyarországon az első híreket is csak 30-án éjfélkor kapta meg Budán Burgio báró, amiről szeptember 5-én jelentett Pozsonyból. Frangepán Kristóf szeptember 5-én írt róla Zágrábból – jóllehet, úgy tudta, „a király megmenekült” –, valamint Brodarics István is 6-án írt Lengyelországba. A Bécsbe távozó budai pápai küldött, Joannes Verzelius szeptember 6-án tudósította a Szentszéket. Mária királyné 9-én adott először hírt, Zsigmond lengyel királynak. Brodarics szeptember 10-én írt a Szentszéknek, de a vereség tényén kívül többet nem közölt.

Nagyon korán érkezett híradás Velencébe Szülejmán nevében. A szeptember 5-ére vagy 6-ára datálható híradás mintha egy győzelmi fethnámé lenne: a szultán, miután Pétervárad mellett 16 másik erődöt is bevett, Buda felé vette az útját. Már évekkel Mohács előtt fel-felröppent a vád, hogy Velence kétszínűen viselkedik, s álnok módon lepaktál a törökkel, mintha már előre „készülne” a Magyar Királyság bukása utáni helyzetre. 1525-ben a török puhatolózott a Köztársaság irányában, az ügyben, mi lenne a Signoria magatartása egy itáliai, a Habsburgok vagy a pápa birtokai elleni hadjárat esetén. Most a szultán követet is küldött Andrea Gritti dogéhoz, hogy „közölje a jó hírt”, mivel „barátság köti össze” a Köztársasággal. A Köztársaság október 2-án közölte konstantinápolyi követével, hogy „örömét kéri kifejezteni a porta előtt a győzelmek felett”, és „üdvöző követséget fog meneszteni”. A bailo a nagyvezír előtt örömét fejezte ki a mohácsi diadal felett. Novemberben az is elterjedt, Mohácsnál Velence „néhány száz emberrel a törököt támogatta”.

Az Innsbruckban tartózkodó Ferdinánd főherceg szeptember 4-én már hírt kapott, de csak szeptember 7-én bizonyosodott meg az ütközet kimeneteléről, akkor kapott ugyanis „több postát”, s továbbította a hírt. Hermann von Wied kölni érseknek írt a speyeri gyűlésre, de a vereség tényén kívül annyit közölt csupán, hogy „nem tudjuk, hol van a király, és mi lett a sorsa”. Kaotikussá tette a helyzetet, hogy II. Lajosról nagyszámú, egymásnak sokszor ellentmondó hír keringett. Arról, hogy életben van-e, vagy ha meghalt, hogyan vesztette életét, s erről miként és mikor bizonyosodtak meg a kortársak itthon és Európában, tanulmánykötet látott napvilágot, így erre e helyütt nem térek ki. Olyan hírek is felröppentek, hogy „miután a magyar sereg egy részét leverték, a király, az embereivel, [...] megtámadta a törököt és szétzavarta, s el is fogta Ibrahim” nagyvezírt. Hasonló hír jutott el Itáliából a Jagellók spanyolországi követéhez, Johannes Dantiscushoz: „a király, miután először vereséget szenvedett, csehekkkel, lengyelekkel és németekkel egészítette ki a seregét, majd a törököket legyőzte, a vezérüket, Ibrahim basát pedig élve foglyul ejtette”. Fiumében és Zenggben is úgy értesültek, hogy „a szultán fogságba esett”. Egy velencei jelentés „egy Magyarországon járt skóttól” úgy értesült, hogy a magyarok annyira „erőre kaptak”, hogy abban reménykednek, hogy „ellen tudnak állni a töröknek”.

A legnagyobb gond a bizonytalanság, a megalapozatlan jelentések és a sokszoros áttétellel érkező, gyakorta első kézből kapottnak titulált híradások tömkelege volt.

Brodarics Pozsonyba érkezése után sem tudott semmi konkrétumot, mégis azt vizionálta, hogy a török „elfoglalja az egész országot”. Rómában sem tudtak biztosat, szeptember közepén is legfeljebb annyit, hogy Magyarországot elárasztotta a török. A megbízhatónak ítélt Fugger faktorok azt terjesztették, hogy a török előzönl az ország egész területét. A spanyolországi velencei követ szeptember 6-án tényként közölte, hogy az „egész Magyarországot meghódította” a török. A Signoria úgy fogalmazott, „Magyarország elveszett”. A római spanyol követ szerint csaknem az összes magyar várost tűz prédájává tették.

Szeptember elején azt sem lehetett biztosan tudni, hogy a szultán teljes serege Buda felé vonul-e. Frangepán Kristóf – harcedzett condottiere-ként – joggal gondolhatta azt, hogy Szülejmán a felvonulási útjában, a hátában álló Jajca bevételére nem tesz-e kísérletet. Elképzelhetőnek tartotta, hogy ezen az őszön „a császár vagy Buda alá készül, vagy visszafordul, hazamegy és Jajcét akarja bevenni”. Ha „nem üli meg Budát, hanem az őszől félve megfordul, ő maga [...] Jajca alá megy. Egy nyugati irányú támadástól tartva kért segítséget Ferdinándtól Krusics Péter zenggi kapitány szeptember végén. Nem lehetett tudni biztosan, miként vonul Buda alá a főszereg, mennyi időt tölt portyázással. A szultán a mohácsi csata estéjén is tartott még a magyaroktól, a kisebb csatározások az éjszakába nyúltak. A Padisah azt mérlegelte, hogy le lehet-e szerelni éjjelre. Reggelig a kezükben tartották a kantárszárat, senki se verhetett tábort. Az oszmán vezetés még napokig várakozott, tartva egy esetleges tartalékerő megérkezésétől, s csak a csatát követő harmadik napon engedte meg „Mikhál-oglnak és a többi akindzsi bégnek [...], hogy portyázni menjenek”. A Dunántúlra, a Balaton vonala felé is igen korán elértek az oszmánok. Felprédálták Pécsét, s az, hogy „sokakat lemészárolt, nőket és gyerekeket is”, eljutott Nyugatra. Burgio már szeptember 5-én tud róla Pozsonyban. Az ország közvéleménye sem tudta azonban, hogy a pécsi püspökvárba nem tudtak bejutni a portyázók, annak ellenére, hogy mivel a helyőrség jó része tragikus véget ért Móré Fülöp püspökkel együtt, gyakorlatilag igen kevés védője maradt. A török azonban nem merészkedett messze, nyugatra Somogynál tovább nem jutott. „Naponta öt-tíz egység indult útnak és ugyanannyi tért vissza”. Az erődített helyek nem szenvedtek kárt: a könnyűfegyverzetű csapatoknak inkább felderítő, oldalvédő feladataik voltak. Tényleges pusztításra csak a Balaton és a Duna között került sor. Veszprém és Palota felé nem nyomultak előre, s Székesfehérvárnak is csak a külvárosait gyűjtötták fel. Ennek oka Frangepán néhány száz lovasának segítségnyújtásán túlmenően az is lehetett, hogy a cseh segédhadak – amelyek nem értek oda a tolnai táborába – Győr, Veszprém és Székesfehérvár körül táboroztak. 6-án úgy tudja Brodarics, hogy hazaindultak. Ezt viszont Szülejmán nem tudhatta, és Buda felé vonulva meg akart bizonyosodni arról, nincsenek a Dunántúlon számottevő segéderők.

Még a megbízható ágensekkel bíró Velence sem kapott megalapozott híreket. Egy szeptember 12-i friauli jelentés szerint „a magyarországi ügyek rosszul állnak, [...] a török győzelmesen halad előre, amiért is egész Németország erősen fél és retteg”. A Serenissima meg volt győződve, mivel a „török sereg Buda ellen vonul”, a város eleste, csakúgy, mint az egész királyság veszte, elkerülhetetlen. Miután a szultán bevonult Budára, még Pozsony bevételét is lehetségesnek tartották. Sőt, Joannes Verzelius október 7-én Velencéből úgy írt, hogy „Pozsony is kézre került”, sőt, a

szultán Bécs ellen vonul, mi több, „a töröknek az a célja, hogy Rómát is elfoglalja”, s „tart tőle, hogy ez megtörténik”. Burgio is úgy fogalmazott szeptember végén, hogy a saját élete is veszélyben volt már Pozsonyban és Bécsben is. Szeptember második felében már konkrétabb, de egyre sötétebb információk érkeztek. Egy pettaui híradás szerint a török bevonult Budára, „számos várost égetett fel, [...] mindenkit legyilkolt, aki 13 vagy 14 évnél idősebb” volt, az ifjakat pedig foglyul ejtették. A pettaui jelentés rávilágít, hogy az oszmánok 300 ezer emberük közül csupán „70 ezret küldtek előre”, sejtetve, hogy további erők felvonulása várható. A török, „nagy flottát von össze a Dunán [...] Bécs ostromára készül”. Az udinei helytartó is úgy értesült, a török Bécsset fenyegeti. Ferdinánd szeptember 7-én katonai erőt kért a választóktól, különösen „ágyú mestereket”, mert „a török tovább folytatja előrenyomulását [...] Ausztria is nagy veszélyben van”. Mária szeptember 9-én úgy fogalmazott, hogy „nincs egyetlen biztonságos hely sem, [...] a főherceg tartományait a törökök már mindenfelől elérik”. Útra kelt Bécs felé, mivel „akkora a veszély, hogy tartományainak a védelmével kell foglalkoznia”. Biztosította Máriát, hogy mindent megtesz az érdekében, követeket is küldött hozzá. Szeptember 18-án Linzben kapott hírt Buda bevételéről, amire rögvest írt Szavojai Margitnak Németalföldre – ő volt a Habsburgok utolsó mentsvára, ha pénzre volt szükség. A császár küldött ugyan 100 ezer dukátot, de azt az itáliai hadszíntérre indítandó hadseregre szánta. Ferdinánd „minden ezüstöt elvitett a templomokból, a nagy harangokat is, a tabernákulumokat is”, még Bruck an der Murból Szent György ereklyéjének ezüstborítását is. A főherceg tudatta, hogy a szultán „korántsem pihent meg [...] két legfőbb hadvezérével [...] jelentős hadi erővel indította el”, az „egyiket az osztrák tartományok, a másikat Stájerország felé”. A fosztogatást „már el is kezdték, Bécsből tizenhat-tizenhét mérföldnyire portyáznak”. Pár nappal később úgy vélte, „nem tud ellenállni” a töröknek. A császár követe sürgős segítséget kért Bécs védelmére. A főherceg Bécsbe érve rögvest a város megerősítéséhez látott, de csapatokat is küldött előre, a határra, Ausztria védelmére. Ferdinánd, miután kézzelfogható híreket kapott szeptember 24-én Nádasdy Tamástól, megpróbálkozott, hogy rábírja fivérével, hogy Itáliából csoportosítson át erőket, hiszen „a török öldökölve indult Németország határai felé”. Aggodalomra adott okot, hogy „senki sem hiszi, hogy Bécsset meg lehet védeni, ha a török ostrom alá veszi, nincs erődítve, és nincs elég haderő a védelmére”. V. Károlyt is tudósították, hogy a szultán Bécs felé vonul. Szeptember végétől az itáliai követek arról jelentettek, hogy a török valóban Bécs felé közeledik. Olyan hírek is szárnyra kaptak, hogy nemcsak Bécs alá szállt, hanem be is vette! A francia király is kapott ilyen hírt, még novemberben is. Az angol követ külön levélben cáfolta a Bécs elestéről szóló híreket.

„Germánia” veszélyeztetettsége nem újkeletű, évekkel Mohács előtt megjelent a kortársak megnyilatkozásaiban, s most, hogy Bécsből szinte néhány mérföldnyire megjelenhetnek az oszmánok, újult erővel törtek fel a félelmek. Ezt az ütőkártyát szajkózza Ferdinánd is: „a mi ausztriai házunk és egész Germánia dől végromlásba”. Egy német Zeitung szerint Ausztria lakosai annyira meg vannak rémülve, hogy országszerte hagyják el otthonaikat. Egy bécsi újságlap közli egy mohácsi résztvevő jelentését, mely szerint „ha ti felföldiek [dél-németországiak] elhagytok minket, egy év múlva nálatok lesz a török”. A milánói spanyol követ szerint egész Németország

nagy veszélyben van. Boroszló is egy török támadás célja lehet, hiszen az oszmánok mélyen behatoltak Németországba.

Rómában attól tartottak, ha „a török megveti a lábát Magyarországon”, akkor „nem állhat ellen neki Germánia sem”, s szinte legyőzhetetlen lesz. Úgy fogalmaztak, „eddig nem féltünk a töröktől, de most már egyre kevésbé vagyunk biztonságban”. VII. Kelemen kijelentette, „maga megy személyesen” a török ellen, s ha kell, az egyházak kincseit is zálogba veti, máskülönben a pogány rögvést itt terem, és „a pápai palotát fogja dúlni”. A szeptember 19-i konzisztórium állást foglalt, ha nem tesznek sürgős lépéseket, félt, hogy Magyarország elpusztul, sőt, „az egész kereszténység kerül végveszélybe”. A bíborosok is készek hadba szállni a „megszállt Magyarország” megsegítésére. Pár nappal később a pápa az ország végső pusztulásáról számolt be. Újra feléledtek az évtizedes félelmek Itália előzónléséről, egy adriai partraszállásról. A genovai spanyol követ szerint a török, „miután birtokba vette az egész Magyar Királyságot”, bizonyos, hogy Itáliára támad, és Friaul lesz a következő célpontja. A konzisztórium már arról tárgyalt, hogyan védhetik meg az Egyházi Államot. A Szentszék felbuzdulását azonban megakasztotta, hogy szeptember 20-án a Medici pápát gyűlölő Colonnák és a spanyol condottiere, Hugo de Moncada megrohanták a Várost – ők fosztották ki a pápai palotát, nem pedig a hitetlenek. Kelemen az Angyalvárba menekült, s bár ígéretet fejében visszanyerte szabadságát, helyzete korántsem maradt ugyanolyan, mint annak előtte. Szigorú korlátok között, spanyol alabárdok fényében volt kénytelen politizálnia.

A jelentések szeptember végétől egyre nyomasztóbb képet festenek. V. Károlyt arról tudósították, Magyarországon egy újabb, „erős vár esett el”. Október elején I. Ferenc francia király egyenesen azt írta a Birodalom rendjeinek, hogy „Magyarországot elfoglalta a török”, s attól tart, mivel „jelenleg is keresztény területeket pusztít”, meg sem áll és meghódítja Ausztriát, amely „nem tudja megvédeni magát. Velencében a Tízek Tanácsa úgy nyilatkozott, Magyarországon hatalmas vérontást okoztak a törökök. Az is felmerül, hogy az oszmánok már most hosszú távra rendezkednek be az országban. Egy mainzi híradás szerint a török „az egész Magyarországot a birtokába kerítette”, s „tovább folytatja hadműveleteit Ausztriában”. Egy spanyol követjelentés szerint a török „az egész, meghódított országot elárasztotta haderejével”. Rómában úgy látták, most, hogy a török az egész királyságot uralja, Ausztria még nagyobb veszélyben van. VIII. Henrik úgy fogalmazott, hogy Magyarország „elveszett, elpusztított, [...] leigázott és a hitetlenek szolgaságába vettetett”, és a török „könnyedén lerohanhatja a Birodalmat”, s minthogy Ausztria nem képes védekezni, a németek könnyen behódolhatnak. Félt, hogy egymás után meghódítják keresztény országokat is. Németalföldön is meg vannak győződve, „Magyarország elbukott”, Ausztria következik. A Birodalom velencei követe fogadta Statileo János budai prépostot, továbbítja a császárnak Mária üzenetét. A Duna egyik oldalán Magyarország egésze a törökök kezében van. Valós és közeli a veszély, hogy a török megtámadja Ferdinándot. Közli az uralkodóval: 80 ezer lovas és 200 ezer gyalogos kiállítására lenne szükség, akiket a hasonló módon veszélyeztetett Csehországban és Lengyelországban lehetne verbuválni. Az idő sürget, elképzelhető, hogy a pogányok még ezen az őszön, a Duna befagyása előtt elérik a Habsburg-tartományokat.

V. Károly magatartása taglalásánál meg kell állnunk egy kicsit, noha a Habsburgoknak a dinasztikus jogszerződés szerinti trónkövetelésük alátámasztására tett lépéseit külön tanulmányban vizsgáltam, s itt nem részletezem. Jóllehet a hagyományos történetírás rosszallását a császár részvétlenségéről Korpás Zoltán új, levéltári kutatásokra építve árnyalta, Rázsó Gyula még mindig közel járt a valósághoz, amikor kifejtette, hogy „a császár a Magyarország pusztulásáról kapott hírek ellenére sem volt elragadtatva öccse terveitől és újsütetű királyságától. [...] szerinte továbbra is erőket vont el a Habsburgok fő érdekerületeitől.” A császár a mohácsi vereség napjaiban a mézesheteit töltötte Portugáliai Izabellával, és augusztus végén fogant elsőszülött fia, Fülöp infáns. A császár tudta, mi történik éppen Magyarországon. Addig azonban nem adott hitelt ágensei híreinek, míg öccsétől nem hallotta. Ferdinánd viszont szeptember 22-ig, több, mint 2 hétig nem tudósította bátyját, s levele igen későn, november közepén érkezett meg. Pedig Ferdinánd kemény szavakkal figyelmeztette, ha nem érkezik segítség, a török továbbvonul és elveszhet Ausztria, sőt, az egész Birodalom is. A császár nem volt teljesen érzéketlen. A spanyol Államtanács november végi határozatai szerint „az infáns urat 100 ezer dukáttal segítsék meg”; valamint „az Itáliában állomásozó katonaság menjen az infáns úr megsegítésére és a hit ellensége elleni védelemre”. Korpás úgy véli, a Magyar Királyság sorsát a spanyol udvarban rendkívüli horderejűnek tekintették. A császár valóban küldött pénzt, jóllehet, az nem érkezett meg csak 1527 tavaszára. Megítélésünk szerint azonban a császár nem osztotta spanyol alattvalói lelkesedését, akik adományokat gyűjtöttek a magyarok számára. Károly sem szeptember 18-i, VII. Kelemennek, sem október 6-i, a bíborosi kollégiumhoz írott, sem pedig október 4-i, fivéréhez intézett levelében nem említette egy szóval sem a magyarországi helyzetet, amellyel hetek óta tisztában lehetett. Még mindig az itáliai hadi helyzet foglalkoztatta, és számon kérte Ferdinándon, hogy felfogadta-e a zsoldossereget. A pragmatikus császár csak akkor támogatta volna Ferdinánd harcát, ha királlyá választása esetén birodalmi támogatást is kap. November végi levelében ki is fejezte azon óhaját, hogy Ferdinánd ne szálljon háborúba a törökkel, inkább kössön fegyverszünetet. Károlynál megjelenik az exhortatio Magyarország, sőt Ausztria védelmére, de a Habsburg propaganda kíméletlenül ki is használta, hogy Lajos halála után az ő házukra szállott az „Ügy”, s összekapcsolta a pogány elleni harcot a jogos örökség, a korona megszerzésével. Az ifjú mártír a domus Austriae „szentje” lett. A segítség tekintélyes része szimbolikus volt: körmeneteket, könyörgéseket tartottak, Károly egy jelképes temetést is rendezett II. Lajosnak. A 100 ezer dukát jó része Ferdinánd pártjának verbuválására ment el. Jól látta Antonio Boemo, hogy a herceg „hirdeti, hogy a török ellen mennek, de [...] inkább a magyarok ellen készül”.

Az, hogy a török nem vonul vissza, hanem esetleg itt telel, jeges félelemmel töltötte el a szíveket. Az angol követ október 8-án Kölnben olyan értesítéseket szerzett, hogy elképzelhető, az oszmánok, mivel „egész Magyarországot uralják”, és „felégették az ausztriai határvidéket”, arra készülnek, nem vonulnak vissza. Ferdinánd is akutabbnak érezte a veszélyt, személyesen ment az ausztriai végekre, egy veronai híradás szerint egyenesen Magyarországra. Sikerült valamennyit átcsoportosítani a Lombardiába rendelt erőkből Bécs védelmére. A Reichstag már hajlandó volt arra, hogy egy fél Romzugot megadjon, meg is szavaztak 10 ezer gyalogost 5 hónapi fizetséggel. (Igaz, még november végére sem lesz ebből semmi.) A tiroli rendek 5000 katona kiállítására

tettek ígéretet. Egy római híradás túlságosan is optimista volt, mely szerint a főherceg 20 ezer gyalogossal és 2 ezer lovassal indult hadba Magyarországra. Október 18-án is arról hallunk, hogy a főherceg „a magyar határ védelmére” állt fel embereivel. A török „napról napra egyre nagyobb teret hódított”, „további várakat hódoltatott”, s hidakat ver a folyókon, hogy „megtámadja, Ausztriát, Stájerországot, Karintiát és Krajnát”. Olybá tűnt, az oszmánoknak már olyan előrehaladott terveik vannak Magyarországra hódoltatásáról, hogy arról is hallani, a magyar lakosságot meghagyják hitük gyakorlásában, és azzal próbálják meg őket megnyugtatni, hogy csupán a jelenleg fizetett terheik felét fogják adóban beszedni tőlük. Egyre csak növelte a feszültséget, hogy ha tényleg itt telet, akár csak egy csekélyebb török had, Magyarország ki tud-e tartani? Zsigmond lengyel király már Mária királyné levele kézhezvétele előtt is tudatában volt a török támadásnak, hiszen Szülejmán gondosan ügyelt arra, hogy ugyanabban az időben küldje rá arra a Lengyelországra a tatárokat, akivel 1525 novemberében egyébként békét kötött. A tatárokon túl mazóviai és pomerániai problémákkal is küzdő Zsigmond követet is küldött Magyarországra, hogy közölje, a tatár támadásra tekintettel nem tud segítséget küldeni. A török hadjárat Mohács utáni részleteit illetően azonban még október elején is teljes bizonytalanság honolt, de még mindig reménykedtek abban, hogy van esély arra, hogy nem bukik el az egész királyság. Piotr Tomicki október 11. körül azt kérdezi Brodarics Istvántól, „az életben maradt magyar urak mit tartanak szem előtt, mit terveznek, milyen elképzelések és megfontolások vezérlik őket”.

Bár a pettaui híradás kárhoztatta „az urakat, akik megmenekültek”, amiért „nem kíséreltek meg sereget toborozni”, az is megjelenik, hogy vannak még bevethető erők, s van remény, hogy a királyság még Buda elveszte után sem menthetetlen. A legtöbb nyugati híradás tud arról, hogy Szapolyai serege még áll, jóllehet annak nagyságáról megoszlanak az információk. Egy római jelentés szeptember végén 15 ezres erőből tudott, a pettaui 50 ezerről, mások 30-60 ezres haderőről szólnak. Európában még nem tudják ugyan szeptember végén, hogy Szülejmán vissza fog vonulni, ugyanakkor bíznak abban, a magyar haderő nem szenvedett totális vereséget és a várrendszer egy-egy eleme még bírja a nyomást. (Itáliában ismert volt, hogy Jajca és Klissza kitartott.) A pettaui híradás mindenesetre reményét fejezi ki amellett, hogy a török nem fog a következő tavasz előtt támadni – mi azt gondoljuk, ennek részben az is az oka, hogy tisztában van saját korlátaival.

A török a Budára való bevonulás után, szeptember 12-ét követően a Duna mentén a Dunántúl északi sávját dúlta végig, „Győrtől harminc mérföldnyire”. Valójában feltehetőleg nem érték el Ausztria határáig, bár Ferdi (helyesen Bosztán cselebi) úgy tudja, az országot „egészen Németországig elpusztították”. Feltesszük, inkább portyázó egységek voltak, amelyek a komolyabb erődtímenyekben nem tudtak kárt tenni. Legfeljebb arra voltak képesek, hogy kirabolják és felégették a pilisi monostort, vagy a (pilis)maróti szekérvárat bevegék. Ekkor próbálkozhattak meg Esztergom megrohanásával. A várparancsnok, Orbánc(zi) [Szügyi Orbonász] András, egy „elvetemült és aljas ember [...] galádul elhagyta [...] a várat [...] Nagy Máté [...] kiválóan védelmezve megtartotta”. Tatát is érintetlenül hagyták. „Erődített helyek ostroma eszébe sem jutott”. A portyázók Visegrádot sem remélhették bevenni, az üresen hagyott várat a márianosztrai pálosok és parasztok védték meg.

Az első valamelyest megnyugtató hírek, melyek szerint a szultán visszafordult, október második felében érkeztek meg Nyugatra. Jóllehet Velencében – mivel megérkezett a török követ a dogéhoz – a birodalmi követ már október 11-én értesült arról, hogy Szülejmán téli szállásra vonul Adrianopoliszba, ezt „nem akarta” senki elhinni. Rómában úgy értesültek, Szülejmán elindult Pétervárad felé, s a szándékait jelzi, hogy a tüzéséget és „egy sereget” útnak indított Konstantinápoly felé. A feltehetően megbízható, raguzai ágenstől származó hírszerzés szerint 3000 török hajó tart dél felé a Dunán, igaz, ezek nem a hadsereget, hanem hadizsákmányt szállítanak. Az oszmánok „tizenkét vármegyét dúltak fel, és felégették Budát, és más városokat”. A Szendrőből szerzett értesülések szerint a török megjelent a vár alatt, visszafelé vonul. A visszavonulás oka, hogy a perzsa sah, I. Tahmásp győzelmet aratott a keleti határvidéken. A birodalmi követ Velencében úgy tudta, emellett egy szíriai és egy egyiptomi lázadás is visszatérésre készítette a szultánt. Ezt erősítette meg V. Károly innsbrucki megbízottja is. Valójában anatóliai lázadásokról volt szó, nem is nagy léptékűekről. Karaman déli részén keltek fel a bozoki szandzsák türkménjei, Zünnun-oglu vezetésével a magas adók miatt, s bár a karamani és a szivaszi beglerbégeket legyőzték, a hatalom gyorsan úrrá lett rajtuk. Brodarics is anatóliai „egyenletlenkedésekről” írt. A lázadás hírére „a padisah előreküldette az anatóliai beglerbéget gyors menetben, s meghagyta neki, siessen”. Cuspinianus úgy tudta, hogy a „Sophi tűzzel-vassal pusztítja Drinápolyt”, ezért sietett haza a szultán. Annyiban van valóságalapja a támadásnak, hogy a kizilbasok Perzsia felé menekültek. Ugyanakkor olyan hír is érkezik a császárhoz, hogy Szülejmán, bár hazaküldte tüzéséget, Erdély felé vette útját. Az itáliai spanyol követek úgy tudják, a szultán Erdélyben kíván telelni! Mindazonáltal, a török elvonulásáról szóló, gyakorta ellentmondásos hírek nem kevés bizonytalanságot okoztak. Úgy tűnt, Ferdinánd maga sem hiszi, hogy a török elvonul, és lemond egy Ausztria elleni támadástól. A spanyol követek úgy tudták, a főherceg „a tartományainak a legtávolabbi” pontján tartózkodik. Hainburgba ment és 5000 gyalogossal erősítette meg őrségét. Már innen küldte követeit Brodaricshoz Pozsonyba. Bécsen kívül Bécsújhely védelmét is megerősítette, sőt, Pozsony védelmére is áldozott. Zárai Jeromos is úgy tudta október végén, hogy „Pozsonyban összegyűlt egy csapat német katona”, hogy „megsegítsék Ausztriát”. „A főherceg jelenléte a magyar határon annyira felbátorította az embereket, hogy mindenünnen a táborába gyűltek, és egy olyan haderő élén találta magát, amely, [...] 7 ezer lovassal és tekintélyes tüzéséggel” szállhatott szembe a törökkel.

A híradások jó része mindazonáltal tisztában volt azzal, hogy a főherceg önös érdekből is cselekszik. Szeptember 9-én „kinyilatkoztatta”, a „királyság az ausztriai ház uralma alá kerül”. Szeptember 20-án már – amikor Lajos halála korántsem nyert bizonyítást – levelet intézett Brodaricshoz, Szalaházy Tamáshoz, Bornemissza Jánoshoz és Thurzó Elekhez, s bejelentette igényét a trónra. Az örökösödés megvalósítása céljából megbízta Frangepán Kristófot a horvátok megnyerésével. Október 14-én Hainburgban Máriával és híveivel egyeztették terveiket – de már nem feltétlenül és kizárólagosan a török elleni harcra. Ferdinánd lanyhuló lelkesedése Margit főhercegasszonynak is feltűnt: nyomatékosította, unokaöccse szálljon szembe a törökkel. Sopronba, Győrbe, Pozsony környékére a főherceg zsoldosai érkeztek, akik feladata nem elsősorban a török elleni küzdelem volt, pedig a királyné mindent megtett, hogy elhitesse, ő rendelte

őket a hitetlenek elleni védelemre – folyamatosan kapcsolatban volt fivérével, több követet is menesztett hozzá. Október elején arra kérte, vegye gondjába a várakat – köztük a még álló Jajcát is. Ferdinánd több báróval is szerződést kötött, látszólag az ország katonai védelmére, de nyilvánvalóvá vált, hogy a zalogok saját pártjának katonai erejét hivatottak megalapozni.

Mindennek ellenére több olyan hír is tartotta magát, hogy a török mégsem akar elvonulni, hanem itt akar telelni. Brodarics Piotr Tomickinak október 2-án arról szólt, az ország nyugati része a Balatontól északra, a Dunántúl és Szlavónia egésze megmaradt. Bár úgy hírlik, a szultán visszafelé veszi az irányt Nándorfehérvár felé, egyelőre nem tud semmit a további terveiről. Ugyanő, Szydłowiecki kancellárnak október 3-án azt írta, a szultán tovább indult, betöréseket intézett Nyitra, Körmöcbánya és Kassa felé. Úgy tudja, Szülejmán azt tervezi, hogy Nándorfehérvárot, vagy a Szerémségben telel. Mi több, az is bizonytalan, hogy a hagy-e hátra helyőrséget Budán. Brodarics tudott arról, hogy Esztergomot elhagyták a védői, s néhány magyar bevette magát a várba, de úgy vélte, ágyúk és puszkapor híján kétséges, hogy meg tudják-e tartani. Máriától kértek, aki ígérte is, hogy küldet, Komáromba, Tatára és Visegrádra is. Ha ezeket ellátják, akkor az ellenség nem tud átkelni a folyón. A török telelése és hosszú távra való berendezkedése október elején valós veszélynek tűnt. A kancellár úgy tudta, a török – még úgy gondolván, hogy Lajos él – egy szerződést tervez kötni Magyarországgal, melynek értelmében Szülejmán megtartaná a Szerémséget és a Száva-Dráva között. Ennek ellenére már most tervezi a következő tavaszon indítandó újabb hadjáratot Magyarország ellen, amely már nem képes megvédenie magát. A dunántúli várak egy részére azonban még lehetett támaszkodni, s azzal, hogy a török főerői átkeltek a Dunán, a Dunántúl megerősítésével a medium regni védelmét stabilabbá lehetett tenni. A követjelentések is bizakodva nyugtázták, hogy Székesfehérvár kitartott, jóllehet kevésbé hihető, hogy 10 ezres erő védte.

Megítélésünk szerint Szülejmán tartott attól, hogy Nyugatról újabb erők érkeznek. A főszereg arra várt, hogy a dunai hajóhíd megépülhessen, és átkelhessen a pesti oldalra (szept. 19.). Zárai Jeromos azzal büszkélkedett ugyan, hogy Frangepán Fehérvárra küldött 500 lovasa miatt futamodott meg a török, s a nagy tumultusban leszakadt alattuk a túlterhelt híd, kevésbé hihető, hogy a szlavón lovasoktól riadtak volna meg. Tény azonban, hogy a nem várt támadások aggodalomra adhattak okot, Szülejmán „nagy sietséggel távozott”, nem feltétlenül azért, mert a „félelem jelét adta” volna a felmentő keresztény erőktől, hanem mert gyors menetben akart haladni, a hajóhíd pedig valóban nem bírta a nagy súlyt. A sietség oka az volt, hogy a sereg egészen Szeged bevételéig víz- és élelemhiánnyal küszködött, tömegesen hulltak el az igásállatok. Az utakat esők tették tönkre. Ezt az is alátámasztja, hogy már másnap, miután bevonultak Budára, „korán reggel” megkezdték a hídépítést, mi több, a péterváradai híd építésével is „nagyon kellett sietni.

A szultán nem akarta a hátába kapni sem Ferdinánd, sem Frangepán Kristóf hadait – az utóbbiakról nem is igazán tudott semmit. Frangepán felkészült akár az ellenállásra is: szeptember 29-én a tartományi gyűlés őt tette meg Szlavónia és több dunántúli megye védelmezőjének. Visszahúzódott a Dráva-Száva közé, hogy „összegyűjtse Szlavónországot”, de Zala, Somogy, Baranya és Pozsega nemessége is „arra kérte, vegye védelmébe”, benne látván a potenciális oltalmazót. „Ez nekik kényelem és

bátorság, hogy itt közöttük vagyok. [...] mindazt, amit összegyűjteni lehet [gyalogosok és puskák], mi összegyűjtjük”. Attól is tartott, hogy a nagyvezír, „Ibrajin basa [...] ide lesz küldve a szlavónok és horvátok közé”. Rögvest hozzáfogott megszemlélni a hasznavehető várakat Szlavóniában és a Nyugat-Dunántúlon. Ugyan Frangepán túlzott, hogy egy hét alatt „közel húszezer szlavónt” remél összegyűjteni, de a Dunántúlon nem csupán tőle lehetett remélni a védelem megszervezését. Csatlakozott hozzá Karlovics (Torquatus) János volt bán. A gróf hú embere, Zárai Jeromos „Somogyon, Baranyában” maradt „sok lovassal, hogy biztosítsa az országot”. Siklósbán Perényi Péter, Szigetvárott és Pécssett Török Bálint várnagya rendezkedett be. A nem reguláris ellenállókkal is meggyűlt a török baja: a maróti sánc két napig kitartott, a töröknek ágyúkat kellett hoznia a főseregtől.

A szultán egyéb hadaktól is tarthatott, amelyek megzavarhatták a visszavonulást. Az Egerben az egyházmegyéje hadra fogható erőit mozgósító Várdai Pál püspök Bebek János gömöri ispánnal egyetértésben öt vármegye követeit kívánta összehívni. Szeptember 16-án már Heves, Gömör, Torna, Abaúj „választott nemeseinek” a kérését tolmácsolta Bártfához, hogy szálljon táborba. Abban is reménykedtek, hogy a török által megkímélt területeken begyűjthetik a II. Lajos parancsára összegyűjtött egyházi kincseket. Bátor István Bács feldúlása után a Húszrev boszniai bég vezette utóvéden ütött rajta, „sokakat elfogott és levágott, és zűrzavart támasztott”. Úgy hihetnénk, a török Szapolyaitól tarthatott a leginkább, de az oszmán hírszerzők sem tudták, hogy a vajda megkísérli-e az ellenállást. Várdaiék is abban reménykedtek, hogy a gyülekezőhelyre, Verpelétre a vajda is meg fog érkezni, hiszen „bizony hitére ígéri”. Eközben Szapolyai szeptember derekán a Tisza bal partján vonult északra, s Mezőtúr, majd a hó végén Fegyvernek térségébe húzódott. Verpelétre ugyan nem ment el, pedig azt a térséget elérték a Gyöngyös, Miskolcig eljutó akindzsik, de teljesen tétlenül sem állt. Nem indított ugyan komoly támadást a főszereg ellen, de a portyázókat többször is igyekezett megzavarni. Verbőci október 3-i leveléből úgy tudjuk, hogy a török azért is hagyta el Magyarországot, mert Szapolyai hadainak egy részével Marjai Lukács szászsebesi kapitány betört a török területekre, és több helyet elpusztított és felégetett. A török források szerint a visszavonuló sereget két ízben is megtámadták: az egyik, Radics Bosics, a dunai sajkások kapitánya „közel három-négyszáz embert elfogott, mintegy ötszázat pedig levágott”. A másik támadó a „nádorispán-oglu” volt. Nem valószínű, hogy Perényi Imre „nádor fia”, Péter képes lett volna a Dunántúlon komoly hadat összegyűjteni, ez inkább Szapolyai István utódjára, Jánosra vonatkozik. A bizonytalanságot az is fokozta, hogy senki nem tudta, hogy a Dunántúl északi részét dúló török erők visszamennek-e a Pest alatti táborba, mi több, azt sem, hogy amikor szeptember 24-én a szultán a Duna-Tisza közén dél felé indult, tervbe vette-e további célpontok – például Eger – bevétele. Úgy tűnt, dél felé menetel a szultáni haderő, de egy-egy oldalvágás elképzelhetőnek tűnt. Még a Pest alatti táborból kirajzó akindzsik „porrá égették a Pesttől Hatvan, Szécsény és Drégely vára vonaláig terjedő területnek [...] összes helységét”, köztük Verbőci szentei házát Nógrádban, sőt, az „Ipoly-völgyben [...] Losonc irányában portyáztak [...] két mérföldnyire álltak Rimaszombattól”. Verbőci Zólyomba húzódott vissza, Várdai Pál pedig székvárosa védelmére rendezkedett be. Ha Egerig nem is, de Maklárig eljutottak az akindzsik. A Duna-Tisza közén visszavonuló, Szülejmán és Ibrahim nagyvezír vezette két hadoszlop Kecskemétet, Félegyházát,

Kalocsát, majd Baját fosztotta ki. Bár Zárai Jeromos úgy hitte, Ibrahim feladata az volt, hogy „megküzdjön a vajdával”, sokkal inkább mint oldalvéd biztosította a fősereget a Tisza tulsó partján álló Szapolyaival szemben. Ezért is „pusztított 30 mérföld széles sávban”. Szeptember 30. és október 2. között bevették az egyébként is elhagyott Titelt, majd Zombort és Kanizsát dúlták fel, de Szabadkával már nem boldogultak. Szegedet is kifosztották, igaz szokatlanul erős ellenállásban volt részük.

A szultáni erők október 8-án értek Péterváradra, s csak akkor lehetett látni, hogy hazafelé indultak, amikor a sereg nekiállott a vár és Bács között, egy hevenyészett, mocsarak védte sáncerőd ostromlásához. A török itt is nagy veszteségeket szenvedett, több magas rangú janicsár vezető is elesett, csakúgy, mint Bácsnál, ahol a „hitetlenek az iszlám népéből sokakat emeltek a vértanúság rangjára”. Október 10-én a szultán átkelt a Dunán Nándorfehérvárnál, de Nyugaton, Bécsben vagy Itáliában nem látszott biztosnak, hogy teljes seregével el is vonult-e, vagy hagyott hátra csapatokat.

Amikor Ferdinánd úgy ítélte meg, a török valóban nem tér vissza, legfeljebb a tavasszal, október 28-án valóban elküldte Georg von Frundsberget a seregével Itáliába. Úgy tűnik, mintha ezzel a maga részéről be is fejezettnek tekintette volna a török elleni harcot, mégsem volt azonban teljesen érzéketlen. Már Mohács előtt segítette Frangepán hadi vállalkozását, majd szeptember folyamán zsolddal látta el. Biztosította Jurisics Miklóst, hogy huszárjait a tél folyamán is fogja fizetni. Jurisics ennek köszönhetően képes volt ellentámadásra Boszniában. Az alsó-ausztriai kamara decemberben is utalt ki zsoldot. Jajca előretolt helyőrségként elszigetelődött, de az őrség, a két bán, Sztupnoki Gilétfi Miklós és Szeglaki Horvát János vetésével kitartott egészen 1527 végéig. Szapolyai is érezte a vár stratégiai jelentőségét, így igen korán maga juttatott zálogbirtokot a bánoknak – kérdés, mire mentek a blokádnál alá vont várnagyok Regéccel. Jajca védői is inkább Máriától kértek segítséget. Jóllehet Ferdinánd a horvát-bosnyák erődök védelmezésével a saját tartományait védelmezte, nem lehet elvitatni, hogy abban, hogy Klissza – illetve Vrána, Nadin és Perusics – egészen 1538-ig kitartott, nagy szerepe volt. A nyugati udvarokban felrémlett annak a veszélye is, hogy ha a török időlegesen el is vonult főseregével, a meghódított várakra és az azokban hátrahagyott helyőrségekre támaszkodva hosszú távra rendezkedik be, majd megveti a lábát a Birodalomban. Még november derekán is felmerültek olyan hírek, hogy Szülejmán két, egyenként 10 ezer lovasból álló sereget indított Ausztria, illetve Stájerország, Karintia és Krajna ellen, azzal a paranccsal, hogy „rontson le minden várat és erődítményt, valamint öljön le minden gyereket, nőt és öreget”. A török „be is vette Kismartont, ahol mindenkit legyilkolt”. A Zsigmond által Magyarországra küldött követ, Andrzej Krzycki december elején siralmas hangú jelentésben festette le Magyarország tragikus állapotait, majd a következő nap Brodaricsnak azt írta, hogy az ország az első csapás alatt nagyon gyorsan összeomlott. Az angol kancellár még november derekán sem hitte, hogy a török elhagyta volna Magyarországot, „ahogy mondják”, ugyanakkor, ha meg is erősítik, hogy a szultán elvonult, aggodalomra ad okot, hogy hagyott hátra helyőrségeket. Az információáramlás sem zökkenőmentes, a császár még október végén is olyan híreket kapott, hogy a török zavartalanul nyomul előre Magyarországon. V. Károly még december 12-én is úgy tudta Spanyolországban, hogy a török még mindig Budán van! 1527 januárjában is úgy fogalmazott, Magyarországot jelenleg is pusztítja a pogány. Az angol kancellár november elején továbbra is úgy

látta, hogy Magyarország végveszélyben van. A Birodalomban tartózkodó angol követ is úgy látja december közepén is, hogy a számára kiutalt segélypénzzel Bécsben fog tartózkodni, hiszen elképzelhető, hogy újabb háború lesz a török ellen. Egy december második felére keltezhető német hírlevél szerint nincsenek biztos hírek arról, hogy jön-e a török a Birodalom ellen, de a császár is fel van készülve erre az eshetőségre. Attól tartanak, hogy a török beveszi magát egy jól megerősített, stratégiai ponton fekvő várba Magyarország határán, ahonnan újabb hadjáratra készül. Egy velencei híradás azzal számolt, hogy mivel annyira előrehaladt a török hódítás, Magyarországot vissza kell foglalni. A francia udvarban még 1526 karácsonyán úgy tudták, „a török 100 ezer embert hagyott Magyarországon, tavasszal visszatér, és Ausztriát és Itáliát támadja meg”. A velencei spanyol követ az év végén azt jelentette, hogy a horvátok újra segítséget kértek Ferdinándtól a határaikon megjelenő törökök ellen. A télen folytonosan érkeznek a hírek, hogy a török folyamatosan készenlétben tartja a seregét, mert tavasszal nagy hadjáratra készül, Magyarország, majd Ausztria ellen. Egy velencei híradás szerint a szultán nem is szereltetett le teljesen, télen előre küldött Nándorfehérvárba 20 ezer lovast. (Több más forrás is megerősíti, hogy nagy erőket hagyott hátra Nándorfehérvár védelmére.) A szultáni sereg elvonulása közben és után a végvári szandzsákbégek újfent mozgósították csapataikat. Kücsük Báli szendrői bég Szeged dűlásában is részt vett, majd a Tiszától keletre eső országrészekre is betört. Március elején újra törökök törtek be Szlavóniába, valamint folyamatosan erődítették a kezükön lévő erősségeket. Arról is hallani, hogy egyes velencei városokat vesznek ostrom alá Dalmáciában.

Mindemellett a visszavonulás során a törököt érték veszteségek. Az ország bizonyos részei szívós ellenállásra voltak képesek, a Duna mocsaraiban, a Mátrában, a Dél-Alföldön. Volt az országban némi tartalékerő, gondoljunk csak a horvát-szlavón hadakra, Batori vagy Szapolyai erőire és a Várdai Pál verbuválta hadakra. Török Bálint, Batthány Ferenc és Perényi Péter is rendelkezett tartalékokkal. Apró sikerekből lehetett reményt meríteni. Az új erődökben hagyott török csapatok valamelyest tartottak az ellenállástól. Október elején Jurisics Miklós és Hanz Katzianer belső-ausztriai kapitány 2-3 ezres erővel betört Boszniába. A betörést a boszniai pasa nem torolta meg. November végén ugyan Marót várát ostrom alá vette a belgrádi őrség, de Báli bég nem járt sikerrel.

Az ország jelentékeny stratégiai pontjait a török meg sem kísérelte bevenni. A szultán eredeti terveiben még Buda bevételével sem számolt, nem is készítette fel hadseregét egy ekkora rádiuszú hadjáratra. Az utánpótlás tekintetében a török haderő Budán elérte a fizikai és időbeli lehetőségei határait. Talán sem a szultán, sem Ibrahim nagyvezír nem készült fel Magyarország azonnali megszállására. Szülejmán a Szerémség egyes erődjeit megerősítette – a Mohácsnál zsákmányolt „53 löveget Belgrádba vitette”, – s jelentékeny erőket hagyott Titelben és Újlakban. Több várat azonban kiürítettek (Zimony, Haram, Orsova, Sörény, a krassói Péth/Pécs, Kulics és Gradistya, Eszék; Ireg, Erdőd), még a korábban elfoglalt állások közül többet is romokban hagytak. A szultán nem hagyott azonban tabula rasa-t sem, jóllehet Brodarics is úgy fogalmazott, hogy „teljességgel őrizet nélkül hagyta valamennyi helyet”. Még ha Boemo 50 ezres adata túloz is, helyőrséggel töltötték fel Bánmonostorát, Atyát, Cserögöt, Szávaszentdemetert, Racsát, Baricsot és Redneket.

Jónéhány vár elpusztult, s a déli végvárak jórészt megsemmisültek. Krassó, Torontál és Keve is olyan csapásokat szenvedett el az utóbbi években, hogy az 1527-es országgyűlésre már követet sem küldött. Állott azonban még Jajca és Klissza, sőt, rajtuk kívül is maradt néhány bástya 1527-et követően is. Baranya, Valkó és Pozsega irányában, valamint Bosznia és Szlavónia, illetve Horvátország határán maradtak erődök a védvonalból (Pekrec, Atyina, Raholca, Valpó, Velike, Fejérkő, Kosztajnica, Novi, Krupa, Bihács). Banja Luka 1528-ban, Diakóvár és Marót 1529-ben, Németi 1530-ban, Kaptol, Racsá és Gara 1536-ban, Pozsega 1537-ben, Bród 1538-ban esett el. Ferdinánd erőiben reménykedve a Nyugat még mindig bízhatott abban, hogy a propugnaculum, ugyan csapást szenvedett, de némi segélypénzzel megfoldszható – ahogyan a korábbi években is mindig. S most is meg fog bennünket védeni – gondolhatták Granadától Rómán át Krakkóig. Ferdinánd pedig, ha már annyira akarja a koronát, védje meg maga. Ha tényleg Bécs alatt lesz a török, akkor majd ráérünk segítséget küldeni. De most is lesz egy szíriai, egyiptomi vagy perzsa támadás a Padiisah hátában, és egy nagyobb erejű támadás előkészületei éveket vehetnek igénybe. Nem fontosabb az, hogy Moncada betört Rómába és a Szentatyának menekülnie kellett? Szinte hihetetlen, hogy amikor majdhogynem Bécset fenyegette a török, Ferdinánd azt panaszkolta Szavojai Margitnak, hogy kénytelen volt nekiadni Frundsbergnek „az összes jobb ékszerét és gyűrűjét” – de nem a hitetlenek elleni had kiállítására, hanem az Itáliában hadakozó seregek fizetésére! Hiába közeleg Szülejmán, az igazi „nagy háború” Itáliában folyik. V. Károlyt szeptemberben inkább az kötötte le, hogy csapatait a Colonnák támogatására rendelje, s a Medici pápát elfogják. A chambord-i kastélyban I. Ferenc ugyan egyre riasztóbb híreket kapott a török előrenyomulásáról, de ez nem tartotta fel abban, hogy a vadászat örömeinek hódoljon.

Magyarországon eközben elhatalmasodott a pártosság: az a furcsa helyzet állott elő, hogy a töröktől megkímélt Tatát és Komáromot nem a pogány, hanem Szapolyai embere, Ráskai Gáspár foglalta el. Ausztria megtámadását már nem a szultán vette tervbe, hanem az újonnan koronázott János király oldalára álló Frangepán Kristóf. Pozsonyban egy idő múltán nem a töröktől kellett rettegniük, hanem Szapolyai erőitől. A nyugati fejedelmek pedig okkal hajtogathatták, hogy ők szívesen adnának segítséget, ha tudnák, hogy most éppen ki is a legitim uralkodó, s melyikük a török elleni harc elkötelezettebb híve. Ebben a helyzetben viszont Szülejmánnak a kisujját sem kellett mozdítania, nyugodtan kivárhatta a megfelelő pillanatot az újabb akcióra. A szultán a hadjárattal szétzúzta az ellenség főerejét, és megteremtette az oszmán befolyás lehetőségét. Nem kívánta megtartani Budát, sem Bécset bevenni, legfeljebb a propagandája riogatta ezzel a nyugatiakat, eközben létrehozta azokat az ellátási bázisokat, amelyek nélkül újabb magyarországi hadjáratok vagy az ország későbbi megszállása kockázatos lett volna. A következő évben is folytathatta propaganda hadjáratát az egész kereszténység ellen, miközben szép csendben az utolsó bástyák ellen vonult, és Jajcát bevette, Klissza körül pedig bezárta a blokádot.

10. Oborni Teréz – Szilágyi Aladár: Az Erdélyi Fejedelemség Kelet és Nyugat között

- *Szilágyi Aladár: Ami az Erdélyi Fejedelemség létrejöttét illeti, megvan már a konszenzus a történészek között? Hiszen legalább három évszám forog közszájon...*

- Oborni Teréz: Még annál is több! Három fordulópont közül az első 1541–42-höz köthető. Ez egy régebbi álláspont. Ekkor ugyanis Buda eleste után Izabella királyné és kísérete Erdélybe érkezett.

- *Méghez a Lippára telepedett.*

- Először Lippára, valóban, majd 1542 májusában Gyulafehérvárra költözött. Egyébként, ha már Nagyváradon vagyunk, hadd tegyem hozzá, hogy Fráter György püspök az 1540-es évek elején azt ajánlotta a királynénak, hogy Váradon rendezze be a fővárosát. Aztán Várad azért nem lehetett az erdélyi és az Erdélyen kívüli vármegyék központi helye, mert az erdélyi rendek gyűlésén közölték a királynéval, hogy ha Váradra teszi a székhelyét, akkor ők elpártolnak tőle. Ez a 42-es időpont volt az első ilyen elképzelés, a 19. században például Mikó Imre ide tette a nemzeti fejedelmek történetének kezdetét. Jakó Zsigmond is ezt az álláspontot képviselte, és többen a 20. század történései közül is. A következő ilyen időpont az Erdélyi Fejedelemség kialakulására vonatkozóan az 1556, amikor Jagelló Izabella özvegy királyné és fia, az akkor 16 esztendő János Zsigmond visszatért öt és fél éves lengyelországi emigrációjából, és újra átvette az uralmat a terület fölött. Ez azért fontos fordulópont, mert ekkor történt az ország közigazgatásának a kiépítése, az erdélyi kancellária, mint kormány szerv felállítása, a királyné nemzetközi kapcsolatokba lépett, részben a Habsburg dinasztiával, a francia uralkodóval, II. Henrikkel is, próbálta az országot elhelyezni a nyugati Európában, nem csak a keleti kapcsolatokat tartva fenn, amelyek a szultánhoz és a Portához kötötték Erdélyt. A harmadik időpont, amellyel kapcsolatban bizonyos konszenzus alakult ki, az 1570–71-re tehető.

- *A speyeri szerződés megkötéséhez?*

- Igen, a speyeri egyezményhez, ami valóban fordulópontot jelentett, mégpedig annak az országrésznek, annak a területnek a történetében, amelyet a Szapolyai család uralt 1541 után, és amely országrészről 1570-ig úgy beszélhetünk, mint „keleti Magyar Királyság”-ról, a keletit jelző értelemben, nem tulajdonnév értelemben használom. A Magyar Királyság keleti részéről van szó, amelynek élén egy electus rex, egy választott magyar király állt, és az ő nevében a királyné, fiának gyámjaként is, a megkoronázott magyar királynék jogán is uralta ezt a területet. Az utóbbi években kezd ez a kifejezés is meghonosodni és háttérrel kapni, tehát nyugodtan beszélhetünk 1541 és 71 között keleti Magyar Királyságról. A speyeri szerződés abban hoz fordulópontot, hogy meghatározza a közjogi kapcsolatot a nyugati Magyar Királyság és a keleti Magyar Királyság között. Meghatározza és átalakítja, kimondja ugyanis, hogy mostantól Erdély és a tiszántúli vármegyék egy fejedelemségnek nevezett állami entitást alkotnak, amely függő viszonyban áll a Magyar Királysággal, illetve, hogy pontosabbak legyünk: a Magyar Szent Koronával, hiszen – ahogy évszázadokon át korábban – a továbbiakban is a Magyar Szent Korona része és tagja, és mint ilyen, elismeri maga fölött állónak a magyar királyt. Ezt az egyezséget János Zsigmond akceptálja, azt is, hogy magának a „princeps”, azaz a „fejedelem” címet fogadja el. Egyébként hosszú tárgyalási folyamat

előzte meg ezt a szerződést, és többféle címvariáció szóba jött, végül ebben sikerült megegyezni. 1570 decemberében írta alá János Zsigmond a szerződést, amelyet a következő év márciusában, Regensburgban I. Miksa magyar király ratifikált.

- *Valahol azt olvastam, hogy csak a „vajda” címet, ajánlották fel János Zsigmondnak...*

- Nem, ez nem így volt. A szerződés szövege maga fennmaradt, és egészen biztos, hogy benne már az „Erdély és Magyarország hozzá kapcsolt részének fejedelme” címet kapta meg. Amit ön említett, az arra utalhat, hogy az 1560-as években a tárgyalások folyamán valóban mindenféle címeket adtak János Zsigmondnak, köztük nevezték vajdának, vagy a dokumentumokban, amelyek ebből az időből fennmaradtak, egyszerűen csak „Transsilvanus”-nak, azaz „Erdélyi”-nek. A Transsilvanus ezt és ezt írta, mondta, cselekedte – így beszéltek róla. Érdekes látni, ahogy változik az évek során a fennmaradt dokumentumokban János Zsigmond megnevezése. Végül is élete utolsó napjaiban, hónapjaiban már, mint Erdély fejedelme regnált ezen a keleti országrészen. Igaz, a ratifikáció után négy nappal Gyulafehérváron meg is halt... Végül is ő volt Erdély első fejedelme, aki ezt a címet viselte. *A következő fejedelem lesz az, aki huzamosan használhatja a titulust.*

- *Báthory a lengyel trónt Erdély érdekében vállalta...*

- Közben volt egy kis intermezzo: János Zsigmond halála után Miksa magyar király Bekes Gáspárt támogatta. Ez úgy alakult ki, hogy Báthory István, amikor 1571 májusában megválasztották, egyaránt hűséget esküdött a Portának, az Oszmán Birodalom szultánjának és a magyar királynak, I. Miksának. Ennek a két irányból fenyegető veszélyhelyzetnek köszönhetően Báthory felismerte, hogy Erdélyt, illetve ezt a keleti, Erdélyből és a csatolt vármegyékből álló országot csak mindkét császár kegyéből lehet fenntartani. Ezért mindkettő irányába alávettettséget kell mutatni, ezt ő meg is tette, az életben maradás és a háborús konfliktusok elkerülése érdekében. Ezzel egyébként utat mutatott a későbbi 150 év erdélyi fejedelmeinek.

- *Ez a politika állandó gyakorlattá vált...*

- Minden egyes fejedelem a saját ügyessége, tehetsége függvényében tudta ezeket a helyzeteket kihasználni. De térjünk vissza Báthoryra és Bekesre. Miksa igen korán azt tapasztalta, hogy Báthory István nem annyira az ő „magyar királyi vajdajaként” viselkedik, hanem önállósítva magát igen erős fejedelem módjára kezd uralkodni. Országgyűlést hívott össze, törvényeket hozatott, nem mutatta azt az alattvalói attitűdöt, amit Miksa elvárt volna tőle. Részben innen indult ki, hogy Bekes Gáspárt a szárnyai alá vette és támogatta a bécsi udvar, egyfajta trónkövetelőként léptetette fel. Bekes egyébként csalódott volt, amikor Báthory Istvánt választották meg az erdélyi rendek, hiszen János Zsigmond első diplomatájaként számított arra, hogy ő lesz az utóda, annál is inkább, mert szóbeli meghagyással János Zsigmond maga is őt jelölte ki, ez köztudott volt. Balszerencséjére, éppen akkor nem tartózkodott Erdélyben, amikor a választás zajlott, a speyeri szerződés miatt időzött Regensburgban, mert ő vitte ki, mint János Zsigmond követe. Hetekig tartott az út, és visszafelé értesült a történetekről. Egyébként Báthory személyénél akkor nem is lehetett volna megfelelőbbet találni. Az egy szerencsés választás volt. Ugyan Báthory az ezt megelőző években visszavonultan élt szilágysomlyói birtokán, de korábban komoly gyakorlatot szerzett mind a hadvezetés terén, mind a diplomáciában és politikai életben.

- *Néhány év múltán egy újabb tényező került előtérbe – már ami Miksa és Báthory viszonyát illeti –, amikor felvetődött a lengyel trón megszerzésének kérdése. Az osztrák császár is, Báthory István is, sőt, még Rettegett Iván orosz cár is aspirált a lengyel trónra.*

- Így van, mindhárom uralkodó pályázott a trónra, de Báthory legfőbb ellenfele Miksa volt, aki szintén nagy reményekkel aspirált a lengyel koronára. Habsburg-Jagelló kapcsolatok korábban is voltak, hiszen II. Zsigmond Ákos lengyel királynak, a Jagelló ház utolsó férfitagjának két Habsburg házbeli felesége is volt, természetesen nem egyszerre, Erzsébet és Katalin. De váratlanul a Báthory Istvánt támogató lengyel urak többségbe kerültek a szejmben, majd 1575 decemberében sikeresen megválasztották őt. Némiképp hasonlóan történt ez, mint a Magyar Királyságban Mohács után, Szapolyai János trónra lépte után, itt is volt ugyanis egy másik országgyűlés, amelyen egy másik királyt, Habsburg Miksát választották meg. Varsóban, illetve Krakkóban tartották ezeket a gyűléseket, a Miksát megválasztók voltak a kevesebben, ám ők voltak az előkelőbbek. Egy erőteljes nemesi-közneemesi csoport választotta meg a mi Báthorynkat. Szerencsésen alakult számára a helyzet, 1576 márciusában elindult Krakkóba, elfoglalta a fővárost, és május elsején meg is koronázták, tehát megelőzte Miksát. 1576 októberében Miksa meg is halt, úgyhogy nem uralkodott volna sokáig Lengyelországban. Hadd idézzek egy visszaemlékezést, Báthory később, már lengyel királyként egy érzékeny pillanatában azt mondta, hogy a lengyel trónt is csak Erdély érdekében vállalta, hogy ezzel is Erdély pozícióit erősítse. Igaz, többé Krakkóból már nem tért haza, és 1586-ban Grodnóban meghalt, de lengyel királyként elkövetett nagyszerű cselekedetei, amelyeket a lengyel és a magyar történetírás is megőrzött, nagyon nagy hasznot és elismertséget eredményeztek magának a fejedelemségnek is.

- *Gondolom, a szultán se nézte jó szemmel Báthory felemelkedését, hiszen fennállhatott annak a veszélye, hogy megerősödve önállósul, nem?*

- Báthory kitűnő politikai érzékét mutatja, hogy olyan kommunikációs technikával – ma úgy mondanánk – tudta a Portával elhíttetni a hűségét, országának a szultán köntöséhez való ragaszkodását, hogy megkapta az engedélyt a Lengyel Királyság trónjának az elfoglalására. Bízta a hűségében, azt remélték, hitték – és jól hitték –, hogy stabilitást fog jelenteni Európa erdélyi-lengyel-moldvai régiójában. Ez így is történt, Báthory nem fordult soha a Porta ellen, bár foglalkoztatták ilyen gondolatok. Sőt, a Vatikán részéről megkeresték egy olyan ajánlattal, hogy a lengyel-erdélyi haderő együttes mozgósításával forduljon az Oszmán Birodalom ellen, Báthory azonban nem látta elérkezettnek az időt erre. Hiszen az Oszmán Birodalom olyan katonai, politikai, gazdasági erőfölényben volt, hogy nem látta esélyét egy győzelmes hadjárat beindításának. Ebben a döntésben az a motiváció is közrejátszott, hogy a körülmények rákényszerítették a Rettegett Iván moszkvai nagyfejedelemből első orosz cárrá emelkedett uralkodó elleni háborúra. Három sikeres hadjáratot vezetett Oroszország ellen, északi, livóniai és litvániai területeket foglalt vissza Lengyelország számára.

Trónbonyodalmak a 16–17. század fordulóján

- *Báthory Zsigmond két évvel Báthory István halála után vette át a hatalmat. Az a tizenvalahány év, amíg több megszakítással uralkodott, Erdély talán legválságosabb időszaka volt. Mondhatjuk, hogy már kezdettől a Habsburgok felé orientálódott?*

- Igen. Báthory Zsigmond volt az, aki Nyugat felé fordult azzal, hogy a Habsburg dinasztia segítségével, vele szövetségben megindította az erdélyi hadakat a tizenöt éves, törökellenes háború déli, havasalföldi színterére. 1595-ben előbb kötött egy prágai szerződésnek nevezett megállapodást, ami csak egy szövetségekötés volt, majd egy 1597-ben, szintén Prágában megkötött szerződésben átadta az Erdély fölötti uralmat Habsburg Rudolf magyar királynak és német-római császárnak. Azt tudjuk, hogy háromszor távozott az országból és tért vissza, Bocskai István támogatásával, aztán negyedszerre végleg elhagyta országát.

- *Közben mások is ültek Erdély trónján. A felesége, Mária Krisztierna Habsburg főhercegnő ideiglenes pozícióit, helytartói kinevezéseit is figyelembe véve, ha jól számoltam, kilencszer vagy tízszer váltogatták egymást az Erdélyt uraló különböző tisztségviselők.*

- Így van. Helytartók, kormányzók váltották egymást. A helyzetre jellemzően előfordult, hogy egyikük-másikuk csupán hetekig maradt tisztségben.

Egy kimutatást is készítettem erről, szinte követhetetlenül változtak ezek a hatalmi pozíciók Erdélyben. Vélhetően a '97-es prágai szerződés volt az, amire alapozva 1602 és 1604 között egy újabb Habsburg hatalomátvétel következett be Erdélyben. Basta generális, mint hadvezér és katonai helytartó egyfajta törvényen kívüliséget honosított meg, statáriális kormányzással és bíraskodással, az erdélyi rendi alkotmány figyelmen kívül helyezésével, önkényuralmi rendszert vezetett be. S ez a tizenöt éves háború végén, az anyagilag tragikusan tönkrement ország számára szinte végpusztulást eredményezett. Olyan történetírói szövegek maradtak fenn a Giorgio Basta nevéhez kötődő korszakról, amelyhez fogható kegyetlenkedéseket, szegénységet a megelőző másfél évszázadban Erdély népe nem látott. Bebizonyosodott, hogy a Habsburg dinasztiahoz – nem is azt mondanám, hogy a Magyar Királysághoz – nem tud Erdély visszatérni. A Habsburg dinasztia hatalmi, katonai és anyagi potenciálja egyelőre nem volt elegendő ahhoz, hogy a Magyar Királyság közepéről kiűzze az oszmán-török hatalmat, illetve Erdélyt felszabadítsa a Porta függősége alól. Arról is kell beszélünk, hogy Erdély, illetve az ország közepén elhelyezkedő Hódoltság és az Oszmán Birodalom viszonya között óriási különbség volt. Míg a balkáni területek és a magyar hódoltság integráns részét képezte az oszmán-török birodalomnak, Erdély, mint egy különleges státusban lévő vazallus állam jóval szabadabb volt, lazább függésben állt a Portától. Kapcsolatai nem ugyanazon közjogi státust jelentették.

- *A sok váltás közben volt egy bizarrnak mondható közjáték, Vitéz Mihály havasalföldi vajda – úgymond – diadalmasan bevonult Gyulafehérvárra. Szamosközi István leírása szerint: „Nyolc kürtös fújta a törökösen hangzó melódiát, amihez ugyanannyian ércdobokat verve szolgáltatták a kíséretet, valami barbár és fülsértő, hamis harmóniát.” Ezek mögött síposok és furulyások tették még ünnepélyesebbé a zarnok bevonulását.” Ő bármennyire megjárta a fejedelmet, végeredményben nem volt az, hanem Rudolf helytartója volt.*

- Úgy van, ez a pontos megnevezés. Rudolf helytartójaként, katonai támogatással, havasalföldi hadakkal érkezett Erdélybe. És így, mint az uralkodó helytartója kísérelte meg a Habsburg hatalomátvételt. 1599-ben vagyunk, két évvel a prágai szerződés után. Jogi értelemben ezt akár meg is tehette, hiszen Báthory Zsigmond éppen lemondott az erdélyi uralomról. Azonban Vitéz Mihálynak ezt a bevonulását így is csak utólag legitimálta Rudolf. Tehát ez egy „önszorgalomból” indított akció volt. Rudolf utólag elfogadta, rendben van, ha már ott van, de kizárólag, mint az ő hatalmának képviselője, mint Erdély élére állított ideiglenes megbízottja tartózkodhatott a tartományban. Ehhez képest olyan közjogi lépéseket is végrehajtott Vitéz Mihály, amelyek nem feltétlenül következtek volna ebből a státusából. Legfőképpen saját uralmát igyekezett megvalósítani, országgyűlést hívott össze. Nemrégiben megnéztem ezeket a dokumentumokat, ezekben a magyar király helytartójának nevezi magát, nem vindikálta magának a fejedelem címet, nem is használta. Tehát valahol érezte, hogy ez már azért túl menne minden határon. Nagyon konfliktusos volt az ő ittléte, az erdélyi urak ugyan a hadai előtt fejet hajtottak, de hamar összeütközésbe kerültek vele.

- *Főleg a székelyek álltak eleinte mellette, nem?*

- Igen, a székelyek, de az egy külön történet. Hogy úgy mondjam, bocsánatos, amiért reménykedtek Mihályban. Az erdélyi urak ellenérzése hamar megmutatkozott, s egyre-másra mentek a panaszlevelek Bécsbe, hogy a király tegyen valamit ebben a helyzetben. De Rudolf maga se tudta, mit tegyen. Ugyan érezte, hogy a vajda túllépi a hatáskörét, végül a már említett Giorgio Bastát bízta meg, hogy távolítsa el Erdély éléről. – Hát... ez sikerült is... A székelyekre térve, ők több okból álltak Mihály mellé. Már az 1595. évi havasalföldi hadjáratban nagyon jelentős székely haderő vett részt, húsz-huszonezezerre tehető azoknak a székely gyalogosoknak és lovasoknak a száma, akikkel végül is megnyerték a csatát. Óriási győzelem volt, Európa visszhangzott Báthory Zsigmond és Bocskai István oszmán hadak fölötti győzelmétől. Megígérték a székelyeknek az elveszett szabadságaik visszaadását, de hazatérve, december-január folyamán azt tapasztalták, hogy Báthory visszamondta a székely jobbágyság felszabadítását, a közszékelység számára mindazon szabadságjogok visszaadását, amelyeket megígért. 1596 februárjában bekövetkezett az úgynevezett „véres farsang”, amikor kegyetlenül megtorolták a szabadságjogaikat követelők mozgalmát.

- *Ami Mihály vajdát illeti, Szamosközi István visszaemlékezésében az is olvasható, hogy milyen módon viselte magát a gyulafehérvári palotában. Előszeretettel próbálta fel a Báthoryak ékszereit, ruháit...Viszont hamar megsokallták a viselt dolgait.*

- Igen, igen. Végül Rudolf parancsot adott a megöletésére.

„Szükséges Erdélyben egy magyar fejedelmet fenntartani”

- *Aztán megint előkerült Zsigmond, illetve Székely Mózes neve, személye is felbukkant. De hagyjuk ezeket a zűrzavaros időket, inkább beszéljünk Bocskai Istvánról. Tudtommal kezdetben nem igazán aspirált a trónra...*

- Bocskai egy kifejezetten német orientációjú, Habsburg párti politikusként indult. Hiszen ő vette rá unokaöccsét, Báthory Zsigmondot a Habsburgokkal megkötött szövetségre és Erdély átadására. Később, ahogy az egyik történetíró írta: „Annyi

nyavalyái után észére jött vala...” Az az igazság, hogy Bocskai zseniális politikai gondolkodó volt. Amikor látta, hogy mi folyik a tizenöt éves háborúban, látta, hogy a Habsburg hatalom nem tudja Erdélyt megtartani, kormányzati szempontból sem tudják megtartani ezt a távoli tartományt, és látta Giorgio Basta tevékenységét, miközben saját magát személyében is érték atrocitások, erdélyi birtokait elkobozták, magyarországi birtokai is függőben voltak, Bécsben, illetve Prágában kellett instanciáznia, hogy megmaradhasson. Talán az élete is kockán forgott ezekben a politikai zűrzavarokban, s egyszer aztán, 1604-ben egészen az ellentétébe fordult az ő politikai állásfoglalása. Megértette, hogy szükség van a másik magyar államra, az Erdélyi Fejedelemségre ahhoz, hogy ez az országrész meg tudjon maradni, s a másik országrésznek is hasznára tudjon lenni. Valóban nem kereste a fejedelemséget – így írják a források. Először 1605-ben a Magyar Királyság fejedelmévé választották, aztán két országgyűlésen – először a maroszeredain, aztán a medgyesin – választották meg Erdély fejedelmévé, szintén 1605-ben. Végül is részben Bethlenék, részben az erdélyi urak nyomására, akik melléálltak, újjá kellett alakítani magát a fejedelemséget, amit ő 1605-6-ban vitt véghez. Ezt a fejedelemség egy második létrehozásának tekinthetjük. Ő maga úgy vélekedett, hogy ugyanolyan kondíciókkal, az oszmán Porta autoritásával kell ismét felállítani ezt az államot, elszakítva a Magyar Királyságtól. Mert ahogyan a politikai hitvallásában és végrendeletében ezt megfogalmazta, (tartalmilag idézem): amíg a magyar korona a Magyar Királyságban nálunknál nagyobb nemzetnél, az németeken forog, szükséges Erdélyben egy magyar fejedelmet fenntartani, az nekik, a másik országban élő magyarságnak is hasznukra és oltalmukra léssen. Tehát látta, hogy ebben a közép-európai politikai kontextusban szükség van erre a megosztottságra, és a megosztottságból erényt kell kovácsolni oly módon, hogy a két országrésznek együtt kell működnie mind a keleti, mind a nyugati nagyhatalommal szemben. Vagy, ha nem is szembefordulni velük, mert azt nem lehetett, legalább egy olyan egyensúlyhelyzetet kialakítani, amely révén a Kárpát-medencében a Magyar Királyság, a magyarság egyáltalán fennmaradhat. Ha már eljutottunk idáig, hadd használjak nagy szavakat, de nem csak a magam gondolatából, hanem Barta Gáborra is utalnék, aki már nincs közöttünk, de az elmúlt évtizedek egyik legkitűnőbb Erdély-történésze volt. Az ő véleménye szintén az volt, hogy ez a kettéosztottság nemhogy kárára volt az összmagyarság történetének, hanem éppen ennek köszönhető, hogy – csodaszámba menően – a magyarság Európának ezen a felén fennmaradt, és létezni tudott. És valami módon helyreállt az ország a 17. század végén, a Habsburg-dinasztiához kapcsolódva, ha nem is oly módon, mint Mohács előtt.

- *Az a tény, hogy kapott egy koronát a szultántól, az pozíciójának a szimbolikus megerősítése volt?*

- A korona vitatott kérdés Bocskai politikai szerepében, az elmúlt években több elemzés született erről. A Porta részéről ez egy kísérlet volt arra, hogy a Bocskai számára adott korona révén mind nagyobb terület fölé tudják az uralmukat kiterjeszteni. Bocskai – ahogy az őt követő erdélyi fejedelmek közül többen, Bethlen, például – a realitások talaján maradván tudta, mit kockáztatna azzal, ha ezt a koronát koronaként fogadná el. Magát az ajándékot elfogadta, de nem, mint felségjelvényt, hanem mint egyfajta ékszert. Bocskai nem nevezte magát királynak, nem fogadta el a szuverenitásnak ezt a felsőbb szintű megmutatkozását, amit a korona jelentett volna.

Ahhoz ragaszkodott észérvek alapján, hogy inkább oszmán befolyás alatt maradjon az Erdélyi Fejedelemség, amely a magyar Szent Korona része (membruma) mindenképp fölötte. Maradjon meg ez az egyébként szokatlan, se azelőtt, se azután elő nem állott helyzet, hogy van egy fejedelemségnek nevezett ország, amelynek két szuverénje van, két fölötte álló nagyhatalom, amelyik többé-kevésbé igyekszik a maga főhatalmát biztosítani a kis Erdélyország fölötte. Hogy ez melyiknek sikerült, többé vagy kevésbé, az a pillanatnyi hatalmi erőviszonyoktól függött.

- *A magyar királyok Erdély fölött – néhány rövid időszak kivételével – csupán virtuális főhatalmat gyakoroltak?*

- A Magyar Királyság a 17. században gyakran csak titkos vagy kevésbé titkos szerződések által, a jogigény szintjén tudta a hatalmi befolyását megvalósítani Erdély fölött. A magyar királyok kénytelenek voltak megelégedni azokkal a szerződésekkel, amelyeket akár Bocskaival, Báthory Gáborral, Bethlen Gáborral kötöttek, mely szerződésekben papírra vetették – ahogyan a speyeri szerződésben is –, hogy az erdélyi fejedelem elismeri a magyar királyt magánál főbbnek, a kereszténység fejének, Erdélyt pedig a királyság tagjának. Rendre megújították ezeket a megállapodásokat, és ezzel megelégedni kényszerültek a magyar királyok. Azért mondom, hogy „kényszerültek”, mert a tényleges főhatalmat nem tudták a való életben gyakorolni Erdély fölött. Se kormányzati, se katonai erővel. Ma úgy mondanánk, ez egy virtuális jelenség volt, a papírok és a jogigény szintjén megmutatkozó, mégis fontos mindazoknak az erdélyi fejedelmeknek, akik megkötötték ezeket a szerződéseket, mind pedig a magyar királyoknak, akik a Szent Korona jelentéstartalmából és sok évszázados eszméjéből kiindulva magukénak tekintették Erdélyt, mint tartományt. Ez volt a nyugati országrészhez, a nyugati Magyar Királysághoz való kapcsolódás. Vitathatatlan, hogy az erőfölényét a legtöbbször az Oszmán Birodalom tudta kimutatni, azzal például, hogy török-tatár hadak kísérték be Erdély legnagyobb fejedelmét, Bethlen Gábort, Kolozsvár körül ott álltak, és demonstrálták az erőt, akkor is, ha nem kellett közbelépni, mert az erdélyi rendek „tudták a dolgukat”, jól választottak. Ennél is nagyobb erődemonstrációt mutatott, amikor Apafi Mihályt szólították ebesfalvi otthonából erre a „bajos” erdélyi fejedelemségre, ahogy ő maga fogalmazott.

- *Apafi nem örült a felszólításnak...*

- Egyáltalán nem. És éppen akkoriban egy nagy kataklizma történt: Várad, az Erdélyi Fejedelemség kapuja és védelmezője elesett, vele a Partiumnak nevezett terület nagy része. Ebből jön létre a Várad vilajet, az utolsók egyike, utána már csak az érsekújvári jön létre 1663-ban. 1660-61-ben egy pusztító hadjárat következett be. Erővel tettek fejedelmet Erdély trónjára, és olyan demonstráció történt, ami megmutatta, hogy ki az úr a terület fölött. Ez azonban nem mond ellent mindannak, amiről az előbb beszéltem, hogy az Erdélyi Fejedelemségnek egy különleges státusa volt a birodalom vazallusállamai között is.

A két Gábor Erdélye

- *Javaslom, ugorjunk vissza a 17. század elejére. Volt egy tehetséges, sokoldalú, ígéretes fiatalember, bizonyos Báthory Gábor. Amikor ő lett a fejedelem, úgy nézett ki, hogy minden összejön: az erdélyi rendek támogatták, és adott pillanatban megkapta mind a Habsburgok, mind a szultán támogatását.*

- Báthory Gábort – nem akarom Bethlen szerepét túlhangsúlyozni – ugyancsak Bethlen segítette a trónra. Óriási várakozásokkal tekintett a szépreményű utolsó Báthory ivadékra, aki rendkívül hatásos megjelenéssel rendelkező ember volt. Az ő szerepével kapcsolatban fel kell vetnünk a személyiség, a rátermettség, az alkalmasság és a felelősség fogalmait is, amikor az ő fejedelemségéről beszélünk. Báthory uralkodása idején nagyon a felszínen volt a Kelet-Nyugat problematika. Az Oszmán Birodalom vazallusállamaként ő is inkább a Nyugathoz, a nyugati keresztény világhoz tartozónak tekintette magát és a fejedelemséget. 1608-ban megkötötte a kassai szerződést a magyar királlyal. 1613 elején, amikor még ő uralkodott, megismételte egy pozsonyi szerződésnek nevezett megállapodásban. Tehát két olyan megállapodást kötött a magyar királlyal, amelyben megkapta tőle az erdélyi fejedelmi titulust. A szerződés kölcsönös katonai segítségnyújtásról is szólt, kivéve – Báthory Gábor részéről – a törökök ellen nyújtandó segítséget. Az is benne volt ezekben a szerződésekben, hogy Erdély a magyar Szent Koronához tartozó terület és annak része. Mindezek elismeréseképpen a magyar király békén hagyta Báthoryt. Ezzel azonban ő nem elégedett meg, hiszen volt benne egyfajta uralkodói ambíciónak nevezhető tulajdonság is. Ahogy az országát uralni akarta, ahogy betelepedett a szászok városába, Nagyszebenbe, úgy azt is ambicionálta volna, hogy a szomszédos román vajdaságokat, mint hűbéres tartományokat a saját uralma alá vonja. Ez már sok volt a Portának, s amikor már Havasalföld ellen kezdett volna szervezkedni, ezt számára megtiltották. Báthory Gábor ezzel „nagyon kihúzta a gyufát”, és elkezdtek gondolkodni azon, mit is lehetne vele tenni. Ehhez hozzájárult, hogy Bethlen kénytelen volt az Oszmán Birodalomba menekülni, hiszen az ő élete is kockán forgott egy adott pillanatban. Ugyanis Báthory ekkor már igen kegyetlenné vált, számos elfogadhatatlan cselekedetet hajtott végre. Bethlen, aki három vagy négy fejedelmet szolgált, Székely Mózesről Rákóczi Zsigmondon át Báthory Gáborig, megelégedte ezt a zűrzavart, és elhatározta, a saját kezébe veszi a dolgok irányítását.

- *Bethlen Gábor uralkodásáról már többször beszélgettünk, egyetlen dolgot szeretnék még kiemelni. Egyértelműen Habsburg-ellenes orientáció jellemezte, három hadjáratot is indított ellenük, több-kevesebb sikerrel, még Bécsig is eljutott. Uralkodása vége felé kezdett egy Habsburg-ellenes koalícióhoz kapcsolódni. Ez a nemzetközi szövetség nem igazán jött össze. Ennek mi lehetett az oka?*

- Az 1620-as évek közepétől kezdődően már törekedett arra, hogy egy nyugati, protestáns koalícióhoz kapcsolja az országát, ennek jegyében György Vilmos brandenburgi választófejedelem hűgát, Katalint feleségül kérte. Nem mondanám sikertelennek ezt az ő szövetségkeresését, hiszen 1626-ban a Westminsteri szövetségbe bekerült Bethlen Erdélye. Inkább azt mondanám, hogy keletről más hadszíntérre került át a konfliktus, a Német-római Birodalmon belülre, illetve Európa észak-nyugati térségébe. Úgy tűnt ugyanis – ha az egész konfliktushalmazt nézzük –, hogy a keleti hadszíntéren nem

lehet legyőzni a Habsburgokat. Bethlen ugyan sikeres hadjáratokat folytatott ellenük, de mégis inkább egyféle patthelyzet, egyensúlyi állapot alakult ki. Nem remélték a nyugati hatalmak, hogy – és itt egy érdekes jelenségre hívnám fel a figyelmet – Bethlennek sikerül megszereznie a Magyar Királyságot, mivel az ő hátában ott voltak a törökök. Ugyan Bethlen a mi léptékünk szerint sikeres politikát folytatott, és ennek köszönhetően került be Erdély a westfáliai békébe is, amely lezárta 1648 nyarán a harmincéves háborút, de tény, nem abba a pozícióba került, amelybe a többi, nyugat-európai protestáns állam. Ennek az oka egy dologban keresendő, hogy az ő háta mögött ott volt az Oszmán Birodalom. És amikor Európa közepén egy óriási pusztulással járó, szinte mindenki háborúja mindenki ellen méretű konfliktus zajlott, ezek az országok nem tudtak a saját nehézségeik közepette több anyagi, katonai segítséget nyújtani Bethlennek, egy idő után vissza kellett vonulnia. Az ő pozícióját nehezítette a háttérben lévő oszmán elkötelezettség, ami alól még ekkor nem lehetett kibújni.

A Rákócziak, apa és fia

- *Ami I. Rákóczi Györgyöt illeti, ugyanezt a politikát folytatta, bár volt egy olyan közjáték, amikor a budai pasa megpróbálta elűzni a trónról. A svéd királlyal szövetségben megindultak II. Ferdinánd ellen, XIV. Lajos francia királlyal is szövetségre léptek, de ez se jött igazán össze. Ha jól tudom, maga a Porta csillapította ezt a törekvést, hogy Rákóczi ne kötelezze el annyira magát, nem?*

- Rákóczi már nem igazán akart bekapcsolódni ebbe a küzdelembe, a maga részéről alig-alig volt rá lehetősége. Egy francia követ érkezett Erdélybe, aki rávette a fejedelmet arra, hogy kapcsolódjon be 1644-től a harmincéves háború küzdelmeibe, egyfajta háttérdiverziót kért tőle, hogy okozzon egy kis zavart ezen a keleti hadszíntéren. Nagyon nehezen indította el a hadait, és néhány hónap után haza is tért. A végén, az 1645-ben megkötött linzi béke talán túlzott nyereséggel is járt, hiszen nem aratott olyan jelentős győzelmeket Rákóczi György, hogy ilyen sikeres békét kössön. Valóban, az Oszmán birodalom is arra utasította, hogy vonuljon vissza, bár ezt nem követte olyan erős beavatkozás, mint később, a fia, II. Rákóczi György esetében. Az 1645. évi linzi békében a fejedelem nagy lépést tett a szabad vallásgyakorlás kivívása érdekében a Magyar Királyság területén lakó rendek és városi lakosok számára, illetve a Bethlen-féle területi nyereséget ismét sikerült megszereznie, azt a hét felső-magyarországi vármegyét, amelyből kettőt, Szabolcsot és Szatmárt az ő halála utánra is meg tudott tartani a fia számára. Ő aztán mindezzel teljesen megelégedve tért haza, Erdély elismertségét valóban sikerült megtartania, de ez inkább annak az eseménysornak volt köszönhető, amit már Bethlen a három hadjárata során elért. Ebből Rákóczi György is tudott profitálni. I. Rákóczi György a belső életre koncentrálna, kiegyensúlyozott korszakot jelentett Erdélyben.

- *Ami a fiát, II. Rákóczi Györgyöt (képünkön) illeti, ő túlságosan ambiciózus volt, Báthory István nyomdokaiba szeretett volna lépni Lengyelország trónjának megszerzését illetően. Rákóczinak sikerült a két román vajdaságot ideig-óráig vazallusává tennie, s aztán a svédekkel szövetkezve megindult Lengyelországba. A szultán eleve tiltotta*

ezt a kalandot? Hogy viszonyultak az osztrákok, illetve, akiről eddig nem esett szó: a magyarországi főurak Rákóczi politikájához?

- A magyar főurak viszonyulása, ez egy óriási téma. Zrínyi Miklós, a 17. század meghatározó politikusa volt.

- Ugye, ő jónéven vette II. Rákóczi György lengyelországi ambíciót?

- Igen, mi több, egy alkalommal az írta: „adja Isten, hogy erdélyi fejedelem által virradjon fel a szegény magyarra.” Ez burkolt célzás volt II. Rákóczi Györgyre, illetve az öccsére, az igen korán, 1652-ben elhunyt, szépreményű Rákóczi Zsigmondra, az ő várható politikai szereplésükre. Mert ezekben az időkben, az 1650-es évek elején a magyar rendek vezéralakja, Zrínyi kereste és fenntartotta a kapcsolatot a Rákócziakkal. Különösen nagy szerepet szántak a második fiúnak, aki még testvérbátyjánál is szorosabb nexust tartott a magyarországi rendek vezéralakjaival. Nem véletlen, hogy ez oda vezetett, hogy 1666-ban – Zrínyi halála után vagyunk két évvel – még mindig erősödnek ezek a kapcsolatok, Murányban titkos megbeszélésre gyűltek össze a két országrész rendjei, és ott egy olyan alkotmányjogi tervezetet hoztak létre, ami ugyan nem valósult meg, de a két ország közötti szövetségkötést célozta meg. Ami a lényeges és érdekes, hogy egy olyan államszövetséget képzeltek el a két országrész között, amelynek során „szabad lett volna egy korpuszá lenni”, azzal a kitételrel, hogy alkotmányjogi, illetve törvényes sajátosságait mindkét országrész őrizze meg, de egy korona alatt. Hogy ez a koronás fő ki lesz, azt nem lehetett tudni, mindenesetre, ebben az eseményben a felső-magyarországi és az erdélyi rendek között tetten érhető az a fajta egymásrautaltság, amelyet a század elején Bocskai mondott ki először. A gondolat eljutott a köznemesi vagy a rendi vezetőkhöz, és valamit megpróbáltak, akár a Habsburg magyar királlyal szemben is, szövetségben cselekedni. Nem csak ilyen pozitív dolgok történtek, a század egy másik vezető politikusa, Eszterházy Miklós, 1625-45 közötti nádor, inkább ellenségesen viszonyult előbb Bethlen, majd az erdélyiek későbbi akcióihoz, főleg Bethlen hadjárataihoz. Pusztító akciónak vélte, és a két országrész egymás elleni izgatásaként élte meg. I. Rákóczi György hadainak a királyság területén lezajlott felvonulását is sokan ellenezték. Hiszen, ha egy hadsereg végigvonul egy „baráti” országon akár, az óhatatlanul pusztítást, erőszakos haláleseteket is eredményez. Ezért nem fogadta kedvezően a nyugati országrész lakossága az erdélyi fejedelmek hadjáratait. Ami az ellenérzéseket fokozta, az oszmán függés, a pogány ősellenséghez való kapcsolódás volt, ami állandóan ott lebegett az erdélyi fejedelmek feje fölött.

- Annak a részére, aki érzékenyebben reagált, mindez óriási morális dilemmát jelentett...

- A fejedelmek nagy része érezte ezt, és többségében jól sáfárkodott ezzel az óriási teherrel, hiszen a két birodalom között kellett egyensúlyozni, de voltak, akik kevésbé jól sáfárkodtak, II. Rákóczi György például nem tudta, hogy hol a határ, meddig lehet elmenni. De miért is érezte volna, hiszen mire ő felnőtt lett, évtizedek teltek el úgy, hogy a Porta nem avatkozott bele Erdély ügyeibe. Az erdélyi fejedelmeknek szabad színtér adatott még arra is, hogy szinte saját külpolitikát folytassanak. Az ifjabb György úgy érezhette, hogy össze lehet kötni Erdélyt a Lengyel Királysággal, ami nem sikerült, csúfosan belebukott.

- Mielőtt folytatnánk az őt váltó fejedelmek sorát, menjünk vissza néhány gondolat erejéig Bethlen Gábor korába, hiszen amikor szó esett a Magyar Királyság nagyurairól, nem említettük a kor egyik legjelentősebb személyiségét, a főpapként, fulmináns szövegek szerzőjeként is excelláló Pázmány Péter érseket. Várad szülötte hogyan viszonyult Erdélyhez, a vele kortárs fejedelmek törekvéseihez?

- Pázmány Péter sohasem találkozott személyesen Bethlennel, de levélváltásban voltak. Az újabb kutatások fényében Pázmány kifejezetten ellenséges volt a fejedelemmel, ahogy utódjával, I. Rákóczi Györggyel is. A Kemény Jánosnál fennmaradt Pázmány-véleményt, amely szerint a fejedelemség maradjon fenn a törökök árnyékában, újabban csupán színlelt vélekedésnek tartják. Ez elfogadható lehet. A színlelés – dissimulatio – abban a korban sem volt ismeretlen sem a politikában, sem az emberek közötti kommunikációban. De miközben a fejedelmet azzal vádolták, hogy saját érdekei szerint cselekedett, vajon kortársai, akik egy másik politikai platformon álltak a királyságban, nem azt tették-e? Pázmány, ahogyan a királyságbeli rendek is, saját rendi és vallási érdekeik szempontjából ítélték meg az erdélyi fejedelmeket. Pázmány Bethlent kegyetlen jelzőkkel illette, kárhoztatta kapcsolatát a törökökkel, mintha az erdélyiek saját jószántukból lettek volna a Porta alattvalói. Pázmány esztergomi érsekként, hogy is ne küzdött volna minden erejével a Habsburg dinasztia érdekeiért? Érdemes lenne a levelezését abból a szempontból is megvizsgálni, hogy mit várt, mit szeretett volna a fejedelemtől, az erdélyiektől? Nem csupán a negatív, Bethlent kárhoztató véleményeit sorra venni.

- A II. Rákóczi György halála előtti években – és utána is egy ideig – ismét követhetetlen zűrzavar támadt a trón körül. Egymást váltották a fejedelemségre vágyók, a szultán pártfogoltjaival az erdélyi rendek választottai versengtek. Az országgyűlés Rhédey Ferencet javasolta Rákóczi helyébe, ő viszont két hónap elteltével lemondott Rákóczi javára. A Porta Barcsay Ákost ültette trónra Rákóczi helyett, aki egy ideig sikerrel harcolt ellene. Rákóczi meghalt, Várad elesett, az elégedetlen erdélyi elit a tatár fogságból kiszabadult Kemény Jánost kívánta megválasztani. Barcsay lemondott, majd kivégezték, Kemény ellen a Porta Apafi Mihályt nevezte ki, török segítséggel legyőzte riválisát, Kemény János elesett a nagyszőlősi csatában. Ebben a néhány zűrzavaros évben hogyan viszonyult Erdélyhez a két nagyhatalom?

- II. Rákóczi György első utódjának, Rhédey Ferencnek az volt a „szerencsége”, hogy Bethlen Gábor rokona volt. Ezért volt elsősorban szimpatikus a rendeknek. Ő nem foglalt állást a két nagyhatalom között. Ami az őt követő két személyt illeti, Barcsay Ákos egyértelműen az oszmán Porta jelöltje volt. A Portának erővel sikerült rávenni arra a rendeket, hogy megválasszák, ő Rhédey után következett 1658-tól 1660-ig, török orientáltságú politikát gyakorolt. Ráadásul túlságosan kis formátumú személyiség volt. Az a Kemény János lépett föl ellene, valójában önjelöltként, aki 1661-ben uralta fejedelemséget, és aki épp ellenkezőleg, Habsburg orientáltságú volt. Olyannyira, hogy az erdélyi országgyűléssel egy olyan – kevésbé ismert – határozatot mondatott ki, hogy az ország eláll a Porta hűségéről, és I. Lipót magyar királyt ismeri el urának. Ez azt jelentette, hogy – harmadszor a fejedelemség történetében – Erdély elpártolt az Oszmán Birodalomtól. Nem véletlen, hogy a II. Rákóczi György elleni büntető hadjárat után következett az újabb oszmán megtorlás.

Az utolsó fejedelem uralkodott a legtovább

- *Apafi trónra kerülésekor pusztult ki a Mezőség?*

- Így van, akkor is bent voltak a török hadak az országban, 1661-ben, amikor Apafi Mihályt hívták a fejedelmi trónra, bent voltak Ali temesvári pasa és Kücsük Mehmed jenői, későbbi váradi pasa seregei. A két, 1658 és 1660-as megtorló hadjárat után az 1661. évben is Erdélyben garázdálkodnak a török hadak, főként a Mezőségen, egészen Csíkszézig pusztítanak, és ők helyezik majd Apafit Erdély trónjára. Éppen a Kücsük Mehmeddel folytatott csatában esett el 1662 elején Kemény János, akinek a fejét – állítólag – kitömve, lándzsára szúrva el is vitték Isztambulba, hogy bemutassák a győzelem demonstrálására. Végül ezt követően áll elő az a helyzet, amiről már szó volt, nagyon erőteljes oszmán nyomás kezdődött az 1660-as évtized elején Apafi Mihály uralkodásával. Ennek ellenére, Apafi számára egy nagy korszak, három évtized adatott az uralkodásra.

- *Ő volt a leghosszabb ideig országló erdélyi fejedelem...*

- Az után a válságos helyzet után, ami a jó néhány háborús esztendő következtében hatalmas pusztítást okozott anyagi és emberi téren, '64-65-re gazdaságilag helyreállt az ország. Egyfajta építkezés kezdődött, a kereskedők megindultak, a kincstár elkezdte működtetni a bevételi forrásokat. S aztán Apafi uralkodásának a többi húsz-huszonöt éve Erdélyben belül mindenféleképpen kiegyensúlyozottabb, nyugodtabb állapotot jelent. A külpolitikában nem, ott nehezen boldogult Apafi. Több irányt is keresett, a lengyelek felé, Franciaország felé orientálódott.

- *De adott pillanatban úgy nézett ki, hogy csatlakozik a felszabadító háborúhoz is. Nem így volt?*

- 1683-ban megindult a visszafoglaló háború. Apafit a Kara Musztafa nagyvezér vezette főszerep támogatására szólították fel, csatlakozott is egy kisebb erdélyi sereggel a nagyvezírhez. Török vazallus államként kötelessége volt kontingenst indítani Bécs ostromához. Apafi seregei Győrig el is jutottak, megálltak itt-ott az Alföldön, majd Győr körül ide-oda lovagolva úgy tettek, mint akik nagyon mennek valahová a Fertő-tó vidékén, addig-addig, hogy az erdélyi sereg nem bonyolódott ütközetbe, és aztán hazatértek. 1686-tól már Erdély visszaszerzésére indultak a győzedelmesen előrenyomuló, a Szent Ligába tömörülő szövetséges hadak. Amennyire én tudom, szó sem volt arról, hogy Apafit bekapcsolták volna a szövetségi rendszerükbe. Bár Apafi részéről az egyezkedések egy későbbi pontján fölmerült, hogy a lengyel király, Sobieski János uralma alá adja országát. A Habsburgok vezetésével felálló Szent Liga seregei azonban az erdélyi fejedelmet ellenségnek tekintették, Erdélyt pedig megszállandó területnek. Itt tegyük különbséget: a keresztény szövetségesek felszabadították az Oszmán Birodalom által elfoglalt, abba integrálódott Hódoltságot, illetve a déli országrészeket, Erdélyben viszont nem voltak török hadak, nem volt török végvár, nem volt török helyőrség, (kivéve Váradot és a váradi vilajetet), és nem volt török adminisztráció sem.

- *Tehát nem kellett volna úgy kezelni, mint a vilajetté vált részeket.*

- Úgy mondanám, hogy Erdélyben nem az oszmán uralom alóli felszabadítás történt, hanem megszállás. Antonio Caraffa generális északról érkező seregei 1686-ban úgy jöttek a tartományba, mint amely büntetést érdemel, és így bonyolították le a megszállását. 1687-ban nyugat felől érkezett Lotharingiai Károly, aki teljes fennhatóságot kapott Erdély fölött,

az ő serege lovagiasabban és kíméletesebben bánt az itt élő népességgel. Megállapodott Apafival, hogy milyen ellátmányt kapnak, hová szállásolják be őket. A hatalomátvétel így is megtörténhetett volna, békésen, de aztán Lotharingiai Károlyt kivonták Erdélyből. Délről Veterani tábornok gyalogosai és a már bent tartózkodó, kegyetlenségéről hírhedt Caraffa generális volt az, aki megtörte az erdélyi urakat, és egy hűségnyilatkozatra, a balázsfalvi szerződésre, majd az 1688. évi fogarasi nyilatkozatra kényszerítette őket. Ezekben az erdélyiek I. Lipót magyar király uralma alá helyezték magukat.

- *Ezek a Diploma Leopoldinumnak voltak az előzményei, amely két évszázadra meghatározta Erdély sorsát?*

- Igen, annak előzményei voltak, hiszen a katonai helyzet nagyban meghatározta az erdélyi rendek tárgyalási pozícióit.

- *Ebben a kontextusban az úgynevezett Haller-diploma mit jelentett?*

- Az ún. Haller-diploma egy 1686-ban született megállapodás volt, a Diploma Leopoldinum elődje, amely Haller János erdélyi főúrról, politikusról kapta elnevezését, aki a fejedelemség részéről a Bécsben Erdély további sorsáról tárgyaló delegációt vezette. A Haller-diploma szövegében Apafi követei és az udvar egyeztek meg, lényegében azt fogalmazták meg, hogy Erdély fennmarad, mint különálló fejedelemség, rendjei szabad fejedelemválasztó jogot kapnak, Apafi pedig fejedelem maradhat. Erdély részt vehet a nemzetközi törökellenes összefogásban, majd a törökök kiűzését követően bekerül a békeszerződésekbe. Szabályozta Erdély katonai megszállását, valamint a keresztény hadaknak adandó támogatást is. Összességében ez kedvező megállapodás lett volna, ha érvényben marad, de nem így történt. A bécsi udvar később túlságosan enyhének találta az ebben megfogalmazott feltételeket, és érvénytelenítette a megállapodást, bár a Haller-diploma bizonyos részei utóbb a Diploma Leopoldinumba is bekerültek.

A Diploma Leopoldinum 1690-es első és az 1691 decemberében kiadott második változata szigorúbban rendezte a fejedelemség közjogi helyzetét. Erdélyt nem fejedelemségnek, hanem tartománynak (provinciának) nevezték az okiratban, így kapcsolták be a központi kormányzat egészébe. Nem a Magyar Királysághoz csatolták vissza, ahogy Mohács előtt volt, ily módon a Mohács előtti Magyar Királyság egésze nem állt helyre. A Partium még az 1730-as évekig Erdélynél maradt, a törvénykönyvek életben maradtak, Werbőczy Tripartituma és a szász municípiumok joga, az Approbatae és Compilatae Constitutiones, a négy bevett vallás érvényben maradt. Erdély élére egy olyan guberniumot, kormányzóságot, korabeli magyar nevén: főkormányzóságot jelöltek ki, Nagyszében székhellyel, amely Bécsnek alárendelt intézményként irányította a tartományt. Megszabták, hogy a főkormányzóságnak hány katolikus tagja kell legyen, a négy bevett vallás ellenére igyekeztek a római katolikus vallásnak, mint a dinasztia és a birodalom vallásának elsőbbséget biztosítani. Amikor aztán az erdélyi rendek a diploma első változata ellen küldöttséget menesztettek Bécsbe, kaptak ugyan egy második változatot, de abban még szigorúbbá tették az első változat pontjait. Az első diplomában például nem volt benne, a másodikba bekerült, hogy az erdélyi törvényhatóságok élére kijelölt tisztségviselőket az uralkodónak engedélyeznie kell, mi több: igyekezni kell német származásúakat kijelölni, s ha azok amiatt nem kaphatnak tisztséget, mert nem rendelkeznek magyar nemességgel, indigenátust kapjanak, és ezzel az akadály elhárul. Mindez a központi kormányzat erőteljesebb felügyeletét jelentette az erdélyi kormányzat számára.

VI. Kuruc vagy labanc?

A Rákóczi-szabadságharc története és utóhatásai

A török kiűzését lezáró karlócai béke (Karlowitz, 1699) nyomán nagyjából helyreállt a középkori Magyarország geopolitikai egysége. A török kiűzését irányító Habsburg-uralkodó és környezete az ország területét gyarmatként kezelte. A Rákóczi-szabadságharc az önálló és független államiság érdekében tört ki (1703), egyúttal önálló kulturális színterét is megteremtette a magyar történelemnek. Bár elbukott (1711), mélyreható változásokat eredményezett, amelyek hozzájárultak a békülő Habsburg-uralkodóház céljaival együtt a 18. század békés belpolitikai viszonyaihoz. Európai kihatásai között számottevő a hungarikumnak is tekinthető huszárság mint fegyvernem megjelenése a nyugati államokban, például Franciaországban. A 18. század társadalmi, kulturális fellendülést hozott Magyarországnak. A szeminárium során a Rákóczi-szabadságharcot és a 18. század fontosabb fejleményeit elevenítjük fel. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 5. és *Ludoviceum I./3.*: 6., 7.

11. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly

II. Rákóczi Ferenc fejedelem, miként általában három évszázad óta egész Európában ismertté vált, 1704 elején kiadott kiáltványában tudósította a külföldet arról, hogy Magyarország állami önrendelkezéséért fogott fegyvert az ország lakossága. A *Manifestumot Universis orbis Christiani principibus et respublicis* – A keresztény világ fejedelmeinek és republikáinak – címezte Rákóczi, vagyis Európa asztalára helyezte Magyarország ügyét. Kevésbé ismeretes, hogy a fejedelem úgy is megfogalmazta célját, hogy az önálló Magyarország megteremtésével Európa közös ügyét is szolgálja. Saját szavaival: Azon fáradozzunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és az egész kereszténységnek szolgálhassunk. Marlborough herceg, a kortárs, és több 20. századi történész, a francia Pierre Chaunu, az osztrák Erich Zöllner, és a német Aretin egybehangzóan állapította meg: a magyar szabadságharc meghatározó tényező volt a spanyol örökösödési háború katonai erőviszonyaiban, mert nyolc éven át lekötött a Habsburg Birodalom hadseregéből 20-40 ezer főnyi haderőt. Annál meglepőbb, hogy Rákóczi ennél többről, az egyetemes Európa érdekéről beszél.

Tanulmányomban azzal foglalkozom, hogy milyen összefüggés lehetett az egyetemes Európa érdeke meg a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség szabadsága a két magyar állam integritása között. Három nagy kérdéskört érintek. Ezek: az egyetemes európai érdek fogalma, Rákóczi válasza a kor kihívásaira, és törekvései, elképzelése szerint az új magyar államnak, hogyan lenne aktív, a hatalmi egyensúlyban tényezőt jelentő helye Európában.

1. Az egyetemes európai érdek fogalmát jól megvilágítja két vélemény, Európa két végvidékéről. Rákóczi 1700 nyarán a spanyol örökösödési háború küszöbén áttekinti Európa viszonyait és úgy látja: Akár a francia, akár a Habsburg nyer a jelenlegi háborúban, felborul az európai hatalmi egyensúly. Daniel Defoe (1661–1731) viszont nem csupán a politikai tendenciát vázolta, hanem összefoglalta a múlt tapasztalatait is, amikor kijelentette: a hatalmi egyensúly a béke életetője. A közös európai érdek, amint Európa nyugati és Közép-Európa keleti végvidékéről egybecsengően hangzott: az európai hatalmi egyensúly. A hatalmi egyensúly teóriája, noha már korábban megfogalmazták, a vesztfáliai békében lett a gyakorlati politika vezérelve: úgy kívánták elrendezni a nagy birodalmak és a kis országok egymáshoz való viszonyát, hogy Európa népei békében éljenek, nyugodtan kereskedjenek egymással. *Pax sit Christiana, Universalis et Perpetua*; erre a vesztfáliai normára hivatkoznak majd a spanyol örökösödési háborút lezáró békerendszert létrehozó hatalmak. Ezt idézi külpolitikai terveiben, ezt tekintette vezérelvének a fejedelem és kormányzóköre, végig a szabadságharc nyolc esztendejében és később is a bujdosás éveiben.

A vesztfáliai béke az akkor még három hatalom alá osztott Magyarország számára történelmi jelentőségű volt. Több szempontból is. Egyrészt az Erdélyi Fejedelemség is helyet kapott a vesztfáliai békében. Erdély, az akkor még török protektorátus alatt élő ország következetesen kiépítette diplomáciai és kulturális kapcsolatait a keresztény világgal, minden üldözött népet és vallást befogadott, toleráns valláspolitikát vitt, és kezelni tudta a török kérdést, tehát a vesztfáliai béke Európájában a térség stabilizáló tényezőjének számított. Másrészt 1648 azért volt döntő jelentőségű Magyarország történetében, mert a vesztfáliai béke lehetőséget adott, hogy a kereszténység egyesítse anyagi és szellemi erőit, hogy visszaszorítsák az Oszmán Birodalom határát Magyarország közepéről a Balkán küszöbére. Azonban a vesztfáliai békének volt egy különösen sérülékeny pontja: a ma Közép-Európának nevezett régió. Csehország abszolút vesztes maradt, Lengyelország állandó fenyegetettségben élt. A vesztfáliai béke korlátozta a császár hatalmát a német fejedelemségek fölött. A keleti régióban az Oszmán Birodalom határa kritikus zónát alkotott, amely Ukrajnától Horvátországig húzódott, szociális és politikai feszültségekkel és állandóan kitörő fegyveres harcokkal. Európában általában azt várták a vesztfáliai békétől, hogy a keresztény országok félreteszik ellentéteiket, és egyesítik erőiket a török ellen. Csakhogy a török háború kérdésében a magyar politikai elit és a Habsburg Birodalom döntéshozói között nem volt egyetértés. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség érdeke azt kívánta, hogy mielőbb, lehetőleg azonnal szabaduljon meg a török hatalomtól; Zrínyi Miklós (1620–1664) és köre óriási erőfeszítéssel és együttműködve a Rajnai Ligával elérte, hogy 1664-ben létrejött a nemzetközi török ellenes szövetség és megindult a sikeres háború. Ezzel szemben a Habsburg-kormányzat erős hatalmi csoportja, a kancellári tisztségbe emelkedő jogász, Johann Paul Hofer (1616–1683)

vezetésével az abszolutista államrendszer kiépítése érdekében a török hatalommal a statusquo fenntartását tekintette célszerűnek, és keresztülvitte, hogy Lipót császár a szövetségesek tudta nélkül békét kötött. Hocher és köre, többek között a tehetséges gazdasági szakember, Joachim Becher (1635–1682) az egységes Habsburg Birodalmat szélsőséges, önkényes módszerekkel kezdték kiépíteni, az államérdek, a „racion de stato” korszerű elvének jegyében. A török–Habsburg kereskedelmi szerződés a vasvári béke (1664) alapján, az Orientalische Handelscompagnie, az állandó hadsereg, a bürokrácia, az ellenőrzött diplomácia, az állam önkifejezési formái, és a reprezentáció barokk pompája összességében az erős nagyhatalmat szolgálta. Az állami jövedelem évi 4 millióról 16 millióra emelkedett, és a „milliók tánca” csak a Bécs oszmán ostromával (1683) provokált és a Szent Liga (1684) erővel meginduló háborúval következett be. Hocher és köre a visszafoglalt Magyarország jövőjét az egységes Habsburg Birodalomba tagolva tervezték. A két elveszett évtized és a Habsburg abszolutizmus következményeit Magyarországon egy kortárs író labirintus-helyzetnek nevezte. A labirintus-képzet a kor kedvelt toposza, jelzi a nagy változásokat átélő XVII. század súlyos nehézségeit. Az 1950-es – 1970-es években a krízisek évszázadának nevezték, ma az évszázadra, főleg a második felére inkább jellemző meghatározás: küzdelem a stabilitásért.

Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség politikai elitje kereste a kiutat, társadalmának minden rétege küzdött a túlélésért. Az országot 1526 óta rengeteg kár és veszteség érte, de nem ment tönkre. Élt, amint lehetett, és ahogy lehetett a két nagyhatalom, az Oszmán és a Habsburg Birodalom közé ékelt helyzet lehetőségével. Kihasználta az európai hatalmi viszonyok és a Habsburg-kormányzat vezető köreinek, a hivatalnoki és a katonai elit tagjainak politikai megosztottságából következő lehetőségeket, és befogadta a megújuló Európa értékeit. Kialakította az anyanyelvi kultúra, a vallási megújulások, a toleráns, befogadó politika, a merkantilizmus, a kora újkori iskolarendszer kiépítésének követelményeit. A főméltóságok és a magyar politikai elit a Királyi Magyarországon és az Erdélyi Fejedelemségben kompromisszumokat kötött, és szívósan élt a kereskedelem lehetőségeivel; a só, a réz, a bor, a marha kereslete nem csökkent, az árak némi időszakos stagnálással, de általában emelkedtek. Amit az ország anyagiakban és emberben áldozott a török területeket visszafoglaló háborúban, az lélekszámának, hozzávetőlegesen 4 milliós lakosságának arányait messze meghaladta. Az Erdélyi Fejedelemség titkos szerződés alapján nyújtott jelentős összeget és élelmet a katonaság ellátására, hogy Magyarország kiszabaduljon a keleti despota másfél évszázados hatalmi szférájából. Az Oszmán Birodalom európai befolyásának megszűnése azonban nemcsak Magyarországot, hanem Lengyelországot, Moldvát, Havasalföldet, Oroszországot, sőt közvetett módon Svédországot is érintette, és megváltoztatta a térség erőviszonyait. Nyilvánvaló lett, hogy a vesztfáliai béke létrehozói nem számoltak a kérdéssel, hogy mi lesz Közép-Európa keleti régiójában a török kiűzése után. Ez a körülmény azzal együtt, hogy a spanyol király végrendeletében XIV. Lajos unokájára hagyta birodalmát, új helyzetet teremtett a hatalmi egyensúly értelmezésében, és felgyorsította a hatalmi erőviszonyok átrendezéseinek folyamatát. Anglia és Hollandia a hatalmi egyensúly megteremtése érdekében döntött úgy, hogy nem Franciaország, hanem a Casa Austriaca oldalán száll be az egész Európát átfogó háborúba.

2. Magyarországnak ekkor a 17–18. század fordulóján két nagy történelmi kihívásra kellett válaszolnia. Milyen legyen az ország berendezése a török kiűzése után, és hol, hogyan találja meg helyét az ország az új Európában? Alternatív megoldások kínálkoztak. A egyik a Habsburg-berendezkedés volt. Mellőzve a közismert tényeket, két körülményt emelek ki. Az egyik: a kormányzatban a politikai vezetést kezébe ragadó csoport a Királyi Magyarországot és az Erdélyi Fejedelemséget betagolta a Habsburg Birodalomba. Megszüntették az önrendelkezés országos és helyi, világi és egyházi, polgári és katonai intézményeit. Felszámolták az önrendelkezés gazdasági és intellektuális bázisait. Az alkotmány megváltozott; a választott királyságot a Casa Austriaca örökös királyságává tették; úgy hogy a király megállapodott az ország főméltóságaival: a magyarok kezébe helyezi a visszafoglalt ország berendezését. A királyi szót azonban nem tartották meg. A háborút lezáró béketárgyalásokon a magyarok nem vehettek részt, a törvények ellenére sem. A tárgyalásokat közvetítő angol követ, Sir William Paget ragaszkodott volna az Erdélyi Fejedelemség állami önrendelkezésének rögzítéséhez a béke szövegében, amint azt Lipót császár többször is szavaltotta. Ennek ellenére a békeokmány a Fejedelemséget a fegyverjog alapján a császár birtokának nyilvánította. A karlócai békét Rákóczi Manifestumában így jellemezte: „sine nobis, de nobis concluduntur” – rólunk döntöttek, nélkülünk. A Habsburg-berendezkedés másik következménye abból adódott, hogy a központi hatalom minden jó szándékú terve ellenére sem tudta a belső nyugalmat és az ország működőképességét biztosítani. A kormányzat polgári és katonai szektorai egymásnak ellentmondó intézkedéseket hoztak, a kereskedelmi monopóliumok, a kettő, majd négy millióra emelt adók, s a katonai önkény jelentős rétegeket szorított marginalitásba, a társadalom alatti létbe. Érdemben a Habsburg-kormányzat nem tudta az adóviselésbe bevonni a kiváltságos rétegek felsőbb köreit, már csak azért sem, mert a visszafoglalt területeken a nagy birtoktesteket az indigenák és a császári hadsereg főtisztjei kapták meg elmaradt fizetésük fejében. A Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség betagolását a Birodalomba az egységes császári hadsereggel, a Királyi Magyarország haderejét felszámoló reformmal kívánták megvalósítani. Az egyvallású ország megteremtésének koncepcióját a protestáns egyházak működésének erőszakos korlátozásával, sok esetben a politikai célt vallási ügynek feltüntetve lényegretörően kezdték megvalósítani. A központi hatalom is megosztott volt, érdekeiket változatos eszközökkel egymás ellenében érvényesítették. A berendezkedésnek ezek a módszerei végsőkéig kiélezték a társadalmi és a vallási ellentéteket. 1700 körül már Erdélyben és a Királyságban egyaránt anarchikus viszonyok uralkodtak: a kamarai hivatalnokok, sőtisztek, vámosok nem lehettek biztonságban, az adószedők elől a lakosság elmenekült, s bujdosók csapatai támadták meg a császári őrségeket. Kisebbség nagyobb helyi felkelések robbantak ki. A kormányzat egyetlen megoldást ismert, a katonai erőt. Az ország működésképtelenné vált. A magyar politikai elit több tervet is készített a bajok orvoslására, kompromisszumok sorozatát próbálta végig a központi kormányzattal, hogy nyugalmat teremtsen az országban. Ezek a memoriálék és opiniók nem értek célba. Polgárháborús helyzet alakult ki. Károlyi Sándor Emlékirata jól jellemzi a viszonyokat.

A másik alternatíva súlyos, összetett feladat: Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezésének, a korabeli kifejezéssel „a magyar nemzet szabadságának” a

megteremtését kívánta, s ami ezzel összefüggött, az ország korszerű berendezésének kialakítását követelte. Rákóczi és köre, művelt, nyugati egyetemeket végzett, kereskedelmi és más vállalkozásokkal élő nemesek, főurak, a városi elit polgárai, kényszerhelyzetben cselekedtek. Az ország létébe vágó problémát kellett megoldaniuk. Elképzelésükről II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós Memorialéi tájékoztatnak. 1700 és 1703 között a francia és a lengyel királynak benyújtott terveik, vagy a lengyelországi francia követ, Du Heron, majd kiutasítása után a svédországi francia követ Bonnac márki tárgyalásain kifejtett javaslataik szerint azt kívánták elérni, hogy az európai háborút lezáró békébe foglalják be a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség önrendelkezésének ügyét. Kössenek szövetséget Magyarország új kormányzatával, és vegyék be az univerzális békerendszerbe. Legitim kormányzatot létrehozni csak a császári katonasággal megszállt ország elfoglalásával lehet. Pénzt, kiképzett katonaságot és diplomáciai támaszt azonban Rákóczi és Bercsényi sehonnán sem tudtak szerezni, és fejükre vérdíjat kitűző császári köröző levelekkel árasztották el. Egyetlen lehetőség kínálkozott, 1703 tavaszán, amikor néhány jobbágy és kismemes, egykori Thököly-katona kereste fel Rákóczit, és tájékoztatta, hogy Magyarország északi részén, a Felső-Tisza vidékén felkelés készül: „a föld népe kész, csak legyen feje.” Rákóczi tudatában volt, milyen kockázatot vállalt. Idézem néhány megfogalmazását: „a józan ész ellen cselekedtem”, és átléptem „az ésszerűség határát”, úgy „mint Caesar a Rubicont.”. A lényegét leginkább Montmejan abbénak, a varsói lazarista rendház főnökének 1708. január 2-án írt hosszú levelében úgy fejezte ki: „megvédtem szeretett hazámat lázadásuktól” (értelemszerűen a parasztfelkeléstől). Valóban, ha 1703 tavaszán nem élnék ezzel az utolsó lehetőséggel, az ország véres polgárháborúba süllyed, férfilakosságát kiviszik a nyugati harcterekre, és a spanyol örökösödési háborút lezáró európai békekötés már az egykori országot is magábanfoglalt Habsburg Birodalmat ratifikál. Tehát Magyarország betagolását a Birodalomba nemzetközi béke pecsételi meg. Ily módon a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség mint integer állam nem tényező az európai hatalmi erőegyensúlyban. Sőt a megnövelt Habsburg Birodalom egyoldalúan befolyásolja az erőviszonyokat. Munkatársaival együtt Rákóczinak különleges feladatot kellett megoldania. Népfelkelésből szerveztek országos szabadságharcot, és a társadalom legalsóbb rétegeivel indított szabadságharc segítségével hoztak létre új magyar államot. Tudták, hogy Magyarország állami berendezkedése nem folytatható ott, ahol a középkori ország élete a mohácsi katasztrófa következtében megszakadt (1526). Rákóczi államférfiúi habitusára jellemző, hogy különlegesen egyesültek benne a magyar hagyományok és az európai korszerű követelmények. Munkatársai a kor államelméleti irodalmából, Bodin, Machiavelli, Justus Lipsius, Grotius, Puffendorf műveiből és gyakorlati tapasztalatokból szűrték le a kormányzás tudományát. A magyar politikai kultúrában pedig erős hagyományai voltak, hogy a másfél évszázadon át külön hatalmak alatt élő országrészek egyesítése belső reformokat kíván. Rákóczinak meg kellett teremtenie a katonai fegyelmet, megnyernie a vármegyei nemességet, kialakítania a jogbiztonságot. Fegyverekre, szervezett hadellátásra és mindenekelőtt működőképes gazdaságra volt szükség. Létre kellett hoznia Rákóczinak körével együtt a megbízható és szakszerű civil adminisztrációt, vissza kellett adnia az egység sérelme nélkül az elkobzott birtokokat, meg kellett indítania a kereskedelmet, a pénzverést, fel kellett építenie a diplomáciát, a nemzetközi

tájékoztatót. Mindezt az egész Európát fegyverbe kényszerítő háború közben, amikor az egész térség már évek óta pénzügyi válságát éli. Csak néhány fontosabb mozzanatot említhetnek. Kialakították a központi kormányzati testületeket: a Consilium Aulicumot, később a Senatust és a Consilium Oeconomicumot. Az Udvari Tanács (Consilium Aulicum) kormányzó testület, tagjai, Ráday Pál, (1677–1733) Bulyovszky Dániel (?–1714), Kajali Pál (1659–1710), Radvánszky János, (1666–1738) Jánoky Zsigmond (?–1709), Szirmay András (1656–1723), a fejedelem mellett tanácsadói és végrehajtó feladatokat láttak el. Elkezdték az állandó hadsereg megszervezését oly módon, hogy a fegyvert fogó jobbágyok családjukkal és utódjaikkal együtt szabadságot nyernek a föl-desúri függésből. Létrehozták a panaszfelvételi irodát, sebesült katona, szegény jobbágy, elesett vitéz özvegye, nincstelen, koldus, és kárvallott kereskedőegyaránt közvetlenül fordulhatott a fejedelemhez, s kérésére többnyire egy hónapon belül választ is kapott. Új formulában fogalmazták meg állami testületüket. A szabadságért összefogott négy rend, a világi és az egyházi főrend, a vármegyék és a városi polgárok konföderációjába a szécsényi országgyűlésen (1705) befoglaltak két, eddig kiváltsággal nem rendelkező testületet, a mezővárosok és a hadsereg képviselőit. Törvényt hoztak a lelkiismereti szabadságról. Rendezték a templomokért, birtoklásuk körül folyó csaknem egy évszázados vitát a különböző vallásfelekezetek között. Úgy döntöttek, hogy a templom a többségben lévő vallásúakat illeti meg, de úgy, hogy a többség köteles volt a kisebbség számára újat építeni. Mivel a templomok voltak a centrumai az anyanyelvi műveltségnek, s olyan országban, ahol több etnikum élt együtt, joggal nevezte ezt a törvényt az első kisebbségvédelmi törvénynek Benda Kálmán (1913–1994). Az évtizedek óta elhúzódó és minden egyház hívének rengeteg szenvedést okozó valláskérdés megoldásának messzemenő nemzetközi hatása volt. 1705 tavaszán meghalt Lipót császár, és amint fia, I. József elfoglalta a trónt, azonnal félreállította atyja előregedett tanácsosait. Kijelentette, a magyarok méltán fogtak fegyvert szabadságukért, és elfogadta, hogy államhatalmi szinten angol és holland közvetítéssel kezdjenek megegyezési tárgyalásokat. Rákóczi, akit az erdélyi rendek gyulafehérvári országgyűlése fejedelemmé választott, ragaszkodott hozzá, hogy nemzetközi garanciákkal állítsák vissza a Királyság alkotmányát és az Erdélyi Fejedelemség önállóságát. Ez viszont sértette a Casa Austriaca érdekeit. Gróf Wratislaw, Wenzel (1669–1712) kancellár a Barcelonában harcoló Károly főhercegnek, József öccsének helyzetüket így jellemezte: „belekerültünk egy szörnyű Labirintusba.” Mi volt az Ariadne-fonal? Volt egyáltalán kiút ebből a kettős labirintusból? Ezzel előadásom befejező gondolatsorához értem. Vissza kell idéznem az tanulmányom bevezetőjében említett fejedelmi programot, azt, hogy a nemzet szabadságának kivívásával Európa közös ügyét is kívánja szolgálni. Röviden arról vázolok néhány gondolatot, hogy milyen alternatívát fogalmaztak meg Magyarország helyéről a hatalmi egyensúlyra törekvő újkori Európában.

3. Nem Rákóczi az egyetlen, aki egységben látta az átalakuló Európát. Kijelentése, hogy „az ország szabadsága csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd is egyetért”, akár a korabeli államelméletek toposzának is tekinthető. Rákóczi tervei és törekvései, hogy konföderációt hozzon létre Közép-Európa államaival, már azokkal a problémákkal voltak kapcsolatban, amelyeket a modern Európának kellett megoldania. Ez magában foglalta, hogy Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség, Horvátország, Morvaország,

Szilézia, Lengyelország és Svédország konföderációja segítette volna ezeket az országokat a nagyhatalmak térhódításával szemben, és kereskedelmi megállapodással kötötte volna össze őket. A konkrét tervek természetesen módosultak a gyorsan változó katonai erőviszonyok szerint, de a lényeg ugyanaz maradt; Rákóczi soha nem hagyott fel azzal, hogy hangsúlyozza: ezeknek a kis országoknak az együttműködése stabilizálja belső viszonyait, és része lehet az európai hatalmi egyensúly megerősítésében. 1702-ben azzal érvelt Magyarország, Lengyelország és az Erdélyi Fejedelemség konföderációja érdekében, hogy ez „biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt”. A közép-európai országok konföderációjának tervét többször megismételte, alaposabban kidolgozta. Ez a konföderáció magában foglalt egy fontos elemet: a kisebb országok kölcsönösen vállaljanak garanciát egymásért, és együtt foglalják be őket az európai univerzális békébe, s ily módon hozzájárulhatnak a hatalmi egyensúly fenntartásához. Angliát érdekelte a terv. Rákóczi a közép-európai stabilitás kérdésére kereste a megoldást. A tengeri hatalmak 1704-től egyre nagyobb intenzitással dolgoztak, hogy rendezzék a magyarországi viszonyokat. Anglia és Hollandia hittestvéreinek tekintette a Királyság és a Fejedelemség protestáns társadalmát. A Habsburg-kormányzatnak angol és holland bankházak adtak kölcsönöket, s fedezetül a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség réz- és higanybányáinak hozadékát kötötték le. A pamfletírók pedig vitriolba mártották tollukat, hogy Churchill, John, Duke of Marlborough (1650–1722) katonái a Habsburg Birodalomért hullatják vérüket. Mindemellett a gazdag forrásanyag alapján jól kimutatható, hogy a növekvő rokonszenv a szabadságáért küzdő Magyarország iránt azzal a felismeréssel volt összefüggésben, hogy az ország szabadsága tényező lehet, hosszú távon, az európai hatalmi egyensúly kialakításában. George Stepney (1663–1707) bécsi angol követ és a béketárgyalások mediátora személyes iratai tanúsága szerint valóságos tudományos elmélyüléssel készült fel, hogy reálisan ismerje a magyarországi és az erdélyi viszonyokat és hatékonyan vett részt az 1704 óta rövidebb hosszabb megszakításokkal, s mindvégig zajló fegyverszünetet, megbékélést előkészítő tárgyalásokban, majd 1706 nyarán a nagy reményekkel megindult béketárgyalások meghatározó személyisége volt. 1706 júliusában Stepney, amikor véleménye szerint a Hofburg merevsége miatt a tárgyalások megszakadtak, a következő jelentést küldte Nagyszombatból Robert Harley (1661–1724) miniszternek Londonba: a Habsburg-kormányzat nem hajlandó semmi engedményt tenni az Erdélyi Fejedelemség függetlensége visszaállítása érdekében „ez pedig annyit jelent, hogy fejszét fognak a fa gyökerére. S aki oly szerencsés, hogy szabad kormányzat alatt élhet, nem nézheti másként mint mély aggodalommal, ha egy szegény népet (amelynek öthatoda a reformált egyházak híve) egy csapásra megfosztanak szabadságától s szolgaságra és jövendőbeli üldöztetésekre kárhoztatnak, noha erélyes és velük egy hitet valló mediáció járt közben érdekükben.” Szekefű Gyula (1883–1955) jó szemére vall, hogy felismerte: az Erdélyi Fejedelemség Rákóczi politikájának egyik központi kérdését alkotta. Tévedett azonban, hogy nyitját nem az államférfi átfogó koncepciójában kereste, hanem úgy vélte, lelki igény, vallásos meggyőződés, irracionális vágyak miatt vonzódott a Fejedelemséghez. Bizonyos viszont, hogy Rákóczi erdélyi politikáját teljes realitásában csak a közép-európai országok összefogásáról alkotott koncepciója alapján érthetjük meg. Természetes, hogy ragaszkodott elődei örökségéhez, nagy hatással volt rá az 1704. június 8-i

gyulafehérvári fejedelmválasztó országgyűlés, s megrendítette, hogy az erdélyi főurak és közemberek, a reformátusok és a jezsuiták egyaránt várták bemenetelét. Soha nem felejtette, hogy a marosvásárhelyi országgyűlés a haza atyja, a „Pater Patriae” névvel tisztelte meg. Nagyon is tisztában volt azonban az Erdélyi Fejedelemség geopolitikai helyzetével, történelmi jelentőségével és a jövő szempontjából kulcsfontosságú lehetőségeivel. A nehéz tárgyalások során többször is leszögezte, az Erdélyi Fejedelemség önálló államiságának elismerését kívánja, ő maga akár le is mond a fejedelmi címről. Közép-európai politikáját az európai hatalmi egyensúly követelményeivel és az Erdélyi Fejedelemséggel is összefüggésben fogalmazta meg. Már 1704 elején, amikor Ráday Pál secretariust és Okolicsányi Mihályt (1659-?), az evangélikusok megbízottját követségbe küldte a svéd, a lengyel és a porosz udvarokba, a kizárólagos francia orientációtól eltérő, önálló külpolitikai akcióba kezdett. S bár minden jó politika többféle megoldással próbálkozik, következetes ragaszkodása a szabadságharc folyamán mindvégig az itt felvázolt konföderációs tervhez, jelzi, hogy többről lehetett szó, mint általános diplomáciai rutinfogásról. Tisztában volt az erőviszonyokkal, és tudta, hogy az Erdélyi Fejedelemség önmagában gyenge és sérülékeny. Szórt adataink szerint éppen ezért Rákóczi már a szabadságharc megindulása előtt számolt a közép-európai országok összefogásának tervével. A magyar államférfiak is tudatában voltak, hogy a spanyol örökösödési háború kétesélyes: a Habsburg és a francia győzelemmel egyaránt számolni kell. Amíg tehát az 1702. évi memorandumok szerint Rákóczi és Bercsényi a lengyel-magyar perszonáluniót francia segítséggel tervezték létrehozni, 1704-ben Rákóczi a lengyel földre behatoló svédek fölényhez alkalmazkodik, majd 1707-ben a térségben kialakuló orosz hatalmi befolyással számot vetve fogalmazza meg ugyanazt. Az 1704 elején készült fejedelmi követutasítás a Habsburg Birodalomtól és Franciaországtól egyaránt független, kifejezetten közép-európai hatalmi tömörülés elképzelését vázolta fel. Számításba vette a lengyelországi realitásokat, XII. Károly (1682–1718) svéd király elsöprő katonai erőfölényét. A svéd királynak szóló előterjesztésben Rádaynak közölnie kell, hogy Svédország vegye fel Magyarországot a svéd – porosz szövetségbe és segítse a magyar-lengyel szövetség létrehozását. Feltételei pedig a következők: nem kér sem katonai, sem pénzbeli támogatást, csupán azt, hogy a megkötendő európai békében Svédország is garantálja Magyarország önállóságát, és hathatósan működjen közre a magyar – lengyel védelmi szövetség létrehozásában. S ami nagyon lényeges, mindezt közölje az angol és holland kormánnyal. A porosz királynak előterjesztendő követi instrukció óvatosabb, hiszen Poroszország a spanyol örökösödési háborúban Lipót császár szövetségese. A követnek itt azt kell első lépésként elérnie, hogy a poroszok ne támogassák a császárt. Kiemelve a protestánsok érdekeit viszont ugyancsak azt kell a követnek hangsúlyoznia, hogy az önállóságát visszanyert Magyarország éppen úgy, mint régen, tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Kéri tehát, hogy a kedvező alkalmat kihasználva kösse meg a szövetséget. Ha Ausztriával békét kötnek, garantálja Poroszország, hogy a császár megtartja a megállapodását a törvényes új magyar kormánnyal. A protestánsok nevében Okolicsányi Mihály külön előterjesztést adott be. Ismertette a protestánsok veszteségeit Lipót császár országlása idején, majd hangsúlyozta, hogy a szabadságharccal megváltozott a helyzetük. Végül egyházi köntösben megismétli a porosz királynak is előadott központi

gondolatot: vegye fel, vagy vétesse fel a protestáns fejedelmek ligájába a magyar református és evangélikus rendeket, és vállaljon garanciát a békéért. A lengyel tárgyalások iratai hiányosak. Ráday útja elején felkereste Elizabeta Sieniawska hercegnőt (1667–1729), a lengyelországi francia párt exponensét és Montmejan abbét, a francia lazarista misszió főnökét. A volhiniai, ruszsziai, krakkói és belzi lengyel palatinátus rendjeihez Platthy Sándor (1677–1717) tanácsost, a *Consilium Aulicum* tagját küldte Rákóczi, azzal a feladattal, hogy a hadak fegyelmetlensége miatt a határ menti sérelmeket orvosolja és stabilizálja a viszonyokat. Ugyanakkor közvetítenie kellett Rákóczinak február 6-án, tehát a Ráday elindulásával egy időben kelt igazságszolgáltatást ígérő levelét, s azt, hogy fel kívánja idézni a két nemzet közös királyok alatti békés életét. Ez utóbbi kijelentés értelmezhető úgy, hogy Báthory István királyságára vonatkozik. Véleményem szerint azonban nem valószínű. Már tisztázták, hogy a követség független attól a meghívástól a lengyel trónra, amelyet Rákóczi Emlékiratában tévesen 1703-ra tett. A szabadságharc országos feladatai miatt és azért sem vehette komolyan Rákóczi a meghívását a lengyel trónra, mert sok volt a jelölt, s tudnia kellett XII. Károly szándékáról is. A lengyelországi viszonyokat Rákóczi és Bercsényi több forrásból is jól ismerte, és a hírek, tájékoztatások hitelességét is ellenőrizhette. Az ország váltólázás állapotát „az anarchia évtizedei”-ként is jellemzik a történetírók.

1702-ben Rákóczi és Bercsényi személyesen élték át a hirtelen változások egyikét, amikor II. Ágost (1670–1733) a svéd előrenyomulás miatt és a hatékony Habsburg-diplomácia eredményeképpen Lipót császárral kötött szövetséget (1702. január 16. – március 11.). Tudták, hogy a varsói konföderáció svéd elvárásnak is engedve 1704. február 14-én megfosztotta II. Ágostot királyi méltóságától, s az interregnumot 1704. április 19-én kihirdette, de már jóval előbb több királyjelölt neve is forgott a különböző hatalmi csoportok terveiben: Sobieski Jakab, majd Sobieski Alexander, továbbá a Conti herceg, a francia király jelöltje, Sieniawski, Ádám nagyhetmán (1666–1726), aki a franciabarát lengyel párt támogatását élvezte. Rákóczi nyilván azért utalt arra az időre, amikor a két országot közös uralkodó kormányozta, mert a lengyeleknek a régi békés életet kívánta. Több mint elgondolkoztató, hogy a nagyon részletes svéd és porosz követi utasításban fel sem merül Rákóczi esetleges személyes aspirációja a lengyel trónra. Miről tárgyalt Ráday Sieniawskával? Erre vonatkozóan egyelőre közvetlen forrással nem rendelkezünk. Csupán annyiban következtethetünk az esetleges megbeszélésre, hogy Ráday közölhette Sieniawska hercegnővel Rákóczi elgondolását, esetleg Rákóczi maga is írhatott a négyes szövetség tervéről. Ha pedig Sieniawska valóban javasolta volna, hogy „adják a lengyel koronát Rákóczinak,” elképzelhető, hogy Rákóczi erre felelt. Az ismert dokumentumok alapján pedig nagy biztonsággal állítható, hogy Sieniawska kevéssé megalapozott és esélytelen ötletét Rákóczi aligha vehette komolyan. Mivel pedig tudták, hogy a térségben katonai fölényrel rendelkező svéd király kezében volt a szövetség ügye, a királyválasztást sem képzelhették el befolyása nélkül. A négyes szövetség terve az európai hatalmi egyensúly gondolatrendszerében annyit jelentett, hogy ez a szövetség megteremti a térség stabilizációját, s ily módon tényező lehet az európai hatalmi egyensúly kialakításában. Védelmi erő lehet a térségben a nagyhatalmak törekvéseivel szemben, miként Magyarország a múltban a török és a Habsburg-hatalom

között is ezt, lehetőségei szerint, megteremtette. Ez a tervezet, tudomásunk szerint, a Habsburg-diplomácia gyors és hatékony megelőző beavatkozása miatt nem kapott pozitív visszajelzést, de egyértelmű elutasításban sem részesült. Rákóczi merőben új tájékozódása jeleire George Stepney azonnal felfigyelt. Jelentéséből tudjuk, hogy a bécsi svéd követ április 10-én volt audiencián a császárnál, és felajánlotta a király mediációját, közvetítését. Lipót kitérő válasza, hogy gróf Kinsky kancellárral tárgyalja meg az ügyet, a kormányzati mechanizmus rendjéből következett. Bár tartózkodását, hogy protestáns uralkodó közvetítését fogadja el, eleve sejteni lehetett. Varsóban június 2-án Ráday Pál, mint Rákóczi követe is jelen volt a választáson, amikor a svéd király jelöltjét Leszczyński Szaniszlót (1677–1766) a lengyel rendek egy része uralkodójának kiáltotta ki. A diplomáciai szokásokhoz képest is külön jelentősége van annak, hogy Rákóczi gratulált az újonnan megválasztott királynak, és biztosította együttműködési szándékáról. 1705 tavaszán a lengyel és a svéd udvarba küldött követségnek adott instrukciója még alaposabban megvilágítja Rákóczi szándékát az európai hatalmi egyensúly rendszerébe illeszkedő közép-európai konföderáció megteremtéséről. Ráday az erdélyi fejedelemmé választott Rákóczi utasításaival azután indult el május végén az időközben Boroszló közeléig jutott és Rawiczon telett XII. Károly udvarába, miután megérkezett a hír, hogy az „észak oroszánjának” is nevezett svéd uralkodó Leszczyński Szaniszló királlyal együtt indul Krakkóba, az összehívandó országgyűlésre. Rákóczi a svéd királyhoz küldött Ráday Pál számára 1705. április 30-án Egerben keltezett követi utasításában a közép-európai konföderáció tervét vázolta fel. Magyarország elszakad az Ausztriai háztól és a létrehozandó államszövetséget az európai béke hagyná jóvá. Rádaynak ki kell fejtenie, hogy a lengyel-svéd-magyar szövetséggel megerősített két ország, Magyarország és Lengyelország együttesen olyan erőt képvisel, amely képes ellenállni a Habsburg Birodalom hódító törekvéseinek. Tájékoztassa a svéd uralkodót, hogy a selmeci béketárgyalások alkalmával előadta tervét a tengeri hatalmak tárgyalásokat közvetítő követeinek, eszerint az európai hatalmi erőegyensúly kialakításában a közös érdekek és a protestánsok igényeinek jobban megfelelne, ha Magyarország szövetségre lépne a svéd és a lengyel királlyal. Anglia és Hollandia követei nem zárkóztak el a terv elől. Rákóczi hangsúlyozza, hogy a három szövetséget kötő ország ereje jobban biztosíthatná az európai hatalmi egyensúlyt, mint a Habsburg Birodalom. A követi utasításokra jellemzően alternatív terveket tartalmazó szöveg 4. pontja ismételten visszatér az európai erőviszonyok stabilizálásában a hármasszövetség jelentőségére. Kérje Ráday Ófelségét, hogy „javasolja Anglia legfenségesebb királynőjének és a hatalmas Holland köztársaságnak, hogy a három állam tervezett unióját, ennek segítségével egész Európának a keresztény fejedelmek közötti örök békének jövődöbéli állandósá gát és a modern háború megszüntetését közvetítő alapját [...] megteremtsék és a jelenlegi háborút e kikövezett úton helyesen vezessék el a legmegfelelőbb, igazságos békéhez.”

A szöveg értelme nyilvánvaló: a három ország szövetsége fontos feltétele az európai hatalmi egyensúlynak, e térség nyugalma nélkül Európa békéje nem lehet teljes és teherbíró. Hasonló szellemben utasítja a fejedelem Rádayt a lengyel királynak előadandó javaslatról. Ebben természetesen nagy hangsúllyal emeli ki a két ország közös múltját, de számol a korszerű követelményekkel. A most létrehozandó szövetségben a két ország között a szabad kereskedelmet kívánja biztosítani, a

nemesek mindkét országban hasonló jogokat élvezzenek, és ne fizessenek határvámokat. Az európai hatalmi egyensúlyt nem fenyegeti, sőt erősíti Magyarország önállósága, miként azt a svéd királynak is kifejtette. A császár szövetségesei – vagyis Anglia és Hollandia – nem fogják ellenezni a hármasszövetséget, mivel ezek nem a császár, hanem a maguk előnyét tartják szem előtt. Ha pedig ez a háború az általános európai békével lezárul, a svéd-lengyel-magyar csapatok együttes erővel Oroszország ellen fordulhatnak. Rendkívül jellemző Rákóczi törekvéseire követi utasításának záró része. Javasolja, hogy ezt a hármasszövetség tervét ne csak a krakkói országgyűlésen terjesszék elő, hanem közöljék a tengeri hatalmokon kívül a francia királlyal is. Ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy Lengyelország ne szakadjon pártokra. Mivel Szaniszló királlyal szemben elég erős ellenzék áll, nem szeretné, ha Michał Radziejowski (1641–1705) bíboros felelevenítené az ő jelöltségének tervét, így Ráday viszi magával Rákóczi 1705. május 8-án Egerben keltezett, a primásnak írt levelét. A következő években sem változott az alapvető szándék, hogy a közép-európai országokkal szövetséget hozzon létre a Magyar és az Erdélyi Konföderáció. Alkalmazkodva a hatalmi erőviszonyok viharos változásához Rákóczi úgy módosította szándékait, hogy érvényesíteni tudja eredeti elképzeléseit. Elsődleges indítéka, az ország önállóságának biztosítása szervesen összefüggött a közép-európai országok szövetségével, mivel ez nyújthat védelmet a nagyhatalmakkal szemben. Szervesen illeszkedik az európai hatalmi egyensúly követelményébe, s nemcsak egyetlen lehetőség, hanem biztosíték is, hogy ezek az országok ne legyenek kiszolgáltatva a nagy birodalmak hódításainak. Az eddigiek alapján indokolt kérdés, hogy ha Rákóczi ilyen következetesen vázolta a közép-európai országok szövetségében az összefogás követelményét a nagyhatalmak terjeszkedésével szemben, miért kötött 1707 őszén szövetséget Péter cárral. Különösen, ha nem felejtjük el, hogy korábban Oroszországgal szemben vélte védelmi szövetségnek a lengyel-svéd-magyar szövetséget. Azon kívül, ami minden reális politikára jellemző, és Rákóczi politikájában is megfigyelhető, hogy követte a gyorsan változó katonai erőviszonyokat, alkalmazkodott a lehetőségekhez, és az eredeti tervét ennek alapján próbálta érvényesíteni. Ez kiderül a meglehetősen hosszúra nyúlt és részleteiben alaposan ismert, de ebből a szempontból még nem vizsgált orosz tárgyalásokból. Ezekben is megtalálható Rákóczinak Közép-Európa biztonságára vonatkozó szándéka. Már csak azért is érdemes ezt felidézni, mert az utóbbi időben többször találkozhattunk Rákóczi orosz szövetségének azzal a leegyszerűsített sematikus értelmezésével, amelyet az elmúlt negyven évben nem az igényes történészek, hanem a vulgáris aktualizálók írtak meg, s az akkor pozitív előjeleket most negatív előjellel váltják fel, de a séma marad. Ismeretes, hogy a cár 1707. április 27-én, amint I. József császárt értesítette, Savoyai Jenő hercegnek ajánlotta fel a koronát. Nyilván számolva a visszautasítással, ugyanakkor készítette el utasítását David Corbea a lengyel korona és az orosz szövetség ajánlatával. A cárnak arra van szüksége, hogy érdekei szerint rendezze a lengyel trónkérdést. Instrukciója diplomáciai mestermű, sok tényezővel számol, és jól kellett ismernie Rákóczi korábbi szándékait. Felajánlott szövetségének feltétele az, hogy Rákóczi fogadja el a lengyel koronát. Ismertetve ennek előnyeit és a visszautasításból származó hátrányokat, többek között a követnek elő kell adnia: „A cár bízik Isten kegyelmében, hogy igazságos fegyverével és jó hadseregével (melyről kimutatást küld Rákóczinak) a háborút rövid idő alatt a

fejedelem javára befejezi [...] Azután szomszédi barátságban és szövetségben a kereszténység javára sok dolgot hajthatnak végre." Pénzt is felajánl, s szinte üres lapot nyújt Rákóczinak: „a fejedelem meghatalmazott minisztere egyéb hasznos dolgokat is elintézhetne ...” Közli, hogy kész békét kötni bizonyos feltételek mellett a svédekkel, és nemcsak kibékíti a magyarokkal a rácot, hanem melléjük is állítja őket a császár oldaláról. A cár május 23-a előtt gyors választ, titkos írásos értesítést vár külön futárral. 1953. június 7-én Budapesten erről a kérdéstről tartott előadást J. V. Tarle, a francia műveltségű orosz történész, a szovjet Akadémia tagja, a nemzetközi történészkongresszuson a Rákóczi szabadságharc kezdete kétszázötvenedik évfordulója megemlékezésére szentelt ülészakon. Kijelentette: Rákóczi, akire „általában jellemzőek a magyar nép jó tulajdonságai”, akiben „mintegy vízcseppben a nap sugarai, úgy tükröződnek a magyar nép összes kiváló tulajdonságai”, amikor a cár meghívta a lengyel trónra, ajánlatára „egy ellentervet nyújtott be.” Rákóczi „ellenterve” a cárral szemben? Ilyesmiről addig nem lehetett szó a diktatúra viszonyai között. Feszült volt a légkör, és forró a korai nyár, a diktátor három hónapja halott, és suttogták, hogy Nagy Imre jön. Tarle elkezdte ismertetni Rákóczi ellentervét, hogy tulajdonképpen a cár fiát, az ifjú Alexej Petrovicsot ajánlotta a lengyel trónra. S hirtelen abba is hagyta. A fejedelem „ellenterve” ugyanis ennél sokkal több volt és lényegében egészen más. Rákóczi a cár ajánlatában felismerte a lehetőséget, hogy kikötéseket szabhat. Nedeczky Sándornak, a lublini országgyűlésre a cárhoz küldött követének a következő utasítást adta. Kelt a szerencsi táborban 1707. május 24-én. A cár meghívását „annál nagyobb megilletődéssel fogadta, mentül kevésbé vágyott a lengyel trónra. Hiszen hazája szabadságáért fogott fegyvert, legfőbb kötelességét hazája gondviselésének tartja. De fájó szívvel nézte Lengyelország felháborodott arcát is, mely annyi különféle álarc torzalakját viselte...” Eddig szótlánul kellett látnia a szomszéd rokon nép küzdelmeit, mert lekötötték saját hazájának gondjai. Most azonban nem hallgathat tovább. Ellenterve tehát így szólt: Inkább Lengyelország békéjét keresse Oroszország hatalmas cárja. Szaniszló királyt elismerte a császár, elismerték a franciák, a hollandok, az angolok és a poroszok királynak. Rákóczi úgy látja, hogy ha ő elfogadná a trónt, az újabb európai háborúra vezetne. József császár és a svéd király ürügyet látnak benne, hogy „Lengyelországot felosszák, Magyarországot leigázzák.” Szavai ugyanúgy Cassandra jóslatnak bizonyultak, mint George Stepney véleménye az állami önállóságát veszített Erdélyi Fejedelemségről. Miután a francia király elismerte Szaniszló koronáját, – írta Rákóczi, ismerve a cár igényét a francia szövetségre – aligha akarhat újabb királyválasztást. „Adja vissza a cár Lengyelország szabadságát, erősítse meg annak trónját, segítsen a sanyargatott nemzeten, adjon a népnek biztonságot, magának dicsőséget, a kereszténységnek örökké tartó halhatatlan koronát [...] A cárt inkább Lengyelország szabadságának szeretete, mint Szaniszló király iránti gyűlölete vezesse. [...] A cár legnagyobb dicsősége az lenne, ha visszaadná a nyomorgatott Lengyelország szabadságát, s trónjára a lengyelek akaratával oly uralkodót emelne, ki szoros szövetségben élne vele...” A két ország királya és az Erdélyi Fejedelemség, ha szövetséget köt, az biztonságot nyújthat a török ellen. A rácot pedig bírja rá, hogy letegyék a fegyvert, és a magyarok mellé álljanak. Végül azt javasolja, halassza el a cár a lengyel királyválasztást. Rákóczi a cár második, 1707. június 8-án eléje került ajánlatára is fenntartásait fejtette ki. Mivel Lengyelország szabad állam, a cár

semmiképpen nem akarhatja megcsonkítani szabadságát, és korlátozni a királyválasztást. Őt Lengyelország primásának és nagytanácsának kell meghívnia, addig érvénytelen a cár meghívása, amíg a lengyelek maguk meg nem hívják. Márki Sándor máig kétségbe nem vont, de meg sem erősített véleménye az, hogy Rákóczi az ónodi országgyűlést a francia-magyar-lengyel-orosz (esetleg porosz) szövetség reményében nyitotta meg. A magyar országgyűlés és a lengyel országgyűlés csaknem egy időben mondta ki az interregnumot: Ónodon 1707. június 13-án, Lublinban július 11-én. A magyarországi interregnum kinyilvánításának hátterében a nagypolitikai érdeket már feltárták a történetírók. Franciaország nem utolsósorban azért sürgette, mert Károly főherceg (1685-1740) elnyerte a spanyol koronát. De amint láttuk, a terv belső indítékából már 1705 elején felmerült. További magyarázattal szolgál, hogy a lengyel királyság és a Lengyelországgal kötendő szerződés meglehetősen bizonytalan volt még. Az interregnum kimondása abból állt, hogy hangsúlyozták, József örökös királyságát nem ismerik el, és a királyválasztást későbbre halasztják. Az orosz tárgyalások irategyütteséből egyértelműen kiderül, hogy Rákóczi „ellentervében” olyan feltételeket szabott, amelyek Lengyelország integritását biztosítják, s emellett Magyarország-Lengyelország szövetségét más országokkal és a rácokkal is megerősítik. Különösen fontos ebben az összefüggésben Rákóczi 1707. augusztus 6-án Munkácson keltezett instrukciója Nedeczky Sándor és Klobusiczky Ferenc teljhatalmú megbízottaknak. Az instrukciót nagyszabású áttekintés vezeti be az európai politikáról. A gyógyítás könnyebb, ha a betegség okait, a test szervezetét ismerjük. Vázolja tehát a követ Rákóczi nézeteit – mint az instrukció előírja – a magyar nemzet helyzetéről és az európai háborúkról. Magyarországot a Habsburg-kormányzat politikusai mindenáron ki akarják rekeszteni az általános békéből, és ez történik majd Lengyelországgal is. Lengyelország helyzete nyomorúságos, maguk a lengyelek is látják rohamos hanyatlásukat. A svéd király fegyverrel akar törvényt írni Európának, kizárólagos teljhatalomra tör. Rákóczi fő célja hazája főlzabadtása. Az ország érdekét kell szemmel tartania. Nagy szerencse, ha az ország a szabadság ügyében hasonló helyzetben lévő szomszéd országgal szövetkezhetik. „A nemzet boldogsága a békében és a jó szerződések megkötésében rejlik.”

A rendkívül terjedelmes utasítás lényege az, hogy Rákóczi végül is különösen szigorú feltételek mellett fogadja el a lengyel koronát. Többszörös biztosítékra van szüksége Svédország és a Habsburg-kormányzat támadása ellen, de arra is, hogy a cár ne sajtátsa ki Lengyelország kormányzását. Rákóczi nem akar bábkirály lenni, s szuverén hatalmat kíván szerződésében biztosítani. Sőt mint lengyel király kíván külön pénzbeli és katonai támogatást a cártól. (20 ezer katona, 40 ezer tallér) A cár királyi méltóságnak kijáró tisztelettel bánjék vele, távollétében az egész orosz hadsereget az ő parancsnoksága alá rendelje. Béküljön meg a svédekkel. A bajor választót hívják meg a magyar trónra. Ez előbbre viszi a cseh és a sziléziai kapcsolatok ügyét is. Sarkalatos feltétele a szövetségnek, hogy a cár ígéretéhez híven térítse Rákóczi hűségére a rácokat. Az általános békébe foglalják be Magyarországot, Lengyelországot és Oroszországot is. Rákóczi bekérte a lengyel királyságról a Szenátus és az Erdélyi Tanács véleményét. Az Erdélyi Tanács Opiniójából idézünk. Először a korra jellemző szókinccsel és kifejezési formákkal méltányolták a meghívás jelentőségét: „Szüvünk nem kevésbé örvendez rajta, hogy Isten az Felsőged Méltóságos személyét

nemcsak az maga tulajdon Nemzete és vére előtt tütte dicsőséges emlékezetre méltóvá, hanem még az idegen Nemzet előtt is böcsössé és kellemetessé, hogy ne csak jó emlékezetekkel tündökljék köztök és szép híre és tündöklő emlékezete Felségednek, hanem még Isten arra bírta elméjeket is, hogy az Felséged Királysága alatt remélhessenek maguknak megmaradást és boldogulást. Kit az mindeneket bölcsen igazgató nagy Úr Isten maga felséged Méltóságának örök emlékezetire, édes nemzetünknek állandó vigasztalására örvendetességgel koronázza.” A továbbiakban azonban nagyon is reálisan számolnak a körülményekkel. Ha a lengyel Respublika megválasztja, – írják Rákóczinak – ne vonja meg a királyságtól magát, és kövesse Báthori István „dicső példáját”. Ha nem választják meg, akkor viszont azt javallják, hogy Péter cárral és a lengyel Respublikával „örökös és állandó colligatiót” mind két hazával hozzon létre. Vagyis az Erdélyi Tanács Lengyelországgal tartós szövetséget javasolt. Ez a vélemény csupán annyit jelez, hogy Rákóczi tervei Közép-Európáról nem voltak egészen elszigetelt elképzelések Erdélyben sem. Tehát az orosz szövetség feltétele Lengyelország szabadságának biztosítása, amit Rákóczi mint lengyel király kötne ki, ugyanakkor a lengyel-magyar szövetség lehetőséget ad a kapcsolatok nyugati bővítésére Csehországgal és Sziléziával, a bajor választóval. Továbbá a rácokat megbékíti a cár és Rákóczi pártjára vonja. A rác kérdést Benda Kálmán részletesen és mintaszerűen kidolgozta. Én itt csupán néhány szempontot hangsúlyozok. Az egyik, hogy a rácokat már a szervezkedésnél befoglalták a tervezett összefogásba. A másik: 1704 elején, a lengyel-svéd-porosz konföderációval egy időben Rákóczi kísérletet tett megnyerésükre. Végül a lengyel-magyar-erdélyi konföderációhoz kapcsolódva Rákóczi a rácoknak a régi magyar királyok alatt elnyert területi különállást biztosít a Dráva és a Száva között, teljes autonómiát élveznek, követekkel részt vesznek a magyar országyűlésen, mintegy társországi ranggal, vallásukat szabadon gyakorolhatják, hajdúvárosi kiváltsággal élhetnek. Miért maradt kívánság, megoldandó kérdés, szép álom Rákóczi közép-európai konföderációs terve?

Az okok sokfélék. Seregszemlét itt nem végezhetünk. A terv bonyolult volt, sokféle érdeket kellett egyeztetni, és az idő rövidnek bizonyult. Az erőviszonyok soha nem voltak Rákóczi államára nézve kedvezőek: Európa legjobb hadseregével állt harcban, a Habsburg Birodalom óriási diplomáciai súlyt képviselt, hatékony nemzetközi kapcsolatokkal és kémhálózattal rendelkezett. A viszonylagosan kedvezőbb erőviszonyok is gyorsan változtak. Ezt Rákóczi és kormányzóköre nagyon is jól tudta. A lengyel koronával például Rákóczi már, úgy tűnik, 1708 tavaszán leszámolt. 1708 márciusában a cár mellé küldött követe utasításában írja, hogy a lengyelországi királyság nem valósítható meg: „látjuk, hogy azon uraknak is nagyobb része, az kik annak előtte választásunkat sürgették, azon szándékok mellől elállván, magokat Augustus királyhoz csatolták.”

Összefoglalóan: A történelmi pillanat jelentőségét jól kifejezte Richard Warre helyettes államtitkár: hogy félbeszakadtak a béketárgyalások, és nem sikerült a garanciális megegyezés a császári udvar militáris körei miatt, annak „Európa közös ügye látja kárát”. 1718-ban pedig Rákóczi Poroszország számára készített egy elemzést, amelyben az egész kontinens hatalmi egyensúlya és Közép-Európa szempontjából bírálta az utrechti és a rastatti békét. Véleményem szerint Rákóczi az európai hatalmi egyensúly és Magyarország, Erdély, Lengyelország és más országok békéje és biztonsága

szempontjából ragaszkodott a térség államainak konföderációjához, szavakba öntötte a kora újkorban Közép-Európa hivatásának gondolatát, értelmes összefogását azoknak az országoknak, amelyeket annyi csapás ért azóta is. A terv akkor nem lehetett más, mint nagyra látó álom, de a probléma már akkor megoldásra várt. Ezt bizonyítja Anglia és Hollandia érdeklődése. A fejedelem politikai pályáján mindvégig gyakran használt fogalom írásaiban a „közös ügy” és az „univerzális béke.” Európa közös ügye, hogy ne legyenek többet háborúk, s a megvalósítás útja a kölcsönös garancia, a kisebb nemzetek függetlensége, önrendelkezése, s a nagyhatalmak erőegyensúlya.

Úgy vélem, a további kutatások feladata, hogy megérdemelt realitásában, a megértést és az országok egymásra utaltságát szolgálva rekonstruálja Rákóczi államának, Közép-Európa és Magyarország leghosszabb szabadságharcának történetét. Szolgálja, amiről ma még határainkon túl alig esik szó: Magyarország történelmének európai jelentőségét.

12. Ifj. Barta János: Dinasztia végveszélyben – részlet

[...]

Magyarországon már a szatmári békét követően felmerült a Habsburgok leányági örökösödésének lehetősége. „Ha nincs osztrák királyunk, bírjon minket osztrák királynő” – javasolta az 1712–1715-i országgyűlésen a követek egyike. Udvari körökben szívesen vették volna, ha a kezdeményezést a magyar országgyűlés is elfogadja. Erre azonban akkor még nem került sor, mivel a rendek feltételeket állítottak: a nőági örökösödés ne változtasson Magyarország alkotmányos különállásán a Monarchián belül, az örökös tartományok vállalják magukra a Magyarországon a török ellen állomásoztatott hadsereg költségeinek egy részét, az uralkodó orvosolja az ország sérelmeit. Az udvarban a sok feltételről nem kívántak vitába bocsátkozni, a leányági örökösödés országgyűlési tárgyalása egyelőre elmaradt.

A császárnak azonban döntenie kellett. Mindenekelőtt az 1703-i szerződést hozta nyilvánosságra. A titkos tanács 1713. április 19-re összehívott értekezletén – ahol Magyarországot Pálffy Miklós gróf országbíró (1714-től nádor) és Illésházy Miklós gróf kancellár, Erdélyt pedig Kornis Zsigmond alkancellár képviselte – felolvastatta a szerződést, majd néhány kiegészítést fűzött hozzá.

Mindenekelőtt hangsúlyozta a Monarchia oszthatatlanságát, majd – átértelmezve az 1703-i szerződés előírásait – kifejtette, hogy a nőági örökösödés az adott helyzetben saját leányainak elsőbbségét jelenti minden más Habsburg-leszármazottal, elsősorban I. József leányaival szemben. A titkos tanács tagjai – akik nagyrészt kicserélődtek az elmúlt évtizedben – ellenvetés nélkül fogadták az évtizedes szerződést, s jóváhagyták a császár módosítását is. Az értekezés német nyelvű jegyzőkönyve fölé – antik és középkori örökösödési törvények nyomán – a Habsburg-államban először került a latin nyelvű cím: Pragmatica Sanctio (örökérvényű szerződés).

Mivel Károly császár felesége a következő években sem szült fiúgyermeket, sőt, orvosai tanácsára, egészségi állapota miatt újabb terhességet sem vállalhatott, a leányági örökösödés 1713-ban még balszerencsésnek tekintett lehetősége egyre

inkább fenyegető valósággá vált. Mindenekelőtt a két legvalószínűbb vetélytársat, I. József 1713-ban mellőzött leányait kellett leszerelni. Amikor 1719-ben Frigyes Ágost szász herceg feleségül vette az idősebbiket, Mária Jozefát, az ifjú párnak – az 1713-ban elfogadott örökösödési rend alapján – ünnepélyes keretek között minden, a Habsburg államra vonatkozó trónigényéről le kellett mondania. Hasonlóra kötelezték 1722-ben a fiatalabbik leányt, Mária Amáliát, és férjét, Károly Albert bajor herceget. Bár a spanyol örökösödési háború mindenkit meggyőzhetett az eskübe és végrendeletekbe vetett bizalom reménytelenségéről, Bécsben ez alkalommal komolyan meg voltak győződve arról, hogy a két leány igényeit végleg elhárították. A Monarchia örökös tartományait az udvari kancellária szólította fel a Pragmatica Sanctio elfogadására. Erre az 1720-i tartományi gyűléseken került sor, eltérő fogadtatással ugyan, de mindenütt érdemi ellenállás nélkül. Egyedül Tirol rendjei tartották törvényeikre nézve sérelmesnek, hogy a Habsburg-férfiág kihalta esetén sem választhatnak szabadon fejedelmet. Felső-Ausztria nemesei ezzel szemben „életüket és vérüket” ajánlották a leányági örökösök védelmére.

Magyarországon az udvar előbb a kisebb, periférikus Erdélyben akart meggyőződni a nemesség hangulatáról. A szebeni országgyűlés 1722. március 30-án ellenvetés nélkül fogadta el a törvényt. A tényleges ellenzék az anyaországban is kicsiny volt, a magyar rendeknek azonban voltak fenntartásaik. A nemesi közvélemény a sérelmek orvoslását várta a nagyfotosságú határozat elfogadása fejében, beleértve a közigazgatásilag széttagolt ország egyesítését, az adók mérséklését, a magyarok bevonását a kormányzásba. Az 1722–1723-i országgyűlés végül – közel egy évtizeddel az eredeti javaslat felmerülése után – törvénybe iktatta a Pragmatica Sanctiót. „Ő legszentségesebb császári és királyi felsége férfiágának magvaszakadtával (mely magszakadást Isten legkegyelmesebben távol tartani méltóztassék), az öröklési jogon való utódlást e Magyarországon és koronájában, s az Isten segédelmével már visszaszerzett és visszaszerzendő ehhez tartozó részekben, országokban és tartományokban, felséges osztrák háznak nőágára is... uralkodás és kormányzás végett átruházzuk” mondta ki az 1723. évi országgyűlés 2. törvénycikkének 5. §-a. A törvény hazánkban először mondta ki Magyarország és a többi Habsburg-ország elválaszthatatlanságát. A nemesi követeknek nem volt ellenvetésük, mivel engedékenyséjük fejében megkapták a régi törvények megerősítését, beleértve a vármegyei – ún. házi – adó fizetésére.) Nemcsak az országgyűlés menete, de törvényei is az udvar és a rendek legteljesebb egyetértését sugallták. Károly a gyűlés berekesztése után nem is fukarkodott a jutalmakkal: legodaadóbb hívei birtokot, kitüntető rangokat kaptak. Az élete végéig a merev spanyol udvari etiketthez ragaszkodó császár a döntés hírére Bécsbe vivő küldöttség tagjait is szokatlanul kegyesen fogadta. Nemcsak a küldöttség előkelő tagjainak, hanem a velük lévő szolgáknak is megengedte, hogy kézcsókra elébe járuljanak, s szó nélkül tűrte a váratlan helyzetben támadt tolongást, lökdösődést.

A Monarchia rendjeinek meggyőzésénél nehezebben ment az elv nemzetközi elfogadtatása. Mint említettük, I. József két leányát úgy adták férjhez a bajor és a szász választófejedelmi családok tagjaihoz, hogy az ifjú párok esküvel mondtak le a Habsburg-örökségről. A régi háborúk szövetségi rendszerei, a Habsburgokat a török

ellen támogató Szent Liga valamint a francia ellenes koalíció régen felbomlottak, s mind Anglia, mind Oroszország inkább a francia–spanyol szövetséghez húztak. A tengeri hatalmakat külön ingerelte, hogy Bécs Ostendében, a spanyol ág örökségéből szerzett – ettől fogva Osztrák Németalföldnek nevezett – Atlanti-parti területen (a mai Belgium) a gyarmatokkal folytatandó kereskedelem céljaira nemzetközi kereskedőtársaságot alapított. A császárnak először merész fordulattal a korábbi nagy riválist, a spanyol koronát megszerző Bourbon V. Fülöpöt sikerült megnyernie. 1725-ben olyan szerződést kötött vele, amelyben lemondott a spanyol trónra támasztott minden igényéről. Viszonzásképpen V. Fülöp elismerte a Pragmatica Sanctiot. A szövetséget a két uralkodó még ugyanazon évben gyermekeik összeházasításának tervével fűzte szorosabbra. Anglia és Hollandia beleegyezését a bécsi udvar 1727-ben az ostendei Kelet Indiai Kereskedő Társaság felosztatásának ígéretével érte el. Az 1731. március 16-án Bécsben az angolokkal kötött egyezmény azonban azt is kikötötte, hogy a Habsburg örököső (Mária Terézia) férje nem lehet sem Bourbon herceg, sem olyan uralkodó, akinek öröklött birtoka az európai egyensúlyt veszélyeztető módon növelhetné a Habsburg Monarchiát. Ez persze a spanyolokkal kötött korábbi szerződés érvényét veszélyeztette. 1732-ben Hollandia is csatlakozott a bécsi egyezményhez. 1728. december 23-án I. Frigyes Vilmos porosz király (1717–1740) is elfogadta a Pragmatica Sanctiot egy kisebb német tartomány (Berg hercegség) átengedése fejében, ha ott kihalna a fejedelmi család. A porosz király több más német fejedelemtől is közbenjárt, s nagy szerepe volt abban, hogy a Habsburgok leányági örökösödését 1732. január 11-én a német birodalmi gyűlés is elfogadta. Igaz, Bajorország ez esetben nem csatlakozott a gyűlés határozatához, s követe, amikor véleményével egyedül maradt, elhagyta az üléstermet. A legtovább a franciákkal történő megegyezés húzódozott. Ebben viszont Mária Terézia tervezett házassága jutott váratlan szerephez. A versailles-i udvarban jogos gyanakvással fogadták, hogy a vőlegény, Lotaringiai Ferenc ősi tartománya – bár területileg, jelentéktelensége miatt, megfelelt a bécsi egyezmény előírásának, viszont határos volt Franciaországgal – a Habsburg érdekszférába kerülhet. Miután azonban a császári vőjelölt hajlandó volt lemondani Lotaringiáról, Versailles-ban is késznek mutatkoztak elfogadni a Pragmatica Sanctiot. Bécsben így 1735-ben a több évszázados nagy ellenféllel is sikerült megegyezést kötni. 1736. február 12-én – gyakorlatilag Európa minden hatalmának jóváhagyása mellett – kerülhetett sor Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc esküvőjére.

Fény, pompa, díszes vendégsereg emelte a lakodalom rangját. A kor dinasztikus szemléletű politikai gondolkodását tükrözhetette, hogy a tartományát veszített ifjú férj kárpótlására kilátásba helyezték, hogy – a Toscanai Nagyhercegség (Medici) uralkodóházának küszöbön álló kihalását követően – ezt a tartományt elfoglalhatja. 1737–1739 között Lotaringiai Ferenc nagyherceggé valóban az itáliai tartomány élén állt, bár az ifjú pár csak 1738 decemberében költözött annak székhelyére, Firenzébe. Károly uralkodása egyébként sem kül-, sem belpolitikáját tekintve nem bizonyult olyan sikeresnek, mint amilyent a leányági örökösödés elfogadtatása sejtetni engedne. A spanyol örökösödési háborúban elszenvedett kudarcot több más sikertelen nemzetközi megmérettetés is követte. Két háborút vívott a törökökkel (1716–1718, 1737–1739), s bár az elsőben sikerült megszereznie a karlócai békében még a félhold birtokában maradt Temesközt, a Szerémséget valamint Nándorfehérvárt, sőt bizonyos

észak-balkáni területeket (Olténia, ÉszakSzerbia, Észak-Bosznia) is, a másodikat követően az utóbbiakról le kellett mondania. Unokahúga férje, Frigyes Ágost szász választófejedelem támogatása céljából bekapcsolódott a lengyel örökösödési háborúba (1733–1735), amely azonban számára ugyancsak kudarccal végződött. A rokon ugyan megvédte lengyel trónját a franciák jelöltje, Leszczyński Szaniszló (XV. Lajos király apósa) ellenében, a császár azonban elveszítette a spanyoloktól örökölt itáliai birtokainak jelentős részét (Nápoly, Szicília, Lombardia egy része). E háború nyomán mondott le Lotaringiáról Mária Terézia vőlegénye, Ferenc, ami feltétele volt annak, hogy a franciák elfogadják a Pragmatica Sanctiot.

A nemzetközi helyzet – a Pragmatica Sanctio elfogadtatása, háborúk – szorításában Károly nem is gondolhatott az államigazgatás modernizálására. Ez az államigazgatás a számos országból és tartományból összetevődő Monarchiában általában olyan területi hatáskörű kormányzervekből állt, amelyek a birodalom egy-egy részét irányították. Bécsben például csaknem fél tucat kancellária működött (birodalmi-udvari, cseh, osztrák, magyar, erdélyi), de velük egyenrangú szerepet töltött be a németalföldi és a spanyol tanács – ez utóbbi az itáliai ügyek intézésére. A feladatok sokasodása azonban mindinkább új, tárgyi illetékességű hivatalok létesítését követelte volna meg. A Habsburg államigazgatás a 18. század elején még kevés ilyen intézménnyel rendelkezett (udvari kamara, udvari haditanács, az 1714-ben, az állam jövedelmeinek pénztári kezelésére szervezett bancalitas). Az új követelmények inkább a meglévő hivatalok átalakulásában: szakosodásában vagy belső tagozódásában érvényesültek. (1719–1720 óta a birodalmi kancellária ügyintézése elsősorban a Habsburgok személyes ügyeire, valamint a külpolitikára szorítkozott.) Konfliktusok árnyékolták be Károly magyarországi uralkodását is. Pedig a kezdetek biztatóak voltak. A török alól felszabadult országba megindult a betelepülők áradata, segítve a gazdaság helyreállítását. A Helytartótanács felállítása a közigazgatás, a kerületi tábláké az igazságszolgáltatás normalizálódását segítette elő. Továbbra is elmaradt viszont az ország közigazgatási széttagoltságának – Erdély, a Temesköz és a határőrvidékek különállásának – a felszámolása. A nemesség háborgott a háborús kiadások következtében megnövelt adók miatt, amelyeket általában nem is országgyűlésen szavaztak meg. Az országgyűléseken (1722–1723, 1728–1729) a rendek alig kaptak lehetőséget arra, hogy sérelmeiket és javaslataikat előterjessék. A heves ellenállást látva az uralkodó lemondott arról a tervéről, hogy a jobbágyi földet (a jobbágytelket) nyilvánítsák az állandó hadsereg ellátására szolgáló adó alapjául, de egyúttal visszalépett attól is, hogy az 1730-as években újabb országgyűlést hívjon össze. Így rendeletileg szabályozta a protestánsok vallásgyakorlatát. A Carolina Resolutio (1731. március 21.) csak az udvar által kijelölt ún. artikuláris helyeken (megyénként két településen) engedélyezte a reformátusok és evangélikusok nyilvános istentiszteletét. A protestáns lelkészeket a katolikus esperesek és püspökök felügyelete alá helyezték.

Pálffy Miklós gróf halála után (1732) közel évtizedig betöltetlenül maradt a nádori méltóság. Az uralkodó későbbi vejét, Lotaringiai Ferencet állította helytartóként (1732–1741) az ország élére. Ebben a helyzetben mégsem a nemesség indított harcot a hatalom ellen, hanem az adók terheit viselő parasztság. 1735 áprilisában a Körösök és a Maros vidékén robbant ki parasztfelkelés, amely végül súlyos vereséggel végződött. Leányának – az utódlás szempontjából oly fontos – házasságkötésekor Károly 50

éves volt. A 18. századi körülményeket tekintve ez tisztességes életkornak minősülhetett, az őt körülvevő idős hivatalnokok között pedig egyenesen fiatalnak számított. Nem volt betegségekre hajlamos, életmódja, nyugodt természete ugyancsak hosszú életet ígért. Ez azonban végül mégsem adatott meg neki. 1740 októberében váratlanul megbetegedett, majd alig egy héttel első rosszullete után meghalt. Hirtelen halálát a kortársak közül többen is gombamérgezésnek tulajdonították. „Egy tál gomba, amely megváltoztatta Európa sorsát” – kommentálta elmúlását a filozófus Voltaire. S ha a mérgezésben nem is volt igaza, a következmények súlyában annál inkább. A császár nyugodtan, leánya örökösödésének háborítatlanságába vetett hittel hunyhatta le szemét. Halálát mégis háborúk követték, amelyek kirobbanásában még a régi világban rögzült hagyományok, elsősorban a dinasztikus érdekek játszották a döntő szerepet. Az utódoknak azonban egyre kevésbé lehetett szó nélkül elmenniük olyan új eszmék és elvek mellett, amelyek szögesen szemben álltak a hagyományokkal, beleértve a dinasztikus érdekeket is. II. Józsefnek a hagyományokat tagadó felvilágosult abszolutizmusához katonai vereségek, államának meggyöngyülése és egyfajta társadalmi elégedetlenség vezetett el. Károly császár 1740. október 20-án bekövetkezett halála után nem kellett sokáig várni arra, hogy kiderüljön, mennyire keveset érnek az általa kötött nemzetközi szerződések. A bécsi bajor követ nem volt hajlandó hódolatát nyilvánítani a „toscanai nagyhercegnőnek” (Mária Terézia öröklött címei közül semmit nem ismert el), s – I. Ferdinánd császár (1556–1564) csaknem kétszáz éves végrendeletére hivatkozva – bejelentette ura igényét a teljes Habsburg örökségre. Hiába igazolták Bécsben a szóban forgó okmány nyilvános bemutatásával, hogy a választó trónigénye jogosulatlan, Károly Albert elhatározásán ez nem változtatott. Késett a három Bourbon hatalom – Franciaország, Spanyolország és a Nápolyi Királyság – elismerése is. Fleury bíbornok – a francia politika ekkori mindenható irányítója – állítólag nem találta azt a formulát, amellyel a „magyar királynőt” üdvözölni lehetett volna. A valóságban Franciaország és szövetségesei várakozó álláspontra helyezkedtek: nem akartak idő előtti elismeréssel elszalasztani valamilyen kínálkozó előnyt. Udvaronc tudósok utóbb Poroszországban is könyveket hordtak össze azokról az igényekről, amelyek alapján II. Frigyes király (1740–1786) Sziléziát magának követelhetné volna. Uralkodójuk azonban nem várta meg vélt vagy valóságos jogainak kimutatását. „Harcra kész sereg, tele kincstár, szellemem frissessége, ezek az okok készítettek háborúra Mária Terézia ellen” – indokolta elhatározását. Támadását 1740. december 16-án indította meg, nyolc évig tartó háborút (osztrák örökösödési háború, 1740–1748) vezetve be ezzel. A porosz győzelmek felbátorították Mária Terézia többi ellenfelét, a bajorokat és a franciákat is. Támadásuk az egész Monarchiára veszélyt jelentett. II. Frigyes – saját állítása szerint – csak Sziléziát akarta elfoglalni, Károly Albert bajor választófejedelem ezzel szemben az egész Habsburg-állam meghódítására törekedett, az őt támogató franciák pedig egyenesen a Monarchia feldarabolását tűzték ki célul. (A Mária Teréziának és férjének szánt területéről leválasztandó részt – amelybe Magyarország is beletartozott volna – Mária Terézia húgának és férjének, Lotaringiai Károly Sándornak, Lotaringiai Ferenc öccsének juttatták volna. Céljuk az őket fenyegető, területileg igen tekintélyes Monarchia területi megcsonkítása lett volna.) Szilézia elfoglalása után a poroszok Csehországba nyomultak, a bajorok Felső-

Ausztriát hódoltatták. 1741 tavaszán az udvarnak már-már a főváros, Bécs védelmére kellett gondolnia.

A monarchia és uralkodója válságos helyzetében döntő jelentőségűnek számított Magyarország állásfoglalása. A magyarság pedig kiállt királynője mellett. Pálffy János gróf országbíró már 1741 januárjában fegyverbe szólította az ország népét, s a frissen toborzott seregek Szilézia felé indultak. Májusban Pozsonyban összeült az országgyűlés, amelyen június 25-én – fényes külsőségek között – megkoronázták Mária Teréziát. A látványos külsőségek, az udvar tagjainak magyaros ruhái (gyakran a nagyszámú kíséret is ilyet viselt), a mindenütt lengedező magyar lobogók mind az új uralkodó engedékenységét igazolták. A háttérben azonban súlyos politikai döntéskényszer állt. A 23 éves, uralkodói tapasztalattal nem rendelkező fiatalasszony tudta, hogy ha most ígéretet tesz a rendi alkotmány, benne a nemesi kiváltságok tiszteletben tartására, kezét egész életére leköti. Ugyanakkor létérdeke volt, hogy háborújában segítséget kapjon Magyarországtól. Így letette a koronázási esküt, s hozzájárult ahhoz, hogy a rendek hosszú évek kihagyása után az agg Pálffy János személyében nádort válasszanak (1741–1751). Pedig eközben lépten-nyomon el kellett túrnia a rendek – sokszor értelmetlennek látszó – formai kifogásait. A koronázás alkalmával a férj nem ülhett felesége hintójába, s a rendek abba is csak vonakodva egyeztek bele, hogy Lotaringiai Ferenc a királynő társuralkodója lehessen. Magyarországon úgy vélték, hogy Ferenc nagyherceg helytartóságának az országgyűlést mellőző éve alatt szaporodtak sérelmeik, fészkelte be magát annyi visszaélés a hivatalokba.

A súlyosbodó hadi helyzet következtében a királynő szeptember 11-én délelőtt a pozsonyi várba kérte a rendeket, hogy konkrét segítségüket kérje. A rendek pedig „életüket és vérüket” ajánlották a birodalom megmentésére. Lelkesedésüket bizonyára befolyásolta, hogy a tapasztalatlan fiatalasszony uralmától kevésbé féltek, mint a kiáltványaival a magyarokat csatlakozása bíró, de függetlenséget nem ígérő bajor fejedelemétől. Függetlenségi vágyaikat egyébként jócskán lelohaszthatta az alig két éve vereséggel és területi veszteségekkel véget érő török háború. Mária Terézia – az országgyűlési szokásokkal ellentétben – nem konkrét adót vagy katonaszámot kért, így a megajánlást később lehetett pontosítani. A hagyomány egyébként több részletében is kiszínezte a jelenetet, amely persze eredetileg is meglehetősen teátrális lehetett. Az esemény ábrázolásain a királynő karján tartja a gyermek Józsefet, aki a valóságban ekkor még nem volt Pozsonyban, így nem lehetett jelen az eseményen. De a képeken erősen hatásvadász a királynő által viselt ruha ragyogó fehérsége is. Mária Terézia gyászba öltözve, fején a Szent Koronával jelent meg a rendek előtt. Az országgyűlés a következő napokban a felajánlást százezer főnyi hadsereg felállításának és felszerelésének, továbbá katonai raktárak létrehozásának ígéretével erősítette meg. A következő években az örökösödési háború meglehetősen hullámzó eredményekkel járt. Az udvar esélyeit rontotta, hogy a Német-Római Birodalom választófejedelemei 1742 januárjában – Mária Terézia férjét, Lotaringiai Ferencet mellőzve – a bajor választófejedelemet, Károly Albertet (VII. Károly, 1742–1745) választották német-római császárrá. (Mária Terézia maga nem tolthette be ezt a méltóságot, mivel nő nem lehetett császár.) A császári székhely átmenetileg elkerült Bécsből, Mária Terézia legmagasabb „rangja” évekig a „Magyarország királynője” cím volt. A Károly Albert elhunytáig eltelt néhány év alatt azonban a bécsi udvar növelni tudta befolyását a

választófejedelmek között, így a következő császárválasztásból Lotaringiai Ferenc került ki győztesen (I. Ferenc, 1745–1765). Az 1748. október 23-án megkötött aacheni békében Ausztriának végül le kellett mondania Sziléziáról Poroszország, az itáliai Párma és Piacenza fejedelemségekről Spanyolország javára. Sikerült viszont megvédeni a birodalom egységét. A háborúban egyébként számos magyar egység vett részt, s bár létszámuk elmaradt az ígért 100 ezer főtől – 1742 végéig az ország mintegy 60 ezer katonát adott –, megjelenésük mindenképpen elősegítette Mária Terézia trónjának s országainak megvédését. Az már a sors tragikus ellentmondása, hogy a bécsi udvar tekintélyének visszanyerésével párhuzamosan (tulajdonképpen azzal fordított arányban) csökkent az igény a magyarság segítségére.

A háború Mária Teréziát gyors politikai intézkedésekre készítette. A változtatások a hadsereg átalakításával kezdődtek, de már a háború idején sor került néhány államigazgatási reformra is. A háború befejeződése után Friedrich Wilhelm Haugwitz gróf javaslatára – porosz mintára – a közigazgatást és a pénzügyi irányítást egyesítő központi kormány szervet állítottak fel (Directorium in publicis et cameralibus). Az ún. Haugwitz-reform az örökös tartományokban a nemesség megadóztatásával járt együtt. A magyar rendekkel szemben ugyanakkor a királynő uralkodása első tíz évében meglehetősen óvatosan viselkedett. Eltekintett mind a Directorium hatáskörének magyarországi kiterjesztésétől, mind a nemesség megadóztatásától. Pedig az 1751. évi országgyűlés azt igazolta, hogy a két fél érdekei alaposan elszakadtak egymástól. A királynő hozzájárult, hogy a rendek – az elhunyt Pálffy János helyett Batthyány Lajos gróf személyében – új nádort válasszanak (1751–1765). A hangulatot azonban megrontotta, hogy a magyar nemesség telve volt panasszal a magyar szarvasmarha-, gabona- és borkivittelt sújtó rendszabályok miatt, ugyanakkor nemcsak maga nem volt hajlandó vállalni az adózásban való részvételt, amit az udvar elvárt volna tőle, hanem a Bécs által kívánt (s jobbágyok által fizetett) adóösszegeknél is alacsonyabbat szavazott meg. Nem sikerült a nemesség megadóztatása Erdélyben sem az 1754-i Bethlen-féle adóreform során, mindössze az adószedést vették ki a vármegyék hatóköréből. A rendi vonakodás következményei voltak az 1754–1755. évi vámszabályzatok megkülönböztető intézkedései Magyarországra és Erdélyre: az osztrák termelők által konkurensnek ítélt cikkek magas kiviteli, s a más külföldről behozott cikkek magas behozatali vámjai. A vámháború elvágta a magyar termelőket a porosz kézbe került hagyományos piacuktól, Sziléziától, az erdélyieket a Balkántól, de vámkülföldnek nyilvánította az országot Ausztriával szemben is. (1774-ben, egy újabb vámrendelet kapcsán Mária Terézia azzal indokolta a magyar gabona magas vámját, hogy az osztrák gabona számára olyan árnívót kell biztosítani, amely lehetővé teszi az adók megfizetését, viszont a magyar gabonára a nemesség adómentessége miatt hasonló terhek nem nehezedtek.) A Monarchia határai köré vont védővámrendszert a szomszédos országok (Poroszország, Lengyelország) ellenintézkedései követték, ami miatt a hazai agrártermékek (többek között a magyar bor) előtt olyan hagyományos külső piacok is bezárultak, mint a politikailag is az ellenfél birtokába kerülő Szilézia. Ugyanakkor a vámrendszer a hazai piacot kiszolgáltatta az osztrák készítésű, vagy osztrák kereskedők által importált iparcikkeknek.

A belső ellentét éleződését a nemzetközi életben kirobbant új konfliktus odázta el. Mária Terézia az osztrák örökösödési háború lezárulása óta nyíltan hangoztatta, hogy

Szilézia visszaszerzésére készül. Az ún. hétéves háborúban (1756–1763) a császáriak hosszadalmas készülődései ellenére, ismét II. Frigyesé lett a kezdeményezés. 1756 augusztusában lerohanta Szászországot, s annak anyagi erejét valamint emberanyagát felhasználva fordult Csehország ellen. A hétéves háború erőpróbái azonban a következőkben mégsem annyira egyoldalúan alakultak, mint a korábbi osztrák örökösödési háború csatái. 1757 júniusában II. Frigyes váratlan vereséget szenvedett Kolinnál, október 16-án (a királynő névnapján) pedig Hadik András altábornagy huszárai – a porosz seregek hátába kerülve – a védtelenül maradt Berlint foglalták el és sarcolták meg. A támadás váratlanságát fokozta, hogy Hadik a gyalogságot felültette a huszárok mögé a lovakra. A magával vitt ágyúkkal szétszakította a Spree folyón található híd felvonóláncát, ami után a lecsapódó hídon bezúdult a huszárcsapat. A kaput őrző poroszok fejvesztve menekültek, de hamar szétszóródott az 5500 főnyi helyőrség is. A városra kivetett 600 ezer tallér sarcon túl Hadik – aki katonáinak megtiltotta a zsákmányolást – a berlini csipkeverőktől 24 pár – a város címerével díszített – kesztyűt is kért királynője számára. Egy közelítő porosz sereg hírére azonban a császáriak már másnap visszavonultak. A sarcból addig 225 ezer tallér gyűlt össze, a kesztyűkről pedig csak utólag derült ki, hogy valamennyi balkézre való. Katonai sikereiért a csallóközi köznemesi családból származó Hadik még a háború befejeződése előtt, 1762-ben grófi rangot kapott. A porosz uralkodó győzelmeinek száma mindezek ellenére ebben a háborúban is meghaladta a császáriakét, ez utóbbiak megakadályozni nem, csak késleltetni tudták a poroszok végső győzelmét. Az 1763. február 15-én Hubertusburgban a Habsburg-állam, Poroszország és Szászország között megkötött béke területi változtatás nélkül zárta a háborút.

A gyakorlatilag eredménytelenül zárult háború a Habsburg-állam számára súlyos erőpróbát jelentett. Wenzel Anton Kaunitz gróf (1764-től herceg) államkancellár új államigazgatási reformmal próbálta a katonai kudarcot ellensúlyozni. Az 1761-ben megalakult államtanács (Staatsrat) egészen 1848-ig maradt a Habsburg Monarchia legfelső szintű irányító szerve. Bár hatásköre elméletileg hazánkra nem terjedt ki, a királynő számtalan esetben kérte ki tagjainak véleményét magyarországi ügyekben is. A magyarok részvétele a hétéves háborúban szerényebb mértékű volt, mint az osztrák örökösödési háborúban. A királynő nem hívott össze országgyűlést, hogy megemeltesse az adót, helyette a főurak, megyék, városok hadi megajánlásaira számított. A felajánlások azonban végül messze elmaradtak várakozásától. A nemesség véráldozata (a nemesi felkelésnek nevezett hadbavonulás), amivel a rendek adómentességüket indokolták, e háborúban illúzióvá vált. Amikor pedig a háború vége felé a kincstár egyre katasztrofálisabb pénzühiányának fedezésére Mária Terézia 10 millió forint kölcsönt akart felvetetni a magyar nemességgel, ettől a hazai főméltóságok – Batthyány Lajos gróf nádort is beleértve – elzárkóztak.

A háború idején a királynő természetesen nem kívánt konfliktust kiobbantani a magyar rendekkel. Éppen ellenkezőleg, voltaképpen ekkor bontakozott ki a magyar arisztokrácia megnyerését célzó politikája. Szívesen adományozott arisztokrata címeket híveinek, szívesen fogadta, ha a leghatalmasabb családok tagjai Bécsben is tartanak fenn palotát, s az év jelentős részét a birodalom fővárosában töltik. Fiatalabb éveiben egyébként minden alkalmat megragadott arra, hogy fényes ünnepeket rendezzen, az őt körülvevő pompát a legsúlyosabb háborús években sem kívánta mérsékelni. Nem

kímélte a költségeket. Amikor az örökösödési háború idején Angliától évi 500 ezer font hadisegélyt (subsidiomot) kapott, az angolok tiltakoztak is, hogy ezt ne udvari bálók rendezésére fordítsa. A fiatal királynő meglepő érveléssel utasította vissza a vádat: a segély összegét utolsó fillérig a hadseregre költi, az ünneplésre fordított összeg más jövedelmeiből származik. Hamar megindult a magyar arisztokraták Bécsbe áramlása is. Ünnepeken azután szinte hullottak a jutalmak, kitüntetések, amelyek számát maga is szaporította. 1757-ben alapította a Mária Terézia rendet, amely a Monarchia bukásáig a legrangosabb katonai kitüntetésnek számított. Nagykeresztjével jutalmazták Berlin megsarcolása után Hadik Andrást. 1764-ben alapította a királynő a Szent István rendet a diplomáciai és polgári érdemek jutalmazására, amellyel a következő években számos magyar arisztokratát tüntetett ki. A magyar köznemesség megnyerését szolgálta az 1760-ban alapított magyar testőrség. A szabályzat a tanulást is megkövetelte a testőröktől. Nem véletlen, hogy a magyar testőrök közül többen váltak íróvá-költővé (Barcsay Ábrahám, Báróczy Sándor, később Kisfaludy Sándor), az 1765–1773 között a testőrségben szolgáló Bessenyei Györgyben pedig első felvilágosult írónkat tisztelhetjük. Az arisztokráciát a hazától elszakító Bécsben az 1760-as évektől a magyarok között mégis kialakult egy kulturálisan igényes, hazájához hú csoport.

VII. Az 1789-es francia forradalom után

Az európai politikai színpad átalakulása

A Nagy Francia Forradalom és közvetlen következményei, bezárólag I. Napóleon uralmának végével, nemcsak Franciaországot alakította át gyökeresen, hanem az európai kulturális, társadalmi és politikai életre is nagy hatással bírt. Egyik nagy eredménye a polgári réteg megerősödése és jelentős szerephez jutása, az állampolgár fogalmának kiteljesedése. Napóleon megszüntette a Német-Római Birodalmat és felvillantotta a nemzeti államok eszméjét. A Code Napoleon mintapéldáját adta a korszak társadalmi fejlődésének megfelelő polgári törvénykönyveknek. A napóleoni háborúkat lezáró Bécsi Kongresszus (1815) szövetségi rendszert hozott létre, és Európa új politikai rendjét szabta meg, amely mindennemű kulturális, társadalmi, politikai változást, a modern nemzetek kialakulását meggátolni, illetve ellenőrizni igyekezett, ezzel forradalmakat váltva ki. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 6., 7. és *Ludoviceum I./3.:* 7.

13. Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről – részletek

I. Hajnóczy József Ítéletlevele

1795. április 20-án a Királyi Tábla a következő ítéletet hozta: a fogságban levő vádlott két kátéba foglalt törvényellenes összeesküvéssel – mely káték közül az első a *Reformok Kátéja*, a másik a *Polgár és Ember Kátéja* címet viseli, s amelyeket ugyanennyi titkos társaság az országban forradalom kiobbantása céljából propagált –, valamint e káték ártalmas principiumaival az ország trónjának és a hozzátartozó törvényes hatalomnak megdöntésére, az ország államának s ősi alkotmányának felforgatására tört. A vádlott, dacára annak, hogy királyi hivatalban lévén és a főherceg kegyelméből rendes fizetéssel ellátva, a királyt és az országot érhető mindenféle ártalom ereje szerinti elhárítására és rendíthetetlen hűségre esküdött, s továbbá, hogy korának s ítélőképességének kipróbált érettségével mind a törvényellenes büntett szörnyűségét, mind pedig az egymással ugyan ellentétben álló, de a demokratikus principiumokon alapuló forradalom célját biztosabban szolgáló, a belső mozgolódás szításának aljas tervéből egyidőben felállított titkos társaságok tevékenysége eredményeként az egész országot sújtó véres következményeket és megpróbáltatásokat tisztán átlátta, mint saját vallomásában elmondja, mindkét társaság aligazgatói tisztét Martinovics Ignáctól megkapván, s azt esküvel föl vállalván,

a két kátét, a társaságok szabályait s jeleiket magának leírván, a *Polgár és Ember Kátéj*át franciából németre fordította, és nem csak sajátmaga igyekezett e két utálatos intézménybe társakat szerezni, hanem társait is, miként az ügy aktáiból kitűnik, szüntelen buzgalommal a konspiráció kiszélesítésére ösztökélte. Így mind az előzőkből, mind egyéb súlyosbító processzuális körülményekből és bizonyítékokból kiderül, hogy a vádlott Isten és a Király ellen fölesküdvén, Martinovics Ignáccal egyetemben istentelen sugallatoktól vezéreltetve a királyi méltóság s az ország java ellen eltökélt lélekkel összeesküvést szőtt, s az összeesküvést terjesztette, s ezért az 1715. 7. art. értelmében a felség- és hazaárulás bűnébe esett, s a törvényes ítéletvégrehajtást elrendelem.

II. A királyi ügyész amennyiben szükséges fellebbez.

III. A fogva tartott vádlott részéről. Az előbbi ítéletet, melyet a fogoly az ítélet kihirdetésekor az 1791. 56. art. értelmében tisztelettel megfellebbezett, ügyvédje is, ugyanezen új törvény értelmében, Őszentfelsége kegyelméhez való folyamodását fönntartván, tisztelettel a Hétszemélyes Táblához utalja, s védencét a felülvizsgálati fórum igazságosságához és a császári és királyi kegyelemhez irányítja.

IV. 1795. ápr. 30-án a Hétszemélyes Tábla úgy döntött, hogy a Királyi Ítéltábla ítéletét jóváhagyja.

V. A fogoly császári és királyi kegyelemért esdekel.

Mgr. Mikos László m.p.
(Fordította: Klima Gyula)

Szabó János főszolgabíró jelentése Martinovics Ignác, Hajnóczy József, Laczkovics János, Szentmarjay Ferenc és Zsigrai Jakab kivégzéséről

Alulírott, a kegyes és nemes testület folyó, 1795. év május 17-i határozatának engedelmeskedvén, melyet az, partikuláris ülésén, az Őszentkirályi Fensége Országnádorának a nemes vármegye alispánjához írott utasítására hozott, mely utasítás megkövetelte, hogy a Királyi Kúria által Martinovics Ignác József apát, Hajnóczy József, Laczkovics János, Szentmáriay Ferenc és Zsigrai Jakab ellen, felség- és hazaárulás miatt hozott halálos ítélet végrehajtására egy szolgabíró is kiküldetessék, alázatosan jelentem: rögtön ugyanaznap a megye alispánjával Budára mentünk, hogy Őszentkirályi Fensége Országnádorának utasításait ez ügyben meghallgassuk. Őszentkirályi Fensége viszont, szintén evégett, a királyi jogügyigazgatóhoz utasított. Őszentkirályi Fensége eme kegyes utasítására tehát ugyanezen a napon a királyi jogügyigazgatóhoz érkezvén azt a parancsot kaptam, hogy a következő napon, tehát folyó év május 18-án, Budán, azon a helyen, ahol az elítélteket fogva tartják, formális átvételükre és Martinovics apát degradációjára jelenjek meg.

Mely nap, nevezetesen május 18-a fölvirradván, kollégámmal, Kovachioczy László megyei szolgabíróval Budavárba, a fent említett elítéltek fogva tartási helyére mentünk, átvételük jeléül a ház udvarára négy fegyveres megyei hajdút vezényeltünk, magunk pedig, a királyi tábla delegátusaival és a királyi jogügyigazgatóval a ház hálóterméből az ülésterembe mentünk. Itt a négy jelenlevő elítéltnak kihirdetvén Őszentkirályi

elhatározását a kegyelem megtagadásáról, a célból, hogy Martinovics apátnak is kihirdessük a hasonló elhatározást, a királyi tábla deputációjával egyetemben átmentünk a többi fogoly fogva tartási helyétől nem messze eső volt ferences kolostorba, ahová Martinovicsot ugyanaznap pitymaltal előtt áthelyeztettük. Innen a kihirdetés megtörténte és az elítélt apát degradációjához szükséges idézésnek a tiszteletreméltó egyházfiak által történt előadása után, a gyalogos magyar katonáktól és két megyei hajdútól közrefogott elítélt apáttal s a királyi tábla deputációjával a degradáció lefolytatására kijelölt volt ferences templomba mentünk. Innen, miután a degradáció rendben lezajlott, s a degradáló püspök degradáltak, mi pedig mint bírák átadottunk nyilvánítottuk, a foglyot, mint az imént, közrefogva az iménti fogva tartási helyére visszavezettük.

A Királyi Kúria által a fent nevezett foglyokra szabott ítélet végrehajtását illetően a királyi jogügyigazgatótól azt a parancsot kaptuk, hogy ezen ítéletnek megfelelően, a rákövetkező császári és királyi elhatározás után, folyó év május 20-án, hajnali 5 órakor, Budán a vár alatt, a hozzátartozó mezőn, miután a királyi jogügyigazgató az írásos parancsot (melyet itt mellékelek) nekem bemutatta, az ítélet végrehajtása megkezdettessék.

Ugyane napon, nevezetesen a folyó 1795. év május 20-án hajnali öt óra előtt Budavárba a nevezett elítéltek fogva tartási helyére mentem. A katonai láncos bilincsbe vert foglyokat két megyei hajdú alatt, az e célra korábban odarendelt szekerekre ültetvén, s lelkiatyáik által lelküknek a halálra való felkészítéséről gondoskodván, az elítélteket az odarendelt páncélos lovas katonák kíséretében a bécsi kapun át a kivégzés fent említett helyére vezettem. Itt, egy kisebb magaslaton, melyet felfegyverzett magyar gyalogos katonák már korábban négyszögbe zártak, s ahol az odarendelt két hóhér is várakozott segédeivel, miután a királyi jogügyigazgató a parancsot nekem átadta, 1-ször Martinovics Ignác József elítélt apátot, hogy a Hétszemélyes Tábla ellene hozott ítélete értelmében társai kivégzését végignézhesse, a katonák formálta négyszög keleti sarkában helyeztük el.

Akit ily módon elhelyezvén, 2-szor Zsigray Jakab gróf elítéltet, miután bilincseit levették, lelkiatyja kíséretében a kivégzés helyére vezették. Ahol, miután kihirdettem a magas Királyi Kúria ellene hozott ítéletét, és minden lelki vigasszal ellátták, a budai hóhér, két elhibázott csapás után, a harmadik csapásra fejét vette. Mivel azonban a véres látványosságra mindkét városból s a szomszédos helyekről összegyülemlert köröttünk hullámozó hatalmas tömeg, hogy a gróf kivégzését a hóhér hibája ily módon a kihirdetett ítéletben foglaltakon túl és fölül még kegyetlenebbé tette, zajosan zúgolódni kezdett, mert a megérdemelt büntetést egyébként pillanatszerűen kellett volna végrehajtani, ezért, a további következmények elhárítására, s csak avégett, hogy a többi kivégzendő kivégzése meg ne akadályoztassék, s csak hogy a nemes testület által kiszabott megérdemelt büntetésről beszámolhassak, tartózkodtam minden intézkedéstől, s jelentéstételtől, míg eme jelentést a nemes testület megfontolására benyújthatom.

Zsigrai Jakab gróf ily módon lezajlott kivégzése után 2-szer Szent-Mariai Ferencet, 3-szor Laczkovics Jánost, 4-szer Hajnóczy Józsefet és végül Martinovics Ignác Józsefet, miután rendre a 3, 4, 5 és 1 szám alatti ítéletüket kihirdettem, s lelki vigaszukról gondoskodás történt, a másik otlévő fiatalabb hóhér lefejezte, Martinovics Ignác József kivégzésekor még azzal a körülménnyel, hogy a hóhérségéd, miután ezen elítélt szemét

rosszul kötötte be, éppen mikor a hóhér a pallost csapásra emelve azt az elítélt nyakára irányította, az elítélt szemén lévő kötést meggondolatlanul meghúzta, s ezzel a hóhért csapás közben megzavarta, s ily módon a hóhér által az elítélt nyakának irányított pallos az elítélt szeme láttára lendülvén, a Hétszemélyes Tábla által már megszigorított ítéletet még ezzel is súlyosbította. A kivégzés ily módon lefolyván, a Hétszemélyes Tábla Martinovics ellen hozott ítélete értelmében a hóhér tüzet gerjesztett, s az általam korábban proklamált s kézjeggyemmel ellátott írásokat, úgy is mint a 3, 4 és 5 szám alatt található két kátét, a titkos társaság 6 szám alatti szabályzatát s a császárhoz szóló 9 szám alatti levelet jelenlétemben s a körülállók szeme láttára hamuvá égette, s ezzel az egész véres kivégzés befejeződött.

Pest, 1795. június 9. Szabó János megyei főszolgabíró

Tudósítás Szolárcsek Sándor és halálos sententiajok végben vitele végett

Alább írt alázatosan tudósítom a tekintetes nemes vármegyét, hogy tekintetes consiliarius és ordinarius vice-ispány Nagy-Szigethy Szily József úr jelentése mellett e folyó június holnapnak második napján méltóságos consiliarius Németh János úr eö nagyságához, mint fölséges királyunknak directorához menvén, a kívül is Szolárcsek Sándor és Őz Pál ő fölsége és hazájok ellen való támadások végett, mind tekintetes Királyi, mind pedig fölséges Septemviralis Tábláknak ellenek hozott halálos sententiajok iránt rendelést vévén, a mintis más napra kelvén, úgymint júniusnak harmadikán regveli hat óra tájban budai várbul, a hol rabságban voltak, jelen létemmel ki indítottak, és a nevezet vár alatt már el készítettett helen, kinek kinek maga előtt sententiaját el olvastam, amintis először Szolárcsek Sándornak, másodsor pedig Őz Pálnak, az elsőnek egy vágással, másodiknak két vágással a hóhér pallosa által fejek vétettett, ennek utána jelen létemben három le pecsételt paquetákban a hóhér keze által meg égettettek Versegi Ferencz páternek Slávy Jánosnak és Őz Pálnak specificatióban ide rekesztett írásaik.

Költ, Pesten 3-ik júniusban, 1795-ik esztendőben.
Bicskey Sándor fő szolgabíró m.p.

14. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar Történet VII. A tizenkilencedik és huszadik század. Nemzeti és rendi politika – részletek

Mindezen magas emberi értékek egyenes vonalban nőttek ki a nacionalizusból, s a következőkben, ha bírálunk kell a nemzeti politikai rendszereket, a demokráciát, liberalizmust, a nemzeti gazdasági elméleteket, ne felejtsük el, hogy földi dolgokban a legnagyobb és leghasznosabb emberi fejlődéssel állunk szemben, melynek

gondolkodásunk alapjait köszönhetjük. Vajon a magyar fejlődés az új század beköszöntésére megérkezett-e arra a fokra, melyen ez a nemzeti eszmetömb realitássá válhatott?

Aktív nemzeti politikának lényeges előzményei hiányoztak nálunk a nemzeti eszme századának beköszöntekor. Magyarország nem ment át az abszolutizmus azon kétszázestendős korszakán, mely alatt nyugati nemzetek vérükből származó uralkodók, Bourbonok, Hohenzollernek, Wittelsbachok és más dinasztiai vaspálcája alatt likvidálták a rendiséget és hozzászoktak ahhoz, hogy az állami feladatok teljesítésében a közjó, a nemzet java munkálását lássák. Az abszolutizmus – ismerjük a korábbi századok e szomorú tanulságát – nálunk idegen uralom eszköze volt, mellyel szemben épp a nemzet önfenntartási ösztöne kívánta a védekezést. A Habsburgok abszolutisztikus kísérletei nem egy magyar egységet akartak összehozni a magyar államhatárok kitöltésére, hanem épp e határok megszüntetésével a magyar egységet egy nagyobb, ausztriai-német egységbe beolvasztani. Az abszolutizmus nemzetépítő hatása így kiesett történetünkéből, s ennek folytán hiányzott a nemzeti udvar, mely a magyar kultúrát, Versailles mintájára, gyorsított léptekkel vitte volna előre, hiányzott a nemzeti hadsereg, a nemzeti központból szétágazó állami közigazgatás és az abszolút állam merkantil gondoskodása a nemzetgazdaság kifejlesztésére. Hiszen a bécsi kormány gazdasági rendelkezései szintén nem a magyar nemzet gazdasági egységének megalapozását célozták, hanem épp ellenkezőleg, a magyar gazdaságot gyarmati alárendeltségben akarták beolvasztani a nagyobb ausztriai egységbe. Nemcsak a török kor másfél századával maradtunk el a nyugati fejlődéstől: a XVIII. század rendezettebb viszonyai közt bármennyire pótoltuk is az elmulasztottakat, az idegen központból működő királyság nem teljesítette a nemzeti dinasztia akkori feladatait és nem készítette elő a nemzeti kor számára, hogy úgy mondjuk, a közigazgatási, társadalmi és technikai előzményeket. A központi hivatalok: kancellária és helytartótanács nem tudták az ország minden vidékére elszármaztatni az egységes állami közigazgatást: továbbra is megmaradt a rendi, vármegyei igazgatás, mely nemcsak területekre tagoltan, partikularisztikusan működött, hanem eminensen rendi érdekeket képviselve, a nemzeti kollektivitás modern szolgálatában tehetetlen volt. Nemzeti hadsereg helyett az idegen, nagyobb egységnek, a Habsburg-monarchiának gyakran nemzetellenes, de mindig legalább is közömbös ezredei állottak magyar földön. Elmondhatjuk, az új nemzeti gondolat számára intézmények nem, legfeljebb érzés és hangulat állott a XVIII. század végén készen.

A nemzeti érzés hevesen lüktet az államhatárok között, amikor az államnak még csak annyiban van magyar jellege, amennyiben két állam meghatározó tényező, király és rendiség, közül legalább az utóbbi magyar. 1790 fellángolása nem volt képes a nemzeti érzés hiányzó államközigazgatási és társadalmi alapjait pótolni, s láttuk, miként nyugodott bele a régi viszonyokba az a nemesség, mely egyedül volt a nemzeti öntudat hordozója. Így érthető meg, hogy a XIX. század első évtizedeiben szó sem lehetett a nemzetállam oly kialakításáról, aminő más nyugati népeknél végbement.

Ennyire kedvezőtlen helyzetünkben csak az 1790-es racionalista illuzionizmus képzelhette el, hogy mihamar elérhetjük a nyugati kifejlett nemzeteket. Kiindulópont gyanánt ez elképzelések számára sem maradt egyéb, mint a nemzeti érzés és magyar nyelvé. A saját államéletétől elszakott, azt immár nem ismerő és legalább is állandó

erős akarattal nem kívánó nemzetnél így lesz a nemzeti nyelv centrális élménnyé, részben már hagyományos irodalmi törekvések érvényesüléseként a racionalizmus és felvilágosodás nyelvkultusza segítségével. Míg azonban francia és német földön a nyelvkérdés mint központi nemzeti élmény már rég elvezetett a nemzeti irodalom, hadsereg, társadalom, államélet kialakítására, addig nálunk az álmok, melyek ez utóbbira irányulnak, a nyelvből, mint egyetlen pozitív tulajdonunktól kénytelenek kiindulni.

Az új század második évtizedében eldőlt a nyelv körüli küzdelem: a magyar nyelv megújhódott, alkalmassá vált a legújabb nyugati gondolatok kifejezésére is, ezzel pedig bebizonyosodott, hogy a rendi alkotmány hagyományos nyelve, a latin éppúgy használhatatlan a magyar nemzet számára, mint a férfinak a gyermekruha. A nyelvjavítók, a stilszták és műfordítók után jöhettek azok, akik a nemzeti nyelvet genialis művek megszólaltatására tudták felhasználni, akik számára a nyelvkérdés nem kérdés többé, mert minden harci, támadó és védekező attitűd nélkül, a latinra vagy németre nem tekintve beszélik és írják anyjuk és őseik magyar nyelvét.

A forradalmi ideák martinovicsi katasztrófája kompromittálta a felvilágosodást is, mely politikailag nem tud ezután érvényesülni, s ennek következtében a nemzeti érzés szinte kizárólag a régi nemesi formákban jelentkezik. Mindez egyenes leszármazója az előző század barokk gondolkodásának, azon lényeges különbséggel, hogy ez az új-barokk nemzedék már elvesztette azt a vallásos hitet, mely korábban a barokk kultúrát alkotóképessé tette. A századforduló nemzedéke ha elvált is a felvilágosodástól, de mindenképp laicizált világszemlélettel bírt, éppen a II. József-korabeli és a 90-es évek eleji nagy felvilágosodási fellángolás következtében. A barokk formák most tehát egyszerű külsőségek, melyek arra használhatók, hogy a fennálló társadalmi különbségeket és a rendek privilegizált helyzetével szemben az alsóbb osztályok tekintélytisztelét fenntartsák. A nemzet fogalma a fegyverviseléshez és az őszöktől leszármazáshoz van még kötve, egészben véve Verbőczy rendi felfogása értelmében. Így írja Pálóczi Horváth Ádám, Kazinczy barátja, 1814-ben: Magyarország Európának egy szép darab része, melyet hunnus ősei jussán a magyar nép fegyverrel foglalt el és ide beszállásakor a magyarság „eredeti teljes szabadsággal bíró nemes nemzet” volt, azok pedig, akik „most jobbágyoknak neveződnek, azok mind szolgák voltak, kiknek számok utóbb némely meghódolt tartományok lakosiból szaporodott, de ezek a nemzet neve alatt soha sem értetődnek, hanem csak a nemesek vagy katonák”. Ebből következik, hogy a nemzethez a jobbágyság ma sem számítható: „a szántóvető nép igen szükséges része az országnak”, de soha sem volt státus és ma jobban megy dolga, mert urával szemben még pört is indíthat, de úgy, hogy „azt éppen a földesura előtt kezdje, mint első bírása előtt”. A francia forradalmi ideák lefoszlása óta megmarad ugyan a magyar nemzeti érzés, de ez szűkkörű, csak a rendiséget öleli át, s elutasítja magától a nagy többséget alkotó szegény népet. Király és rendek kompromisszuma, melyet az előző kötetben láttunk, így biztosította újabb harminc esztendőre a rendiség háborítlan érvényesülését, mi most már annál könnyebben ment, mert ez a rendiség az új nacionalizmus erkölcsi erejét is igénybe vette, annak dacára, hogy a modern nemzet fogalmától még igen távol állott. Ez a rendi nacionalizmus meglegedetten élvezi életét a barokk formák teljes kimerítésével. A gazdagodás és technikai kultúra terjedésével a világi szellemű, barokk ünneplés korábban el nem ért fokú divattá lesz: főispán- és

püspökbeiktatások, tekintélyes emberek névnapjai egy-egy vidék legnevezetesebb dátumaivá válnak, nem is szólva az országos ünneplésekről, melyeken a királyi család tagjai is magyar viseletben jelennek meg.

Szélesebb horizontra azonban kevesen vágyakoznak; az európai felvilágosodásnak leghatékonyabb adagait, a politikai gondolatokat nem hajlandó többé bevenni a vagyonát és előjogait féltő rendiség, úgyhogy a modernebb ideák csak a felszín alatt, látszólag közömbös formákban élhetnek. De életük pontosan megfigyelhető, s ezzel bizonyíthatjuk, hogy a XVIII. század felvilágosodásától egyenes vonalban húzódik a változás, a modernizálás szükségérzete egész a 30-as évek liberális reformnemzedékéhez. A felvilágosodási gondolatok a rendiség ez újabb megszilárdulása idején különösen két, egymástól eléggé távolfekvő területen figyelhetők meg: a gazdasági életben és a vallások egymásközi viszonyában.

Gazdasági téren még nincs arról szó, hogy a jövedelmezőbb gazdálkodáshoz más társadalmi és jogi berendezkedés szükséges, mint ami a Verbőczy-féle jogrendszer uralma alatt lehetséges; egyelőre csak józanabb, észszerűbb üzemvezetés, intenzívebb gazdálkodás szüksége merül fel, még pedig kétségtelenül külföldi felvilágosodási minták után. A helytartótanács tovább jár az úton, melyet Mária Terézia kijelölt számára: gazdasági könyveket irat és ad ki, melyekben értelmesebb mezőgazdaság, jobb bortermelés, dohány és ipari növények érdekében folytat propagandát.

Az új gazdasági módot nem hiába nevezték racionális, magyarul pallérozott gazdálkodásnak, fogalmában benne rejtett a felvilágosodás egész robbantó ereje, mely a régi helyére észszerűbb újat akar tenni.

Ferenc király uralkodása 1792-től 1836-ig a 90-es évek forrongását és Széchenyi korszakát íveli át, közben terül el a rendi nacionalizmus nyugalmas korszaka. Király és rendek kompromisszuma továbbra is fennáll, s ha azt a bécsi kormány meg is szakítja, ellene a rendiség nem alkalmaz szélsőséges eszközöket és nem utasítja vissza a békét ajánló kezét. A kompromisszum értelmében a lényeges alkotmányjogi kérdésekben az elmúlt századok dualisztikus küzdelme helyébe állandóság lép, az alkotmány fontos pontjainak érvényét a király nem vonja többé kétségbe, tehát hatalmi politikájáról bizonyos korlátok közt lemond. Ezen pontokat, melyek a kompromisszum értelmében változhatlanok, az ún. fundamentális, sarkalatos törvények írják körül, melyek közé tartoznak egyrészt a nemzeti önállást biztosító artikulusok, így törvénybe iktatott hitlevél, az 1791/92. országgyűlés közjogi artikulusai, továbbá a rendi jogokra nézve az 1741:VIII. törvénycikk a nemesi föld adómentességéről, az 1741:LXIII. törvénycikk az insurrectio kiállításáról. A fundamentális törvény fogalma, mely, mint láttuk, XVII. századi nyugati eredetű, már a magyar közjog tankönyveibe is belekerül. Ugyancsak magyarrá hasonult a különböző nyugati, természetjogi, rousseau-i társadalmi szerződés elmélete: kormány és rendek közt paktum van érvényben, *principale pactum regiminis*, mely az ország jogainak megtartásáról kezeskedik. Mindez nagy bátorsága és vigasztalása a rendeknek, miként az 1792. országgyűlés megnyitásakor mondta Batthyány József hercegprímás a hitlevélre nézve: „A felséges ausztriai ház Ferenc első királynak köszönheti, hogy a hitlevélnek ezen világosításával királyi széke és az országnak alkotmánya örök bátorságban helyzetetett és a kötések változtathatatlanokká tételtek.” A rendi dualizmus hatalmi esetlegességének kitett változékonyságából így emelkedik ki az „immutabile” magyar alkotmány, mely

ámbár még csak a rendeket foglalja magában, de az idegen királlysággal szemben egy egész nemzet öntudatát képviseli, s ennél fogva szinte észrevétlenül veszi át mindazon pretenziókat, melyek egy valódi modern európai konstitúciónak velejáráói. Saját jogállásukat érintő kérdésekben a rendek még szűkkeblű előjogosak, de közjogi vonatkozásokban már öntudattal képviselik Magyarország összes lakosait, s úgy érzik, hogy mögöttük „polgári társaság” áll. Az *avita constitutio* hagyományos rendi kifejezését már 1805-ben „ősi polgári alkotmánynak” fordítják magyarra, s 1807-ben büszkén kijelentik: „Mi itten nemcsak a nemességnek képviselői, de az egész népnek védelmezői vagyunk.” A magyar alkotmány így lesz egy nemzet modern közjogi kifejeződésévé akkor, amikor belső tartalmában még mindig csak a kevesek foglaltatnak. Egy ilyen modern konstitúció változhatlanságát fejezi ki egy 1812-i országgyűlési felirat: „a magyar constitutio, minthogy a polgári társaságnak láncszeme, a jussok és végrehajtó hatalom talpköve, annak méltóságát sem a fejedelemnek, sem a népnek megcsonkítani nem lehet.” A XIX. század alkotmányos államának formája és igénye rejlik ezekben, s a következő évtizedek feladata lesz, hogy megfelelő belső tartalommal ellássa.

Ez az alkotmány most még belső ellentmondásoktól beteg és bármennyire erősítgeti is állandóságát és változatlanságát, napról napra kénytelen kisebb-nagyobb megalkuvásokra. Önáltatás benne az egész nemzet, a nép képviselete, de hasonlóképpen önáltatás az, mintha a királlyal szemben a hatáskör a nemzet érdekeit kielégítően volna rendezve. Ferenc király 1812-ig, s azután 1825-től haláláig megtartotta hitlevelének és a fundamentális törvényeknek azon rendelkezését, mely szerint háromévenként országgyűlést kell tartani, s a hadiadó és katonaiállás kérdését a rendekkel egyetértésben kell elintézni. Több országgyűlést tartott, mint elődei a XVIII. század egész folyamán, s országgyűlésein a régi patriarchális hang barokk változatain beszélt hű magyarjaival. 1792-i megnyitójában kijelentette: „Most igazán boldognak érzem magamat, amidőn a jószívú magyaroktól magamat körülvéve szemlélem”, – ugyanekkor a királyné németül mondta: „Ezt a nemzetet mindig igen szerettem és örökké szeretni fogom.” Ferenc vonzalmának állandó nyilatkozatait részben az magyarázza, hogy az ő kormánya is végképp lemondott a rendi különbségek megszüntetéséről: a francia forradalom szörnyűségei mindörökké elvették Ferenc császár kedvét attól, hogy birodalmában a fennálló társadalmi rendhez hozzányúljon; ezért osztozott ő a magyaroknak a rendi társadalmat konzerváló törekvéseiben és őket a felforgató egyenlőséggel szemben szövetségeseinek tekintette.

A reformabszolutizmus II. József korában halálos ellenségét akarta megsemmisíteni a magyar rendiségben, most pedig Ferenc király, lemondva a reformokról, szinte egyetlen szövetségeseit látja benne, annyira meg győződve, hogy a magyar rendiség nem hajlandó a nyugat-európai evolúcióért helyéből kimozdulni. De hogy a király őszintén, komolyan a magyar alkotmány fenntartása mellett lehessen, ennek előfeltétele az, hogy a rendi alkotmány ne legyen veszedelmes a királyi kormányzás hagyományos, abszolutisztikus irányára.

Ferenc király egyéniségét hasztalan próbálnók magyar viszonylatban megismerni, ő a magyarsággal szemben sohasem foglalt el valami egyéni pozíciót, mint Mária Terézia, sőt II. József is; az ő egyéniségét csakis a monarchia köreiben, császári hatalma gyakorlásában ismerhetjük. Lipót király legidősebb fia és örököse sok tehetség

testvér közt nem annyira szellemben, mint akarakterőben tűnt ki. Politikai irányát ifjú korában a francia forradalom tapasztalatai, nagynénjének, Mária Antoinette-nek és királyi családjának halála, majd a Martinovics-féle és a vele párhuzamos ausztriai összeesküvés szabták meg. Mikor a Martinovics-összeesküvés felfedezése után testvére, Sándor Lipót nádor eléje terjeszti a programot, mely minden sorában az új ideáktól való rettenet tükrözteti vissza és politikai és társadalmi téren egyaránt megállást, sőt reakciót hirdet: Ferenc megtalálta uralkodása még hátralevő negyven esztendejének programját, melyhez a gyöngye intellektusok módjára görcsösen ragaszkodott, jól tudva, hogyha azt elereszti, újat többé magától nem fog alkotni. Ez a negyven esztendő más népeknél a gyors változás, tüneményeszerű fejlődés éveit foglalja magában: a Habsburg-monarchiában és ott, ahova ennek keze elért, tehát német és olasz földön, a megállás korszakát, melyet később a szentszövetség vagy Metternich korszakának neveztek. A valóságban Ferenc alakította ki e korszak sajátosságait, abszolutizmusának dekadens, műveletlen vonásai az ő egyéniségére vallanak.

Tényleg a Ferenc-féle abszolutizmus az európai abszolutisztikus fejedelemség fejlődéstörténetének egy utólag odabiggyesztett, fölösleges és így ártalmas fejezete. Nyugaton az abszolutizmus megtette kötelességét, mikor az elavult rendiséget félretolta és saját tekintélye alatt egymással megférő, egymással többé-kevésbé homogén társadalmi osztályokat képezett ki, melyek viszont az abszolút királyságot tolvá félre, átvehették, mint nemzet, a saját kormányzásuk nehéz feladatát. Ferenc császár ennek a fejlődésnek állott útjába, ezt tartóztatta fel negyven esztendőn át, s népei életéből negyven esztendőt rabolt el. Ezért lehetetlenség Ferenc korszakát fehérre mosni a népek és nemzetek előtt, melyeknek ekkora kárt okozott. De abszolutizmusa nemcsak elkésett, megokolatlan, hanem egyúttal alacsony színvonalú, műveletlen is volt, s ebben erősen hasonlított I. Lipótéhoz. Mária Terézia és fia még erősen belenyúltak a társadalmi rétegeződésbe, s annak igazságtalanságait és ügytelenségeit eltörölnézők, jobbágyreformot, gazdasági, egészségügyi felemelkedést, a bürokrácia megjavítását, a felsőbb osztályok beteges túlhatalmának visszaszorítását hozták programjukban. Ferenc megelégedett a mozdulatlansággal, de ha valaki a változó világban negyven esztendőn át mozdulatlan, akkor is elmarad, s ez történt Ferenc népeivel. Reánk, magyarokra a török korszak másfél százada után Ferenc uralkodása megint egy elveszett emberöltőt jelentett.

Abszolutizmusának az ő egyéni félelme lévén motívuma, természetes, hogy annak egész jellege is az ő egyéniségétől függött. Uralmára személyes bizalmatlansága nyomja rá bélyegét, ez teszi azt valóságos kabineti abszolutizmussá. Nemcsak, hogy tehetséges testvéreiben nem bízott, s ezért Károly és János főhercegeket mindvégig távoltartotta a kormánytól, másoknak csak provinciális hatáskört engedett, így Rainernek Itáliában, Józsefnek Magyarországon, a már készen átvett hivatalszervezetben sem bízott, hanem felelőtlen bizalmasoktól vette körül magát. Mária Terézia folytonos kormányzati reformjainak célszerűbb, az alattvalók ügyeit jobban és gyorsabban elintéző bürokrácia kialakítása volt a célja, holott csak azért forgatta ide és oda a központi hivatalszervezetet, hogy bizalmatlanságát érvényesítse és a hivatali szervezetben kegyenceinek befolyást biztosítson. Kegyencekről a szó igazi értelmében nem lehet beszélni: Ferenc senkit sem szeretett, mindenkiben csak eszközt

látott az ő fejedelmi kötelességei végrehajtásában; ezeket a kötelességeket komolyan, becsületesen vette, de nem mint államférfiú, hanem mint közepes hivatalnok, akárcsak egy udvari tanácsos. A monarchia minden részéből bejött felterjesztéseket maga intézte el, de nem saját feje szerint, mint Mária Terézia, – ehhez az ő feje gyöngye volt: a tartományban és országos hatóságoktól, a cseh, német, magyar, erdélyi kancelláriáktól bejött iratokat a Mária Teréziától felállított államtanács tagjai látták el votumaikkal, de Ferenc ezekben sem bízott, s aktáikat felelőtlen emberek kezébe adta, akik titkos kabinetjében dolgoztak, s akiknek hatásköre hivatalosan ismeretlen volt. A valóságban ezek a tanácsosok a monarchia legfontosabb ügyeiben döntő szóval bírtak, mert egyszerű, gyakran fénytelen és jövőtlen egyéniségükben Ferenc jobban bízott, semmint testvéreiben, vagy a kancelláriák, helytartótanácsok és guberniumok vezetőiben. Eleinte nevelője, a jóindulatú, gyöngye Colloredo gróf az ő első tanácsadója; mellette a külügyekben a forradalom elszánt ellensége, Thugut; a belügyekben egyelőre még a csehnémet feudális urak érvényesülnek, gróf Kollowrat Lipót vezetése alatt, akinek sikerül 1801-ben az államtanács hegyibe az ún. állam- és konferenciaminisztériumot ültetni. Ferenc azonban lassankint abbahagyja a minisztérium üléseire járást, mindent írószobájába koncentrálnál, még a legfontosabb aktákat is ott őrzi, így a Martinovics-per iratait, sok aktacsomónak sajátkezüleg készít papiroskötést.

A titkos kabinet javaslatai és döntései számára a rendőrség szolgáltat anyagot. A kabineti abszolutizmus Ferenc alatt tulajdonképpen rendőrruralom, s ez jelöli ki igazán alantas színvonalát Mária Terézia korszakával szemben. A politikai rendőrség a felvilágosodott abszolutizmusok utolsó korszakának teremtménye: a XVII. századi Franciaországban megalapítva, II. Frigyes ültette át Poroszországba; Bécsben II. József kezdeményét II. Lipót fejlesztette ki; Ferenc eleinte nem sok súlyt helyezett rá, de még a 90-es években felfedezte az újítások eltávoztatását illetőleg a rendőrség nagy jelentőségét.

Ferenc rendőrsége példátlan feladatra vállalkozott: hogy Közép-Európa térségeiről kiirtsa a könyvet, s bár a fenti intézkedések bevezetéseül már 1798-ban eltöltötták az ún. Lesekabineteket, minők a magyar városokban is voltak, 1799-ben pedig mindenféle kölcsönkönyvtárakat, – természetes volt, hogy ez a törekvés teljes eredményre nem fog vezetni, de nagy károkat igenis okozhat. A rendi nacionalizmus mozdulatlansága és hogy oly hosszú időn át nem volt képes evolúcióra a reform felé, bizonyára abból is következik, hogy a nemesi nemzet és polgárság rétegei többé nem oly könnyen jutottak hozzá nyugati könyvekhez, mint a XVIII. században. A főurak összeköttetései folytán kaptak ugyan külföldi könyveket és folyóiratokat, de érdeklődésük az általános mozdulatlanságban erősen lelohadt: a nagy főúri könyvtárak, melyek az előző században a felvilágosodás minden, főként francia termékét egybehordták, egyszerre elapadnak vagy sekélyes anyaggal, regényekkel, képzőművészeti gyűjteményes munkákkal telnek meg.

A rendőrségnek e lélekellenes hatása mellett jelentékeny az a demoralizáció is, melyet a politikai rendőrség titkos denunciationsaival és állandó zsoldban álló levelezőivel okozott a monarchiában, így Magyarországon is. 1798-ban József nádorral megbeszéli a kormány, hogy a titkosrendőrség bűrioít feltűnés nélkül kell bevezetni nálunk, s úgy látszik, a bécsi udvari rendőrhatalóság a *causarum regalium director*, a rendiség főállamügyésze és az országbíró közvetítésével rendezi be irodáit Pozsonyban,

Nagyszombatban, Debrecenben, Sopronban, Pesten, Temesvárott és Zágráiban. Titkos levelezői rendszeren államhivatalnokok, városi tisztviselők; feles számban német anyanyelvűek; az országgyűléseken, amelyek ügyeivel ilyenkor Pozsonyba lehelyezett külön rendőrhatóság foglalkozik, városi követek vagy a távollevők ablegátusai.

Itt elsősorban azt kell megállapítanunk, hogy a Ferenc körül döntő befolyással bíró személyiségek szinte kivétel nélkül a magyarság személyes ellenségei voltak, s gondolkozásukat ugyanazon ideák határozták meg, amelyek I. Lipót és III. Károly korában szerepeltek a központi kormányzervekben, s amelyeket Mária Terézia magyarbarátsága szorított vissza egy időre. A habsburgi monarchiának államrezonja természetes ellensége volt a magyar állami autonómiának, amennyiben saját létéhez feltétlenül szükséges volt a magyar királyság alárendelt, függő helyzete. Tudjuk az előzményekből, hogy a magyarellenés centralizáció a XVII. század végén és a XVIII. században válik tudatossá a bécsi körökben, melyek véleményét fejezte ki Savoyai Eugén, amikor a magyar önállósággal szemben a bevándorolt szerbeket próbálta felhasználni.

A 90-es évek végének kegyencéről, Thugutról köztudomású volt, hogy Magyarországot nem kedvelte, mellette a magyar ügyeket a saját fájától elfajzott Izdenczy, a már ismert államtanácsos vezette, aki mindent megtett nemcsak a magyar önállóság ellenében, hanem még a magyar törekvések kigúnyolásában is. Ő utána a század elején Somogyi János államtanácsos, volt magyar kancelláriai tanácsos referál, aki már magyar érzelmű, de igen sokban ellene fordul a hazai központi hatóságok, s velük József nádor véleményének. Baldaccinak szinte másfélévtizedes befolyása ismét nagyfokú magyargyűlöletben nyilvánul meg. Ámulva olvassuk Baldacci votumait és alig tudjuk megmagyarázni azon tajtékzó gyűlölet és hidegséget szenvedő megvetés motívumait, amelyekkel ő nemcsak állami, hanem kulturális törekvéseinknek is útjába állott. A német, szláv és olasz nyelv kiművelése ellen nincs szava, de minden magyarnyelvi törekvést siet azzal befeketíteni, hogy céljuk a nem-magyar nyelvek kiirtása és helyükbe a „kaukázusi” magyar behelyezése.

A kormány szervezetben igazi barátunk József nádor volt. A fiatal nádor a kilencvenes években még koronás bátyjához hasonlóan erősen a forradalmi és összeesküvéses élmény hatása alatt állott, ragaszkodva Sándor Lipót reakciós programjához. Még 1801-ben is az a véleménye, hogy jobb az iskolákat nem szaporítani, a szülőket nem kényszeríteni arra, hogy gyermekeiket iskolába adják, mert nagy kérdés, jobb-e az államra, ha minden alattvalója tud, vagy nem tud olvasni; ő inkább ez utóbbihoz hajlik; a tudós társaság felállítását sem látja szükségesnek, az egyetemen nyelvmesterek is feleslegesek, ezek helyett inkább lovaglóiskolát kell a diákok számára felállítani, mert ez megfelelne a „nemzeti karakternek”. Kétségtelen, hogy ez a nemzeti karakter az, mellyel közelebbről megismerkedve, az ifjú főherceg a magyarságnak őszinte barátja lesz. Amint már bátyjára és elődjére, Sándor Lipótra is megnyerő hatással volt a magyar urakkal, a helytartótanács főhivatalnokaival folytatott érintkezés, akikben egyeneslelkű, lovagias jellemű, művelt urakat ismert meg: hasonló lehetett József nádor magyarsághoz hajló útjának kezdete is. A század elején megszereti a magyarokat, nem lát többé összeesküvőket bennük, politikai tehetségüket nagyra értékeli, s az a véleménye, hogy egy megreformált Magyarország a monarchia

megújulásának előfeltétele. A kezdő liberális gondolkodásra jellemző az a nézete, hogy ha az ausztriai és magyar fél ugyanazon alkotmánnyal bírna e reform következtetéséért, akkor nemzeti és fajgyűlölet egycsapásra megszűnnék. Ha azonban Ferenc nem hajlandó Ausztriának alkotmányt adni, akkor a monarchia és központi kormányzás belső bajainak egyetlen megoldása az, ha Magyarország teljes önállóságot kap; független minisztériuma, külképviselése, serege, pénzügyei ma nincsenek, ezek valamelyikét adja meg neki Ferenc király. Ez azonban Baldacci hatása alatt ellenkező szellemben döntött József beadványa felett: békés úton ugyan, de mégis Magyarország alkotmányát kell az ausztriai tartományokéhoz közelíteni, nem pedig megfordítva.

József a francia háborúk katasztrofális fordulatai alatt Károly főherceghez hasonlóan többször követelte a kormányzás gyökeres reformját, hiszen világos volt, hogy a bécsi kormány tehetetlensége idézte fel a nagy veszedelmeket. Tudjuk, hogy ezek hatása alatt egy pillanatra a Napóleon-ellenes publicisztika legnagyobb embere, Metternich jobb keze, Gentz is a súlypontnak Magyarországra helyezését látta jónak. De Ferenc szellemi korlátoltsága és akarattal makacssága minden változásnak ellene szegült; József javaslatait Baldacci látta el a titkos kabinetben gúnyos megjegyzésekkel, nem mulasztva el azon rém felidézését sem, melyről tudta, hogy Ferencre erősen hat: a nádor javaslataiba olyan tendenciát magyarázott bele, mintha ő Magyarország függetlenítésére és saját uralmára törekednék. Bár Ferenc utóbb minden egyes alkalommal kibékült öccsével, a kabineti rágalmak hatása alatt nem egyszer keményen beszélt, sőt időnkint az összeköttetést is megszakította vele.

A politikai életet reformgondolatok helyett a világpolitika aktualitásaiból származó bonyodalmak töltötték ki. Nincs helyünk itt a Habsburg-ház és ausztriai monarchia negyedszázados küzdelmének lefolyását rajzolni, melyet az a forradalom, Napóleon és a francia hegemonia ellen folytatott. A küzdelemben az egykor hatalmas német-római császárság elpusztult, a szétrobbantás és likvidálás nagy munkáját Napóleon végezte el, anélkül, hogy a koronás császár útjába állhatott volna. Ezt megelőzőleg Ferenc császár már levonta a tényleges helyzet következményeit: annak hírére, hogy Napóleon magát a franciák császárává fogja koronázni, Ferenc császár 1804 augusztus 11-i pátensével felvette az osztrák császári címet, s utána 1806 augusztusában császári tekintélyének károsodása nélkül tehetette le a szétesett német-római császárság koronáját.

A százados kapcsolatok tényleg oly szorosak voltak, hogy a monarchia negyedszázados élet-halálharcából a közvetlenül alig érdekelt, a francia fegyvereknek ki nem tett Magyarország is kénytelen volt részét kivenni. Hadsereg és hadiadó megszavazása a rendi országgyűlés jogkörébe tartozván, az országgyűlések legfőbb tárgyát ez a két kérdés képezte. A rendek ragaszkodtak adómentességükhöz és ahhoz, hogy a nemesi felkelésen kívül ők nem, csak a jobbágyok tartoznak katonáskodással; – ezen hagyományos keretek közt azonban a század elején még ugyanazon lelkesedéssel szavazták meg a királyi kívánságokat, mint előzőleg a 90-es években. Ellenszolgáltatásként rendszerint a századok folyamán elszakadt területek, így a Partes, a határőrvidék, Dalmácia és Galícia visszaadását, valamint a magyar árucikkek szabad kivitelét követelték, – ezeket József nádoron kívül a kormány köreiben alig tartotta valaki megadhatónak.

A nehézségek akkor kezdődtek, mikor a francia háborúkra a bécsi kormány mind nagyobb áldozatokat követelt és ennek érdekében a katonaillesítés és adófizetés hagyományos rendi módjait is érinteni kezdette.

Lunéville után Károly főherceg egy időre hatalmat kapott az újabb harc előkészítésére, s ő hangsúlyozta, hogy Magyarország lakossága arányához képest sokkal kevesebb katonát állít ki, mint az ausztriai tartományok. Pedig szerinte a legutóbbi hadjárat bebizonyította, hogy Magyarországnak is érdeke a védekezésben részt venni, mert ha az ellenség a Tagliamentónál vagy Tironon át betör, nemcsak Bécs fekszik előtte védtelenül, hanem akár a pozsonyi országgyűlést is szétkergetheti. Károly főherceg, a monarchiának kétségtelenül legnagyobb katonai talentuma, a Napóleonnal szemben annyira szükséges hadseregreformot Magyarországra is ki akarta terjeszteni, a seregredek mögé, azokkal összefüggésben, ő állította fel tartalékként a honvédséget, s ennek érdekében a seregredeknek békében és háborúban fölemelt újoncoszását követelte. Ugyancsak ő volt elégedetlen az eddigi magyar hadkiegészítési móddal, mely névleg szabad jelentkezésből állott, de mivel rendszeren nem jelentkeztek elegenden az élethossziglani, igen súlyos hadiszolgálatra, ezért a valóságban „kötéllal fogták” a katonát a verbuválás neve alatt, vagy pedig a törvényhatóságok nyugtalan és bűnöző lakosaiktól szabadultak meg azzal, hogy a katonaságnak átadták őket. Ezzel szemben Károly főherceg a felemelt hadkiegészítési számnak sorshúzás útján kiállítását követelte, s az embertelen életfogytiglani szolgálatnak 8-10 esztendőre „capitulatióra” változtatását. Mindez a birtokos nemesekből álló országgyűlésnek nem tetszett, mert érdekük az volt, hogy minél kevesebb jobbágyuk legyen távol katonai szolgálatban, – ezt persze óvakodtak így kimondani, hanem inkább azzal érveltek, hogy a kapituláció nem felel meg a „nemzet karakterének”, és hogy a népesség gyöngítése nélkül nem lehet felemelni a katonaság létszámát.

Ehhez képest minden kérdés közjogivá éleződött ki. 1802-ben nagynehezen elfogadják három évre próbaképpen a felemelt létszámú hadkiegészítést, miután sikerült elérniük, hogy a király, a nádor közbenjárására, felvilágosítsa őket a császári hadseregbeli magyar ezredek létszámáról. A király szóba hozza – szintén önző céllal – a régóta vajúdo *fundus publicus* – köztár – kérdését, melybe országos célokra, a közlekedés javítására a rendek is fizessenek. Ezt nem fogadják el, ellenkezik a nemesi jogokkal, az ökonómia emelése sem kell ily áron: „de valamint az mindeddig elmúlhatott, úgy most is elmúlhatik”; Nyitra megye követe azt is bevallja, hogy a kereskedésről nem lehet állítani, hogy „ez az országnak vagy a királynak nagyon hasznos volna”. Annál nagyobb érdeklődéssel vitatják a vadászatjogot, melyből a jobbágyot már az előző század kizárta, s most a nagybirtokosok akarják földjeiket a kismemesek elől elzárni, akik viszont a nemesnek korlátlan, bárhol való vadászati jogát hangoztatják. Végül is megegyeznek, hogy a tulajdonos csak birtokának felét zárhatja el, másik felén szabadon vadászhatik bármely nemes személy.

Az 1809-i hadjárat még szomorúbb véget ért, meghozta a bécsi békét, benne Magyarország testéről Horvátország és a tenger mellék lefaragását. Kiderült, hogy a távolság nem védi az országot, mely mégis Európában terül el és így kénytelen-kelletlen alá van vetve a nemzetközi politika hatásainak is. Az ország megcsonkításán kívül a pénzügyi csődből is ezt a keserű tapasztalatot nyerte a rendiség. Az államadóságok szaporodását már Mária Terézia uralkodása alatt megfigyeltük, ő volt

az, ki az állam súlyos eladósodása alatt először nyúlt azon eszközökhöz, melyet nyugati országok, így főként Franciaország, már nagy mértékben használt: a papírpénzhez, a bankógyártáshoz. A papírpénz a Habsburg-monarchiában leelőször 1761-ben tűnik fel, amikor Mária Terézia 18 millió kölcsönt vett fel a német-cseh tartományok rendjeinek kezességére olyképp, hogy feléről kötelezvényeket állított ki, felének értékében pedig papírpénzt adott ki.

Ezzel kész a papírpénz, beváltási kötelezettség nélkül, az állam végképp elválasztja érdekét a lakosságétól és felelősség nélkül gyártja a mindinkább értéktelen papírpénzt hadi kiadásainak fedezésére. E kiadások valódi mértéke akkor ismeretlen maradt, de rendkívül gyorsan nőtt a francia háborúk hatása alatt: 1789-ben 338 millió volt az államadósság, 1796-ban már 409, ettől kezdve a kényszerárfolyam hatása alatt a papírpénz leszáll névértéke alá, úgyhogy az adósság valóságos növekedését alig lehet megállapítani.

Mindezen bajok a magyar területre is kihatottak. Az államadósság növekedése korábban, mikor az uralkodók saját szakállukra vettek fel kölcsönöket, vagy pedig azokat a német és cseh tartományok rendjeinek nyakába varrták, nem érdekelte a magyarokat; Mária Terézia kedvéért elvállaltak ugyan kisebb rendi kölcsönöket, melyek nem voltak egyebek, mint a hadiadó anticipációi, ezekből semmi veszedelem nem származhatott a rendi gazdasági életre. Most azonban, a rendek fel nem ismervén a papírpénz elterjedésének és a kormány részéről felelősségnélküli szaporításának rendkívüli jelentőségét, tényleg előállott egy új közös ügy, olyképpen, hogy annak Magyarország csak terheit viselte.

A bécsi kormány más módokat is igénybe vesz a helyzet javítására: gróf Zichy Károly pénzügyminiszter 1806-ban 75 milliónyi kényszerkölcsönt hoz létre, hogy a papírpénzt kivonja, de Ferenc császár ennek hozadékát is a hadsereg szükségleteire költi: a papírpénz gyógyíthatatlan betegségének akkor is, mint a világháború alatt, a háború az okozója. Zichy utóda, O'Donnel gróf kamaraelnök 1808 nyarán már a defláció mellett határozza el magát, de nincs elég ereje a papírsajtót megállítani, 1809-ben az „ezüstpátensben” minden ezüstitárgy beszolgáltatását rendeli el, kivételt csak kanalakkal, órákkal és pecsétnyomókkal tesz. E rendelet érvényét nem merik Magyarországra kiterjeszteni, minek következeként nagy tömeg ezüst menekül át ide az ausztriai tartományokból. De a papírpénz nálunk éppúgy forgalomban lévén, mint Ausztriában, a döntő jelentőségű rendszabályokkal nem kímélik meg az országot. O'Donnel 1810 februári fináncpátense egyharmadára szállítja le a bankó értékét, helyébe ún. Einlösungscheinokat, váltócédulákat ad, de mivel ezek kibocsátásának nem szab határt, rendelkezése teljesen eredménytelen. Halála után gróf Wallis, a cseh arisztokrácia tagja, fanatikus meggyőződéssel hajtja végre a deflációt: az 1811 február 20-i pátenssel a papírpénz értékét egyötödére devalválja, s az 1.060,000.000 forintnyi bankó helyett 212,000.000 váltócédulát bocsát ki „bécsi értékben” (Wiener Währung), ami ettől kezdve az eredeti értékű „Konvenziions-Münze” mellett új ausztriai pénzláb lesz.

A devalváció olyan tény volt, amelyet a gazdaságilag gondatlan rendek sem ignorálhattak többé, hiszen saját vagyonuk és jövedelmeik soha nem képzelt erőszakos leszállítását jelentette. Az 1811/12-i országgyűlés volt hivatva, hogy rajta e végzetes új közös ügygel leszámoljanak. A rendek most valóban kísérletet tesznek

az állami pénzügyek modern konstitucionális ellenőrzésére, s ez új idők nyomása alatt korlátokat vetnek a király ősrégi, középkori pénzverési joga ellenébe, melynek felelőtlen kihasználásából származott a papírpénz egész nyomora. Felirataikban tagadják a „beváltó cédulák”, a „*schedae relutionales*” kibocsátásának jogos voltát; ezeket Ferenc „királyi jussa erejével rendelte, melyet már sem a polgári társaság céljával, sem a mi sarkalatos törvényeinkkel meg nem egyeztethetünk, mert ha a papiros- és váltópénz szabad tetszés szerint kibocsájtathatik, ez a polgárok javaival összezavartatik”, s a leszállításról „egész egyenességgel megvalljuk, hogy mindennek tulajdon vagyona bizonytalanná lesz”. A rendek maguk érzik a régi alkotmány szűk, kényelmetlen voltát, s ezért használják a királyi jogok elleni harcukban a „sarkalatos jogok” mellett a már modernebb, antirendi „polgár” fogalmat. De fellépnek az ellen is, hogy az örökös tartományokban szükségesnek felismert pénzügyi rendelkezések Magyarországra is kiterjesztessenek;

A rendek elméletben és magatartásukban modern alkotmányos alapokra helyezkedtek, de most egész világosan kiderült, hogy a régi rendi alkotmány modern kérdésekben használhatatlan instrumentum. Törvényt a király ellenzése miatt nem hozhattak, s világossá vált, hogy a rendiség nem képes megakadályozni, hogy a király az ő középkori pénzverési regálóját változott viszonyokra alkalmazza, s ezzel egyrészt az ország gazdasági helyzetét teljesen felforgassa, másrészt, mint a rendek is felismerték: az infláció és defláció által hallgatólagos adóztatást, *contributio taciturnát*, hozzon be. A király most minden akadály nélkül végrehajtotta az egymást követő deflációs pátenseket, s közben újra megindult a bankóprés és továbbra is besajtolta a magyar gazdasági életbe az osztrák papírpénzt, sőt az adósságok visszafizetése is a bécsi skála szerint történt. A rendek ugyan még a következő országgyűléseken is tárgyalják a „magánosok viszonylatai”, a „*privatorum correlationes*” e tüskés kérdését, de az élet már rég a bécsi rendeletek szerint igazodott, – Wallis bukásában is győzött, s Magyarország csak most veszítette el igazán pénzügyi szuverenitását a Béctől reprezentált Ausztriával szemben. Annak, aki e fejlődést ismeri, tárt ajtók döngetésének tűnik fel, amikor 1848-ban vagy a kiegyezéskor arról vitatkoznak, vállalja-e Magyarország az államadósságok egy részét, vagy sem.

Láttuk már, hogy a vármegyék politikai súlya aszerint növekedett, amint több feladatot róttak rájuk az államkormányzás érdekében. I. Lipót óta a katonaiállítást, élelmezés feladatai emelték a vármegye fontosságát; II. József országgyűléstelen idejében tőlük függött a törvénytelen adó és katonaiállítást megtagadása, vagy megadása. A kormány bizonyára könnyebben érthette volna el célját, ha az országgyűléshez fordul, melyen a főpapok, főúrak, városok zárt tömegei még mindig felhasználhatók természetes riválisuk, a nemesség ellen, mint ha egyszerre ötvenkét testületben kell felvennie a harcot, ahol a köznemességgel szemben nem zárt rendek, hanem csak egy-egy elszigetelt főpap vagy mágnás áll. Innen érthető, hogy ezekben az alkotmányellenes, országgyűlést nem tartó időkben a vármegye veszi át a rendi alkotmány védelmét, nem mintha lényege és múltja erre utalta volna, hanem mert ily időkben feladatai voltak, kértek tőle olyat, amit megtagadhatott. II. József után ez második korszaka a vármegyei ellenállásnak, mely a kortársakra és utódokra nagy hatással volt és alkalmat adott azon elmélet kifejlesztésére, hogy a magyar alkotmány igazi bástyái a megyék, melyeknek elég az ő „*vis inertiae*”-jük, hogy az abszolutisztikus kísérleteket megszügyenyítsék.

Az első években, legalább is 1815-ig, a vármegyék még nem mutatták ki ellenállási erejüket. A még egymást követő hadjáratok megszabadították Európát Napóleon zsarnokságától, s a győzelmi hírek hallatára a vármegyék évről évre szívesen kiállították a felemelt létszámú újoncokat és beszédtek az adót, melyek immár törvénytelenek voltak. Rendesen kijelentik ugyan, hogy országgyűlés nélkül mindez helytelen, de önkéntes újoncozást engednek, sőt a legtöbb maga végzi a katonaaállítás is. A helyzet megváltozott a béke éveiben, melyek már akkor is fokozott háborús készenlétben teltek. A szentszövetség élén Ausztria vállalkozott, Európa zsandárjaként, a demokratikus mozgalmaknak fegyverrel való leverésére: 1820-ban és 21-ben nápolyi, szicíliai, piemonti forradalmakat kellett császári sereggel, benne magyar ezredekkel lecsendesíteni, mire a király a vármegyéktől katona mellett fölemelt hadiadót kívánt olyképpen, hogy az 1812-i országgyűléstől megszavazott 5,200.000 forintnyi váltócédula helyett most ugyanennyi ezüstforintot követelt. Ez, a váltócédula akkori kurzusát tekintetbe véve, az adónak több mint duplájára emelését jelentette: 5,200.000 ezüstforint nem kevesebb, mint 13 millió váltócédulának felelt meg. Nádor és kancellária hasztalan figyelmeztették a kormányt e lépések veszélyeire: tényleg a vármegyei rezisztencia csak ekkor kezdődik; első ténye, hogy tizenöt vármegye eltiltja tisztviselőit az adónak ezüstben való beszédésétől. Ezek nem a legnagyobb, vagy legnépesebb vármegyék, hanem olyanok, melyekben erős és független középbirtokososztály van: Bars a vezető megye, utána megye a többi, Nyitra, Nógrád, Borsod, Gömör, Sopron, Komárom, Vas, Zala. Ez utóbbiakban sok mágnásbirtok van, de ezek tulajdonosai nem képesek többé útjába állani a művelt középbirtokoscsaládok akaratának. A kormány felismerte, hogy az egyes vármegyékben a társadalmi osztályok használandók fel a *bene possessionati*-val, a későbbi gentryvel szemben, így a mágnások és a birtoktalan, armális vagy szegény kismemesek nagy tömegei. Megkövetelte, hogy a főispán maga menjen vármegyéjébe, s ott a tisztújítást, az ún. restaurációt főúri tekintélyével, valamint a kismemesek becsődítésével befolyásolja. Míg eddig a vármegyei tárgyalásoknál, a megyei kongregációkon éppoly kevéssé volt kialakult tárgyalási és szavazati mód, mint az országgyűléseken, s a megyékben is inkább ponderálták, mint numerálták a szavazatokat, s a műveletlen falusi nemesség szóhoz is alig jutott: most ezen régi magyar tradícióval szemben a király ad 1819-i rendeletével formálisan is szavazatjogot a „bocskoros” nemesnek, hogy vele majorizáltassa a már nemzeti és rendi öntudatú művelteket. Ugyanez a célja azon 1817-i rendeletnek, mely szerint a megyék választott táblabírái a székhelyen tartózkodjanak, s ott lehetőleg ők végezzék el a folyóügyeket, a közgyűlést feleslegessé téve. A renitens megyékbe pedig királyi biztosokat küldtek: báró Eötvös Ignác koronaórt, a közjogtudós gróf Cziráky Antalt, Lónyay Gábort, gróf Wenckheim Józsefet, akiknek bár nagy izgatottság árán, katonai erő igénybevétele, ellenálló tisztviselők elzárása, tiltakozó határozatok jegyzőkönyvből kiszakítása által, de mégis sikerült az ellenállást megtörniök. Legtovább harcolt Bars megye, mely a passzív rezisztenciát először alkalmazta: a királyi biztos jövetelére lemondott az egész tisztikar, s így nem volt, aki engedelmeskedjék. De miután a vezetőket „ad audiendum verbum regium” citálták, s Ferenc király személyesen dorgálta meg őket, győzött az ősi lojalitás, s Bars megye is újra elvállalta az adónak ezüstben beszédését és a katonaaállítás.

Ez a második, emlékezetes megyei ellenállás tehát valóságban sikertelen volt, de mégsem múlt el a rendi alkotmányra nézve haszon nélkül. Az ellenállás heves jelenetei kívánatossá tették a kormány számára, hogy hasonló dolgok provokálásától ezután tartózkodjék, szüksége ilyen jelenetekre annál kevésbé volt, mert a megyék nem újítást, hanem csak a régi rend fenntartását akarták, tehát még mindig a régi kompromisszumos alapokon állottak. Ferencnek valóban nem volt oka, hogy a megyei ellenállás megszűnésével össze ne hívja az országgyűlést.

E hosszú, 271 ülést tartó országgyűlés, 1825-től 1827-ig, az előzményekhez képest szintén tiszta rendi lelkületet tanúsított, minden felvilágosodási reformtörekvés nélkül. A vármegyei követeknek adott instrukciók ugyan bosszút követelnek a hosszú alkotmányellenes kormányzatért, de pozitív célkitűzésük még tisztán rendi: a nemesi alkotmány „circumvallatiója”. Modernebb kívánság csak a cenzúra megszüntetése és a sajtó felszabadítása, de ezekben is az alkotmányos érzület biztosítását látják; a nemzetiség érdekében a magyar nyelv hivatalos uralmát kívánják, de már a jobbágyok érdekében egyetlen vármegye sem tartja érdemesnek nyilatkozni. A tárgyalások a „constitutio consolidatióját” célozzák, hogy újabb törvénytelen korszaknak elejét vegyék; a király rossz tanácsosait, főként a királyi biztosokat meg akarják büntetni, s ettől csak akkor állanak el, amikor a király sajnálkozását fejezi ki abszolutisztikus kísérletei fölött: „atyai szívének a történetek szintúgy kellemetlenek”, mondja leiratában, s végül is az országgyűlés 3. törvénycikkében újra megerősíti a régi kompromisszumot: a király megfogadja, hogy a „fundamentális törvényeket” ezután meg fogja tartani. A rendi feliratok ezen túlmenőleg azt is kifejezik, hogy a rendi alkotmányban gyökerező királyi jogok gyakorlásának is vannak korlátai, s a „constitutionális országglás természetéből önként következzen annak rendeltetésére az országgyűlés befolyása, mert ez nyilván azt húzza maga után, hogy a közdolgok kormányzásának minden részei a constitutio principiumaihoz alkalmaztassanak, mely országos értekezés nélkül csakugyan meg nem eshetik”, mondja az 1826. június 10-i felirat: s ezzel a rendi dualizmusban még egyenjogú király jogainak minden gyakorlását aláveti a modern alkotmányosság értelmében az országgyűlés befolyásának. Így alakul át szinte a felszín alatt a rendi alkotmány konstitucionálissá.

Közjogi finomságokon kívül a magyar nyelvkérdés volt az, ami e rendi korszakban a jövő nemzetállamot igazában előkészítette. A rendek számára ez egyetlen kérdésben volt készen a program, melyet Bessenyeitől kezdve íróink „pallérozás” fogalma alá foglaltak; a politikusoknak nem kellett egyebet tenniük, mint az irodalomtól kijelölt elveket az államélet viszonyai közé átültetni. Már a kilencvenes években általánossá vált a vélemény, hogy a nyelv pallérozandó, ez pedig csak úgy lehetséges, ha a nemzet tagjai használják, beszélnek azt. Innen a költők állandó támadásai az elidegenedett, anyanyelvét nem ismerő vagy megvető magyar ellen. Innen egyúttal az első nyelvtörvények tartalma is: az 1791:XVI. törvénycikk a magyar nyelvet rendkívüli tárggyá tette minden fő- és középiskolában, az 1792:VII. törvénycikk pedig a szorosán vett Magyarország ugyanazon iskoláiban rendes tantárggyá emelte, Horvát-Szlavónországban pedig rendkívülinek hagyta meg.

A rendi politikának képe nem volna teljes, ha háttéréül meg nem rajzolnók a magyarságnak a francia háborúban való részvételét. Amint a háborús viszonyok, s a kormánynak azokból származó követeléseik okozták az 1811-i országgyűléstől kezdve

megfigyelhető elidegenedést király és nemzet között, ezt megelőzőleg húsz esztendőn át a nemesi nemzet háborús lelkesedése volt a jóviszony igazi alapja. Bár Ausztria nem vezette be az általános védkötelezettséget és néphadsereget francia mintára, mikor ez alapon Carnot félmillió katonát tudott kiállítani, a Habsburgok alatt álló népek így is erősen kivették részüket a háborúkból és vérveszteségből. Míg 1793-ban a monarchia 16 1/2 millió lakosából 371.000 katona, csak minden harminckettedik ember, utóbb ez a szám folyton emelkedik: 1800-as években 440–475.000, 1814-ben pedig 619.000. A szükséglet növekedése sokkal nagyobb a népszaporodásnál, Ausztriában szinte korlátlanul növelhető, Magyarországon azonban a rendi berendezések állnak útjába annak, hogy a kormány határ nélkül növelje a katonaság létszámát. A magyarság azonban így is nagymértékben vett részt Ausztria európai hatalmának megmentésében, majd jövője biztosításában, mert hiszen alapjában véve a francia háborúk az európai egyensúly fenntartásáért és újjáalakításáért folytak, ami a külügyi önállóságát nélkülöző magyarságra szinte közömbös kérdés volt. Amint azonban a Habsburgok belebocsátkoztak a hosszú harcba, az országaik közt létrejött szoros kapcsolat, a *pragmatica sanctio* is lehetetlenné tette, hogy a magyarság megtagadja közreműködését. Részt vett tehát és a magyar nép fiai harcoltak úgysis, mint a császári sereg magyar ezredeinek katonái, s úgysis, mint a nemesi felkelés tagjai.

A rendes császári hadsereg keretei meglehetősen szűkek voltak a magyarság számára, mert a bécsi haditanács ősi bizalmatlanságában nem szívesen állított fel magyar ezredeket.

Ami az állandó hadseregben a magyarság összlétszámát illeti, ez folyvást erősen alatta maradt az egyharmadnak, sőt az egynegyednek is: 1810-ben a hadi kormány adatai szerint 37.800 gyalogos, 14.500 huszár volt szolgálatban, összesen 52.300 ember, holott ugyanakkor a kisebb lakosságú Csehországból 56.000, Morvából 30.000, Galíciából 55.000 embere volt a császári hadseregnek. Mégis ez az aránylag nem nagy hadierő is lényeges jelentőséggel bírt a monarchia és a magyarság szempontjából egyaránt. A császári hadvezetőség a magyar seregekben, azoknak magyar, német, tót katonáiban kitűnő, fáradalmakat jól tűrő, bátor és becsületes legénységgel rendelkezett, s a magyarság tradicionális arculatának további fennmaradására sem volt közömbös, hogy most szinte negyedszázadon át évenként lehetséges volt hadi erényeit gyakorolnia, s azokról idegen népek, egész Európa előtt próbát tenni.

A magyar seregek legénysége a jobbágyságból került ki, a tisztek többsége a nemességből, igen gyakran a felvidéki német városok polgárságából; nagy volt a lehetősége annak is, hogy jobbágyfiúk vitézségük által tiszti pályát fussanak meg. Bár a magyar ezrekben a haditanács nem volt hajlandó kizárólagosan magyar tiszteket alkalmazni, s az osztrák-cseh tisztek legénységük nyelvét nem ismerve, sok konfliktust és elkeseredést okoztak, mégis a katonai szolgálat az akkori taktikai viszonyok között a nemzet ősi személyes vitézsége kimutatására nagy teret engedett. Kétségtelen, hogy a magyar parasztkatonák bátorság, veszélyek közt nyugalom s a helyzetek fölényes megítélése dolgában éppúgy felülmúlták az ausztriaiakat, mint a magyar nemesek az osztrák tiszti családok fiait. Napóleon marsallja, Marbot generális beszéli el, hogy mikor 1805-ben Bregenz elfoglalása után Jellasics tábornok, a 48-as bán atyja, seregével meghódolt, őt bízták meg a császári lovasság egy részének átvételével. Ez a lovasság a magyar Blankenstein-huszárezred egy részéből, német dragonyosokból, lengyel

ulánusokból állott, a magyarok felett egy öreg huszárezredes parancsnokolt, aki a tárgyalás ürügye alatt Marbot-t és a lovasságot kicsalta a francia előőrsi vonalon túl, s ott hirtelen letéve az álarcot, felszólította a németeket és lengyeleket, hogy vele együtt hazainduljanak; ezek nem voltak hajlandók, inkább meg akartak hódolni, s Marbot lábai elé letették zászlóikat. Mire az öreg magyar haragra gyúlt, összeszidta őket, s kijelentve, hogy ő a zászlót visszaviszi becsülettel császárához, huszáraival ellovagolt, faképnél hagyva a franciát önkéntes, gyáva foglyaival. Különösen a kezdeményező kedvet, a felelősség vállalásának örömét és bátorságát figyelhetjük meg ott, ahol magyaroknak bármilyen csekély körben is lehetővé vált az önálló cselekvés.

A magyarságnak szíve és esze egyaránt helyén volt, – a személyes bátorság mellett a műveltség is megkülönböztette őket pl. a vad rác és horvát határőrvidékiektől; tipikus példa erre Fazekas Mihály, az író, aki egy francia város prédára bocsátásánál belép egy házba, levesz a polcra egy könyvet, felnyitja, olvassa, míg a zsákmányolás órája le nem telik, akkor visszateszi és eltávozik.

1809-ben több hadsereg operált: János főherceg Itáliában, Károly a Duna–Rajna közén, Ferdinánd Varsó felé Galíciából, de már április elején világos volt, hogy Károly Regensburgnál nem tudja feltartóztatni Napóleont, s ezért a király fegyverbe szólította a felkelést. Igaz, hogy a hadügyi kormány most sem sietett annak felszerelésével. Az igazi baj azonban az volt, hogy József nádor, aki ez alkalommal katonai tehetségnek is bizonyult, a többi magyar vezérhez hasonlóan nem rendelkezhetett önállóan: Itáliából felvonult, hátán hozva Beauharnais Eugén seregét, János főherceg, aki már vonulását is oly ügyetlenül intézte, hogy nem ő egyesült előbb a Pozsony–Bécs közti térségen Károllyal, aki ott a Bécsben ülő Napóleonnal farkasszemet nézett, hanem engedte, hogy a franciák eltolják kelet felé és Beauharnais a Semmeringen át érintkezésbe lépjen Napóleonnal. Mégis Józsefet neki, illetőleg tehetetlen vezérkari főnökének, Nugent tábornoknak rendelték alá, s ez utóbbi folyton hátrálva, a Győr előtti csanaki magaslatokat is átengedte az ellenségnek, s június 14-én a város előtt a legvisszásabb helyzetben fogadta el a harcot, amikor jóformán csak a dunántúli felkelők voltak seregében. A balszárnyon Meocséry alatt felállított nemesi felkelők rohamra sem indulhattak, mert egy malomcsatorna volt előttük; kitéve a francia ágyúk tüzeinek, végre is elfutottak, s futásukban a Budáról Győr felé vonuló tiszai felkelőket is magukkal ragadták. A további pozsonyi harcokban mégis részt vettek, de János főherceg hadvezetésének nyomását tovább is szenvedniök kellett, viszont János sietett csatavesztését a felkelők magatartásának tulajdonítani. A gyávaság vádjá így terjedt el, ellene védekezésül József nádor segédtsíjtjével, a költő Kisfaludy Sándorral megíratta a felkelés történetét, de mivel az éppen a császári hadvezetésre közölt kompromittáló adatokat, Ferenc megtiltotta megjelenését. Utóbb a liberális demokrácia szeretett gúnyolódni a nemesi felkelők ügyetlenségén és gyávaságán – annyi kiderült a győri kudarcból, hogy a felkelés modern ellenséggel szemben nem alkalmazható – s mikor Kossuth a Pesti Hirlapban 1843-ban győri szégyennapot, évkönyveink koromfekete lapját emlegette, az agg költő Kisfaludy keserűen rágalomnak minősítette ezt és még egyszer, utoljára, megvédte az elavult intézmény utolsó szereplését.

A francia háborúk hosszú sorában a győri vereség epizód volt, s az a sok ezer, tízezernyi magyar, ki a negyedszázados harcokban részt vett, nemzeti lelkesedéssel, király és haza iránti kötelességét megtéve, tért haza a harcból.

Ősi katonai erények és fejedelemhez való százados hűség akadályozták, hogy meghallja a magyar nemesség Napóleon csábító szavát, aki 1809. május 15-én Schönbrunnból proklamációban fordult hozzá: eljött az óra, hogy régi függetlenségét a nemes magyar nemzet visszaszerezze, az Ausztriávali kapocs minden magyar szerencsétlenség oka; most válasszatok – szól Napóleon – királyt magatoknak, ki otthon, értetek él, s gyűljetek össze ősseitek szokása szerint Rákosmezején és közöljétek velem végzésteket. Napóleon az ő korábbi bécsi követi és ágensei jelentései alapján azt hitte, hogy az elégedetlenség és németgyűlölet lángra fog lobbanni, s bár a proklamációt francia fogságból hazatért katonák is terjesztették, eredménye éppen semmi sem volt. A szöveget valószínűleg Kermelics Károly, egy volt gazdatiszt készítette, aki francia uralom alatt Illíriában főispán lett, a fordításban részt vett Batsányi János, a költő is, aki ezért utóbb haláláig linzi internáltságban élt. Tudomásunk szerint még akik terjesztésében részt vettek, így Tóth János temesi táblabíró és Kállay György, azok se gondoltak komolyan Magyarország elszakadására az ausztriai háztól. A fantasztikus történész, Horvát István, egy pillanatra helyeselte Napóleon tervét, mert az Ausztriától elszakadt Magyarország szerinte a Balkán volt magyar tartományaival egyesülhetne – ez a Duna-konföderációnak talán első gondolata, – de mindjárt utána egész józanul figyelmezteti Virág Benedeket és más barátait: ne higgyenek Napóleonnak, mert ennek egyenesen szüksége van Ferenc császár uralma alatt közép nagyságú Ausztriára, Oroszország ellensúlyozása végett.

A rendi nacionalizmus egységes királyhű korszak volt, melyben a későbbi 49-es, szabad királyválasztó gondolatok, minden abszolutisztikus kísérlet ellenére is, anachronisztikusak lettek volna.

VIII. Széchenyi vagy Kossuth?

Reformkor a 19. század első felében Magyarországon

A reformkor két ikonikus alakja volt Széchenyi István és Kossuth Lajos. Előbbi a megadott politikai rendszeren belül, a rendszerrel kiegyezve gazdasági és kulturális fejlesztések által látta biztosítottnak a nemzet fejlődését. Utóbbi a nemzeti függetlenség kivívását, azaz a nemzeti állam létrehozását és annak kereteiben való töretlen fejlődést látta megfelelőbb iránynak Magyarország számára. A szeminárium során felelevenítjük a két államférfi főbb törekvéseit, eredményeit és kudarcait. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 7., 10. és *Ludoviceum I./3.:* 7., 8., 9., 12., 13.

15. Lackó Mihály: Széchenyi és Kossuth vitája – részletek

Utak a vitához

Születése hagyományosan előírt köréből sem Széchenyi, sem Kossuth nem „örömmel” tört ki. Ellenkezőleg: a szokás szabta életkeretekkel való szakítás mindkettőjük számára igen gyakran fájdalmas volt. Nem is ment egyik napról a másikra. A keresés mindkettejük életéből több mint három évtizedet vett el: a *Hitelhez* fogó Széchenyi már 35, az *Országgyűlési Tudósításokat* elkezdő Kossuth pedig 31 éves. Amikor megházasodtak, mindketten 40 körüliek, s életmódjuk viszonylagos stabilitásának korszakát – melyet a reformkorban a házasság általában jól jelölt – többfajta életmód megpróbálása előzte meg.

Széchenyi és Kossuth fokozatos kiszakadása a hagyományos nemesi életkeretek közül, számunkra nemcsak személyes sorsuk és boldogulásuk miatt fontos. Hiszen mindkettőjük későbbi reformelképzeléseinek egyik döntő pontja volt, hogy az eltávolodást a rendi életformától az egész magyar nemességnek végig kell járnia. Hőseink nagyon is másképp képzelték ezt az utat, ez vitájukban pontról pontra érezhető. De egyikük előtt sem volt kétséges: minden reform alapfeltétele, ugyanakkor célja is, hogy a magyar nemesekből „nemes magyarok” váljanak. Széchenyi és Kossuth igen különböző reformkori útja – mely mégis egy nagy, közös vitában találkozott – példa is volt: példa arra, hogy ki lehet szakadni a régi törvények megszabta világból. De egyszersmind kísérlet is: annak „kipróbálása”, hogy ez a kiszakadás a nemesség nagy tömegei számára lehetséges-e?

Kiszakadni az embertelenné vált rendi világból – ez az a közös, vagy legalább hasonló életterv, mely előbb személyes, majd az egész nemességet érintő politikai formában

mindkét vitapartnerünkre jellemző. Nagy kérdés persze: elegendő-e ez a hasonlóság ahhoz, hogy egyéniségüket párhuzamosan ábrázoljuk? Sok minden szól az ilyen ábrázolás ellen. Nemcsak eltérő társadalmi helyzetük. S nemcsak az a tíz évnyi korkülönbség, ami Széchenyi és Kossuth között fennállt, s amely – mint gyakorta – ebben az esetben is több tíz puszta esztendőnél: szinte egy generációnyi. A veszélyek nem itt, hanem az utólagos magyarázatban rejlenek. Az utókor hajlamos arra, hogy célt tulajdonítson egy-egy életpályára olyan tetteinek is, ahol a végrehajtó nem látott célt; hogy tudatosság szüleményének tartson olyan mondatokat is, melyek csak mintegy véletlenül hangzottak el. A történésznek vállalnia kell: minél „elrendezettebb” a magyarázata, annál többet csorbít hősei egyéniségén.

Eltávolodni a rendi világtól – ez is utólagos, és talán túlságosan hideg megállapítás. Hőseink sokáig nem szemlélték ilyen tudatosan önmagukat, céljaikat és környezetüket. Hosszú ideig talán csak olyasvalamit sejtettek, hogy rosszul érzik magukat. Rosszul a céltalanul élő növendékmágnás, Széchenyi, s rosszul a szegénységben élő ügyvéd, Kossuth. E két különböző helyzetű nemes „rosszkedve” ma, 150 év múltán már azt bizonyítja számunkra, hogy egész világuk volt rossz, annyira, hogy még a kiváltságosok kasztjában élőt is eltöltötte. Ez a következtetés ma már közhely. De akkori levonásához a reformkorban hosszú volt az út. Hisz hőseink rosszkedve látszólag más-más forrásból eredt – mint ahogy „fiatal éveik” is más-más korszakra estek.

Széchenyi: Európa Napóleon után

Széchenyi, a huszárcapitány a francia revolúció utolsó hajtásának, Napóleonnak leveretésekor volt fiatal: abban a korszakban, amikor Európára újra béke borult. A felvilágosodás elméket mozdító hullámain, az akkoriban ezekből származtatott forradalmakat s a háború évtizedeit nyugalom követte, de a „kölcsonős rettegés békéje”. Az emberek mögött, akiket újból alattvalókként kezeltek, viharos, addig szinte elképzelhetetlen élmények s megrázkódtatások álltak, és most, a „felfüggesztett történelem” körülményei közt úgy érezték: „Nehéz a múlt, halált lehell / fáradt a föld, pihenjen el”. A „zűrzavar s szokás vén trónusát” majd mindenütt újra a született uralkodók foglalták vissza: Bourbonok és Habsburgok. Az emberek „testvériségét”, az alávetettek nyomorult egyenlőségét újra a Biblia szavaival támasztották alá, s a győztesek megalkották a Szent Szövetséget.

Európa látszólag újra a régi volt. Restaurálói ezt a látszatot rögzítették s ünnepelték a bécsi kongresszuson, 1814–15-ben. Ott forgolódott Széchenyi is. A győztesek egyike volt, mögötte sokéves katonáskodás, néhány „hőstett”, több rendjel. Előtte: semmi. Utóbb, már tudatosabban szemlélve önmagát, így írt erről a korszakáról: „Nevelésem az 1809-i háború nyomán félbemaradt. Tizenhat éves voltam s oly tudatlan, amilyen egy tizenhat éves fiú lehet. A magyar felkelést szervezték, és én egyszerre főhadnaggyá lettem. Még írni sem tudtam helyesen. A háború befejezésével [ti. a fegyverszünettel] huszárezredbe léptem át, a helyőrségben semmit sem tettem, és végül mint főhadnagyot áttettek dzsidásezredemhez. Ott több év alatt kövérré és köpcössé váltam, de éppoly tudatlan maradtam, mint annakelőtte, – míg végre ismét kitört a háború Franciaország ellen. Sorsom Schwarzenberg herceg környezetébe vitt,

eljutottunk Párizsig; innen Olaszországba mentem, s végre visszatértem hazámba [ti. Ausztriába], négy rendjellel kitüntetve. Ez időszakig életem teljes tudatlanságban folyt le, csak azután kezdtem gondolkozni és az embereket megismerni; de azt nem tudtam, hogy határtalan ambícióm hová ragad.”

Leegyszerűsíteniék a dolgot, ha e határtalan, de kiúttalan ambíciót csak a háború lezárultával magyaráznánk; pusztán azzal, hogy az ifjú katona a békeidőben munka nélkül maradt. Bécs társaságának hullámsága mögött, a korszak fojtott nyugalmanak mélyén nemcsak Széchenyi érezte a céltalanságot, saját feleslegességét, s a kiábrándulást, s azt, hogy egy korszak lezárult. Méltó álmodot keresett egyelőre a fiatal Széchenyi is. Mi várhatott reá? Csupa olyan lehetőség, csupa olyan életút reménye, amely csak régen elégíthette ki az embert. Katonáskodás? Széchenyinek már keveset nyújt, de különben is: béke van. A társaság? Hamar üresnek találja. Gazdálkodás? Bécs után, a „világ” után, elhagyott élet volna az, Cenken, a birtokon, minden nagyobbszerű reménye nélkül.

Esetleg: a politika? Lecövekelni a bécsi udvar népek sokaságát igazgató gépezetében, ahogy egy magyar mágnás számára előírt? A hagyományos út itt is járhatatlan volt. Nemcsak azért, mert Széchenyi egyelőre senkinek sem kellett a császárvárosban. Hanem – s itt a korszak egyik legjellemzőbb vonásához érkeztünk – nem kellett maga a politika sem. A győztesek az utolsó évtizedek összes megrázkódtatását hajlamosak voltak annak számlájára írni, hogy túl sokan avatkoztak az igazgatás ügyeibe. „Őrjöngő gyanakvással” szemlélték minden olyan jelet, mely az alávetettek törekvéseit fejezte ki. Gyanakvásuk azért volt önmérsztő, mert részben maguk is táplálták ezeket a törekvéseket. Napóleont s a forradalomban kifermálódott francia nemzetet csak a többi nemzet nevében lehetett leverni; az ellene támadó régi Európa tehát arra kényszerült, hogy népei közösségérzetét, patriotizmusát maga is szorosan összekapcsoló nemzetudattá formálja, legalábbis segítse ezt a folyamatot. A Szent Szövetség már az alakuló modern nemzetek Európájára telepedett, s valóban azt próbálta egyeztetni, ami – Byron szavaival – „Sosem egyez, össze sose vág”. A kialakuló nemzettudat ugyanis elvileg mindenütt megteremthette a „lentről érkező” politikai elképzelések kereteit és csatornáit. A kongresszus ezért a politika minden megnyilvánulását az ördögtől valónak tekintette. Olyan idő volt ez, amikor Metternichnek, a „trónok fő parazitájának” titkára ilyen javaslatot terjesztett főnöke elébe: „Annak érdekében, hogy a sajtóval ne lehessen visszaélni, a következő években egyszerűen semmit se nyomtassanak. Pont! Ha ezt az elvet alkalmaznánk általánosan kötelező szabályként,... rövid időn belül visszatálnánk az igazsághoz.”

E forradalom utáni élmény életre szóló volt Széchenyi számára. Életre szóló, mert valójában kétféle – nagyon is különböző forrású – áramlat állt mögötte: egy régi s egy modern. Az alacsonyság fölött álló mágnás úri távolsága – tulajdonképp rendi elkülönültsége – a társadalom „sarától”, ugyanakkor azonban a francia változások teremtette modern kétely mindazzal szemben, ami „lentről” jön. Életre szóló maradt azután is, hogy Széchenyi az elsövel, rendi felsőbbbségével, leszámolt. Ilyen harcot – s nem egyszerűen az örökre szabadságolt katona vívódását – vívott magamagával Széchenyi is, 1814-ben elkezdett, s haláláig vezetett naplóiban. E naplók ezért nem pusztán labilis idegrendszerének hullámságait tükrözik, mint oly gyakran hiszik, hanem olyasvalamit, ami a századelő fiatalságának életre szóló élménye volt: hogy milyen

gazdag, s egyszersmind milyen zabolázhatatlan teremtmény az ember. Határtalanságát – úgy érezték ekkor – külső erők s formák nem korlátozhatják; mégis vad vágyat érezték, hogy a lélek határtalanságának formát adjanak; nagy, életre és emberiségre szóló tettek véghezvitelével. Az ember legyőzésére csak önmaga képes – vélték –, mégpedig úgy, hogy hatalmas, sokszor egymást keresztező erőit eddig nem ismert formákba önti. De hol volt erre a lehetőség? S ha nem sikerül azonmód megtalálni, hogyan lehetséges elszakadni a kínálkozó, nyomorult életpályák, az adott, unalmas formák vonzásától?

A kor a gazdag fiatalság szemében mindenekelőtt és legfőképpen unalmas volt. Azért is utazott ennyit ez a fiatalság. Széchenyi a tízes és a húszas években esztendőket töltött utazással. A cél sokféle. Anglia, a civilizáció és az alkotmány hazája – s természetesen a Kelet, az egzotikus. Nem egyszerűen unaloműzésre szolgált ez. Tapasztalatszerzésre is. Nem annyira külső tapasztalatokéra, mint inkább belsőkére: afféle lélekcsere; az emberi természet és jellem megpróbálására s megismerésére a legkülönbözőbb helyzetekben. Az utazások s az irodalom – ha az unalmat tán elűzték is – csak elmélyítették Széchenyi másik alapérzését: a magányét, a társtalanságét s társkeresését. De a társkeresés, a szerelem, és mindenekelőtt a tartalmas férfibarátság utáni vágy nemcsak az unalomérzésből fakadt. Egy másik ember vagy néhány másik ember közelléte, mély barátsága, a velük való emelkedett kapcsolat e kor ifjúsága számára a nagy egyéniségek létrehozhatta méltó formák egyike volt. A barátság – legalábbis egy korszakában – Széchenyi számára is a teljes embert igénylő alkotások egyike volt: az egyéniség megzabolázása, de nem terméktelen harc, hanem formaadás.

Kossuth: Magyarország

Kossuth nemzedéke másképp néz a politikára, mint Széchenyié. Nemcsak azért, mert a húszas évek elejétől megjelentek Európában azok a jelek, amelyek a Szent Szövetség megingathatóságát bizonyították. S nemcsak azért, mert – épp Kossuth fogékony jurátuséveiben – Magyarország megyéinek nemessége is hangos mozgolódásban követelt bizonyos, egyelőre még korántsem európai szellemű, liberális változtatásokat a bécsi udvartól. A kormány törvénytelen intézkedései, ahogy a krónikás írta, „felingerték a kedélyeket, izgalom jelentkezett a vármegyegyűléseken, s mintha levették volna a lakatot mindenki szájáról, egyszerre minden ember politizált, az alkotmányra hivatkozott, szidta a németet”. E megyei ellenállás – amely, látni fogjuk, Széchenyire sem tévesztette el hatását – mindenekelőtt az országgyűlés, a magyar nemesség régi politikai fóruma összehívását követelte, végül is eredménnyel. De a Kossuth nemzedékének politikai fogantatása mélyebb okoknak köszönhető. Egyrészt a magyar nemesség politikai privilégiumának, melyet, mint láttuk, sok szegény nemes immár egyetlen kiváltságaként őrzött. Másrészt – s előző fejezetünkben erre is utaltunk már – annak, hogy gazdasági eszközökkel még a módosabb nemesek sem bírtak helyzetükön változtatni. Politikai vágányra terelték a magyar kiváltságosok problémáit a hagyományok is: a „labancgyűlölet” régi, de eleven emlékei, melyek szinte természetes közegre leltek a fentről kevésbé ellenőrzött törvényhatóságokban.

Ami a megyék igazgatásában történt, annak persze édeskevés köze volt a modern, tömegeket mozgató politikához. Kossuth ifjúkora idején, eltekintve az 1823–25 közötti megyei ellenállástól, a törvényhatóságok „politikája” csak néhány ember – többnyire a választott tisztikar – igazgatási ügye volt. A megyei ellenállás azonban olyasvalamit villantott föl, ami majd a 40-es években, vitánk idején válik tartóssá: hogy ti. a megyék – legalábbis a sérelmi kérdésekben – alkalmasak a tömegpolitika színterének is. A politikai gondolkodás mélyen áthatotta a korszak nemeseit. Lássunk erre példát Kossuth életéből – olyant persze, ami nemcsak reá volt jellemző. A nemes diákok már a kollégiumban – Kossuth pataki iskolájában is – a politikára készültek: „játszva gyakorló vármegyét” alakítottak. „A főispán volt a jogtanár, a két alispán rendesen a két leggazdagabb joghallgató – mivel ezeknek többször meg kellett traktálni, magyar bőkezűséggel megvendégelni a megye urait; a főjegyzői hivatalt a legjobb tollú, legérdemesebb joghallgatóra, a főügyészi hivatalt a legjobb jogászok egyikére bízták, a többi: pénztárnoki, szolgabírói, esküdti, levéltári, kiadói, táblabírói hivatal is mind be volt töltve, mégpedig választások útján. Minden hóban tartottak megyei közgyűlést, hol a közügyeket megvitatták, jobbra-balra eldöntötték; a közigazgatás és törvényhozás gyakorlati kezelését próbálgatták, és így már előre vármegyei urakká, megyei tisztviselőkké képezték magukat. Sárospatakon olykor országgyűlést is játszottak, a főrendiházban nem egy valódi mágnás foglalt helyet, s a prelátusok, az egyházi főméltóságok képviselői vánkosból csináltak maguknak nagy hast, s veres övet biggyesztettek arra.” „Páncél vármegyének” hívták ezt a játékot, s benne a kor megye központú szelleme visszhangzott, mely szerint a magyar nemesi alkotmány maradványait épp a bátran ellenálló, decentralizált törvényhatóságok őrizték meg az udvarral szemben.

Kossuth szegénysége egyformán jelentett mindennapi kenyérgondokat és megyéhez kötöttséget. Ez a kötöttség persze többértelmű. Kossuth fájdalmasan panaszolja pesti jurátus társának: „Míg én itthon a porlepte akták között sorvadtam, s erőm s akaratom zabolátlan tüzét éltem szűk köréhez mérsékelve, a világgal s magammal küzdék – Te addig, barátom, Istenünk szép földi világában szabad madárként boldogan repesél.” A megye azonban védettséget is biztosított a fiatal jogásznak; hivatalt, s nem utolsósorban a politikai pálya akkor egyetlen terrénját.

Az egyenlőtlenség gyakran béklyózó, de gyakran kitörésre, kiválásra serkentő tudata, a nemesség szegényedésének képe, a közéleti hajlandóság: mindez együtt járult ahhoz, hogy hősünkben, s hasonló helyzetű társaiban, a politikai fogékonyság mellett nagy szerepet játsszon egy új érzék: a szociális problémákra, a társadalmi egyenlőtlenségekre irányuló figyelem. Az olvasó észrevehette, annak a problémának átéléséről van itt szó, amit fentebb „rend” és „társadalom” kettősségeként jellemeztünk. Politikai és szociális fogékonyság néha erősítette, néha keresztezte egymást. Mindenekelőtt a nemesség esetében. A politikai gondolkodás hagyománya azt sugallta: a nemesség egy rend; minden tagja egyenlő jogokkal bír, senki sem gyakorolhat felsőbbiséget a másik fölött. A társadalmi egyenlőtlenségekre fogékony szem viszont megmutatta: a nemesség igenis tagolt osztály, sem tehetségei, sem politikai önállósága nem teszi egységessé; közéleti szerepét pedig szinte egészében differenciált osztályérdekei szabják meg. Volt persze, amikor a kétfajta látásmód egysege pontosabbá, élesebbé tette a társadalomról alkotott képet. Főképp a paraszt

esetében. Rendi jogfosztottság s társadalmi egyenlőtlenség itt egyként tanúskodtak a társadalom korszerűtlenségéről. Persze csak azok számára, akik érezték, hogy korszerűtlen. Kossuth közéjük tartozott. Talán azt hihetnénk: kevesedmagával. Pedig nem ez a helyzet. Hosszú ideje – 1790 óta bizonyosan – élt a magyar nemesség legnagyobb részében, hogy az országban nincs minden rendben, hogy szegénység van, hogy a „nyomorult adózó nép” – melynek helyzete közvetlenül kihatott a nemesség állapotára is – egyre romlik, s nem termel eleget. Persze nem vált mindenki reformerré, aki érezte e bajokat.

A rendi világ ugyanis felkínált bizonyos sémákat, melyekkel a bajokat be lehetett illeszteni a hagyomány szabta keretek közé. Ilyen volt a bécsi udvarhoz fűződő viszonyunk, az egyoldalú vámrendszer. Ilyen volt a föld népe „restségének” rendi elmélete, s ilyen a szegényedés okainak áthárítása a rendi világ bomlásának tüneti velejárára: spekulánsokra, uzsorásokra, sokszor csak a falusi korcsmárosra – ahogy legtöbbször emlegették: a zsidókra. E rendi sémák alapján történtek bizonyos kísérletek valamiféle változtatásra. Az országgyűlések 1790-ben, majd 1825-ben ún. rendszeres bizottságokat jelöltek ki a problémák összegyűjtésére s az orvoslás módjainak kidolgozására. E bizottságok munkálatai – hatalmas latin kötetek – egyelőre nem mutattak a modern Magyarország irányába nemesi-feudális szellem uralkodott bennük. Volt azonban egy fontos vonásuk: legális tárgyalási és vitatkozási alapot adtak. Elindíthatták a valódi reformok felé törő gondolkodást. Az elindulás persze nem volt könnyű, sőt, mondhatnánk a kora reformkor legfőbb kérdésének számított. A Zemplénben ügyvédkedő Kossuth még 1828-ban is – tudjuk, már nincs messze a *Hitel* – a rendi sémákon belül gondolkodik: az *Éhségmentő intézetekről* írott fogalmazványa alig lép túl a hagyományokon. Ezek nevében kezdi meg nyilvános megyei politikai pályáját 1830-ban.

Kossuth és társai főképp a sérelmi ügyekben határozottak; jól mutatja ezt az 1830-as lengyel felkelés hangos visszhangja is. 33 megye, köztük Zemplén küld feliratot a kormányhoz, hogy segítse a lengyelek ügyét. Maga Kossuth is több megyei beszédben buzdít a lengyelek mellett. Az a megyegyűlés, ahol hősünk, „kezében a lázítás szövétnekével”, először vonta magára a figyelmet, s a kormány rosszállását, még egy szempontból fontos. Zemplénben is ekkor kezdik meg a nemesi reformmunkálatok vitáját. Negyven esztendeje húzódó ügy volt ez, de most, amikor az országos bizottság megküldte javaslatait a megyéknek, jelentős próbává lett: hogyan vélekednek az ifjú „frakciózók”, amikor nem sérelmekről, nem pusztán megyei ügyekről, hanem a javítás országos kérdéseiről kell nyilatkozniok.

Kossuth beépülőben volt Zemplén megyei adminisztrációjába, a legjobb úton haladva afelé, hogy egész életét egy megye határai közt, az ott élő nemesség peres ügyeinek vitelével s politikai terveinek képviselésével töltse el. Végül nem így történt. S ebben a nemesi reformmunkálatok zempléni tárgyalásain vitt szerepe volt a döntő. Ezekben a vitákban élesen kirajzolódott a nemesség megoszlása. A határ vonal, s ez igen fontos, ezúttal nem, vagy nem elsősorban ellenzékiek és kormánypártiak között húzódott. Magyarország megyéinek nagy többsége ugyanis hagyományosan ellenzékieknek számított. Mindig készen állt a szembeszegülésre, ha a kormány akár ésszerű, akár valóban törvénytelen intézkedéseit gáncsolni kellett. Így volt ez Zemplénben is. Kossuth s a vele egyívású fiatalok helyzetét nem valamiféle kormánypárti többség

nehezítette, hanem a régi ellenzék viszonylag idősebb, a megyei tisztségekben ülő s a kulcspozíciókat kézben tartó tagjai. A reformmunkálatokkal – azok rendi alapjával, következetlenségével, életbehozásuk lassúságával – nekik nem is volt bajuk. Elégedettek persze ők sem voltak, de mindenestől ahhoz a sokasághoz tartoztak, melyet Széchenyi – látjuk majd – „régie embereknek” nevezett. Uralmuk a 20-as évek végéig háborítatlan volt Magyarországon: szinte csak az ő kezük nyoma látható a 9 reformmunkálat vaskos kötetein.

Nemcsak Zemplénben volt ez így. Az új nemzedék szemében a munkálatok másutt is igen korszerűtlennek tűntek. Korszerűtlenségük lényegét Széchenyi – aki csak 1831-ben ismerkedett meg velük – így látta: „Ej be könnyű, s magtalan! Én nem tudok eleget csudálni a 9 deák könyven, melyben szinte egyetlen talpkő nincs, nincs egy lat filozófia.” E munkálatok a rendi széttagoltság elvén alapultak, s hiába bírtak egy-egy jobb részletjavaslattal, magát e széttagoltságot nem vették bonckés alá. Az ún. „publico-politikai munkálat” pl. – melynek megyei vitatásában később Kossuth is részt vett – egyként intézkedett a sajtószabadság problémáiról, a cigányok rendszabályozásáról, s az országgyűlés reformjáról. A fiatalok megyei helyzete lehetővé tette, hogy „hivatalból” részt vehessenek az egyes bizottságok vitáiban. Egyelőre azonban elenyésző kisebbségben voltak, s a megyékben nem nézték jó szemmel őket. Vitáik természetes környezetébe így a magánkörben történő összejövetelen túl, a kaszinó, a Széchenyitől fölvetett s immár elismert, de nem rendi intézmény lesz. Az újhelyi kaszinó alapszabályait Kossuth dolgozza ki. A kaszinóban vitatkozó fiatalok a „munkálatok” nyomán távolodnak el a reform rendi megoldásaitól.

A reform elképzelése

A haza s a benne élők megváltoztatásának az a koncepciója, mely e levelekből előtűnik, magába sűrítette hősrünk személyes élményeit: ifjúkorának európai tapasztalatait éppúgy, mint az itthon átélteket. Ezek adták a *Hitel* s a *Világ*, az első nagyszabású reformmunkák gerincét.

Széchenyi reformelképzelésének alapja: a „megváltás”. Egy ország, egy nemzet átforgalmazása csakis a mélyben dolgozó erő, mindenekelőtt az emberek átalakítása útján sikerülhet. A végső cél: a nemzet, azaz a magukat jól bíró, független, öntudatos emberek olyan közössége, amely szimpátián, rokonérzésen alapul. Széchenyi tudta: egy ilyen közösséghez új emberek szükségesek, mások, mint a honi nemesek. Hisz azok rosszak, önzők, tudatlanok.

Az emberek megváltoztatásának, átforgalmazásának Magyarországon tehát fő akadály, hogy nem függetlenek sem külsőleg, sem belsőleg. Agyonnyomja őket koruk társadalmi, gazdasági korszerűtlensége, s a mindennapi létproblémák. Lelkükön évszázados szenvedélyek uralkodnak; durva társadalmi és vallási ellentétek, s mindenekelőtt: a politika „bűbájos erejű” hatalmai. Azok a hatalmak, melyek az embert szolgává teszik – anélkül, hogy tudná, mire irányul a szolgálata; hazugságra, színlelésre kényszerítik, s elveszik függetlenségét, tiszta öntudatát.

Mindez – Széchenyi jól látta – különös problémát okoz Magyarországon, ahol a haladás, a gazdaság, a reformok, de sokszor a mindennapok kérdései is azonnal politikai

formát öltenek: szenvedélyeket támasztva, s nemcsak a rokonérzést, a szimpátiát, de a tisztánlátást is lehetetlenné téve. A politika Széchenyi szemében „bűbájos erejű; az egykor legtisztább lelkeket is elcsábítja az erény egyedüli ösvényétül, s őket, ahelyett, hogy mindig csak a szent igazság hősei lennének, bármily oldalról jön is az, az egyoldalúság vak bajnokivá alacsonyítja.” Széchenyi elképzelhetetlennek s mindennél károsabbnak tartotta a haladás, a reform olyan módját, mely – bár végcélja a teljes, szabad, független emberek közössége - mégis maga teszi féloldalassá, „hazuggá”, korlátozottá az embereket. Látható: a rendi politika e kritikája már itt „készen áll” arra, hogy – hőszünk századfordulós tapasztalatai nyomán – kiterjeszkedjék a modern politikára is. Reformelképzelésének alfája tehát: az emberek felvilágosítása csak külső és belső függetlenségük helyreállítása nyomán, illetve azzal párhuzamosan mehet végbe. El kell oldani őket az elmaradott társadalom bilincseiből, s a hagyományos, rendi politika kötőerejétől, előítéleteitől, szokásaitól.

A hasonlat: a gép, az erőmű, s annak tudós irányítója. A társadalom mint bonyolult mechanikai rendszer jelenik itt meg, benne minden (vagyis mindenki) a maga helyén áll, s az egésznek avatott kezelőre van szüksége, különben megáll vagy felrobban. „Nekem egyszer – írta Széchenyi – egy igen ügyes s ismértes mechanikus, ki Britanniában lakik, midőn egy tőle feltalált erőmű tökéletességét csodálám s dicsérem, ily megjegyzést tőn: Lássá az Úr, ezen erőmű mégis oly tökéletlen, s nagyobb tökélyre alig vihető, hogy nem foroghatna, ha azon egy ember, ki ott áll,... arra nem ügyelne szünet nélkül... Néhány hét előtt megbetegedett, s nem mehet a mű, sem én, sem többi emberei nem tudták rendes ingadozatlan mozgásba hozni... – Mennyire van befolyása sokszor egy embernek az egészre nézve, azt azoktól kértem, kik ily tárgyak körül már praktice forgolódtak.”

A sokasággal szemben egy ember kevés, de a sokaság szenvedélyei mégis állandó kontrollt igényelnek – azt, hogy valaki vagy valakik szünet nélkül ügyeljenek rájuk. Ez az ellentmondás persze nem Széchenyi agyában született, hanem a forradalom utáni Európa egyik központi problémája volt. Hogyan lehet a tömegek véleményét – a polgári szabadság nagy eszméinek maradékeként – szóhoz juttatni a társadalom irányításában, de közben – a forradalom keserű tapasztalatainak megfelelően – egyszersmind korlátozni, kordában tartani is? Ez a kérdés széles körben foglalkoztatta Európa haladottabb részének politikusait, s legtöbbször az alkotmány helyes elrendezésében, mégpedig a képviseleti rendszerben keresték a megoldást. A képviselők a „nép” választottjai ugyan, vélték, mégsem rabjai a nép szenvedélyeinek: higgadt és okos parlamenti tanácskozásokban értelmesen megfogalmazhatják a tömegek szavát.

Mi hát a megoldás? Széchenyi szerint a következő: az embereket hosszú munkával alkalmassá kell tenni a képviseleti rendszer gyakorlatára. Ennek első lépése pedig ismét az öntudattal áll kapcsolatban. Azt kell ugyanis mindenekelőtt elérni, hogy a birtokosok átlássák: múlhatatlanul szükséges viszonyaink korszerűsítése. Ennek nyomán azután helyes törvényekre, kezdetben főképp gazdasági természetűekre van szükség. Mindez csak egy lépés a reform egészében. De igen összetett folyamat maga is, mert sokféle gazdasági, jogi és társadalmi konzekvenciával jár. Egy új, modern hiteltörvény megteremtése elképzelhetetlen a hagyományos magyar alkotmány életben maradása mellett. Elképzelhetetlen az ősiség középkori jogának eltörlése nélkül, a nemtelenek birtokhoz juttatása, a törvény előtti egyenlőség nélkül, a robotmunka, a

céhek és a feudális limitációk megszüntetése nélkül. Az átalakulás logikája tehát nem a gróf agyából, hanem a „Vén szisztéma” struktúrájából származik.

A *Hitel*, a *Világ*, a *Stádium* úgyszólván csak a reform első, gazdasági-társadalmi lépéseivel foglalkozott. Mögöttük mégis ott húzódott a nagyobbszabású, embert átformaló terv. Ennek jelenlétét minduntalan érezhetjük. Amikor Széchenyi – közgazdasági szempontból talán esetlegesen – a *Hitel*-ben vélte meglelni a „Vén szisztéma” átalakításának csomópontját, az a reform lényege szempontjából nagyon is végiggondolt. *Hitel*: ez a fogalom hősünk számára többértelmű volt. Gazdasági jelentése mellett alapvető tartalma morális: sejteti mindazt, amit Széchenyi az emberi kapcsolatok újjáformálásában fontosnak tartott; hitet, előítélet-mentességet. Nem véletlen, hogy a készülő *Hitel* sokáig ily cím alatt íródott: „Boldogság alapjai”.

Magyarország elavult gazdasági, társadalmi szisztémájának átformalásába, a reform első lépésébe mindjárt be lehet vonni az embereket – vélte Széchenyi –, legalábbis a birtokosokat. Nem kell ehhez egyelőre az öntudat valamely magas foka. Elegendő tán az a rugó, melyet ekkor igen fontosnak tartottak Európában: az emberek haszon iránti törekvése. A haszonvágy – ne értsünk hozzá rosszálló tartalmat – az öntudat egyik fontos eleme: kalkulációra, az adottságok végiggondolására, s a lehetőségek fantáziadús, de kritikus számbavételére késztet. Adottság, lehetőség, kalkuláció; mindazt, amit Széchenyi az egyes birtokosok feladatának tartott, a *Hitel*-ben szinte példaszerűen vezette végig, de országos méretekben. Csak néhány fejezetcím: „A magyar birtokos szegényebb, mint birtokához képest lennie kellene”, vagy: „A magyar nem bírja magát oly jól, mint körülményei engednék”. A kalkuláció emlegetése a reformkori Magyarországon hatalmas jelentőségű volt. Hiszen a gazdálkodás modern racionális szemléletének irányába egyengette az utat.

Országgyűlés és megye

A korszellem követelte reform fiatal hívei csak kisebbségben kerültek az 1832–36-os országgyűlésre, amelyet pedig már „reformországgyűlésnek” szokás nevezni. Ez persze a megyék belső erőviszonyaiból következett. Amint lekerült a napirendről a lengyelek dolga, amelynek pártolásában „régí” és „új” ellenzék összefoghatott, s a politikai javítások kerültek szőnyegre, hamar kiderült: a liberális ellenzék csak kisszámú. Az új ellenzéknek hatalmas energiára volt szüksége az áttöréshez.

Kossuth – akinek már megyei szereplése is a szolgálat jegyében folyt – „szolgálni” indul országos útjára is, mondván, „nékem úgyszólván magányos célom, sőt csak óhajításom sincs magamra nézve az életben”. Mindezt egy harmincéves fiatalember írja.

Vécsey Pál báró, a zempléni ellenzék egyik vezetője küldi mint helyettesítő követet a pozsonyi országgyűlésre. E státusszal nem szerzett tanácskozási jogot, sem megélhetési költségeket, mint a rendes megyei követe. Kossuthnak tehát jövedelem után kellett néznie. Ennek igénye, a politikai szereplés vágya, s a megyében maradt fiatalok érdeklődése hívta életre az *Országgyűlési Tudósításokat*. „Lónyay gerjeszté bennem az ideát – írta a *Tudósítások* születéséről Kossuth –, ő szólított fel maga részéről első, s utána báró Sennyey Károly, báró Vécsey, Soós János, az újhelyiek közül többen közösen, s Casinónk is, s még talán egy-két összefogott jó barátok. Én a

levelezés honoráriumát meg nem szabom, elfogadom mégis, mert minden postanap kimerítő tudósításokat küldeni csak tíz-tizenkét felé is, nemcsak terhes, de költséges dolog is, mert írókat vagyok kénytelen tartani, ami szűk erszényemből nem telik.”

Kossuth, úgy érezzük, ezzel a szerep- s életformaváltással többet tanult pusztán jogi vagy politikai ismereteknél. Pedig öt esztendővel később, elfogatásakor tett vallomásaiban csak az utóbbiakról emlékszik meg: „Hirdetve volt az 1832-iki országgyűlés, melyhez annyi remények, annyi várakozások voltak csatolva. Én országgyűlést soha sem láttam, s látni annál inkább óhajtottam, mert a megyék gyűléseiben nemesi jogomnál fogva, s... munkálatok feletti tanácskozásokban pedig megyém rendesnek parancsából tettelegesen részt vevén, vajmi gyakran vala alkalmam ismérteim hiányát érezni, s így kettős volt az inger jelen lenni azon az országgyűlésen, melytől nézeteimben cáfolást vagy erősödést, szóval tudományt, tapasztalást remélhettem, s oly sokat tanulhatni méltán gondoltam. De nekem nem adott kincset a születés, s módom ama vágy valószínűsítésére nem vala. Így született nálam az Országgyűlési Tudósítások első ideája, mint oly mód, melynek segédelmével néhány hónapot Pozsonyban tölthetek, úgy, hogy egyszermind a közönségre nézve is hasznos dolgot teszek. – Elkézdtem tehát tudósításaimat kis körben, keveseknek megbízásából, kevesek számára. A Nemzet érzette a nyilvánosság szükségét, s a nagy szükség érzetében a csekély, nyomorult, hiányos kis pótlékot érdemén felül méltatta, úgy hogy Tudósításaim olvasóinak köre, érdememen s reménységemen túl naponként magától szélesedék.” Ez a beszámoló börtönvallomás. Természetes, hogy kissé „szépíti” a valóságot: az utókor szemlélője már nem látja ezt a lapot – ha egyáltalán annak nevezhetjük – ilyen ártatlan színben. Pozsonyi életmódját ő maga jellemezte jóval közvetlenebb hangú öregkori visszaemlékezésében: „Én az 1832–36-iki országgyűlés alatt igen hátravonult, szerény életet éltem Pozsonyban. Nagyon csendes, hallgatag ember voltam. A politika vendéglőjében nem voltam szakács, aki főz, még »kukta« sem, csak amolyan pincérforma, aki szétszolgálja, amit a szakácsok tálnak. Egyszerű »riporter« voltam, egyéb semmi. Nem értettem a gyorsírászathoz, csak közönséges írással tettem ülések alatt jegyzeteket: a kimagasló szónoki szépségeken, a jellegző mondatokon és a sarkalatos adatokon kívül jóformán csak vezérszókat jegyeztem fel, melyek az okoskodás fonalát kicövekelik, jegyzeteim amolyan csontváz voltak, melyre testet rakni az emlékező tehetség feladata volt... Mikor mások az ülések után szórakozást kerestek, nekem íróasztalomhoz kellett sietnem, nehogy emlékezetem cserben hagyjon, s a csontváz váz maradjon. Nehéz munka volt, de hát az ember, ha komolyan reá adja a fejét, sok mindenfelébe belegyakorolhatja magát, még a kardelnyelésbe is, amit egy-egy kóbor akrobata valósággal megteszen.”

Volt mit „legombolyítani” az országgyűlésen. Ha eltekintünk a részletes reformtárgyaktól (vallási kérdés, nyelv ügye, Erdély uniója stb.), az új ellenzék elsősorban három kérdéssel került szembe. Mindhárom mélyén az a probléma állt, hogy hogyan lehet a követek erejét a reformok mellé állítani. Az első az országgyűlés két táblájának feszültsége volt: vagyis nem más, mint a mágnás–nemes ellentét politikai kifejeződése. Wesselényi itt is a politikai liberalizmus nagy tanárának bizonyult: személyében képviselt összekötő szálát mágnások és nemesek táblája közt. A másik feladat az volt, hogy az új ellenzék elfogadtassa a követek többségével: a reform legelső, legfontosabb problémája a parasztkérdés, az úrbér ügye, nem pedig – mint a régi ellenzék hitte

– a kereskedés, a birodalom vámviszonyainak megváltoztatása. A harmadik kérdés már közvetlenebbül függött össze Kossuth személyével: ez ugyanis az országgyűlés tárgyalásainak nyilvánosságával, egy legális országgyűlési újsággal volt kapcsolatos. Egyik kérdésben sem volt könnyű az ellenzék helyzete. Ha az új ellenzéknek néhány kérdésben sikerült is a „régiek” bevonása, az üres szóbeszéd, a mérhetetlen lassúság, s az eltökélt reformerek kisebbsége határozta meg az üléseket.

A karzati fiatalok nyilvánossága persze már ekkor úton volt afelé, hogy valóságos politikai erővé váljon: és „kevés idő múlva nem csekély befolyást gyakorolt a törvényhozó testületre, s annak mintegy kiegészítő részévé avatta magát”. Az ekkor felszabadult új politikai erők között csak egyik volt az ifjúságé. Beszélünk kell a másiról is, mert később, éppen vitánkban, igen jelentős szerepet kap majd.

A birtoktalan kisnemesekről van szó. Hatalmas tömegű ez a réteg, hisz a körülbelül 600 ezer nemesből csak mintegy 30 ezernek volt jelentősebb, 1000–10 000 holdas birtoka. Az 1832–36-os országgyűlés – kétségtelen rést ütve a „csorbíthatatlan nemesi szabadságokon” – törvénybe iktatta a jobbágytelken élő szegény nemesek adóztatását. A javaslat a mindent ellenző felső táblán is akadálytalanul jutott keresztül, s a király sem gátolta meg. A reformerek nagy győzelmének tűnt ez a törvény, s elvileg az is volt: hisz „az úrbéri földű nemesség adózásának elébb vagy utóbb, de múlhatatlanul s rövid idő múlva maga után kellett vonnia az egész nemesség adózását, s következőleg a kiváltságok teljes megszűntét s a nemzet minden osztályainak eggyé olvadását” (Horváth Mihály). E törvény pillanatnyi politikai hatása azonban a reformerek ellen fordult: s ez a magyarázata a konzervatívok engedékenységének. A kisnemesség, melynek adómentessége volt egyetlen tulajdona, „ezzel a törvénnyel a szabadelvű újítók fő ellenségévé vált: a kormány ezután majd minden kérdésben mozgósíthatta a reformerek ellenében. Így állt elő az a különös helyzet, hogy, bár a nemesség művelt részében szüntelen gyarapodott a reformpártiak táborra, a követi utasítások szabadelvű pontjai mégis több megyében nagyrészt a kormány s a konzervatív párt kívánsága szerint módosítottak, s a szabadelvű reformpárt szavazatainak száma mindinkább fogyott...” Ilyen körülmények között az új ellenzék csak keveset érhetett el.

Kossuth tehát lecsap minden olyan kérdésre, amelynek nyomán a megyék nemessége aktivizálható. A Wesselényi ellen indított hűtlenségi perre éppúgy, mint a magát Wesselényivel azonosító barsi követ perbefogására.

Az országgyűlés eredménytelenségét a nemesi tábla nagy része főképp a főrendeknek tulajdonította – a felső táblának, amely a reformokkal szemben szinte egyetemesen visszautasító volt. A régi mágnás–nemes feszültség az új közegben újraéledt, s ettől maguk a reformerek sem függetleníthették magukat. Kölcsey, aki láttuk, naplójában a rendi elkülönözés feloldását tartja legfontosabbnak, szintén tele van panasszal a főrendek ellen. A felső tábla néhány tagja már megpróbálta elutasító álláspontját valamilyen ésszerű érveléssel alátámasztani. Ez az érvelés szintén ismerős: a magyar nép tömegei még nem értek meg a jelentősebb változtatásokra. A mágnásellenességben persze sérelmieik és reformerek együtt tarthattak; új feszültségük itt kiegyenlítődőtt.

Már ezen az országgyűlésen is fontos jelek mutatják azonban, hogy Kossuth nem egyszerűen tanítvány. Elsősorban az *Országgyűlési Tudósítások* másolóinak és levelezőinek hálózatára gondolunk. A másolók ifjak voltak: ugyanazok, akik napközben

a karzatról figyelték, rokon- és ellenszenvtüntetésekkel kísérték a tanácskozásokat. A levelezők pedig megbízható megyei ellenzékiek. Ez a hálózat, ez a központot és a megyék vérkeringését egybefogó laza szervezet döntő fontosságú Kossuth későbbi politikai pályája szempontjából is. 1848-ig a Pesti Hírlap, a Védegyelet, majd az Ellenzéki Párt dolgában is igen jelentős szerepet játszik. A *Tudósítások* nem egyszerűen egy újság szerepét töltik be, hanem olyan funkciókat is, amelyek később válnak majd elvi jelentőségűvé.

Az országgyűlés követei nem saját véleményüket, hanem a küldő megye többségének nézeteit képviselték a tanácskozásokban. Küldőik utasítása a legpontosabban megszabta eljárásuk, sőt gondolkodásuk módját is; személyes véleményük nem volt lényeges. Kölcsey például, a jobbágyrendszer megváltoztatásának nagy híve, meg sem szólhat a tanácskozások elején, mert utasítása szögesen ellenkezik személyes véleményével. Ilyen közegben sokszoros jelentősége volt az egyéni meggyőződésnek, a személyes hangnak – a Kossuthénak. Ő – ha korlátozott volt is nyilvánossága – valóban egyéni álláspontját közölhette: nem kellett titkolnia, nem is titkolta személyi és politikai vonzalmait; kimondhatta, mit tart valóban fontosnak az országgyűlésen. Egyéni meggyőződésének sűrű levegője járta át a *Tudósítások*nak még azon lapjait is, ahol Kossuth egyszerűen valamilyen követ beszédét ismerteti. Csak ezzel magyarázható a korszakban elterjedt vélemény, miszerint hősünk „még az egyes szónokok sajtáságos formáit is megtartva, csakhogy többnyire jobb összefüggésben, csillogóbb irányban adta vissza; s oly erős és kedvező világitásban fejtegeté a szabadelvű szónokok érveit, okoskodásait, hogy tömött, hangzatos nyelvezete alatt minden beszédkivonatnak sokkal nagyobb hatása lett, mint a tényleg elmondott beszédnek”. Nem véletlen, hogy épp ez az egyéni hang szúr szemet legelőbb a kormánynak. Hivatalos helyen már 1835 nyarán összeállítják azokat a pontokat, ahol Kossuth egyéni megjegyzésekkel látta el a lapjában közölt beszédek.

A szerkesztő funkciója – éppen mert levelezői útján kapcsolatban áll a megyékkel – már ekkor is jóval több, mint pusztá hírközlés és kommentálás. Fel tudja például használni azt a törvényt, hogy a megyék az országgyűlés folyamata alatt, menet közben is módosíthatják utasításait. Kossuth tehát közvetlen politikai akcióba kezd a reformok mellett. Több újságlevelében szólítja föl a megyéket, próbálják elérni az eredeti utasítások kedvező módosítását, mert az országgyűlés erőviszonyai ezt kívánják. S amikor e törvény éppen ellenkező, az új ellenzék számára hátrányos intézkedésekre ad alkalmat – pl. épp Kölcseyt fosztva meg a pozsonyi szereplés jogától –, Kossuth tapogatózni próbál: nem lehetne-e az ellenzék e fontos tagját más megyében megválasztani. Így bontakozik hősünk politikai bázisa és szerepe: szorosan a megyék talaján állva, de nem odaláncolva egy megyéhez. Újfajta, eddig szokatlan bázis ez, központi, de mégis a nálunk legfontosabb helyi politikai szervezetekre támaszkodó. Kossuth egyszerre válhatott a megyei viszonyokat aprólékosan ismerő politikussá, s egyszerre átfogóan gondolkodó „státusférfiúvá”. Ilyenekből ezen az országgyűlésen még igen kevés volt. Hősünk mindenesetre büszke öntudattal írhatta: az országgyűlésen felerősítette a kevés reformer hatását. „Ha mécszet gyújtottam a sötétben, én csak a fáklahordó valék, s idegen tűz, a képviselők sorában álló dicsőséges férfiak szellemi tüzének világa volt, melyet hordoztam, s a közvélemény nekem mégis jutalomul becsületet nyújtott, bizodalmat adott, melynél szebb jutalom

embert nem érhet, s cselekvé, hogy fáklyát hordván a sötétben, én magam is világosan látni tanultam, s a tapasztalásnak gazdag tárháza, az értelem kifejlése, a polgári erény megedzése s a karakter megerősödése volt ama semmi balsors által el nem vehető jutalom, melyet nehéz, fáradságos, nem örömtelen, nem becsület nélküli pályámon arattam.”

Amint ez az új viszony, ez a centrumban egybefutó megyei hálózat kialakult, már nem volt akadály annak sem, hogy alkalomadtán fordítva működjék. Az *Országgyűlési Tudósítások* helyébe lépő *Törvényhatósági Tudósítások* ezen a fordított elven alapultak. A pozsonyi központnak, az országgyűlés végeztével, már nem volt értelme: Pestre került tehát Kossuth s a szerkesztőség, Pesten gyűltek össze a megyék politikai életének legfontosabb információi. A megyék most nemcsak azáltal váltak fontosabbá, hogy országgyűlés híján csakis bennük zajlott az ország „nyilvános élete”. Különös jelentőségük volt az új ellenzék szempontjából, amely a törvényhozás idején döbrent rá: az első, a talán döntő csatát még a megyékben kell megvívnia. Ott kell többségre vergődnie, haladó utasításokat, s a korszellemet képviselő követeket kiharcolnia, mert enélkül kudarcra ítéltetett az országgyűlési reform.

A Pesten metelepedett Kossuth – kezében a közvélemény reformra csábításának feladatával, maga mögött a megyék nagy részére kiterjedő levelező hálózattal, fejében új politikai tervekkel – 1836 májusában felvételét kéri a híres, Széchenyi alapította Kaszinóba. Ajánlója nem akárki: Wesselényi. Neve, az ajánlóéval együtt, ahogy szokásos, megjelenik a Kaszinó hirdetőtábláján. Másnap Széchenyi, s ez már szokatlan, találkozóra hívja Kossuthot. Ami kettejük között ekkor történik, fél évszázad múlva is emlékezetes marad Kossuth számára.

„Alighogy a felvételi ajánlás a palatáblára kiíratott, Széchenyi megszólított, hogy beszélni kívánna velem négy szemközt bizalmasan. Előadta, hogy mi céljai voltak a Kaszinóval, s mennyi bajába került lecsillapítania a féltékenységet »odafenn«, ahol nagyon nem szerették a gondolatot, hogy a magyar mágnások Bécsből elmaradjanak, s még inkább nem szerették, hogy legyen otthon, a hazában egy Társas gyűlhely, ahol azok, akik lendíthetnének valamit ezen a szegény hazán, találkozhatnak, eszmét cserélhetnek, a tevékenységre ingert kaphatnak. Dehát ügyel-bajjal sikerült azt az idegenkedést legyőznie, a dolog megvan, már nem is félnek odafenn a Kaszinótól, maga Metternich is tagja... Mármost (mondó), ha ön (márhogy én!) felvéteti magát, Metternich újra gyanakodóvá lészen, azt fogja gondolni, hogy itt valami agitacionális fészek készül, még eszébe juthat ki is húzatnia nevét a tagok lajstromából, s persze a kolompos nyáját von maga után. Kérem Önt, nagyon kérem, vonassa vissza az indítványt. Mondhatná Ön: ha nem tetszik, golyózzanak ki! Hja! az nem megyen. Ön nagyon népszerű ember, a Kaszinó járatta Tudósításait két példányban; nagyon kapós volt; az nem megyen; talán ha mehetne, sem megyen; a golyózásból így is, amúgy is szakadás lenne, épp ebben van a baj. Nagyon kérem Önt, ne hozzon minket zavarba, lépjen vissza; mert ha Ön invistál, Jézus Mária úgyse, tartok tőle, hogy amit oly nehezen építettem, összedől. Így Széchenyi. Csodálkoztam s – nem tagadhatom – bosszankodtam is a társadalmi osztrakizmus e furcsa neme felett. Bocsásson meg nekem a gróf – mondám –, ... hanem mondja meg: igazán olyan potenciózott Sámsonnak néz Ön engem, akinek nem is kell az oszlopokat megráznia, hanem elég egy hírlappal a kezében, egy szivarral a szájában, amott a harmadik szobában egy

karosszékben letelepednie, miszerint az Ön épülete összeomolják?... Hiszen van itt a Kaszinó tagjai közt ember, aki igazán Sámson, nem ilyen törpe egyéniség, mint szerény magam. Wesselényit értem; tőle bizony félnek odafenn, megmutatták, hogy félnek, mert hiszen borúra-derűre már nótapert is akasztanak a nyakába... Hát legyen nyugodt a gróf, nem alkalmatlankodom a méltóságos uraknak; visszalépek; egy kis csodálkozást viszek magammal, de biztosítom méltóságodat, hogy ez egy mákszemnyit sem fog csorbítani azon őszinte mély tiszteleten, amellyel Ön iránt viseltemem.”

Széchenyi egykorú naplőbejegyzései így szólnak ugyanerről az esetről:

„1836. május 28. Wesselényi Kossuthot a Kaszinóba hozta, stb. Ezzel a társaságot, az én munkámat, oly nehéz munkámat tette tönkre.

1836. május 29. Szemtől szembe Kossuthal a Kaszinó miatt.”

Fordulat. Tömegek Kossuth mögött

Az országgyűlés végén a kormány elhatározta: kíméletlenül lecsap az új ellenzékre, most, amíg lehet. Az utolsó pozsonyi hónapok valójában támogatták ezt az elhatározást: még a szabadelvű utasítású megyék egyes képviselőit is sikerült a reformok ellen csábítani. Az új ellenzék előbb még abban reménykedett, hogy „ha a nagy tömegek itt-ott elcsábíthatók is, de a követek szilárd hazafias egyénisége elég biztosítást nyújt a nemzeti újjászületés egykori diadalára. Most azonban, annyi hűtlenség után, e remény is megrendült.” Az udvar úgy látta tehát: itt az utolsó alkalom, hogy az új ellenzékét még csendességben, nagyobb, tömeges tiltakozás nélkül elhallgattassa. Nem meglepő, hogy kiket vett célba: elsősorban azokat, akik az új reformeszméket a megyei nemesség közelében, a politika terepén képviselték. Wesselényit, egy ifjakkból álló társaságot, Kossuthot.

Kossuth, ha nem is volt még országos hatású politikus vagy vezéregyéniség, a legszorosabb kapcsolatban állt mindazzal, ami a magyar politikában új volt, s ami ellen most a kormány támadást indított. Személyes jó viszonyban volt Wesselényivel; szellemi és munkakapcsolatban az országgyűlési ifjakkal; lapja élő bizonyítéka volt a reformerek nyilvánosságot követelő törekvéseinek. Kossuth elfogatása tehát nem volt véletlenszerű. Az 1837-es lefogásnak persze voltak közvetlen előzményei. A *Törvényhatósági Tudósítások*at már 1836 nyarán betiltották. A dolog nem is látszott olyan egyszerűnek. A lap formailag magánlevelezés módján terjedt, mint elődje, az országgyűlési újság. Hírlapi cenzúrával tehát nem lehetett hozzáférni. A tilalmat így csak a nádor útján, Pest megyén keresztül érvényesíthették. S ez bajok tömegét hozta a kormány fejére, mint minden olyan esetben, amikor ellenzéki többségű megyével került szembe. A megye ugyanis nem hagyta helyben a tilalmat. Sokan a Kossuth iránti politikai vonzalom hatására, tehát mint reformerek döntöttek így. De sokan más okokból: az „ősi szabadság”, a gyűlések nyilvánossága, a levelezési szabadság védelme miatt.

A *Tudósítások*, e jelentős reformintézmény ügye így sérelmi tárggyá alakult, amely mögött már széles nemesi közvélemény állt. Nemcsak Pest megyéé, hanem a többi törvényhatóságé is. A kormány rosszul számított, ha csendességet remélt. Feliratok tömege érkezett a Helytartó Tanácshoz: sok megye, tiltakozásképp, csak most rendelte

meg a lapot, amit Kossuth még hónapokig bátran folytatott. A *Tudósítások* nagy sikere a tiltás következménye volt: az előfizetők száma majd háromszorosra ugrott. Kossuth dolga tehát sérelemmé vált: a nagy Wesselényi s a fiatalok ügye mellé került. S egyenesen a középpontba, amikor 1837 májusában – alap dolgát a „legkézenfekvőbbben” rendezve – a kormány a szerkesztőt fogatta el. A megyék nemessége szemében Kossuth letartóztatása sérelmek egész tömegét jelentette. Nemcsak az ügy igaz volta háborította föl, de a lefogás módja is; nemes embert, a törvény értelmében, ítélet nélkül nem lett volna szabad börtönbe zárni. A szerkesztő pere a szokott lassúsággal folyt: egy egész esztendeig tartott. A négy évre ítélt Kossuth azonban már nem volt az az ismeretlen fiatalember, aki a benne feszülő energiákat, a kitűnni vágyás erőit kínzó névtelenségével kényszerült egyeztetni. A per nyomán országosan ismertté vált. Az ítéletek (Wesselényi három, Lovassy tíz évet kapott) visszhangját jól jellemzi Horváth Mihály, aki nemcsak a reformkor történetének első összefoglalója, hanem szemtanú is. „Az elfogatások híre közönséges megdöbbenést okozott országszerte, s még azok is, kik az ifjak néhányait némi policiális fenytésre méltónak tartották, a vádat, mely ellenök emeltetett, a bánásmódot, melyben a kereset lefolyása alatt részesítették, s végre az ítéletet... egyáltalán nem látták igazolhatónak... A hazai főtörvényszékek ezen semmiképp sem menthető, szembetűnőleg törvénytelen eljárása nagy bosszúságot s ingerültséget támasztott az országban. Alig volt megye, mely valamint elébb a vádlott ifjak mellett fel nem írt, úgy most közgyűlésein a legélesebb gáncokat nem hallatta volna e főtörvényszékek ellen... Széltében hangzék a keserű panasz, hogy... a polgárok élete, vagyona, szabadsága felett pusztá önkény határoz, a törvények nem adhatnak többé védelmet, maga az igazságszolgáltatás, a bírói hatalom párteszközzé alacsonyított.”

E közvélemény, e békétlen, sérelmi okokból a reformerek mellé állt közvélemény oltalma alá helyezte Kossuth a betiltott *Törvényhatósági Tudósításokat*. Most börtönben ült, de először érezhette maga mögött az ország nemességét.

A kormányterror megerősödése idején Széchenyi igen nehéz helyzetbe került. Már az országgyűlés tárgyalásaiba is csak akkor elegyedett, ha számára különösen fontos ügyről, elsősorban saját alkotásairól, vállalkozásairól esett szó. Ő, aki a sokaságról azt írta: úgy kell vele bánni, „hogy a nagyobb résztől nem kívánunk olyas áldozatokat, melyeknek nemcsak tüsténti jutalmok nem volna, hanem még végcélfok is homályos kétségben ingadozna”... – ez a Széchenyi tehát nem kísérhette valami nagy szimpátiával a „sok haza-pufogatást”, s a mindenre fölhasanó éljeneket. Ezt az idegenséget gyakorta magyarázták személyes tulajdonságaival. „Széchenyi diplomata a szalonokban, kimeríthetetlen ügyességű, hol egyéneket kell terveihez csábítani, mester a rábeszélés taktikájában, ha főhivatalnokok kabinetjében keresi a prozelitákat, szeret az irodalom által behajtatni valamit a közönséggel: de egy vegyes és követelő tömeg előtt ritkán tud eléggé alázatos vagy szerény lenni arra nézve, hogy a népkegy árját követni, s követve megfordítani elszánhassa magát.”

A kormányterror ideje még jobban megnehezítette a személyes meggyőzés ügyét. Újabb lökést adott ugyanis annak a folyamatnak, amelyet hősrünk, a *Hitel* megírásával, kényszerűen választott. A reformeszméit – persze a maguk módján – értelmező ifjak egy része börtönben ült. Széchenyi, legmélyebb idegenkedése ellenére, azonosulni kényszerült velük: ha nem is gondolataikkal, de legalább mint a törvénytelenység

áldozataival. Wesselényi dolgában személyesen járt el „odafönt”. Közben azonban, reformalkotásai érdekében, hasznosítani kényszerült azt a kormányzatot, amelyet terrorisztikus intézkedéseikért határozottan bírált. De ami a legfontosabb ez sem állította Széchenyit a politikai függetlenség hőn áhított alapjára. Ellenkezőleg: abba az irányba vezetett, hogy hősünk politikai szerepe és alkotó reformtevékenysége elválják egymástól. E kettősség már az országgyűlés idején is látható volt. Pozsony a politikai szereplés színtere maradt számára; ezt időről időre – tulajdonképp évekre – megszakitotta a Vaskapu hajózhatóvá tétele, a Dunagőzhajózás, s a tervezett pestbudai állóhíd érdekében végzett tevékenysége.

Széchenyi az országgyűlés idején persze még érezhetett kapcsolatot is kétféle tevékenységi formája között. Nagyobbszerű alkotásai ugyanis nem állhattak meg a nemesség országgyűlési hozzájárulása nélkül. Az 1835:26. törvénycikk helybenhagyta a híd ügyét, s ezzel azt is, hogy – e kivételes alkalomra – a nemesség adózzék. Bár a törvényben nagyon határozottan ott állt, hogy az adózás „csak ez egy esetben, s minden ebből vonható következtetések nélkül csak az alább megjelölendő időre” szól – Széchenyi mégis boldog lehetett: valahogy így képzelhette praktikus haszon és példaszerű, távolabbi tanulság együttesét. A kormánypolitika fordulata azonban nem engedte az ilyen lépések folytatását. A nemesség energiái a sérelmek terére torlódtak, a kormánnyal való kapcsolat – mely itthon azelőtt is Széchenyi „gyengéjének” számított – most igen kényessé vált. Alkotás és politika végképp elvált egymástól. Széchenyi – mintha nem tudta volna, kicsoda a kormány megváltozott eljárás módjának irányítója – megpróbálta „meggyőzni” Metternichet: a magyar ügyek irányítását más emberekre kell bízni. Ugyanakkor Wesselényi fölmentésén fáradozott, sőt, „jelentékeny összeget írt az aláírási ívre a fogoly Kossuth családjának segélyére” is.

A fogoly pedig már a nyilvánosság folytonos figyelme közepette élte börtönidejét. „Számot adtam magamnak – vallotta később – hazánk állapotjáról, s institúciónak hiányairól; levontam tapasztalataim, ismereteim tanulságait; meghánytam agyamban minden egyes kérdést, s véleményt képeztem magamnak a megoldásról. E meditációknak későbbi pályámon nagy hasznát vevém...”

Mit tanulhatott meg Kossuth a börtönben? „Az angol nyelvet” – szokták emlegetni; ez is hozzátartozott a jogtalanul fogva tartott, de a legszorítóbb helyzetben sem csüggedő, öntudatos polgár mítoszához, a reformkor Kossuth-képéhez. Fontosabbnak érezzük a politikai axiómákat, tanulságokat és kérdéseket. Az axióma: tömeges támogatás nélkül a reformok nem vívhatók ki, hanem áldozatul esnek az udvar és a maradiak támadásának. A legfőbb tanulság: a körülmények úgy hozták, hogy most az új ellenzék mögött áll az ország nemessége. Azok is, akik addig hallani sem akartak reformokról, s tán most sem akarnak hallani róluk. A döntő kérdés pedig ez volt: hogyan képes az új ellenzék megőrizni, s harcában érvényesíteni ezt a tömeg-támaszt?

1840 májusában Kossuth kiszabadult. Egy egész ország követelte az ő s társai szabadon bocsátását, élén a jogi-sérelmi ügyekben igen járatos, s politikai vezetős szerepre most emelkedett Deák Ferencsel. A kiszabadult első politikai tette a sérelem által összekovácsolt nemességnek szólt: hálás gesztus a megyéknek, hogy pártolták a fogvatartottak ügyét. Kossuth e gesztust újjal, meglepőbbel is tetézte: amikor Pest megye nemességének megköszönte, hogy mellé állt, gróf Széchenyi Istvánt a „legnagyobb magyarnak” nevezte. Miért? Úgy érezzük, e dicséretnek több köze

van Kossuth börtönbeli „meditációhoz”, mint első pillantásra hinnénk. Hisz tudjuk: Széchenyit és Kossuthot már ekkor sem fűzte össze valami nagy szimpátia. Kossuth kiszabadításában Széchenyi nem járt el személyesen, mint pl. a Wesselényi ügyében. Széchenyi népszerű volt, ráadásul kockázat nélkül lehetett dicsérni, hisz neve már ekkor sem politikai jelszó: „odafent” fenntartással, de nem ellenségesen szemlélték tevékenységét. Mi készítette mégis Kossuthot e nagy hatású kijelentésre? Sőt: mi készítette arra, hogy a „legnagyobb magyar” titulust még többször is megismételje? Kicsit bővebben kell idéznünk e beszédből, hogy megfigyelhessük: miképp, milyen közegben hangzott el – alig egy évvel kettejük nagy vitájának kirobbanása előtt! – Kossuth „történelmi dicsérete”; az az elnevezés, melyet ma is emlegetünk, de melyet Széchenyi mégis zavartan fogadott, mintha jobban örült volna, ha el sem hangzik. A „legnagyobb magyart” először említő beszéd számunkra fontos része így szól:

Kossuth: „Közel nyolc éve, hogy ím országos nagy szükség érzete felejtenem hagyó erőtlenségemet, s engem az érdemtelen hír- s névtelen homályos polgárt készítete, hogy megkísértsem a töretlen pályát egy nagy cél felé. A pálya nehéz volt, göröngyökkel s tövisekkel tölt előttem, semmi törés, semmi nyom, én első botorka vándor a kietlenben, és erőm oly gyenge és tehetségeim oly nyomorúak, semmim, de semmim, mint a hajthatatlan szilárd szűz akarat, s az akkor még ifjú kebelben vas türelem. És megizzadtam pályám homokát! Sok hatalmasok komor tekintete hunyorga reám, s mindazok, kiknek nyilvánosságtól rettegni okuk vagy érdekük volt, mindazok, kik, mint az éj madarai irtóznak a világosságtól, elleneimmé s ügyem elleneivé váltanak, s tapasztalék bőven megtámadást a nyílt erőszaktól a sötét rágalomig. De akiknek céljaik úgy, miként eszközeik, a sötétség leplére nem szorultanak, kik, valamint én is, a politikai élet minden lépteit napfényen tenni szeretik, s utálnak minden titkoskodást, melyet csak a bűn keres, de a tiszta kebel törvényszerű érzete magától messze utasít, mindezek barátaimmá s ügyem barátaivá lettenek. S így lón, hogy amiből gyöngé fuvalatom alig volt képes pislogó mécseskét élesztetni, azt honunk jelesbjeinek gyámolítása egy kis szövetnekké növelte, mely legalább annyi világot adott, hogy éreznők mellette, mi borzalmas nem jó e térszakon is a sötétség, valamint egy nagy és fontos téren a setétséget utálni már megtanultuk volt fényvillogással ama férfúnál, kinél századokon ható eredményekben sem nem többet, a nemzet újjonszületésén sikeresben munkást, egyszóval kinél nagyobb magyart nemzetem évkönyveiben nem ismerek, s kinek nevét, a Széchenyi István nevet csak buzgó hálával és hú lelkesedéssel emlegetendi minden magyar. amíg lesz magyar.”

Ebben a beszédben hangzott el először a legnagyobb magyar nevezet. A beszéd egésze talán magyarázatot ad az ideges fogadtatásra. Széchenyi ugyanis – valamivel később, amikor Kossuth megismételte a titulust – ezt írta naplójába: „Kossuth a legnagyobb magyarnak nevezett. Harsogó, hosszú taps. Meg se moccantam. Később Kossuthhoz: miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.”

Indokolt volt-e Széchenyi zavara? Azt mindenesetre megérezhette: a „körítés” fontosabb, hatásosabb, mint maga a dicséret – s a körítés itt nem órála szól. Megsejthette a beszéd sok kimondatlan árnyalatát is. A magát parányinak nevező „homályos polgár” oszt itt ítéletet a „hatalmasról”, a legnagyobbról – s ezzel, finoman bár, de azonmód vissza is vonja a maga kicsinységéről mondottakat. Akik előtt e beszéd elhangzott, aligha ismertek nagyobb kiténtetést annál, mint amikor valaki

„az évkönyvek” nagyjaival szerepel egy lapon. De Széchenyi ennek sem örülhetett maradéktalanul, hisz e szavak azt is sugallták: a „nemes gróf” immár pusztán történelem – a jelennek nincs dolga vele. Ráadásul Kossuth térben is „korlátozza” Széchenyi tevékenységét, hisz ennek hatósugarát csak „egy nagy és fontos térre” vonatkozóan ismeri el.

A „megdicsért” érezhette ezeket az ellentmondásokat, hisz, mondhatjuk, kényes volt Kossuth fogalmazásmódjára. Egy anekdota szerint később így jellemezte ellenfele szónoklati modorát: „ez a fickó ördögösen ügyes, olyan, mint egy francia szakács; a döglött kutyát is úgy fel tudná tálalni, hogy beléharaphatnánk”. Persze itt jóval többről van szó a szöveg ügyes megformálásánál vagy szóvirágoknál. A politika nyelve zavarhatta legerősebben Széchenyit: nyíltan kimondott szavak és belső tartalmak feszült ellentéte. Ebből talán csak annyit érzett, hogy róla túlságosan kevés szó esik, s a szónok inkább önmagáról beszél. Pedig az egyszerű elemzés is megmutathatja, hogy Széchenyi személye igen fontos eszköz Kossuth kezében a maga politikusi helyének kijelölésére. Lássuk közelebbről.

Cseréljük fel próbaképpen a szöveg két, jól elkülönülő részét. Ha a másodikat, ahol valóban Széchenyiről van szó, az első elé helyezzük, a beszéd egész értelme megváltozik. Nem véletlen tehát az eredeti sorrend. A szöveg a múltban kezdődik (közel nyolc éve stb.), és mintegy Kossuth pályafutását követve érkezik a jelenhez. Széchenyi neve csak ekkor említetik: csak azután, hogy láttuk felvillanni, sőt megnövekedni a reform Kossuth ébresztette lángját. Ez a sorrend igen fontos. Arra szolgál, hogy – finoman, sugallva – megbontsa, feloldja a kor uralkodó azonosítását Széchenyi személye és a reform kezdete között. „Széchenyi felrázta nemzetét” – vélték és írták akkoriban. Kossuth ekkor még nem eléggé erős ahhoz, hogy ezt az eszmét nyíltan bonckés alá vegye – ezt majd a *Kelet népe* vitában teszi meg –, de már itt is lépéseket kezd, hogy a reform dolgát a maga ügyével azonosítsa. Ezért korlátozza Széchenyi tevékenységét csak egy nagy és fontos térre; ezért állítja a magyar reform ügyét saját személyes életútjával párhuzamba.

Idéztük az imént a megdicsért zavart sorait: „nem tarthatom fel magam”. Széchenyi nem először írta le ezt a mondatot. Itt most úgyszólván csak önmagát idézte: a *Hitel* politikaellenes sorait, ahol ugyanezt a fordulatot használta. „S nem szolgálhatni valakit gonoszabbul, mintha dicséreteink által igen magasra emeljük, ami által őtet úgyszólván egy magas toronyra állítjuk, melyről szegény nélkül nem ereszkedhetik le, s magát oly magas helyen nem is tarthatja sokáig – s így arcul, azaz a közvéleményben a legfőbb pontrul a legalacsonyabbra szokott süllyedni.” S mindez 10–12 évvel a „legnagyobb magyar” elhangzása előtt íródott. E sorok a politika természetének mély ismeretéről tanúskodnak, noha a politikától való mélységes idegenkedés, félelem diktálta őket.

A félelem véglegesen csak a negyvenes években, s épp a Kossuthal folytatott vita nyomán igazolódott Széchenyi szemében. De már ekkor sem fogadta kitörő lelkesedéssel a „legnagyobb magyar” titulust. Hisz a keret, melyben elhangzott: toborzó volt. Toborzó, ahol nem az ő számára gyűjtötték a híveket s az elvbarátokat, hanem maga a szónok kísérelte meg, hogy egységbe kovácsolja s reformokra szólítsa a köré gyűlt, sérelmekre fogékony nemességet. Egy év sem telt el, s úgy látszott: a toborzás sikerült.

Kossuth sikere azonban Széchenyi szemében iszonyú jövőt sejtetett. Annak lehetőségét, hogy a számára gyűlölt s mélységes idegenséggel kezelt kettős tapasztalat: a rendi politika és a modernebb tömegpolitika összetalálkozhat, egybefonódhat; az első megerősítheti a másik kíméletlen természetét, s a második életben tarthatja az első korlátoltságát, szűkkörűségét. Széchenyi és Kossuth vitájának kezdőpontja az a lehetőség volt, hogy a reformerek mögé sérelmekről hangos nemesi sokaság sorakozhat föl.

16. Kossuth Lajos: Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemlén megye gyűlésén

Te(kin)t(e)tes Karok és Rendek! A ki meggyőződését principiumokra nem alapítva, gondolkozásában a szél változása szerént ingadoz, nem érdemli a férfi nevet. Csak az érdemes ezen nevezetre, a ki, bár maga maradjon is egy ellenséges világ közepette, csüggedhetetlen bátorsággal védi azt, a mit igaznak lenni lelkében elesmért. – A gondolkozásban gyakran kedvtelve elmerülni szokott életemnek nem kevés idejét fordítottam én a sajtó kérdésének elfogultság, mellékes tekintet s indulatoskodás nélküli minden oldali megfontolására, feszített figyelemmel vizsgáltam azt, természeti, emberi, társaságos, polgári törvényes és tapasztalási szempontokból, s mind ezek után szívvéremmel egybenolvadott meggyőződésemmel hiszem: *vegyenek el mindent tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg, s nemzetem szabadsága, nemzetem boldogsága felől kétségbe nem esem*; ily meggyőződésben élvén s így kívánván meghalni, felállok még egyszer, hogy a tettes KK. és RR. közepette az annyiszor hasztalan védett sajtó szabadsága mellett felszólamoljak, s ügyem szentségére támaszkodva, nyílt homlokkal szólamllok fel, bárha visszhang nélkül hangozzanak is el szavaim, mint a pusztában kiáltó vándornak hangjai.

Sem hely, sem idő nem engedi, hogy a tettes KK. és RR. figyelmét azon véghetetlen okoknak előszámlálásával kifárasztzam, melyek a sajtószabadság mellett dönthetetlen erővel szólnak; e tárgyban úgy is alig tudnék újat mondani, esmérjük mindnyájan, és a ki ezen kérdésben véleményt adni, vagy bíró lenni mer, esmérni is kellek gr. Dessewffy Józsefnek az országos Rendszeres Munkák között, fájdalom! csak separatum votum gyanánt homályban tündöklő halhatatlan munkáját, melyért Trencsénnek nemes rendjei az érdemes gróftot hazánk köszönetére méltónak közhatározások erejével kinyilatkoztatták. A kit ezen világot terjesztő munka meg nem győz, annak szűkebb értelmem s gyengébb erőm úgy is hiába szólana, – én csak az érzésre hivatkozom, s valamint Columbus okokkal nem birván az esméretlen világ létele felől meggyőzni a makacsul tudatlan tanácsot, szívének érzeményire hivatkozott – valamint minden ember az Istenség lételetét szívében érzi, szívében érzem én is állításom igazságát: *vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s a szabadságnak nem egy osztályt különösen, hanem egész kedves nemzetemet közösen boldogító kifejlődése felől kétségbe nem esem*, – s csak vetkezzünk ki az önzés lepléből, csak felejtkézzünk el arról, hogy egy mások lenyomásával privilegizált osztálynak tagjai, hogy magyar nemesek és arisztokraták vagyunk, s lelke ama komoly meggyőződésének ügyében a

tettes KK. és RR. tulajdon érzelmét divánnak merem választani, csak egy ujjmutatást engedjen a tettes KK. és RR. kegyessége, s ez ebből áll: A sajtó szabadságának jóvoltával bíró szabad nemzetek között nincs s nem is volt egy is, mely azt első s legbecsesb kincse gyanánt nem őrzené – a constitutionalis institutiókra s az önkény vas járma alól menekedésre törekedő nemzetek között nincs s nem is volt egy is, mely azt nem óhajtotta s megnyerni teljes erővel nem iparkodott volna. Ellenben nincs s nem volt absolutismusra vágyó kormány, nincs vagy nem volt despota, ki a szabad sajtót véteknek ne kiáltotta s önkényének egész tehetségével elnyomni ne törekedett volna. – Ez történelmi igazság; s mi, egy szabadnak vélt constitutionalis nemzet tagjai, kihez fogunk kívánatinkkal inkább hajlani: a szabad nemzetekhez-e, vagy a despotákhoz? Ezen kérdés egyszerű felvetése után véleményem ügyében a tettes KK. és RR. fennen érzelmekre vagyok bátor hivatkozni. Méltóztassanak mégis megengedni, hogy némelyekre nem annyira véleményem támogatására, mint a hallott ellenokok megczáfolására rövideden megillegthessek. Azt mondják, kik vélem nem egy értelemben vagynak, hogy a szabad sajtó kicsapongásai által veszedelmes lehet 1. a kormánynak, 2. a közcsendességnek, 3. a vallásnak, 4. hazánk polgári alkotmányának, 5. az individuumok személyes becsületének.

A mi a kormányt illeti, ama bőszült fenevad, kinek átkozott légyen mennyen, földön emlékezete, Robespierre – embervér özönéből kezébe ragadván egy eltévelyedett nemzet kormányát, mindenekelőtt eltörlé a sajtónak s általa a véleménynek szabadságát, azt adván okul, hogy szabad sajtó mellett uralkodni, t. i. Robespierre módjára uralkodni nem lehet; de egy constitutionalis országban, hol az uralkodó nem önkény, hanem csak élő törvények szerint uralkodhatik, a sajtó szabadságában inkább támaszra mint ellenségre talál a kormány; mert egy constitutionalis kormány csak úgy lehet erős, állandó és biztos, ha célzásaiban a népek közakarátját, közkívánatját követi, ezt azonban a sajtó szabadsága nélkül a kormány tudni és esmérni soha sem fogja, s mintegy örökös ködbe borítva, alattvalóit nem látva, véleményeket nem sejdítve, óhajtásaikat nem esmérve, gyakran a legbecsületesebb, legtisztább igyekezettel is alattvalóira szerencsétlenséget áraszt s trónusának oszlopait ingadozásba hozza. Nincs veszedelmesebb dolog, mint a kormányt s annak tagjait oly magas régióba helyheztetni, hogy oda a nép szabad szava fel ne juthasson, – a mely pillanatban egyes személyek bálványai kezdenek lenni az uralkodók, megszűnnek a népek kedveltjei lenni. Ha valamely kormányzék a sajtószabadságot eltörlő, cselekedeteit a közönséges ítélet alá eresztetni fél, s a ki ettől fél, annak cselekedései igazságtalanok. A censura, bárha törvény által is légyen sanctionálva, az applicatióban mindég az önkénység characterét viseli, azon önkénységnek, a mely annyival súlyosabb, mivel az emberi szabadság legnemesebb, legérzékenyebb oldalát, a lelket érdekli. Censura által bizodalmat soha sem nyert még egy kormány is, de bizodalmatlanságot igen is. A censura mindig idegen növény marad constitutionalis földön, a censura nem ad oltalmat a sajtó visszaélései ellen, sőt erősíti azon rosszat, a mely ellen harczolni látszatik, – ugyanis el lehet-e censura által nyomni csak egy gondolatot is, melyet annak szerzője közönségessé tenni állhatatosan akar? A mit a censura kitöröl, száz el nem zárható úton jöhet a publicum tudására, s mivel tiltatik, gátoltatik, ezen gátlás minden hazugságot az igazság színével ruház fel, s bizodalmatlanságot terjeszt a kormány legnemesebb célzásai iránt is. Midőn egy

constitutionalis polgár élte fogytáig minden javával örömet adózik a hazának, midőn a veszedelem óráiban győzhetetlen védőfalat emel a kormány trónusa előtt – legalább friss levegőre, szabados közvéleményre számot tarthatna; – szerencsétlen kormány az, melyhez szabadon nem jut fel a közvélemény, a veszedelem napjaiban nincs annak mire támaszkodni, s támasz nélkül való magas székén ha szédeleg, nincs ridegen magános állásában egyes erős baráti kar, mely a szédelgőt felfogja.

Immár jön ama nagy tekintet: a vallás! Én úgy hiszem, a vallásnak szent igazságai sokkal idvességesebb s dönthetetlen alapokon épülnek, mintsem hogy azokat bármely fondorkodás is nem mondom eldönthetné, de csak meg is gyengithetné, – s a mi igaz és való, a vélemények harcából még dicsőségesebben tűnik elő. A francia revolúciónak boldogtalan időszakájában csak addig gúnyoltatott és alacsonyított a vallás, míg a terrorismus uralkodott, ekkor pedig a sajtó szabadsága is együtt a vallással elnyomva, lealacsonyítva hevert; – alig esett el a szörnnyeteg tyrannus, alig állott vissza a szabad sajtó, s már a vallás is előbbeni fényében, tisztelésében állott. A babonának árthat a szabad sajtó – ártson is, – de a vallást s annak igazságait támogatja; engedjék a tettes K. és R., hogy emlékezetöket azon időszakaszba visszavezéreljem, midőn a vallás gúnyolása az írónak egy bizonyos osztályánál csaknem divattá változott. A ki az angol, francia és német literatúrával esméretes, úgy hiszem, nem fogja tagadni, hogy a mit csak a csalfa kevélységben felemelkedett emberi ész és elmésség e tárgyban mondhat, mind mondva, írva és nyomtatva van; s a vallásnak szent igazságai egész méltóságokban állanak s állani is fognak mindörökké.

Negyedik ellenvetés: hogy a szabad sajtó polgári alkotmányunknak veszedelmére volna; ez meglehet; nem akarom én fessegetni, mennyire jó és tökéletes azon polgári alkotmány, mely a nép egy osztályának privilegiumán épül, meglehet, hogy a szabadságok talán éppen ellenkezésben állanak a szabadsággal, mert a valódi szabadság egy és közönséges, ennek nincs pluralisa; meglehet, hogy a hol egy részen privilegiumok vannak, ott a másik részen természetesen szolgaság és megszorítás találatik; én ezt vitatni nem akarom, csak egyet állítok: constitúción vagy jó és igazságos, vagy rossz és igazságtalan. Ha jó és igazságos, kiállja a vélemények szabad surlódásának tűzpróbáját; ha rossz és igazságtalan: bukjon, én az igazságtalant védeni nem akarom, s ha igazságtalan, a törvényhozás útján igazságot óhajtok behozva látni.

Ötödik ellenvetés végre: a mely az individuumok személyes becsületének fentartásán épül; egy jól elrendelt társaságban a privatusok javának világos, elhatározott, szoros törvény által kell a sajtó visszaélése ellen biztosságba helyeztetődni. De megadja-e a censura ezen bizonyosságot? Az teljességgel nem szokott az individuumok személyes becsületére vigyázni. Egyedüli célzása a censurának az volt s az marad, hogy azon principiumok ellen, melyek a hatalmasabb résznek sajátjai, semmi se nyomtatódjon; minden egyéb kívül fekszik a censura gondjain; nálunk de facto törvény nélkül oly szoros censura gyakoroltatik, hogy, a mint országunk két érdemes mágnásának a „Reform” és „Előítéletek ellen” cím alatt kiadni célzott, de még a censura törlése után is ordonnancz módjára elnyomott munkái bizonyítják, erősebb censurát képzelné is alig lehet; mégis ki nem emlékszik azon gyalázatos penna-harczra, mely a belletristák, érvgyártók és grammatikusok serege között, a résztvevő feleknek undok mocskolódásával, gyaláztatásával, a publikum undorodásáig szabadon és gátlás nélkül gyakoroltatott? Kitérőlte-e a censura csak egy becstelenítő durva poczkát is? Vette-e

védelme alá az individuumok becsületét? Soha sem. Sőt azt állítom, hogy a censura minden rágalomnak hitelt szerez s maga hegyezi és mérgesíti azon nyilatkat, melyeket paizsával feltartóztatni látszatik.

Ezen észrevételeket kívántam, az alkalomnak szabadságával élve, alázatosan előterjeszteni; de méltóztassanak balra nem érteni. Ha volna társaság, hol akár a kormányt, akár a közcsendességet, akár a társaságos élet főcéljait, a személy és vagyon biztonságát akár szóval, akár tettel, akár irással büntetlenül gázolni megengedettne, inkább a libiai pusztának fenevadjai közt kívánnék élni, mint ily társaságban. Nem büntetlenséget javallok én tehát, nem korlátozatlan liczenziát, csupán a preventiva censurának előttem rettenetes ideája az, a mely ellen harczolok, s történjen bár vélem akármilyen is, míg csak élek, utolsó erőmmel is harczolni meg nem szünök, ha csak törvény által meg nem tiltatom; – önszemélyem szerencsésjén egész életem lefolyta alatt egy nem kedvező csillagzat uralkodik, s maroknyi napjaim boldogsága iránt mellemből kialudt a kívánatok indulata, de hazámat mindenekfelett szeretem és minden ohajtásom azon egyben egyesül: *vegyenek el mindent, csak szabad sajtót adjanak, s nemzetem szabadsága, boldogsága fölött kétségbe nem esem*; vagy nyomtatási szabadság, vagy a szabadság elnyomása. Ut közép itt nincs! Én a sajtó szabadságára voksolok!

IX. Görgey Artúr, a hadvezér

Az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténete

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Magyarország történetének egyik meghatározó eseménysora, mind előzményeit, mind lezajlását mind pedig következményeit tekintve. Az európai szellemi áramlatokkal összhangban, békésen induló, a nemzet fejlődését a polgári út felé terelő törekvések önvédelmi harcokba, később függetlenségi háborúba torkolltak. A magyar honvédséget részben a császári hadseregben tapasztalatot szerzett tisztek és katonák, részben újonnan fegyvert fogó személyek alkották. A forradalom hadi eseményei váltakozó eredményűek voltak, sikerekben és kudarokban egyaránt bővelkedtek. Az egymást követő fővezérek és a tábornoki kar tagjai különböző képességű katonák voltak, akik a polgári kormányzattal és egymással is különböző viszonyokat ápoltak. Elkötelezettségük a forradalom és Magyarország iránt mindmáig példás. Nem a vitézségükön és helytállásukon múlt, hogy a Szent Szövetség megállapodási rendszerének megfelelően a Habsburg-uralkodó segítségére érkező orosz cári hadsereg túlereje katonai szempontból felülmúlta a Görgey Artúr vezetése alatt álló magyar haderőt, amely így fegyverletételre kényszerült Világosnál 1849. augusztus 13-án. Az esemény súlyosan megosztotta a magyar közvéleményt és történetírást, ami napjainkra kezd feloldódni. A szeminárium során a szabadságharc eseményei kerülnek szóba. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 8., 9., 10. és *Ludoviceum I./3.*: 7., 8., 9., 12., 13.

17. Görgey Artúr: Életem és működésem

A szerző előszava

Magyarországnak Ausztria és Oroszország elleni ellenállása meg volt törve. Kossuth és Szemere követőkkel együtt, akárcsak a lengyelek, semleges területre menekültek. Én lemondtam a menekülésről; és Magyarországnak Új-Ausztria elleni harcosai nagyrészt követték példámat.

Nekem ezután megkegyelmeztek, és egyelőre Karintiába száműztek. Társaim sorsának eldöntését ezzel szemben báró Haynau tábornagyra bízták.

A megkegyelmeztetésem s a későbbi kivégzések közti feltűnő ellentmondás a még pörük eldöntését várók rokonai egynémelyikével azt találta elhitetni, hogy nekem valami módon lehetőségem van a szerencsétlenek megmentésére: mert közvetlenül az első aradi és pesti kivégzések után levélben több felszólítást kaptam, hogy vélt

befolyásomat használjam fel Ausztria kormányánál a báró Haynau tábornoszernagy hatalmába esett egyik-másik politikai kompromittált érdekében.

E felszólítások sikertelenségét nem kell bővebben magyaráznom. Nem volt énnekem semmi befolyásom, melyet érvényesíthettem volna. Ellenkezőleg, nekem még a mások megkegyelmezéséért való jajkiáltást is magamba kellett fojtanom, valameddig báró Haynau maradt korlátlan ura fegyvertársaim életének, halálának. Az én könyörgésem báró Haynau buzgalmát csak fokozhatta volna.

Csak mikor az Aradon és Pesten hozott halálos ítéletek végrehajtásában szünet állt be, s ez arra engedett következtetni, hogy báró Haynau hazámban nem uralkodik többé korlátlan hatalommal: csak ekkor merhettem saját amnesziám logikai folyományainak figyelembevételével kérelmezni anélkül, hogy attól kelljen tartanom, hogy szavam éppen azoknak életét kockáztatja, akiknek szabadulását kellene előmozdítania.

Éppen azon voltam, hogy őfelségéhez, Ausztria császárához intézett folyamodásomat a klagenfurti katonai hatóságnál kedvező fölterjesztés céljából benyújtsam, midőn híre ment, hogy az uralkodó 1850 májusában hódolati útja során valószínűleg Karintiát is érinti, és ez bennem azt az érthető óhajást keltette, hogy kérelmemet őfelségének élőszóval terjesszem elő.

A hír valóra vált. De tőlem a kért kihallgatást megtagadták, és engem kérelmemmel a belügyminiszter úrhoz utasítottak. A biztatások, melyekkel Bach úr engem elbocsátott, némileg megint felbátorítottak, legcélyszerűbbnek véltem tehát az uralkodóhoz intézett kérvényemet a nevezett miniszter úr kezébe adni.

Ezt a következő levél kíséretében tettem:

Alexander von Bach miniszter úr őnagyméltóságának

„Az ön bajtársai nem fognak csalódni, ha őfelsége kegyelmében reménykednek” – ezek voltak nagyméltóságod utolsó vigasztaló szavai, melyekkel engem tegnap elbocsátani szíveskedett.

Hogy e szavak mennyire hatottak gondterhelt lelkemre: hogy hallatukra mily gyorsan újraéledt a megbántott földi hatalmasok keblében élő engesztelő érzésekbe vetett, már-már kialvófélben levő hitem: arról a melléklet tanúskodhat nagyméltóságodnak. Gyöngye kíséret ez, hogy kegyelmet kérjek őfelségétől azok számára, kik nem oly szerencsések, hogy önmaguk megtehessek.

Nem ismerem a szót, a hangot, mely őfelségének szívére hatni képes: nagyméltóságod előtt azonban ez nem lehet ismeretlen. Szavaim talán nagyon merészek, talán ellenkezik a céllal a mód, mellyel egy szomorú múlt emlékeit a mellékletben fölidézem. Nagyméltóságod bölcs megítélése el nem tévesztheti, hogy ez a két dolog alkalmas-e szerencsétlen bajtársaimon segíteni, vagy hogy lépésem oly horderejéből, melyet nem is sejtek, talán éppen az ellenkező hatás veszedelme fenyegeti őket.

És ezért szolgáljon mentségemre a mellékelt legalázatosabb kérvény lehető következményei felőli aggodalmas bizonytalanságom, midőn újból bátor vagyok azzal a tiszteletteljes kérelemmel közeledni nagyméltóságodhoz: méltóztassék emberbaráti tekintetbe vételével annak, mit őfelségének személyesen előterjesztem meg nem

engedettett, kegyesen megítélni, vajon az eredetiben alázatosan idecsatolt melléklet méltó-e rá, hogy nagyméltóságod kegyes közvetítésével őfelsége elé kerüljön. Klagenfurtban, 1850. május 21-én

Őfelségéhez, Ausztria császárához intézett folyamodásom tartalma pedig a következő volt:

Felség!

Midőn múlt év augusztus 13-án őfelségének, az orosz császárnak hadai előtt letettem a fegyvert, kíméletért esdekeltem szerencsétlen bajtársaim és Magyarország mélyen megszorodott népei számára, magamat szolgáltatván ki önként engesztelő áldozatul mindenért, ami történt. Nem gondoltam menekülésre, és szántsándékkal kerültem mind a fegyverletétel előtt, mind utána, hogy önmagam megmentésére bármilyen nyilatkozatot vagy cselekedetet megtegyek, mert legalábbis osztolni akartam társaim sorsában, ha kérelmem sikertelen marad: hiszen társaim nem cselekedtek semmi olyat, amiért keményebb sorsot érdemeltek volna, mint én.

A fegyverletételt egy haditanács határozta el, melyben én jelen sem voltam. Én csak a határozat kivitelét vállaltam magamra: és mégis én amnesztiát kaptam, míg a haditanács tagjainak egy része életével, más része szabadságával és vagyonával lakolt. Mindenekelőtt én voltam az, akinek önálló működése, a hadiszerecsétől támogatva, a felséged által felkarolt nagy eszmének, az egységes szabad Ausztriának megvalósítását ellenségesen oly soká hátráltatta: és felséged mégis nekem méltóztatott megkegyelmezni, míg egykori alárendeltjeim – akik csak eszközök voltak merész kezemben – a haditörvényszékek kérlelhetetlen szigorának estek áldozatul.

Hasztalan kerestem azt a szempontot, mely az én sorsomat és szerencsétlen bajtársaim sorsát egymással összhangba tudja hozni. Nem tudtam rátalálni – s nem tudok a kínzó gondolattól szabadulni, hogy a világosi tény a magyar forradalmat gyorsan és további vérontás nélkül bevégezze következményeivel együtt nekem érdememül számít, és amnesztiám ezt jutalmazta.

Amilyen mélyen lesújtó ez a sejtelem rám nézve, éppoly szilárdan ragaszkodom hozzá, mert azt a reményt merítem belőle, hogy egykori bajtársaim, kik még életben vannak, felséged kegyét nem fogják sokáig nélkülözni, ha megadatnék nekem, hogy őszinte nyílt szavaim visszhangot keltsenek felséged szívében.

A világosi önmegadás minden következményeivel együtt azoknak a férfiaknak nemes szívű közreműködése nélkül, akikre azóta felséged haditörvényszékei részint halált, részint a legsúlyosabb börtönbüntetést mondták ki – kivihetetlen maradt volna.

A holtakat – nyugodjanak békében – sem félelem, sem remény nem bántja többé.

De az élők még remélnek. Hiszen a bocsánat, melyben én, vezetőjük részesültem, minduntalan erre biztatja őket.

Érettük emelem fel kérő szavamat, melynek merészségét hadd igazolja az emberiesség érdeke, hadd mentse bánatom földre sújtó terhe.

Kegyelmet kér nekik az a férfiú, aki önmaga számára soha kegyelmet nem remélhetett, soha nem kérhetett, habár szent kötelességei megtiltották, hogy az önként megajánlott kegyelmet magától elutasítsa.

Kegyelmet azoknak, kiket még a halál ki nem ragadott felséged kegyelmének hatalmi köréből.

Mindazok számára, kik hazaszeretetüknél fogva, nagyszerű és zavarba ejtő események közepette, a kötelesség ösvényéről egyszer letérítve, a tisztességes visszatérés útját részint későn keresték, részint legyőzhetetlen akadályok miatt meg sem találhatták; és kiknek éppen hű hazaszeretete jogosít arra a biztos reményre, hogy a nagy közös monarchia iránti szent tartozásukat a sebeknek, melyeket egykor ejteni maguk is segítettek, behegesztése körüli önfeláldozó közreműködésükkel háromszoros kamattal fizetik majd vissza.

A felséged kegyes intésére megnyíló zord börtönök, a „bocsánat és felejtés” kegyes szavai által szomorú kötelességüktől fölszabaduló tisztogató bizottságok ezreknek visszaadnák szabadságukat, otthonukat, tisztas állásukat a társadalomban – a közös hazának pedig számos értelmes jó polgárát, az államnak nem egy hasznos kipróbált szolgáját.

A felséged kegyelmével üzhető aljas visszaélés gyanújának ellene szól a magyar ember alapjelmének minden vonása; és azokra nézve is bajtársaim közül, akik nem magyarok, megszűnik minden aggály, ha meggondoljuk, hogy ők is önként adták meg magukat.

Felséged kezének egyetlen tollvonása sok millió hálás szívet nyerne meg – erős támaszt minden időben –, és megszámlálhatatlanul sok keserves, noha néma panasz egyszerre megannyi hangos áldássá változnék a nagylelkű Ferenc József fejére.

Négy-öt héttel ezután társaim közül többen amnesztiát nyertek, azok ti., akik velem együtt az úgynevezett kvietált katonatisztek kategóriájába tartoztak, vagyis akik az osztrák cs. kir. hadsereg tisztikarából a Magyarország és Ausztria közti háború kitörése előtt kiléptek, de kilépésükkor írásban megfogadták, hogy sohasem fognak fegyverrel öfelségének, Ausztria császáranak hadai ellen harcolni.

E kérvényeket azért közlöm itt az előszóban, mivel tartalmuk, azt hiszem, alkalmas rá, hogy eleve kezeskedjék az olvasónak „életem és működésem” eseményeiről közrebocsátott följegyzéseim őszinteségéről.

Ami történelmi értékű kevés okirat véletlenül birtokomban maradt, azt részint szóról szóra eredeti szövegében, részint értelemhű fordításban a maga helyén közlöm.

Az okiratok feltűnően csekély száma egyszerűen magyarázható: sohasem reméltem, hogy túléltem a forradalmat.

Klagenfurtban, 1851. augusztus 15-én
Görgey Artúr

Második fejezet – Küldetésem Csepel szigetére – Kinevezésem a déli népfelkelés főparancsnokává és katonai föladatom – Zichy Ödön gróf elfogatása, rögtönítélő haditörvényszék elé állítása, elítélése és kivégzése

Ahhoz, hogy az ellenségnek Csepel szigeténél a Duna jobb partjáról a bal partra való átkelési kísérleteit (ilyeneknek valószínűségét föltéve) több mint két mérföld hosszában biztosan megakadályozhassam, haderőm elégtelen lévén, arról kellett

gondoskodnom, hogy egyrészt csapataim számát, amennyire lehet, a helyszínen szaporítsam, másrészt hogy olyan felhatalmazást szerezzek, melynek erejénél fogva egy sokkal veszedelmesebb ellenséggel is – a közöny, gyávaság és árulás szellemével annak a vidéknek lakói között, ahol működnöm kellett – sikeresen szembeszállhassak. Ennélfogva az akkori miniszterelnöktől, Batthyány Lajos gróftól olyan okiratot kértem, mely fölhatalmazott rá, hogy engedetlenség, gyávaság és árulás esetében katonai rögtönítélő bíróságot állíthassak össze, s az általa netalán hozandó halálos ítéleteket is megerősíthessem és végrehajthatassam. Ezzel az okirattal ellátva indultam rendeltetésem helyére.

Mindjárt tevékenységem első napjaiban a miniszterelnök rám ruházta egy Dunaföldvárt állomásozó vegyes csapatosztály s azonkívül az Alsó-Duna hosszában fegyverbe gyűlt népfelkelés feletti főparancsnokságot. Egyúttal küldetésem célja s kitűzött hadművelési köröm is bővült, ti. most már a Roth- és a Jellačić-féle két tábor egyesülését is meg kellett akadályoznom.

Az őrszláncok egyike arccal északnak, Jellačić tábora, vagyis Székesfehérvár felé fordult, míg a másik Roth és Philippovich seregei felé délnek nézett. Lehetetlenné akartam tenni a két, egyesülésre törekvő ellenséges hadtest között minden érintkezést cirkálók, futárok vagy kémek által. Adonyból előretolt őrseimnek a hamarjában összeszedett környékbeli népfelkelés szolgált támaszul.

1848. szeptember 29-én Zichy Ödön és Pál grófokat Székesfehérvárról jövet az említett kettős őrszlánc északi vonalán megállították, a vezénylő tiszt gyanúsnak találta, ezért letartóztatta és másnap adonyi főállomásomra kísértette őket.

Az erről szóló jelentés engem Csepel szigetén ért. A dolog mibenlétéről személyesen akartam tudomást szerezni, és késedelem nélkül visszasiettem a Duna jobb partjára. Adonyba érve láttam, hogy az utcákon sűrűn hullámszik a helybeli lakosság és az ide gyülekezett délvidéki népfelkelés tömege, és haragjuk szemlátomást növekszik a fogoly grófok ellen. Hollétük megtudakolása közben véletlenül összetalálkoztam két törzstiszttel (egy ezredessel s egy őrnaggyal) a Hunyadi-csapatból. Mind a ketten, idősebb és magasabb rangjukra való tekintet nélkül, miniszterelnöki rendelettel parancsaim alá voltak helyezve. Tőlük értesültem, hogy távollétemben már intézkedtek, hogy a fogoly grófokat katonai földőzet alatt Pestre kísérjék. Mikor az intézkedés okát megkérdeztem, az ezredes titkolózva arra kért, kövessem közeli szállására. Itt nagy önelégülten megsúgta: ő már gondoskodott róla, hogy a foglyok Lamberg gróf sorsára jussanak!

– Az őrnagy úr – folytatta a másikra mutatván – személyesen veszi át a fegyveres kíséret vezetését, és Pest utcáin izgató beszédet fog tartani a néphez, miközben a foglyokat gyalog kísérik végig a városon. A nép Lamberg gróf esetére emlékezve bizonyonnan lelkesül még a lincselés iránt...

Alig mertem hinni a fülemnek! A terv, ha véghezviszik, két embert csupán a nevük miatt odadobott volna áldozatul a nép vak dühének! – Hasztalan iparkodtam a terv gyalázatos voltát megértetni kiagyalóival, s végül kénytelen voltam följebbvalói hatalmammal élni. Intézkedésüket félrevetve megparancsoltam, hogy a foglyokat ne kísérjék Pestre, hanem azonnal hallgassák ki mindkettőjüket, s aszerint, hogy a rögtönítélő haditörvényszék hazaárulónak vagy ártatlannak nyilvánítja őket, rendelkezék elítélésükről vagy szabadon bocsátásukról. Erre ezt a feleletet kaptam:

– Tessék hát ennek kivitelét egyedül megkísérelni, s egyáltalán a következményekért a felelősséget vállalni.

Valóban nagyon kétséges volt, hogy parancsom teljesíthető-e. Adony közelében a Duna jobb partján a népfölkelésen és a Hunyadi-csapaton kívül egyetlen ember sem állt rendelkezésemre. A népfölkelés legfőbb feladatának tartotta, hogy végezzen bárkivel, akit gyanúsnak talál, vagy akit gyanúsnak kiáltanak ki előttük, márpedig a két gróft már hazaárulónak mondták. A fegyelem a Hunyadi-csapatban felettébb győnge lábon állt, s az említett ezredes volt ennek a csapatnak a közvetlen parancsnoka. Ő szervezte meg őket, ő töltötte be a tiszti helyeket; eltúrta minden fegyelmezetlenségüket, hozzá ragaszkodtak: engem pedig névről is alig ismertek, az pedig, hogy én (az őrnagy) az ő közvetlen parancsnokuk (az ezredes) fölé vagyok rendelve, magát a csapatot is sérthette. Ráadásul a Hunyadi-csapat is fel volt már lázítva a két gróf ellen, s a helyben összegyűlt fegyveres tömegből egyetlen hang sem szólalt fel a grófok mellett, sőt minden szónoklat tovább lázított ellenük.

Felkerestem a foglyokat, és éppen ebéd közben találtam őket egy közeli ház szobájában – az őrköt az udvaron –, bent a foglyok mellett pedig azt a tisztet, aki idáig kísérte őket. A házat sűrű embertömeg állta körül, és csak nagy ügyel-bajjal tudtam rajta keresztülhatolni. Mikor a szobába léptem, az őrtiszt bemutatta nekem a foglyokat, és Zichy Ödön gróf, mikor a nevét mondták, megjegyezte, hogy ő ennek a vármegyének (Fejér megyének) szerencsétlen adminisztrátora, és személye ellen azért is fordul szenvedélyesen az adminisztrátori rendszer iránt országszerte szított gyűlölködés, mert ő szigorúan tartotta a kezében annak idején a vármegye kormányát.

– Egyébiránt – folytatta – én mindig jó hazafi voltam, sőt azelőtt a szabadelvű párthoz tartoztam.

Mint hogy a fegyveres kíséretnek ezúttal nem is annyira a foglyok szökési kísérletének megakadályozása volt a feladata, hanem az, hogy őket a kivált Zichy Ödön gróf ellen feldühödött adonyi lakosság és a népfelkelők hullámzó tengerének közepette a tettleges bántalmazástól megvédje: elképzelhető, hogy nem nagy számmal akadt arra való egyén. Mindazonáltal sikerült a Hunyadi-csapatból kiszemelnem néhány katonaviselt embert, akik szerencsére még józanok voltak. Ezekből állítottam össze az őrkíséretet, én magam pedig a városból ki a Dunáig menet közben mindvégig a foglyok mellett haladtam, mert tartottam az említett két törzstiszt alattomos izgatásaitól, és az őrkíséretben sem nagyon bíztam. Néhány nemzetőrtiszt, aki még Pestről a szigetre jövetelem alkalmával önként hozzám csatlakozott, ez alkalommal is velem volt, és a foglyok megvédésében tisztességesen gyámolított.

Eleinte, amíg csak az a tömeg vett körül minket, amelyet indulásunk előtt rövid beszédben minden erőszakoskodástól eltiltottam, nem történt semmi rendzavarás. De csakhamar újabb tömeg tódult az előbbi helyébe, és a legiszonyúbb káromkodások közt minduntalan megpróbált áttörni az őrkíséreten, hogy a foglyokat hatalmába kerítthesse. Most arról volt szó, hogy ezt az újabb tömeget is – ameddig csak lehet – a végső eszközök alkalmazása nélkül féken tartsuk. Mert a sokaság között kavargó számos részeg miatt a fegyverek elhamarkodott használata könnyen éppen szándékkal ellenkező hatást szülhetett volna.

A legbőszebbek támadásai is egyedül csak Zichy Ödön gróf ellen irányultak. Egyesek az őrcsapat közelébe férkőzve erőszakos módon azt követelték, mutassák meg

nekik, melyik a kettő közül Ödön gróf, hadd számoljanak le vele – és valahányszor visszaszorították őket, mindannyiszor a legkeserűbb vádakra fakadtak. Ezek a vádak többnyire a grófnak jobbágyai ellen gyakorolt embertelen bánásmódjára vonatkoztak. Ilyen jelenetek ezer meg ezer változata közepette, melyek egyre fenyegetőbb alakot öltöttek, s egyre lehangelőbb hatással voltak a kíséret legénységére, végre a Dunához értünk. Néhány tisztet előreküldtem, hogy tartsanak készen egy dereglyét az átkelésre. Arra a hírré azonban, hogy én a grófokat csak azért akarom a szigetre átszállítani, hogy annál biztosabban megszöktethessem őket, minden vízi jármű rögtön eltűnt a Duna hátáról, és tisztjeim hiába fáradoztak egy dereglye vagy csónak felkutatásával. A foglyok élete pedig kénytelen veszteglésünk ideje alatt percről percre nagyobb veszélyben forgott. A folyam sík partján voltunk, a felbőszült parasztok egészen a vízhez szorítottak, oltalmazó hajlék pedig nem akadt!

Komp vagy sajka nélkül lehetetlen volt a foglyok megmentése. Mindenáron elő kellett valami effélét teremteni. Kiküldött tisztjeim azonban fenyegetéssel sem tudtak célt érni; végül elfogtak két helybeli molnárt, és keresztülhatoltak velük a tömegben. Az elem állított két embert halállal fenyegettem meg, ha nem teszik tüstént lehetővé, hogy a Dunán átevezzünk. Ez hatott. Néhány perc múlva két molnárladik állt rendelkezésünkre. A nép dühe eközben tetőfokára hágott. Szorongva számoltam a percek a ladikok megérkezéséig. Végre megjöttek. De alig készültünk neki, hogy beszálljunk, valaki felkiáltott:

– Ne eresszük át! Meg akarják szöktetni őket!

S a következő pillanatban mindenfajta fegyverek egész erdeje villogott felénk a közvetlen közelünkben álló fegyvertelenek feje fölött; emezek pedig hirtelen hátrafordultak, és rohammal a felhalmozott kaszáknak estek. Az őr ijedten hátrált. A foglyokat kísérő legénység is ingadozni kezdett.

Válságos volt a pillanat. Ráírvalltam honvédeimre, hogy embereljék meg magukat, és főnnhangon parancsot adtam, hogy a legelsőt, aki még egy lépést mer előre mozdulni, irgalom nélkül lőjék le.

A tűzre kész fegyverek megcsörrenése szerencsére meghökkenettette az elől állókat; egy pillanatra veszteg maradtak, és mielőtt a távolabbiak új rohamra biztathatták volna fel őket, én a foglyokkal s az őrkísérettel már a csónakokban ültem, sőt néhány evezőcsapásnyira már el is távolodtunk a parttól.

A szigetre érve, haladéktalanul összeállítottam a rögtönítélő hadbírószágot, hogy kihallgassa a grófokat, és ítéljen felettük. A felbujtott pórnép vak dühétől megmenthettem őket; a haditörvények szigorától nem, hacsak nem akartam volna meggyőződéseim ellen cselekedni.

A kihallgatás és a rögtönítélő haditörvényszéki tárgyalás a cs. kir. osztrák hadsereg szolgálati szabályzata szerint ment végbe – ez volt ugyanis előírva az alapjául szolgáló hadicikkelyekkel együtt az új honvédsereg részére is. Az elnöki tisztet magamnak kellett elvállalnom. Más törzstiszt nem volt jelen, csak az említett Hunyadi-csapatbeli ezredes és őrnagy; ezek bármelyikére is lelkiismeretlenség lett volna rábízni a bírászkodást olyan emberek élete és halála felett, akiknek vesztét ők maguk közt már előre elvégezték.

A vizsgálat alapját az őrsparancsnoknak a grófok elfogatásáról írott jelentése és a Zichy Ödön gróf ruháiban és kocsijában talált iratok képezték.

Az utóbbiak között két kiáltvány számos, még a nyomtatástól nedves példánya volt; ezek egyike a magyar nemzethez, másika a Magyarországon állomásozó katonasághoz szólt. Mind a kettő alá őfelsége, V. Ferdinánd magyar király neve és a keltezés: Schönbrunn, 1848. szeptember 22. volt nyomtatva. Magyar felelős miniszter ellenjegyzése mind a kettőről hiányzott. Mindkét írásnak az volt a célja, hogy a Pesten székelő törvényes kormány ellen föllázadt délszláv lakosságú országrészeket a törvény és rend felforgatására irányuló próbálkozásaikban megszilárdítsa, sőt a Magyarországon lévő és a magyar alkotmányra esküt tett csapatokat is rábírja, hogy csatlakozzanak ehhez a pártütéshez.

Zichy Ödön gróf, hogy elhárítsa magáról azt a gyanút, miszerint ő a kiáltványokat át akarta csempészni Roth táborába, minduntalan hazafiúi érzelmeit emlegette; emiatt meg kellett kérdezzem tőle: hogyhogy sokat emlegetett hazafisága ellenére sem jutott eszébe, hogy a horvát segélyhad fenyegető közeledését – melyről, amint azt az előttünk fekvő, az ellenségtől kapott oltalomlevél kelte bizonyítja, a gróf már két nappal elfogatása előtt tudott – valamilyen úton-módon a magyar tábornak hírül adja? A vád gróf Zichy Ödön ellen így szólt:

1. a gróf Magyarország ellenségeivel összejátszik;
2. a Magyarország törvényes rendje elleni délszláv lázadásban tettelesen részt vett az utóbbinak szellemében készült kiáltványok terjesztésével.

Az első rendbeli büntényre nézve az említett oltalomlevél volt a terhelő bűnjel; a másodikra nézve a sok terhelő kiáltvány.

Zichy Ödön gróf a maga vallomásában mind a két vádat cáfolni iparkodott.

Az oltalomlevélről azt mondta, hogy közönséges menlevél, amelyet a háború idején a hadvezérek még ellenséges ország lakói részére is gyakran ki szoktak állítani egyszerű emberességi okokból. A kiáltványokat pedig, mint mondta, inasának tévedéséből hozták el az útipoggyással együtt.

Hogy az ellene emelt két vád gyanúja alól még biztosabban szabadulhasson, iparkodott vallomásaiba ismételten beleszólni hazafiúi érzelmeit; azt pedig, hogy a horvát segélyhad közeledésének hírére elmulasztotta eljuttatni a magyar táborba, azzal mentegette, hogy ez az előnyomulás már köztudomású volt. Hazafiúi érzelmeit egyébként azzal is bizonyítani kívánta, hogy Soponyán, mikor váratlanul magyar őrsvonatra bukkant, legott tudtul adta, hogy egy ellenséges segélyhad közeledik.

A hadi rögtönbíráskodás szabályai nem ismerik a védbeszédet. Még a hadbírónak mint a törvény őrének a rendes haditörvényszéknél szokásos előterjesztése (*votum informativum*) sincs megengedve rögtönítélő bíróság előtt.

Itt a hadbíró, vagy ennek hiányában az őt helyettesítő tiszt, a vizsgálat befejeztével a törvény értelmében hozandó ítéletre vonatkozó előterjesztését egyedül az elnökkel közli, mégpedig titokban; mire az elnök, fontolóra vévén a hadbíró véleményét, egymaga hozza meg az ítéletet; ezt titkosan bírótársai tudomására hozza, majd fölhívja őket, hogy oldalfegyverük kirántásával egyetértésüket vagy vesztegmaradásukkal ellenkező véleményüket nyilvánítsák. A rögtönítélő haditörvényszék tagjai egyszerre szavaznak.

Ilyen előírások szerint a tényleges ítélethozatal joga a rögtönítélő hadbírósnál csupán az elnököt illeti meg; a többiek egytől egyig, a hadbírórt sem véve ki, csupán azt tehetik, hogy minden előzetes tanácskozás nélkül, sőt anélkül, hogy alapos megfontolásra

elegendő idejük volna, gyors elhatározással elfogadják vagy elvessék a javasolt ítéletet. A törvény eszerint a rögtönítélő hadbírótság elé állított vádlott élete és halála feletti döntést elsősorban az elnök kezébe adja; és éppen ezért az ő kötelessége vállalnia a vádlott védelmét a hadbíró előterjesztése ellenében – titokban, önnön lelkiismerete előtt.

Ebből a szempontból feladatomban tartottam, hogy Zichy Ödön gróf állításait, melyekkel az említett bűnvádak ellen védekezni iparkodott, javára és érdekében vessem latba.

A legsúlyosabb vád a grófnál talált ellenséges kiáltványok megkísérelt terjesztésére vonatkozott.

Minthogy Zichy Ödön gróf azt állította, hogy inasa tévedésből tette a kiáltványokat az útipoggyász közé, azon kellett fáradoznom, hogy e magyarázat szavahihetőségét önmagam előtt, a körülményeket egybevetve megállapíthassam. De hiába! Mert a kiáltványokat a gróf állítása szerint a házában beszállásolt horvát tisztek hagyták hátra, és föl kellett tennem Zichy Ödön grófról, mint egy fehérvári ház tulajdonosáról – és a háznak bizonyára több szobája volt –, hogy ő sokszor hangoztatott hazafiságánál fogva nem lakott az ellenséges katonatisztekkel egy szobában, és nem állt velük semmiféle baráti kapcsolatban. A kiáltványok eszerint csak azoknak a szobáknak egyikében maradhattak, amelyekben a horvát tisztek beszállásuk idején tanyáztak. Továbbá: Zichy Ödön gróf mindjárt a horvátok eltávoztása után elhatározta magát, hogy, saját állítása szerint, néhány órára Kálozra siet, s onnan mindjárt visszatér Székesfehérvárra. Ilyen kurta kirándulásra nem sok málhát visz az ember, legföljebb olyan tárgyakat, melyekre mindennap, sőt minden órában szüksége lehet. E tárgyak, az elmondottakból ítélve, aligha lehettek azokban a szobákban, melyeket az ellenséges tisztek csak az imént hagytak el, vagyis nem lehettek vendégszobákban állítólag ottfelejtett kiáltványok közelében.

Én az ilyen nagylelkűség fellobbanását nagyon is el tudtam képzelni, és mindezek az elmékedések csak ösztönöztek, hogy a haza ellenségeivel való cimborálás veszedelmes gyanúját, melyet a gróf, talán a legnemesebb indulatból, komornyikja vétkes fejről önnön ártatlan fejére hárított végzetes módon, azáltal igyekezzem eloszlatni, hogy a tényeknek a mellékkörülményekből kivehető indokait a gróf vallomásával egyeztetve a gróf hangoztatott hazafias érzülete felől tényleges bizonyosságra tegyek szert.

Ezek alapján a hadbíróként beosztott tiszt tárgyalásvezetői előterjesztése úgy szólt, hogy Zichy Ödön gróf a haza ellenségeivel cimborált, a magyarországi törvényes államrend ellen kitört délszláv lázadásban az annak céljait szolgáló kiáltványok terjesztésével tettelesen részt vett, és ezért mint hazaáruló kötél általi halállal bünhődjék.

Mielőtt a rögtönítélő bíróság elnökeként a hadbíró előterjesztését magamévá tettem volna, tisztáznom kellett magamban, nem maradt-e fenn mégis valami kételyem, csakugyan meg vagyok-e erkölcsileg teljesen győződve róla, hogy Zichy Ödön gróf a vádbeli két bűnt valóban elkövette.

Annyit ugyan már eddigi elmékedéseim is kiderítettek, hogy Zichy Ödön grófnak a haza törvényes ügye iránt a legkisebb rokonszenv sem lakozik, de ez még nem volt teljes bizonyosság mellett, hogy ő valóban az ellenséggel cimborált. A gróf hatalmaskodó magaviselete elfogatásakor; a magyar előőrsökhöz intézett inkább fenyegetése,

mint kérdése, hogy nem tudnak-e a horvát segélyhad közeledéséről; a bántól kapott oltalomlevél eltitkolása – mindezek éppúgy lehettek a gróf erőszakos természetének s az alárendelt sorsú emberekkel való szokásos durva bánásmódjának megnyilatkozásai, mint a meglepetés kiváltotta büntudatnak és annak a hirtelen felvillanó gondolatnak megnyilatkozásai, hogy őt csak a magabiztos föllépés mentheti meg attól a veszélytől, hogy megmotoztatván, az oltalomlevél és kiáltványok fölfedeztetése után, mint ellenséges kémet a legközelebbi fára felakasszák.

Ezek az elmélgedések azt az erkölcsi meggyőződést is megérlelték bennem, hogy Zichy Ödön gróf valóban a nála talált ellenséges kiáltványok terjesztésére törekedett, s éppen e kísérlet kivitelében járt, amikor előőrseink által váratlanul megállíttatván, fogságba esett.

Ezek után egyfelől semmi okom sem volt, hogy a hadbíró előterjesztésétől eltérő ítéletet hozzak, másfelől pedig az a nagy veszedelem, melyben az ország forgott, valamint az e veszedelem elhárítása szempontjából fontos katonai küldetésem sikeres megoldása – melynek fontossága miatt ruháztak fel rendkívüli felhatalmazásokkal – parancsolólag megkövetelte az ilyen gonosztettekkel kapcsolatos hadi törvények teljes szigorának alkalmazását.

Én tehát ítéletképp kimondtam, hogy Zichy Ödön gróf a vádban szereplő bűntetteket valóban elkövette, s ezért büntetésül kötél általi halállal kell lakolnia.

A rögtönítélő haditörvényszék az ítéletet egyhangúlag magáévá tette, s ez az elítélten a szokásos lelki vigasz nyújtása után legott végre is hajtatott.

II. kötet Harminchetedik fejezet – A legközelebbi hadműveleti feladat és Dembiński altábornagy hátrálása Szőregről Temesvárnak – Nagysándor tábornokot Aradról Temesvárra menet az osztrákok megtámadják és visszavetik Aradra – Az utolsó minisztertanács 1849. augusztus 10-én

Mikor a parancsnokságom alatt álló hadsereg felvonult a Hernádnál, s én délvidéki helyzetünkről értesültem, akkor – az olvasó még emlékezhetik rá – Temesvár bevételenek lehetővé tételét ismertem föl a Dembiński-Mészáros-féle főparancsnokság, Bem altábornagy és a saját magam legközelebbi közös hadászati feladatául.

Evégett Dembiński-Mészároséknak az Alsó-Tiszát, Bemnek legalább Erdély délnyugati részét kellett megtartaniuk, nekem pedig az orosz főhadsereget kellett minél tovább távol tartanom a Maros-vonaltól.

De mihelyt e három feladat bármelyikének megoldása megghiúsult, attól a pillanattól fogva Temesvár ostromának fedezése háttérbe szorult egy másik, fontosabb cél elől, hogy – mielőtt Magyarországnak el kell buknia – legalább még egyszer s talán utoljára egy erőteljes vágást mérjünk Ausztriára.

Ugyanez a meggyőződés érződött a hadügyminiszternek azokban a rendeleteiben is, melyeknél fogva én a Nagysándor tábornok debreceni veresége után meggyorsított visszavonulásunkat Nagyváradon nem szakítottam meg, hanem Arad felé egyhuzamban folytattam, sőt utolsó felében még erőltettem is. Ezekben a hadügyminiszteri rendeletekben ugyanis Arad volt mind Dembińskinek, mind nekem közös visszavonulási célpontul kitűzve. Aradról kellett – ahogy én ezeket az utasításokat értelmeztem

– legrosszabb esetben még Temesvár ostromának egyidejű félbeszakításával is az említett két hadseregnek egyesülnie, és utána rögtön, az orosz főhadsereggel nem törődve, egyesült túlnyomó erővel az osztrákokat megtámadnia.

Én augusztus 9-én, az I. hadtesttel Aradra megérkeztem, és megtudtam, hogy Dembiński altábornagy – augusztus 5-én Szőregnél Haynautól vereséget szenvedve – a hadügyminiszteri utasítás ellenére nem Arad, hanem Temesvár felé hátrált, vagyis a parancsnokságom alatt álló hadseregnek azonnal tovább kell sietnie Temesvár felé, hogy Dembiński altábornagy hadseregével egyesülhessen.

Így Dembiński altábornagy (Arad helyett) Temesvár felé való hátrálása az osztrákok ellen tervezett erőteljes támadás előfeltételét, hadseregeink egyesülését eleve kétségessé tette; és már augusztus 10-én délután meg kellett győződnöm róla, mennyire jogosan tartottam, hogy az osztrákok a Dembiński altábornagy felkínálta lehetőségeket alaposan kihasználják.

Augusztus 10-én reggel Nagysándor tábornok az I. hadtesttel aradi táborából elindult a temesvári úton, hogy aznap Vingáig menjen, másnap pedig Temesvárnál egyesüljön az ott összpontosuló Dembiński-féle hadsereggel. Nagysándort gróf Leiningen és Poeltenberg tábornok a III. és VII. hadtesttel augusztus 10-én Aradig követte; nekik 11-én kellett volna Vingát elérniük, és 12-én kellett volna egyesülniük Dembiński hadseregével.

Főhadiszállásom augusztus 10-én még Óaradon maradt.

Augusztus 10-én a délutáni órákban Nagysándor tábornoktól a következő két jelentés érkezett a főhadiszállásra:

Hogy ellenséges hadtest Temesvárnak háttal Arad ellen támadólag fölléphetett, igazolni látszott a Nagysándor első jelentésében említett sebesült honvédtiszt állítását, hogy az osztrákok Dembiński altábornagyot az előző napon Lugos felé meghátrálni kényszerítették.

Ezzel ellentétben Kossuth a minisztertanácsot, amelyre meghívott, azzal az értesítéssel nyitotta meg, hogy biztos forrásból vett jelentés szerint Dembiński altábornagy az előző napon (augusztus 9-én) Temesvárnál győzelmet aratott az osztrákok fölött. Az utóbbiak voltak a támadók, és Dembiński altábornagy a csata kezdetén megint azon a ponton volt, hogy meghátráljon, mikor Bem altábornagy váratlanul ott termett a csatatéren, azonnal átvette a vezérletet, s a megkezdett visszavonulásból habozás nélkül támadásba ment át. Így beszéli – folytatta közléseit Kossuth – két honvédtiszt Dembiński hadseregéből, akik éppen Bem megérkezésekor megsebesültek a csatatéren, de a segélyhelyről még több órán át szemmel kísérték a mieink szakadatlan előnyomulását. Mikor a két tisztet – így fejezte be Kossuth – a segélyhelyről Aradra szállították, a csata még nem ért véget, de a Bem hirtelen megjelenésével az egész vonalon előidézett kedvező fordulat után joggal föltételezhetjük, hogy a győzelem a mienk maradt.

Ennek a feltevésnek, feleltem én, ellentmond ugyanaz az irány, amelyből egy ellenséges hadtest errefelé közeledik; Nagysándor tábornok éppen most hátrál előle; meg lehet azonban, hogy az előző napi temesvári eseményekről a kormányzó úr jobban van értesülve, mint én, aki az eseményekről éppen ellenkező tudósítást kaptam. Annál jobb ránk nézve, mert ha Dembiński hadseregének állítólagos győzelme igaznak bizonyul, a Nagysándor tábornokot szorongató osztrák seregetest 24 órán belül szét lesz verve,

mivel az a szándékom, hogy III. és VII. hadtestünkkel még ma éjjel átkelek a Maroson és virradóra Temesvár irányában támadólag előrenyomulok. Most azonban – jegyeztem meg – az iránt is felvilágosítást kell kérnem, hogyan értsem, hogy Bem altábornagy, akinek Erdélyben kellene lennie, augusztus 9-én hirtelen megjelent a temesvári csatatéren, és Dembiński altábornagy jelenlétében átvette a parancsnokságot az ottani hadsereg fölött. A kormányzó úr egy korábbi közléséből – folytattam – tudom, hogy Bem altábornagy július 31-én Marosvásárhelynél súlyos vereséget szenvedett; Erdélyből újabb győzelmekről semmit sem hallottam; így sehogy sem lehet olyan kedvező ott a dolgok állása, hogy Bem altábornagy személyes jelenléte tulajdon hadseregénél nélkülözhető legyen. Hogyan hagyhatta tehát el Bem altábornagy a maga helyét Erdélyben? Hogyan vezérelhette Temesvárnál azt a hadsereget, melynek vezetése Dembiński altábornagra volt bízva?

Kossuth erre azt felelte, hogy ő már abban az időben, mikor engem az említett személyes találkozóra (Karcagra vagy Kisújszállásra) meghívott, meg volt róla győződve, hogy valamennyi hazai hadsereg fővezerségét egyetlen ember kezére kell bízni, és leginkább azért óhajtott velem személyesen találkozni, hogy a fővezér megválasztása kérdésében tanácsomat kérje; mikor a találkozó meghiúsult, az ő Dembiński altábornagy ügyességébe vetett bizalma pedig napról napra jobban megrendült, a haza megmentése érdekében szükségesnek tartotta a bánsági hadsereg vezetését haladéktalanul ügyesebb kezekre bízni; így történt, hogy magát Bem altábornagyot behívta a Bánságba, hogy ha lehet, tegye jóvá, amit Dembiński elrontott. Ebből a nyilatkozatból még mindig nem lehetett kivenni, hogy most ki vezérli az erdélyi hadsereget, hogy milyen állást foglal el most Dembiński altábornagy a bánsági hadseregben, hogy miképp történt meg Bem altábornagy behívása Erdélyből a Bánságba – mindezekről tehát bővebb felvilágosítást kértem.

Kossuthnak a temesvári hadi eseményekre vonatkozó előbbi közlései szemlélatomást kettős célszót árultak el: a jelenlevőknek Nagysándor meghátrálása következtében borús kedélyét újra földeríteni, és Bem altábornagyot egyidejűleg olyan férfúnak kiáltani ki, akit az isteni gondviselés szemelt ki a haza dicsőséges megmentésére. Hogy Bem távollétében ki vezérli az erdélyi hadsereget – erre a kérdésre a kormányzónak csakugyan nehezebb eshetett megfelelni, hiszen már nem volt erdélyi hadsereg! S ezért jobbnak látta, ha nem titkolja tovább, hogy ő Bem altábornagyot immár kinevezte fővezérré.

Nekem, mikor a kormány ülésére megérkeztem, arra kellett gondolnom az akkori viszonyok közt, hogy most főleg a főparancsnok megválasztásáról lesz szó. Ezért Kossuth kijelentésére, mely szerint Bem altábornagy Temesvárnál a Dembiński altábornagy hadseregét az utóbbinak jelenlétében vezényelte, természetesen felfigyeltem, és úgy éreztem, ez a talány csak azzal fejthető meg, hogy Bem altábornagyot már eleve kinevezték fővezérré. Joggal gyanítottam tehát, hogy ez a minisztertanács megint csupán szemfényvesztés Kossuth részéről; hogy Kossuth ezt az állást – melynek betöltéséről látszólag az egybehívott minisztertanácsra kellett volna most határozni – már régen, a *miniszterek megkérdezése nélkül*, önkényesen betöltötte. Abban a pillanatban azonban, amikor Kossuthnak a temesvári hadi eseményekről szóló közléseiből rájöttem, hogy Bem már kinevezte fővezérnek, nem voltak csalhatatlan bizonyítékaim, hogy Bemnek kinevezése valóban a miniszterek tudtán *kívül* történt.

Lehető volt, hogy a tanácskozás célja csak az, hogy a miniszterekkel egyetértve, engem rászedjen.

Ezért Bem altábornagy és Dembiński altábornagy rejtélyes szolgálati viszonyának tisztázását célzó említett és ismételt faggatózásomnak az volt az egyedüli célja, hogy *arról* megbizonyosodjam, vajon a tanácskozással az egész kormány akar-e engem, vagy Kossuth akarja-e velem együtt a minisztereket is elámítani. Amint látni fogjuk, faggatásom eredménye valahova középre esett a két lehetőség közé; ha nem is minden miniszter, de legalább egy (Csány László) közlekedési miniszter (lehet, hogy mások is) kétségtelenül arra volt kiszemelve, hogy velem együtt a fővezérválasztó tanácskozásban rászédett alakként szerepeljen.

Alighogy Kossuth – ismételt kérdéseimmel rákényszerülve – bevallotta, hogy ő Bem altábornagyot már kinevezte fővezérré, Csány ezt a kinevezést törvénytelennek nyilvánította, mert hiányzik róla a miniszteri ellenjegyzés. Nem hiányzik, mondta Kossuth, mert egy miniszter, mégpedig a hadügyminiszter (Aulich) ellenjegyezte.

Erre nem volt joga a hadügyminiszternek, felelte Csány, mert a hadügyminiszter éppen oly jól tudta, mint maga Kossuth, hogy az országgyűlés fővezérül nem Bem altábornagyot, hanem Görgeyt ajánlotta a kormánynak, és hogy Szemere miniszterelnök a kormány nevében igenlő választ adott az országgyűlésnek erre a javaslatára.

Csány utóbbi állítását Szemere tagadta, és azt állította, hogy ő az országgyűlés ezen javaslatára csak ennyit válaszolt: a kormány a javaslatot tudomásul veszi.

Csány azt felelte, hogy *ezt* a választ az országgyűlés csakis helybenhagyó válasznak ítéltette, és hogy a kormány ez után a válasz után már csak az egyetemes haderő fővezére kinevezésének időpontját határozhatta meg, de már nem határozhatott a fővezér személyéről, és hogy ennél fogva ő (Csány) kénytelen fönn tartani azt az állítást, hogy Bem altábornagy fővezéri kinevezése törvénytelen.

A többi miniszter nem vett részt a vitában, ahogy én sem.

Miután Csány kijelentését már nem próbálták megcáfolni, Vukovics Sebő igazságügyi miniszter szólalt föl, és azt a kérdést, hogy kit kell az összes magyar hadak főparancsnokságával megbízni, nyílt kérdésnek nyilvánította; ennek égetően sürgős eldöntését azonban, szerinte, szükségképpen meg kell előznie bizonyos nézeteltérések kiegyenlítésének, amelyek az ideiglenes kormány közt és *énköztem* fönnforognak. A kormány ugyanis – folytatta Vukovics – tudja, hogy legtöbb lépését a parancsnokságom alatt álló hadsereg soraiban, legkivált pedig az én közvetlen környezetemben éles bírálattal szokta kíséрни; hogy általában ennek a hadseregnek tiszti köreiben az ideiglenes kormányra vonatkozó megjegyzések és vélemények szemmel láthatóan arra irányulnak, hogy az ország legfelső polgári hatóságát a hadsereg szemében minél mélyebbre alacsonyítsák, s a hadsereget magát mindinkább hozzászoktassák a „katonai kényuralom” eszméjéhez, és így tovább; – én tehát először is tisztázom magam a gyanú alól, hogy az elsorolt kormányellenes jelenségeket a parancsnokságom alatt álló hadseregben szándékosan magam tenyészttem, hogy azok saját politikai érzületem megnyilatkozásai, személyes céljaim tanújelei; siessek tehát az öngigazolással, mert neki az a meggyőződése, hogy amíg engem ez a gyanú terhel, az egybegyűlt minisztertanácson nem lehet elfogultság nélkül megtárgyalni a fővezérválasztás ügyét.

Az ideiglenes kormánynak azt a gyanúját, hogy nekem és a hadseregnek a katonai kényuralom bevezetése a célunk, régóta ismertem. Hiszen Kossuth állt a kormány élén, aki ennek a törekvésnek a meséjét maga költötte (hogy vele az országgyűlést behajtsa a függetlenségi nyilatkozatba), és azután úgy járt a mesével, mint a játszótársai ijesztgetésére mumust készítő gyermek, aki végül maga is fél a maga készítette alaktól. Régóta vártam, mikor léptet a kormány olyan újabb intézkedéseket életbe, amelyek e gyanútól sugallva a parancsnokságom alatt álló hadsereg éléről való elmozdításomat, sőt magának e hadseregnek a feloszlását is célozzák. De az igazságügyi miniszter komoly felszólítása, hogy *egyszerű nyilatkozatommal* cáfoljam meg az engem a kormány szemében terhelő gyanút, mégis váratlanul ért; mert sehogy sem tudtam megérteni, hogyan érhetné el most egy *egyszerű nyilatkozat* azt az eredményt, amelynek elérésére minden eddigi, Kossuth kormányzónak annyiszor megismételt nyilatkozatom elégtelennek bizonyult. Még váratlanabban ért az igazságügyi miniszter előadásának az a része, hogy a kormány csak most kezdett rám gyanakodni azok miatt a kormányellenes jelenségek miatt, melyek a kormány bizonyos intézkedéseinek éles bírálatában nyilatkoztak meg a hadsereg soraiban; nem tudtam elképzelni ugyanis, hogy az igazságügyi miniszter már teljesen elfelejtette az utolsó komáromi napokban a főhadsereg és kormány közt támadt mély meghasonlást; ez a meghasonlás, megengedem, annál súlyosabb aggodalommal tölthette el a kormányt saját jövőjére nézve, mennél inkább hiányzott az erkölcsi képesség és állásukat és befolyásukat tekintve legkiválóbb két kormánytagban (Kossuthban és Szemerében), hogy meggyőzzék a hadsereget: ezt a meghasonlást nem azért provokálták, mert nincs bennük elég erő a hidat (ahogy korábban a nemzet mögött) tulajdon becses hátuk mögött is fölégetni.

És ugyanúgy sem Kossuthnak különös előszeretete egy olyan kamarilla iránt, mely mind személyes, mind hivatalos tekintélyének észrevehetően ártott – sem a feltűnő ellentét Kossuth szavai és cselekedetei közt – sem az a tulajdonsága, hogy minden kalandor fecsegőnek, kivált minden besúgónak hajlandó volt hitelt adni – sem gyakori megfélelmezése, hogy neki csak családapái, de nem kormányzói minőségében szabad nőuralom alatt állnia – sem az a rendkívüli respektus, mellyel minden személyét fenyegető veszéllyel szemben viseltetett – sem állhatatos törekvése, hogy ennek ellenére a kormányzói méltósággal a hadsereg főparancsnokságát is személyében egyesítse – sem a mindenáron való, mindennemű ünnepeltetés iránti kielégíthetetlen vágya – sem az a szokása, hogy a nép hangulatát egyebek közt a hadsereg győzelmeinek mesésen felnagyított közhírré tételével iparkodott emelni, úgyhogy a csatajelentésekhez képest a hadsereg valódi hőstettei szót is alig érdemlő csekélységek képpé törpültek – sem (hogy Szemerére térjünk) saját politikai múltját tekintve nevetséges republikánus kormányprogramja – sem azon törekvése, hogy az általa dédelgetett gerillacsapatokat a telivér köztársasági hadsereg egy nemévé szervezze, amelynek főparancsnokságát jó előre önmagának szánta – sem azok a mesterfogások, melyekkel belügyminiszterként ezeket a gerillacsapatokat a már létező (igaz, hogy *nem* köztársasági) hadsereg kiegészítésének rovására mindig szaporítani tudta – sem ismételt kísérletei, hogy engem egy Kossuth ellen irányuló duumvirátus tervének megnyerjen – meg kell vallanom, hogy a parancsnokságom alatt álló hadsereg tisztjeit a táborban és a főhadiszálláson ezek és az ezekhez hasonló

tények nem ragadták lelkesedésre Kossuth vagy éppen Szemere iránt. Ellenkezőleg mindkettőjükéről, kivált Szemeréről gyakran lehetett olyan megjegyzéseket hallani, melyek a legfelső kormányhatalom képviselői iránt köteles tisztelettel nehezen fértek össze, és melyeknek hatása alatt az ideiglenes kormány egyetemének tekintélye csorbult, ámbár a többi miniszter nevét a hadseregben vagy egyáltalán nem, vagy csak illő tisztelettel emlegették.

Nézetem szerint az igazságügyi miniszter ennek ellenére sem szorult rá, hogy az ideiglenes kormány két feje felőli tiszteletlen megjegyzéseket, valamint az említett és más hasonló kormányrendeletekkel kapcsolatos kedvezőtlen ítéleteket abból az önkényes föltevésből magyarázza, hogy én *katonai kényuralomra* törekszem, és hogy a korlátlan hatalomhoz vezető utam egyengetésére idéztem elő mindezeket a szóban forgó kormányellenes jelenségeket. Az igazságügyi miniszter – mondom – ezeknek a jelenségeknek eredetét az én törekvéseim erkölcsi tisztasága elleni támadás nélkül, igen egyszerűen és felettébb logikusan levezethette volna a főhadsereg és a kormány közti komáromi meghasonlásból – ha már sehogy sem akarta elismerni, hogy azok a kedvezőtlen ítéletek *igazságosak*, azok a tiszteletlen megjegyzések Kossuthra és Szemerére *igen találók*. S ekkor az igazságügyi miniszternek még mindig szabadságában állt engem – ha már meg akarta tenni – egyszerűen a *komáromi meghasonlásra hivatkozva* vádolni a korlátlan hatalomra törekvéssel; ebben az esetben ráadásul egy kétségtelen tényre (tudniillik engedetlenségre) hivatkozhatott volna, nyugodtan kihagyva az ellenem emelt vád indokai közül minden rágalmozást.

Mikor az igazságügyi miniszter mindezek ellenére más, teljesen légből kapott indokokkal támogatta vádját, én ebből azt láttam, hogy inkább a komáromi meghasonlást (melyben az ideiglenes kormány nem valami dicséretes szerepet vitt) igyekszik gondosan kerülni, mint az ellenem emelt vádat alaposan megindokolni. Ez a vád, meglehet, csak az igazságügyi miniszter keserű kifakadása volt a miatt a kellemetlen fogadtatás miatt, melyben – mint láttuk – minisztertársa, Szemere részesült a parancsnokságom alatt álló hadsereg nyíradonyi főhadiszállásán *megérdemelten*, és melyről az igazságügyi miniszter valószínűleg már tudott; ebben az esetben lehet, hogy nem is von kérdőre, ha azt is tudja, *mivel* szolgált rá Szemere, hogy így fogadják.

De akárhogy volt is – nem tudtam kitalálni, milyen *elérhető* cél lebegett az igazságügyi miniszter szeme előtt, mikor engem ilyen határozottan felszólított, hogy a korlátlan hatalomra törekvés gyanúját *egyszerű nyilatkozatommal* hárítsam el magamról.

Meg voltam győződve róla, hogy hiábavaló dolgot cselekednék, ha a miniszter felszólítását teljesíteném; meg voltam győződve róla, hogy Kossuth kormányzó előtt ugyanerről tett kijelentéseim sikertelensége után egy újabb hasonló nyilatkozatnak sem lehet sikere, és azt felelttem Vukovics felszólítására, hogy a kormány siessen haditörvényszék elé állítani engem, ha alapos oka van erre a gyanúra; de azt ne várja tőlem, hogy pusztá rágalmakra, amilyeneket az igazságügyi miniszter felhozott ellenem, és hasonló besúgásokra alapított gyanúsításokra feleljek. Különben – tettem hozzá – a fővezérválasztásról szóló tanácskozásban személyesen részt vennem nem tartom illőnek, hiszen jelöltek közt esetleg személyemről is szó lehet.

Ezzel a kijelentéssel távoztam a minisztertanácsból, az utolsóból, melyen Aradon (sőt már egyáltalán) részt vettem, és minthogy Nagysándor tábornokot újaradi felállításában az osztrákok már nem háborgatták, egyenesen visszatértem Óaradra, a

főhadiszállásra, és tüstént megtettem az intézkedéseket annak a támadásnak éjszakai előkészítésére, melyet én – mint a minisztertanácson is mondtam – Kossuth állítása következtében (hogy a mieink augusztus 9-én Temesvárnál győztek) az I. hadtesttel Újarad alatt szemben álló osztrák seregest ellen indítani akartam.

Harmincnnyolcadik fejezet – Az ideiglenes kormány és az alkudozások Oroszországgal – Miért vettem én részt ezekben?

Amikor Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek Aradon élőszóval beszámoltak a kormánynak arról az útról-módról, melyen az oroszokkal békealkudozásba iparkodtak lépni, megjegyezték azt is, hogy én eljárásukat elégtelennek ítélve, hibáztattam.

Én a jelentéstételkor személyesen jelen voltam, és mert Kossuth rosszállásom okait hallani kívánta, előtte és a jelen lévő miniszterek előtt – ugyanabban az értelemben, mint a Gyapjún, augusztus 6-án Szemerével és gróf Batthyány Kázmérral tartott tanácskozáson – kijelentettem, hogy a kormánynak, ha Oroszországgal alkudozni akar, nem szabad elfelejtenie, hogy neki, és nem Oroszországnak van békés megegyezésre szüksége; ő kénytelen tehát szabatos ajánlatokat tenni az oroszoknak, és hogy ilyeneket az oroszoktól hiába vár; ő, és nem Oroszország, bizonytalan benne, hogy az ellenfél egyáltalán hajlandó-e alkura; és ő neki, nem Oroszországnak sürgős a dolog, vagyis olyan kecsegtető ajánlatokat kell tennie Oroszországnak, hogy legalább az *előkérdésre* nézve jöhessen a helyzettel tisztába a kormány, még akkor is, ha az oroszok továbbra is hallgatnak. Az előkérdés pedig éppen az, van-e egyáltalán szándék az alkudozásra Oroszországban, hiszen a vele való békekötés gondolatához ez kell. Az előkérdés megoldására nekem mind Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek nagyváradi levele, mind az a fogalmazvány, amelynek gyakorlati értékéről a nevezett miniszter urak Gyapjú menetállomáson véleményemet kikérték, elégtelennek látszott. Az előkérdés végleges és a helyzet parancsolta gyors megoldására szükségesnek tartom, hogy az ideiglenes kormány a cárt a magyar koronával ne hímezve-hámozva kínálja meg, amint a két miniszter az említett okiratban tette, hanem *nyíltan és kendőzetlenül*.

Tisztán emlékszem, hogy Kossuth ezt a nézetet magáévá tette, a jelen volt miniszterek közül egyik sem ellenezte, és hogy még jelenlétemben ennek megfelelő kormányhatározatot hoztak. Szintoly tisztán emlékszem Kossuthnak egy később élőszóval tett kijelentésére, hogy már kiszemelt valakit (nem a hadseregből, és nem a kormány tagjai közül), aki késznek mutatkozik, hogy a legutóbbi kormányhatározat értelmében megszerkesztett levelet megvigye az orosz hadvezérnek.

Hogy az Oroszországgal való megbékélés eszméje felől – feltéve, ha megvalósítható – mi volt és mi ma is a nézetem, azt a 36. fejezetben, úgy hiszem, elég érthetően elmondottam. De ugyanott az ideiglenes kormány vezetőit is elítéltem miatta, hogy nem látták ennek az eszmének kivihetetlen voltát, sőt kormányzati tevékenységük utolsó pillanatáig arról ábrándoztak, hogy Oroszország a kísértésnek, hogy Szent István koronáját megszerezze, nem tud ellenállni.

Én tehát *elítéltem* az ideiglenes kormány vezetőit ezért, és mégis *én* voltam, aki egyenesen felszólítottam őket, hogy küldjenek meghatalmazottakat főhadiszállásomra,

akik a látszólag már gróf Rüdiger lovassági tábornok levelével megkezdődött alkudozást folytassák; Szemere és gróf Batthyány Kázmér minisztereknek, mint a kormány békekövetéinek ismeretes működését sem gátoltam, bár megtehettem volna; sőt Aradon látszólag éppen az én felszólalásom idézte elő azt a kormányhatározatot, amellyel az ideiglenes kormány elhatározta, hogy Oroszországgal szemben végképp leveszi az álarcot.

Igenis, én az ideiglenes kormányt felszólítottam, vegye kezébe a látszat szerint már megkezdődött alkudozás vezetését. Engem erre a felszólításra nem is az alkudozástól várható kedvező eredmény reménye, hanem inkább az az aggodalom bírt rá, hogy a felszólítás elmulasztásával Kossuth irántam tanúsított bizalmatlanságát határtalanul felfokozom. Ennek a bizalmatlanságnak felcsigázásától pedig azért tartottam, mert tudtom és emlékezetem szerint Kossuthnak irántam vagy a parancsnokságom alatt álló hadsereg iránt táplált bizalmatlanságából fakadó tettei közt egy sem akadt, amelynek következményei áldást hoztak volna a nemzet ügyére.

Igen, én Szemere és gróf Batthyány Kázmér minisztereket igyekezetükben, hogy az orosz hadvezért az alkudozásra rábírják, nemcsak nem gátoltam, hanem még segédkeztem is nyújtottam nekik, és a végén egy olyan kormányhatározatot is előidéztam, amelynél többet az oroszok nem is kívánhattak Magyarországon: de erre nem az oroszokkal való megbékélés lehetőségének tévhite indított engem.

Mikor Szemere és gróf Batthyány Kázmér miniszterek nyomban a Vámospércsen, augusztus 2-án velem tartott legelső tanácskozás után hozzáfogtak a sokszor említett nagyváradi államirat megszerkesztéséhez, olyan hévvel tették, amit az én megjegyzésem – hogy ha az ideiglenes kormány az oroszokkal alkuba kíván bocsátkozni, neki kell a kezdeményezést megragadnia – már csak azért sem indokolhatott, mivel ezt a megjegyzésemet közvetlenül megelőzte az oroszok közt és köztünk addig történt hadikövetségekről szóló körülményes jelentésem, és e jelentésből kétségtelen kiderült annak a feltevésnek alaptalan volta, hogy az oroszoknak békekötési szándékaik vannak; én egy pillanatig sem kételkedtem tovább benne, hogy Kossuth és Szemere a haza megmentését már nem a nemzet végső erőfeszítéseitől, hanem Franciaország bevégzett tényként kikürtölt hadüzenetétől Ausztria ellen, nem a Iancuval és Stratimirovićtyal kötendő állítólag tökéletesen előkészített szövetségtől, hanem egyedül az Oroszországgal való békekötéstől remélik; és éppoly kevéssé kételkedtem benne, hogy ha Szemere és gróf Batthyány Kázmér fáradozásait – Oroszországot a velünk való békekötésre rábírní – én hiúsítom meg, akkor a nemzet sohasem épül ki abból a balhiedelemből, hogy Magyarországot ezek a fáradozások még megmenthették volna. Ez az előrelátás ösztönözt rá, hogy a nevezett két miniszter békeköveti fáradozásait ne akadályozzam, sőt mihelyt az ideiglenes kormány vezetőinek ehhez az „utolsó” mentő eszméhez való szívós ragaszkodásáról végképp meggyőződtem, egyenesen Oroszországgal szembeni szándékaik leplezetlen kijelentését ajánlottam nekik; mert meggyőződésem szerint akkor már közömbös volt, hogy Kossuth és Szemere egy bakugrással többet vagy kevesebbet tesz-e a politikában, de az nem volt közömbös, hogy a nemzet a Kossuth–Szemere-féle politika értékébe vetett vakhitéből egyszer s mindenkorra kigyógyuljon, és hogy a nemzetnek Kossuth és Szemere maguk *per absurdum* bizonyítsák, hogy Magyarország Ausztriától való függetlenségének eszméje mindaddig álom, amíg a Kossuth által még Debrecenben, 1849. április 13-án

az országgyűlésnek bejelentett veronai kongresszus, amelyen Európa politikai arculatát meg fogják változtatni, valamikor létre nem jön. Magyarország republikanizálásának eszméje pedig még akkor is csak álom lesz, ha a veronai kongresszus a maga föladatát valamikor Kossuth legteljesebb megelégedésére megoldja.

Negyvenegyedik fejezet – A fegyverletétel

1849. augusztus 13-án délelőtt 10 óra és 11 óra közt hagyták el utolsó táborhelyüket annak a hadseregnek megrendült maradványai, amelynek győzelmei megóvták ugyan Magyarországot attól a gyalázattól, hogy megadni elmulassza az olmtüzi oktrojált alkotmányra az illő feleletet, s mindazt is lehetővé tették Kossuthnak, hogy a *törvényes igazságért folyó küzdelemnek* olyan fordulatot adjon, amellyel ő (Kossuth) – kiforgatván a nemzetet törvényes igazából – csakis Ausztria kormányának és nem önnön hazájának köszönetére szolgált rá. Magam egy csoport tiszt kíséretében, akiket a szolgálat nem kényszerített közvetlenül a csapatokhoz, lóháton előresiettem Szöllős felé.

Újpankota közelében egy orosz hadikövettel találkoztunk; főnöke, gróf Rüdiger lovassági tábornok nevében felszólított, jelentsem ki élőszóval még egyszer és utoljára, hogy csakugyan komoly szándékom a megállapított helyen letenni a fegyvert.

Tartózkodás nélkül megadtam a kívánt nyilatkozatot; és hogy a hadikövetet teljesen meggyőzzem kijelentésem őszinte voltáról, arra kértem, legott vezessen főnökéhez. A hadikövet erre készen mutatkozott, és velünk tartott, mialatt kíséretemmel az említett szöllősi Malom-csatornáig nem értünk. Itt elvált tőlünk, s előrevágtatott, hogy megvigye válaszomat főnökének. Mi a csatorna hídjánál bevártuk a hadikövet visszatértét, és alkalmunk volt meggyőződni róla, hogy az ellenséges csapatok a megállapodás szerinti felállítást ténylegesen elfoglalták. Kelet felé a nyílt rónán egy ellenséges hadoszlopot láttunk felvonulva a Csigér jobb partján, Moroda és Szöllős közt. Az utóbbi helység északra van a csatorna hídjától; a falu széle felől orosz sisakok sorai fénylettek felénk; nyugatra nézve pedig ott állt tömött sorokban, bal oldalával Zaránd helysége, a jobbal a Malom-csatornára támaszkodva az orosz hadtest zöme. A hídnál tőlünk elváló hadikövet ebben az irányban tért le az egyenes útról. Nemsokára visszatért, és értésemre adta, hogy gróf Rüdiger lovassági tábornok engem csapatai élén vár.

Kísérőimtől követve, a megjelölt irányban előrevágtattam. Amikor az ellenséges felállításhoz közelebb értünk, ennek arcéle előtt egy külön csoport lovas vettünk észre. A következő pillanatban egy magános lovas kivált a többi közül, és felénk indult. Kíséretem megállt; én egyedül közeledtem a magános lovashoz, üdvözöltem és megneveztem magamat, mert föltételeztem, hogy magával gróf Rüdiger lovassági tábornokkal, az orosz hadtestparancsnokkal állok szemtől szemben. Úgy is volt. Gróf Rüdiger nemes indulattól lehetett eltelve, és helyzetem nyomasztó súlyán, amennyire lehet, könnyíteni akart; mert legelső hozzám intézett szavai arról biztosítottak, hogy ő őszintén átérzi és teljesen méltányolja azokat az indokokat, melyek minket arra bírtak, hogy önként lemondjunk a harc folytatásáról, és szavai megerősítésére kezet nyújtott. Kíséretem soraiból önkéntelen kiáltás hangzott fel arról az örvendetes meglepetésről áruklodva, mellyel a győztes részéről a legyőzöttel, az ő szerencsétlen

vezérükkel szembeni tisztelet megnyilatkozását szemlélték. Lehet, hogy ez a felkiáltás társaim egynémelyikének szívében a remény újraéledését is jelentette, egy olyan remény újraéledését, melyet valóra váltani az a férfiú sem tudott, aki azt e percben a legtisztább szándékkal (meg vagyok győződve róla) élesztette, és utóbb is táplálta. Én az ellenséges tábornok irányomban mutatott figyelmes magaviseletét egyfajta tisztelet megnyilatkozásának vettem, melyet ő nem személyem iránt, de nemzeti szerencsétlenségünk nagyságával szemben érezhetett; átadtam gróf Rüdiger lovassági tábornoknak a hadsereg kívánságait magában foglaló jegyzéket a kormánynak és az országgyűlésnek a hadsereghez önként csatlakozó tagjainak névsorával együtt, akik megkértek, legalább azt az engedelmet eszközöljem ki számukra, hogy egyelőre, amíg sorsuk el nem dől, a hadifogság napjaiban is a hadsereggel maradhassanak.

A derék férfiaknak ezt a szerény óhajtatását aligha lehetett volna megtagadni; gróf Rüdiger lovassági tábornok ezenfelül nekik is, mint mindenkinek, aki megadásához csatlakozott, biztosította a nála lévő ingó vagyona háborítatlan birtoklását: a tábornokoknak és a tisztikarnak pedig meghagyta a kardját. A többi kérelemre nézve, melyeknek teljesítése meghaladta hatáskörét, megígérte, hogy minden erejével pártfogolja főnökénél. Mindezért én gróf Rüdiger lovassági tábornoknak sorstársaim nevében is köszönetet mondtam.

Azzal a kérdéssel, nincs-e a parancsnokságom alatt álló hadsereg felállítását illetően valamilyen külön kívánsága, s azzal a válaszával, hogy fegyverletételünk alakításait teljesen tetszésemre bízva, be is fejeződött az egyetlen beszélgetés, mely gróf Rüdiger lovassági tábornok, orosz hadtestparancsnok közt és köztem a fegyverletétel *előtt* történt.

A magyar hadsereg eleje ezalatt lassan közeledett a Malom-csatornához. A keskeny híd könnyen fennakadásra és zavarra vezethetett. Hogy ennek elejét vegyem, azonnal visszatértem kísérőimmal a csatorna hídjához, és úgy intézkedtem az egymás után érkező csapatoknak a Malom-csatorna és Szöllős közti térségen, arccal a Zarándnál álló orosz hadzöm felé tömegidombban, két harcélben való felvonulását, hogy mire ez bevégeződött, az első harcél a III. s a VII. hadtest, a második harcél pedig az I. hadtest képezte; a két harcél közti területen sorakoztak ütegeink; a hadseregvonat szekerei pedig a másik harcél mögött.

A felhőtlen ég boltjáról letűző nyári nap semmi szellő által nem enyhített rekkenő hősege rendkívül késleltette a csapatok menetét. Aztán meg nem is volt többé nekik miért sietni.

Mire a magyar hadsereg utolsó osztagai átvonultak a csatorna hídján, a nap már leáldozóban volt.

1849. augusztus 13-án az esti szürkületben egy orosz hadtest parancsnoka, gróf Rüdiger lovassági tábornok tartott szemlét a parancsnokságom alatt álló magyar csapatok felett. De a huszár talpon állt a lova fejénél, kardja a nyeregkápára volt akasztva; a gyalogság fegyvere gúlában; az ágyúk mind szorosan egymás mellett védtelenül; és védtelenül heverték a zászlók is a fegyvertelen hadsorok előtt.

Negyvenkettedik fejezet – Fegyverletétel után

Engem az augusztus 13-ról 14-re virradó éjszakán vittek át, a fegyverletétel többi résztvevőjét pedig 14-én a Zaránd melletti orosz táborból Kisjenőre.

Az augusztus 15-re virradó éjszakán kénytelen voltam egy orosz törzstiszt felügyelete alatt kocsin Kisjenőről Nagyváradra, az orosz hadsereg főhadiszállására indulni. Orvosom, akinek a segítségére még mindig rászorultam, és három-négy tiszt közvetlen környezetemből engedelmet kapott, hogy elkísérjen. A többi hadifogoly tábornoikat, tisztet és polgári személyeket augusztus 14-én Kisjenőn falragaszok útján felhívták, készüljenek rá, hogy augusztus 15-én reggel ők is Nagyváradra indulnak. Amint utóbb értesültem, augusztus 15-én csakugyan Nagyváradra indították őket, de Nagyszalontáról váratlanul visszavitték őket a Nagyváradtól nyolc mérföldnyire délnyugatra levő Sarkadra; én pedig Nagyváradon hiába vártam a viszontlátást bajtársaimmal.

Én közben az Aradon augusztus 10-ről 11-re virradó éjszakán eltökélt szándékomat, hogy a reménytelen háború gyors és vérontás nélküli bevezetésére megadjam a lökést, következetesen megvalósítottam. Saját kezű leveleim úton voltak a még magyar kézen lévő várak, illetve az orosz hadsereg hadművelési területén elszigetelten álló magyar seregtestek parancsnokaihoz. Az utóbbiakat egyenesen arra szólítottam, hogy kövessék példámat. A várak parancsnokaival, amennyire emlékszem, csupán egyszerűen a tényeket közöltem, mégpedig két okból: mert nem hagyhattam figyelmen kívül sem az ellenségtől veszélyeztetett vár parancsnokának kivételes, független állását, sem azt a lehetőségét, hogy az erőd birtokában kedvező föltételeket csikarhat ki.

Az imént még parancsnokságom alatt álló hadsereg főleg azokban a férfiakban bízott, akik – gondolkozásom és tetteim tisztaságáról meggyőződve – nem gyanúsítottak meg, hogy én a feltétlen fegyverletétellel vagy annak az oroszok előtti végrehajtásával saját személyemet akarom megmenteni. Azok, akik engem ilyen számíttással gyanúsítottak, a csapatok szemében vagy ismeretlenek voltak, vagy annyira rossz hírben álltak, hogy gyanúsításuk a csapatokon nem fogott.

Ez annak a talánynak a kulcsa, hogyan sikerülhetett nekem, aki a menekülés reményével való biztatást gondosan kerültem, sőt az efféle képzelődések táplálása ellen kikeltem, a fegyverletételt a hadsereg fegyelmének szót érdemlő megzavarása nélkül végrehajtani.

És a győztes szövetséges hatalmak igazán figyelembe vehették volna a következő adatokat:

hogy én – ámbár nem értettem egyet a debreceni függetlenségi nyilatkozattal – mégis ennek zászlója alatt is tovább harcoltam az olmtüzi oktrojált alkotmány ellen, amelynek keresztülvitelére annyi s oly hatalmas erőt pazaroltak;

hogy továbbá – ámbár a szövetséges hadseregek ellen a küzdelemnek hosszadalmas elnyújtását elejétől fogva reménytelennek ítélttem – mégis ezt a harcot, mégpedig minden erkölcsi és testi erőm megfeszítésével, mindaddig folytatni segitettem, míg végül maga Kossuth hivatalosan kijelentette, hogy Magyarország számára „nincs többé remény, hogy az egyesült osztrák és orosz nagyhatalmasságok ellen az önvédelem harcát siker reményével folytathassuk”;

hogy végre – ámbár fegyverletételünk következtében néhánnyal *több* orosz és osztrák marad életben – én a fegyverletételt nem ezeknek az oroszoknak és osztrákoknak a kedvéért, sem pedig cselekedeteim miatti bűnbánatból határoztam el és hajtottam végre;

ha – mondom – mindezeket a szembeszökő körülményeket fontolóra veszik a győztes szövetséges hatalmak, igazán figyelembe vehették volna azt is, hogy a fegyverletétel valamennyi részvevője közt az ő kegyelmükre minden bizonnyal én vagyok a legérdemtelenebb; és ha következésképp én esem áldozatul, akkor bizonyára megkímélnék *engem* attól az utólagos rágalomtól, hogy tulajdon hazámat vagy legalábbis bajtársaimat elárultam – *önmagukat* pedig attól a megszólástól, hogy nekik Magyarországot csakis az én árulásom segítségével sikerült legyőzni, minthogy tudomra sem *nekik*, sem *nekem* nincs okunk olyan tények fölfedezésétől tartani, amelyekből a legtávolabbról is azt lehetne kisütni, hogy akár ők a megkegyelmezéssel a fegyverletételre, akár *én* ez utóbbival a megkegyelmezésre alkudoztunk.

Nagyváradra való kényszerű megérkezésem mindjárt első napján (augusztus 15-én) megparancsolta az orosz hadvezér, hogy elébe vezessenek; és ámbár eleinte heves szemrehányásokkal halmozott el fegyveres ellenállásom megátalkodottsága miatt, és kereken kijelentette, hogy ezáltal mind a magam, mind a társaim életét eljátszottam: mégis rögtön áttért meghódolásunk önkéntes elhatározásának méltánylására, és szavait azzal a – részemről sem közvetve, sem közvetlenül nem keresett – ígérettel végezte, hogy közveti magát kegyelemért, de egyedül számomra.

És alig telt bele nyolc nap, és egy tiszt az orosz hadvezér kíséretéből azt az üzenetet hozta, hogy őfelsége, a cár megkegyelmezett nekem; továbbá, hogy őfelsége, a cár elsőszülött fiát, a trónörökös-nagyherceget azzal a küldetéssel bízta meg, hogy őfelsége, az osztrák császár bocsánatát is eszközölje ki számomra, és hogy ha ez nem sikerül, engem őfelsége, a cár parancsából Oroszországba visznek. Ekkor az említett tiszt elkérte kardomat, és tudomra adta herceg Paszkevicz tábornagy őfőméltóságának azt az óhaját, hogy vegyem le a honvédegyenruhát, és ezentúl polgári öltözetben járjak.

Újabb néhány nap múlva Andrassy Norbert osztrák őrnagy (báró Haynau tábornagy szárnysegédje) a következő két okiratot adta a kezembe:

I. Görgey Artúr úrnak

A cs. királyi hadsereg főparancsnoksága, 186/titkos

Őfelsége, legkegyelmesebb uram és császárom, vele született legfelsőbb kegyességéből bocsánatot ad önnek.

Magyarországon tartózkodnia azonban nem szabad, hanem erre a célra más koronaországot, mégpedig – egyelőre Karintiát jelölik ki, és ön Andrassy cs. kir. őrnagy úr kíséretében haladéktalanul oda fog utazni.

Családját és poggyászát magával viheti.

Az aradi főhadiszálláson, 1849. augusztus 26-án

Haynau tábornagy

Gróf Szirmay István, cs. kir. alezredes és a nagyméltóságú cs. kir. országos főbiztos, gróf Zichy Ferenc úr helyettese

Az utóbbi okiratot az osztrák kormányt az orosz hadsereg főhadiszállásán képviselő hatóság állította ki. Ezek után Andrassy őrnagy Nagyváradról Krakkón és Bécsen át Klagenfurtba hozott.

Hogy milyen pusztító hatással voltak mindezek a tények jó hírnevemre, abból még Nagyváradon kaptam egy kis ízelítőt. Amiatt, hogy engem társaimtól elkülönítettek, máris az a hír kerekedett, hogy orosz tábornokká való kineveztetésem bizonyos; és önmagában az, hogy egy ilyen mendemonda egyáltalán hívőkre talált, elég bizonyosságra, mennyire sietett a közvélemény az árulás bélyegét sütni a fegyverletétel tényére. Az egymást nyomon követő és hamar köztudomásúvá váló újabb tények, például, hogy az orosz cár a döntést egyedül az *én* sorsom fölött tartotta fenn magának, a többi hadifoglyokat pedig föltétlenül kiszolgáltatta Ausztriának, megtették azt, ami még szükséges volt a fejemre kimondott ítélet igazolásához.

Hozzájárult mindehhez, hogy az oroszok – hír szerint a fegyverletétel alkalmával – kézre kerítettek valakit, aki tőlük hozzánk átszökött. A nevezett (mikor hadseregünk még Miskolc és Tokaj közt csatározott) egy orosz lovas járőr parancsnokaként a gyöngyösi országútról az akkor még magyar kézen lévő poroszló-tiszafüredi átkelő felé volt kirendelve, és átszökését legénységének feláldozásával vitte végbe. Kifejezett kívánságára – hogy ő Bem altábornagy alatt óhajt szolgálni – a tiszafüredi magyar hadoszlop parancsnoka őt azonnal Aradra kísértette. Itt azután a szökevény valahogy nem Bemhez, hanem az én parancsnokságom alatt álló hadsereg táborához tévedt, s a fegyverletétel után orosz haditörvényszék elé került.

Én arról, hogy ő egyáltalában a világon van, először hadifogságom ideje alatt értesültem, egy orosz törzstiszt szájából, aki az elítélt tettét és sorsát, mint közszájon forgó hírt, elmondta; a közvélemény mégis engem vádolt, hogy szándékosan szolgáltatam ki a lengyelt az oroszoknak (a „lengyelen” van a hangsúly), s kézzelfoghatóan igazolva látta, hogy nincs olyan dolog, amit meg ne tennék, csak hogy elnyerjem a cár kegyét. Előre látható volt, hogy az az ezeregyszáz félimperiál arany, melyet nekem herceg Paszkevicz tábornagy adott, a közvélemény szemében csakhamar a lengyel kiszolgáltatásáért járó zsold lesz, ha ugyan nem vérdíj, amiért hazámat vagy legalábbis társaimat elárultam. De én, ámbár eredetileg korántsem néztem le a hazai közvéleményt, már jóval augusztus 13-a előtt elszoktam attól, hogy neki föltétlenül hódoljak. Elszoktatott tőle az a sok eltévelyedés, amelyet rövid ismeretségünk alatt tapasztaltam.

Azokban a napokban különben is nem az én jó hírnevem miatt aggódtam, hanem hazám szomorú jövője miatt.

Magyarország jövője fölött a fegyverletétel után azok a hazafiak is kétségbeestek, akik a Magyarország és Ausztria közti fegyveres küzdelem idején az utóbbinak pártjára álltak (de nem a csatátéren).

Bajtársaim nagy részének a jövője nyilván vagy a börtön volt, vagy a halál.

Csány Lászlót egy-két nappal utánam szintén Nagyváradra hozták, rögtön a legszigorúbb őrizet alá vetették, és elzárták a külvilágtól. Gyámfia vagyonának egy része ércpénzben vele volt, s ő azért, hogy ezt közvetítéssel gyámfia kezéhez juttathassa, sürgősen találkozni kívánt velem. De már késő volt. A találkozót megtagadták. Mind Csánytól,

mind többi társaimtól – néhányak kivételével – Kisjenőn augusztus 14-én búcsúztam el örökre, anélkül, hogy ezt gyanítottam volna.

A hadsereghez csatlakozó magasabb állású polgári személyekkel – úgy értesültem – egyelőre kevésbé kegyetlenül bántak. Néhányukkal még beszéltem is Nagyváradon. Egyelőre kényszerűtélvéllel hazabocsátották őket.

A huszár és honvéd legénység őrmestertől és tűzmestertől lefelé (azok is, akik azelőtt osztrák szolgálatban voltak) mindjárt a fegyverletétel utáni első napokban amnesztiát kapott.

De a tábornokokat és tiszteket továbbra is fogva tartották. Báró Haynau tábornoszernagy alkalmasabb időpontra tartotta fenn magának sorsuk eldöntését. A fenntartás gyalázatos jelentése felől nem volt kétségem.

Ameddig boldogtalan bajtársaim, csakúgy, mint jómagam is, orosz hadifogságban voltak, mindig azt reméltem, rábírom herceg Paszkevicz tábornagyot, hogy befolyását, melyet énám pazarolt, bajtársaim érdekében vesse latba. Abból a föltevésből indultam ki, hogy az orosz hadvezér azért csak az én megmentésem érdekében járt közben, mert azt hitte, hogy a fegyverletétel az én *korlátlan* akaratomnak volt kényszerű következménye. Legelső feladatomban az volt, hogy őt ennek éppen az ellenkezőjéről meggyőzzem. Elmondtam neki, hogy bajtársaim szabad akarataukból egyeztek bele a harc megszüntetésébe; közreműködtek a fegyverletétel végrehajtásában, és hogy az ő beleegyezésük és közreműködésük nélkül lehetetlen lett volna az egész dolog. És nyíltan kijelentettem neki, hogy a nekem szánt kegyelemnek szememben pillanatnyilag semmi értéke sincs, kivált akkor, ha bajtársaimat báró Haynau tábornoszernagy kezébe kiszolgáltatják.

Herceg Paszkevicz tábornagy tagadhatatlan nagylelkű hajlamai ellenére, amelyekről a bajtársaim által és általam az orosz táborban tapasztalt emberséges bánásmód is fényes tanúságot tett, többször ismételt kérésemre mindannyiszor egy és ugyanazt a lesújtó feleletet adta: hogy kérelmemet és a támogatására felhozott érveket sajnos lehetetlen figyelembe vennie. És mikor aztán egy napon a magyar hadifoglyokat csakugyan kiszolgáltatták az osztrákoknak, akkor én – jóllehet tudtam, milyen nemes hangon folyamodott kegyelemért herceg Paszkevicz tábornagy egyenesen őfelségéhez, az osztrák császárhoz bajtársaim érdekében – az ő sorsuk miatt már csak azért is kétségbeestem, mert időközben olyan dolgok történtek, amelyek hordereje egymagában is elegendő volt a szerencsétlenek életét a lehető legnagyobb mértékben veszélyeztetni.

Damjanich tábornok, Arad várának parancsnoka a maga elhatározását, hogy egyedül orosz csapatoknak adja át a várat, mindjárt a világosi fegyverletételkor tudatta gróf Rüdiger lovassági tábornokkal. Az alkudozás megkezdésével megbízott Buturlin orosz tábornok Damjanich tábornokhoz írt levelemmel augusztus 15-én megérkezett Aradra, és még ugyanaznap megkötötte a kapitulációt, mely szerint Arad őrsége kötelezte magát, hogy augusztus 17-én délután az erődöt feltétel nélkül átadja – de csupán orosz csapatoknak –, Buturlin tábornok pedig azt a kötelezettséget vállalta, hogy a vár feladásakor osztrák katonaság nem lesz jelen. De a várat a Maros bal partján egy osztrák hadtest, gróf Schlik altábornagyé zárta körül. Az osztrák tábornok már az oroszok előtt megadásra szólította fel a várat, de határozottan elutasító feleletet kapott. Mikor aztán báró Haynau tábornoszernagy közvetlenül ezután a vár őrsége és

Buturlin orosz tábornok közti várfeladási szerződésről értesült, olyan parancsot adott gróf Schlik altábornagnak, melynek végrehajtása Buturlin orosz tábornokot abba a kínos helyzetbe hozta volna, hogy vagy az aradi várórségnek adott szavát (hogy a vár feladásakor osztrák csapatok nem lesznek jelen) nem váltja be, vagy pedig csapataival gróf Schlik altábornagy hadtestével szembeszáll. Haynau parancsáról még jókor értesült gróf Rüdiger lovassági tábornok, és megértve a helyzetet, hogy Buturlin tábornok az Arad várával megkötött szerződés szerint Haynau említett parancsának végrehajtását, ha kell, fegyveres erővel is köteles megakadályozni, vagyis az ellenséges összeütközés az osztrák és orosz csapatok közt kikerülhetetlen: rögtön egy tisztet küldött Temesvárra, az osztrák főhadiszállásra azzal a megbízással, hogy báró Haynau tábornokságot bírja rá a gróf Schlik altábornagnak adott parancs visszavonására. Gróf Rüdiger lovassági tábornok követte báró Haynau tábornokságot annyira csökönys kedvében találta, hogy csak az orosz tiszt komoly figyelmeztetése – a szóban forgó parancs Ausztria éppen csak hogy megmentett létét teszi újból kockára – volt képes utolsó pillanatban a parancs visszavételét kicsikarni. Gróf Rüdiger lovassági tábornok előre meghagyta a maga küldöttének, hogy az osztrák fővezér ellenparancsát közvetlenül vigye meg Aradra gróf Schlik altábornagnak. Ez utóbbi – egyrészt uralkodójának jól felfogott érdekében elszánta magát, hogy Haynau végzetes parancsának nem engedelmeskedik, másrészt báró Haynau tábornokságot képesnek tartotta arra, hogy ezt a nagyon indokolt engedetlenséget is szigorúan megtorolja – a Haynau-féle ellenparancsral Temesvárról Aradra visszasiető orosz tisztet úgy üdvözölte, mint élete megmentőjét.

Ezeknek az eseményeknek gyorsan terjedő híre az orosz táborban báró Haynau tábornokságot jelleméről olyan nyilatkozatokat váltott ki, melyek éppenséggel nem a tisztelet érzelmeiből fakadtak. Az osztrák fővezér Aradon, 1849. augusztus 18-án kelt hadseregparancsával, mely az orosz hadsereget csúnyán sértette, végképp rászolgált arra, hogy most már az ő személyén kívül a parancsnoksága alatt álló hadsereg ellen is hasonló elítélő nyilatkozatok hangozzanak el.

Az orosz tisztek – akik tábornokaik nemes példáját követve – mindjárt a fegyverletételt követő első naptól igyekeztek elviselhetővé tenni bajtársaim számára a hadifogság keserű sorsát, az osztrákok elleni ingerültségükben olyan messze mentek, hogy a fogoly honvédtiszteket még osztrák katonatisztek jelenlétében is kitüntető figyelemben részesítették, sőt az osztrákokkal a magyar tisztek szemé láttára leplezetlenül lekicsinylően bántak. Összekoccanásokra is sor került a szövetséges hadseregek egyes tisztjei közt, s ebből a mindent mesésen eltúlzó rémhírek menten azt következtették, hogy már bizonyos az Ausztria és Oroszország közti háború kitörése, és ebben a képelt háborúban Magyarország nem Ausztria oldalán fogott volna fegyvert. De a légvárat hamar eloszlatta hadifogoly társaimnak Sarkadon az osztrákok kezébe való tényleges kiszolgáltatása; és csak a fent elmondott tények, amelyek a tisztavirág-életű álhíreknek alapul szolgáltak, maradtak meg és *hatottak*, mégpedig szerencsétlen társaim elkerülhetetlen vesztére. Mert minden, amit én báró Haynau tábornokságot gondolkodás- és cselekvésmódjáról hallottam, csak fokozta azt az aggodalmamat, hogy mikor ő bajtársaim sorsa fölött dönt, minden sértésért, amelyet (kivált önszeretetéen) a fegyveres oroszok ütöttek – a fegyvertelen magyarokon áll bosszút.

És ő ezt a belső ösztönét mindaddig, míg az én megkegyelmezésem csak Oroszországban volt érvényes, és *Ausztriában nem* – féktelenül követhette, mivel a ráruházott *jus gladii* leggátlástalanabb alkalmazását is úgy lehetett feltüntetni, mint a „szabad egységes Ausztria” államérdekének feltétlen következményét.

De attól a pillanattól fogva, mikor őfelsége, az osztrákok császára is megkegyelmezett *nekem*: meggyőződésem szerint már nem volt az osztrák államérdek feltétlen követelménye a *jus gladii* uralma azok fölött is, akik Ausztria ellen az én parancsaimra küzdöttek.

18. Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás – részletek

Köztudomású, hogy az 1849. októberi magyarországi kivégzések miatt olyan nemzetközi felháborodás támadt, hogy I. Ferenc József (1830–1916) császár és az osztrák kormány jónak látta egy időre felfüggeszteni a kivégzések folytatását. Így a tizenötödik aradi vértanúként emlegetett Kazinczy Lajos ezredes 1849. október 25-i kivégzését követően egészen 1850 januárjáig nem hajtottak végre újabb halálos ítéleteket. Sőt, az osztrák minisztertanács fontosnak tartotta, hogy a közvéleményt ne hivatalos közleményekkel, hanem informális módon tájékoztassák a kivégzések felfüggesztéséről, s arról, hogy ez az uralkodó akaratából történt. Az uralkodó kegyelmességének látszatát erősíthette az is, hogy 1850 májusában ő mentette fel Julius Haynau táborszernagyot Magyarország teljhatalmú katonai és politikai kormányzóságának tisztéből, s így – látszólag – ő akadályozta meg a bosszúhadjárat folytatását.

1867, a kiegyezés után nem volt illendő dolog az uralkodó felelősségét firtatni. S aki firtatta volna, az sem nagyon juthatott semmilyen érdemi adathoz. Hiszen a bosszúhadjárat részleteiről tájékoztató iratokat hét pecsét alatt őrizték Bécsben. A helyzet 1918, a Monarchia felbomlása után változott meg. Megnyíltak a bécsi levéltárak, a magyar vonatkozású iratanyag egy része haza is került. Károlyi Árpád ekkor dolgozta fel Batthyány Lajos gróf felségárulási perének és kivégeztetésének történetét. Károlyi azonban – mint aki életének egy jelentős részét I. Ferenc József szolgálatában töltötte – munkájában csökkenteni igyekezett az ifjú császár felelősségét a megtorlásban. Az ifjú I. Ferenc Józsefről monográfiát író Angyal Dávid ugyan már pedzegette a császár bűnrészességét a megtorlásban, de ő is elsősorban környezete hatásának tulajdonította kíméletlenségét. Egyedül Steier Lajos utalt arra, hogy a megtorlás kérdésében I. Ferenc József mondta ki a végső, a döntő szót. Noha az általa kivonatossan közölt uralkodói utasítás alapján a kérdés egyértelműen eldönthető volt, sem Károlyi, sem Angyal nem kezelte azt súlyának megfelelően.

Az elmúlt évtizedek egyik legfontosabb, a megtorlással kapcsolatos historiográfiai vitáját Andics Erzsébet egy 1965-ben, a *Századok* hasábjain, majd három év múlva a szerző kötetében is megjelent tanulmánya inspirálta. Andics a Felix Schwarzenberg miniszterelnök hagyatékában fennmaradt iratok alapján feltételezte, hogy az osztrák kormány 1849. augusztus közepén kész lett volna széles körű amnesztiát adni a magyar felkelés résztvevőinek, ha ezt Görgey Artúr elszett fegyverletétele meg nem hiúsítja.

Ez volt az amnesztia legendája, amely aztán egészen az 1980-as évekig afféle *ultima ratio* volt a Görgey szerepéről folytatott vitákban.

A koncepcióval kapcsolatban először Varga János és Hanák Péter fogalmazták meg kételyeiket egy rádióbeszélgetésben, majd egy, Andiccsal folytatott folyóirat-vitában. Katona Tamás az aradi vértanúk peranyagát közléte előszavában szintén kifejtette, hogy Schwarzenberg előterjesztésének mindaddig semmifajta jelentősége nem volt, amíg Haynau az ezzel kapcsolatos utasítást meg nem kapta, márpedig Haynau egészen addig a kíméletlen megtorlás szellemében járhatott el a magyar szabadságharc résztvevőivel szemben. Kosáry Domokos pedig a *Görgey-kérdésről* írott monográfiájában úgy vélekedett, hogy az előterjesztést maga Schwarzenberg tette félre, amikor értesült Haynau augusztus 9-i temesvári győzelméről.

A részleges amnesztia terve

Az ördög azonban a részletekben van, s a részletek ezúttal is roppant tanulságosak. Tudnunk kell, hogy augusztus 3-án Klapka György vezérőrnagy szétverte a Komárom körüli császári-királyi ostromsereget, s megszakította az összeköttetést a császárváros és a Magyarországon működő, Haynau-vezette császári-királyi főszereg között.

Augusztus 15-én megjött Bécsbe Haynau augusztus 9-én éjjel fél 3-kor Lovrinból írott jelentése, amelyben közölte, hogy hihetőleg a nap folyamán felmenti Temesvárt; és hogy a Jablonowski-dandárt visszaküldte Pestre, hogy a Pest–Győr-összeköttetés megteremtésében segédkezzék. Ugyane napon, augusztus 15-én megérkezett Bécsbe Paszkevicz orosz fővezér átírtja, miszerint a nála békeajánlattal jelentkező magyar hadiköveteket el-, illetve törvényes felsőbbségükhöz utasította. Alexander Bach ezek után úgy vélte: „Haynau bárót talán fel lehetne hatalmazni, hogy ilyen tárgyalásokba bocsátkozzon”. Schwarzenberg ennek alapján előterjesztést fogalmazott meg I. Ferenc Józsefhez. Ebben úgy vélte, a magyarok tárgyalási kísérletei azt bizonyítják, „hogy lehetetlen a háborút tovább folytatniuk”. E körülmények közepette maga az uralkodó is alkalmasnak ítélni, hogy Haynaut olyan utasításokkal lássák el, „melyek lehetővé teszik, hogy a lázadóvezérek hozzá intézett várható kezdeményezéseire megfelelőképp válaszolhasson”. Schwarzenberg véleménye szerint ezek a következők lehetnének: „Tárgyalásokat a lázadó kormánynak semmilyen szervével sem szabad folytatni – csak a fegyveres erő vezetőivel, akik az alájuk tartozó csapatok nevében nyilatkozhatnak. Politikai kérdések és bármilyen kormányzati ügyre vonatkozó kérdések minden tárgyalásból kirekesztendőek.” A megszabandó feltételek: minden fegyver és lőszer kiszolgáltatása és minden katonai kötelék feloszlata. A megadandó engedmények: „büntetlenség biztosítása minden egyén számára őrmestertől lefelé.

- Szabad külföldre távozás meghatározott időn belül a felkelők vezetői számára, és mindazoknak a tisztéknek, akik el akarnak menni.
- Viszonylag enyhe igazolási feltételek azoknak a tisztéknek, akik az országban kívánnak maradni.
- Azokkal az egyénnel, akik a lázadó kormány kormányzati tevékenységében részt vettek, semmiféle tárgyalásba sem szabad bocsátkozni, és ellenük a hadsereg-főparancsnok 1849. július 1-i kiáltványának határozmányai szerint kell eljárni.”

Az első pillantásra nagyvonalúnak tűnő ajánlat elfogadásához persze a minisztertanács és az uralkodó jóváhagyása is kellett. Az uralkodó augusztus 17-én Ischlben kézhez is kapta az előterjesztést, de semmilyen módon nem intézkedett vele kapcsolatban; nyilván azért sem, mert meg akarta várni Schwarzenberg végleges előterjesztését. Az ajánlat értékéből azonban sokat levon, hogy két nappal Görgey fegyverletétele után, s attól több száz kilométernyi távolságban született. Azaz: legalább egy hét kellett volna ahhoz, hogy Haynau temesvári főhadiszállására érkezzen. Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a terv csak részleges amnesztiát irányzott elő: azaz a politikai vétkesekre (kormánytagok, képviselők, kormánybiztosok) nem terjedt volna ki.

Augusztus 16-án megérkezett a hír, hogy a császári-királyi csapatok megkezdtek előnyomulásukat Győr felé, tehát várható volt, hogy Klapka komáromi mozgó csapatai rövidesen visszakényszerülnek az erőd falai mögé. A *Wiener Zeitung* aznapi különkiadása Haynau augusztus 10-i jelentése alapján beszámolt arról, hogy Temesvár erődjét előző nap tizenkét órás küzdelem után sikerült felmenteni, az ellenség rendetlenül menekült Lugos felé, s a császári-királyi csapatok kezébe hatezer fogoly és szökevény került. A jelentés alapján a győzelem nagy, de nem döntőnek tűnt. Nem tudni, hogy a temesvári csata híre az aznapi minisztertanács előtt vagy az után érkezett-e meg Bécsbe? Tény viszont, hogy a minisztertanács lényegében Schwarzenberg előző napi előterjesztésének szellemében tárgyalt a magyaroknak adható engedményekről. A határozat indokoló részében arról volt szó, hogy „a felkelők most már seregestől megadják magukat”, s Paszkevicz Görgeynek adott válasza után feltételezhető, „hogy a lázadók vezetői most már az osztrák vezénylő tábornokhoz fordulnak”. Emiatt kell mérlegelni, milyen utasításokat adjanak Haynau-nak. A minisztertanács néhány ponton pontosabbá tette, másutt szűkítette a Schwarzenberg előterjesztésében foglaltakat. Így megtiltotta a tárgyalást a lázadó kormány bármilyen szervével. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy az amnesztia hatályát a hadügyi igazgatás más vezetőire sem terjesztette volna ki. (A későbbi aradi vértanúk közül ebbe a kategóriába esett Aulich Lajos, Láhner György, Kiss Ernő). A legénységi állományból csak a magyar királyság területén születettek kaptak volna büntetlenséget: a nem osztrák alattvalókat kiutasításra ítélték volna, a Habsburg Birodalom nem magyar területein születettek közül pedig büntetőszázadokat kellett volna létrehozni. Kivételt csak a volt császári-királyi seregekben szolgáló osztrák alattvalók képeztek volna. A tisztikarnál a császári-királyi seregek alakulatok soraiban magyar oldalra kerültek, „ha a katonai szolgálat ellátásán kívül nem róható fel nekik büntetendő cselekmény”, nyugdíjazni, vagy 1848 szeptemberi rangjukkal újraalkalmazni lehetett volna. Az amnesztia nem vonatkozott volna a polgári személyekre. A többi pontban a határozat Schwarzenberg előterjesztését követte.

Schwarzenberg augusztus 16-án válaszolt Paszkevicz augusztus 9-i levelére. Válaszában közölte, hogy a császár minden bizonnyal hajlandó kegyelmet gyakorolni abban a pillanatban, amikor Magyarország visszatér az engedelmesség útjára. „Őfelsége maga óhajtana, hogy a felkelők afelől kétségbe ne hagyassanak, mert ez a bizonyosság talán hozzájárulna ahhoz, hogy megkönnyítse a kötelességükhöz való visszatérést. Amíg azonban a magyarok fegyvereiket le nem teszik, és azt követelik, hogy törvényes kormányukkal úgy tárgyalhassanak, mint hatalom a hatalommal, az idő

előtti engedékenységeknek valószínűleg nem lenne más eredménye, mint a forradalom forrásának állandósítása, hogy az az első alkalommal újra kitörhessen.”

Schwarzenberg szintén e napon a minisztertanácson elfogadottak és az előző napi előterjesztésben foglaltak alapján újabb felterjesztést írt I. Ferenc Józsefhez a magyar felkelőknek adandó amnesztiával kapcsolatban. Ebben ismét hangsúlyozta: „Magától értetődik, hogy bármelyik kategóriába tartozó egyének ellen nem katonai természetű cselekedeteikért különleges esetben vizsgálat indítása nem elképzelhetetlen.” Már befejezte az előterjesztést, amikor levelet kapott Bach belügyminisztertől, aki este fél 10-kor arról értesítette őt, hogy futár jött Pestről, Podolsky pesti városkapitánysági hivatalnok levelével. Eszerint „a felkelők felhatalmazták Görgeyt, közölje az oroszokkal, hogy készek megadni magukat és letenni előttük a fegyvert.” „Éppen most kaptam meg Bach miniszter úrtól a mellékelt feljegyzést, – vezette rá Schwarzenberg utóiratként az uralkodónak szóló aznapi előterjesztésre – ezt sietek Felsőged legmagasabb tudomására hozni, mint ami a legteljesebb mértékben alátámasztja a tárgy sürgősségét.”

Az augusztus 17-i minisztertanács, amelynek résztvevői már ismerték a temesvári csata hírért, megjegyzés nélkül tudomásul vette a Haynaunak az előző napi minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítástervezetét. A minisztertanácson a temesvári csata – a fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint – szóba sem került. Augusztus 17-én mind Pozsonyban, mind Bécsben ismertté vált a világosi fegyverletétel híre is; a *Wiener Zeitung* ismét különkiadásban közölte azt. A másnapi minisztertanács – immár a világosi (helyesebben szőlősi) fegyverletétel hírének ismeretében – nem tartotta szükségesnek bármilyen módon intézkedni a magukat megadókkal kapcsolatban, s átsiklott a Görgeynek adandó, a cár által kért kegyelem ügyén is.

A kérdést bonyolítja, hogy Schwarzenbergnek augusztus 16-án este, a minisztertanács után már tudomása volt a magyar fegyverletételi ajánlatról, tehát Görgey augusztus 11-én Fjodor Vasziljevics Rüdigerhez intézett leveléről. Azonban úgy vélte, ez csak sürgeti az augusztus 16-i minisztertanácsi határozat alapján megfogalmazott utasítás mielőbbi kiadását. Tény viszont, hogy Schwarzenberg augusztus 17-én már arról írt Joseph Wenzel Radetzkynek, hogy Magyarországon a harcok gyors léptekkel közelednek a végkifejlethez; ám e levél írásakor még nem tudott a világosi fegyverletételről.

Mi történhetett tehát? Hiszen ha Schwarzenberg a magyar megadási szándék ismerete után is elküldendőnek tartotta az enyhébb igazolási feltételeket tartalmazó utasítást, s a temesvári csata hírének vétele után sem javasolta a minisztertanácsnak az utasítás félretételét, miért nem küldte el azt mégsem Haynaunak? Vajon nem a világosi fegyverletétel híre okozta-e mégis az utasítás „pihentetését”? De ha a „pihentetés” magyarázza is a Világosról érkező hír, mi magyarázza az osztrák magatartásban augusztus 17–20. között bekövetkező keményedést?

Schwarzenberg 1849. augusztus 18-án Gyulai Ferenc hadügyminiszterhez intézett sajátkezű átirata alapján legalább annyit bizonyosan állíthatunk, hogy a miniszterelnök a magyar fegyverletétel híre ellenére is megmaradt korábbi előterjesztése mellett. „Az Ófelsége nevében közlendő engedményeket sietni fogok Nagyméltóságod tudomására hozni, amint választ kapok ezzel kapcsolatos, a minisztertanács által előterjesztett legalázatosabb előterjesztésemre, ami valószínűleg a holnapi napon megtörténik” – írta. Ezek az engedmények pedig nem lehettek mások, mint az augusztus 16-án megfogalmazott és elfogadott, s a 17-i minisztertanács által

jóváhagyott előterjesztésben foglaltak, hiszen a minisztertanács 17-én vagy 18-án nem foglalkozott újabb, a korábbiaknál keményebb feltételek megfogalmazásával. Azaz, Schwarzenberg a temesvári győzelem és a világosi fegyverletétel ellenére is azon a véleményen volt, hogy a magukat megadó magyar tisztekkel szemben kíméletesen kell eljárni.

Az orosz dilemma

Az oroszok Görgey augusztus 13-i világosi fegyverletétele után némileg kínos helyzetbe kerültek. Még július végén, majd augusztus elején megpróbáltak határozott ígéreteket kihúzni Haynából, illetve Schwarzenbergből arra nézve, hogy milyen bánásmódot ígérhetnek a magukat megadó magyaroknak, de Haynau – talán nem véletlenül – félreértve a kérdést, csak arra az esetre vonatkozóan nyilatkozott, ha a fegyverletétel a császári-királyi csapatok előtt történik; Schwarzenberg pedig csak a fegyverek letétele utánra ígérte a kegyelem lehetőségét – ha az uralkodó is úgy akarja.

Ebben a helyzetben az oroszok korrekt szövetségesként, de a magyarokkal szemben nem korrekt tárgyalópartnerként viselkedtek. Paszkevicz mind Haynaut, mind Schwarzenberget tájékoztatta a magyarok tárgyalási kísérleteiről, valamint az ő visszautasító válaszáról. Ugyanakkor a magyarokkal nem közölték egyértelműen, hogy nem tudják biztosítani az életüket; s vagy félreértve az osztrák állásponttól kapott tájékoztatást, vagy a győzelem dicsőségére vágyva – amire Paszkevicznek a Görgeyvel szemben elszenvedett eddigi harcászati és hadászati kudarcok után igencsak szüksége volt – nem tudták a magyarokkal Haynau feltételeit. A fegyverletétel után Paszkevicz zavarban volt. Görgey a cár nagylelkűségére számít, írta augusztus 15-én I. Miklósnak. „Akasztófára juttathatom-e mindazokat, akik felséged jóságában reménykednek? Csak azért, mert Felsőged hadainak adták meg magukat, szigorúbban büntessék őket? Megmondtam Schwarzenberg hercegnek, megeshet, hogy a magyar hadsereg Felsőged hadai, s nem az osztrákok előtt teszi le a fegyvert. Akkor mit tegyék? Nem akart felhatalmazni erre az esetre.” Közben ez történt, s ezzel véget ért a háború. A tábornagy úgy vélte, most Miklósnak kell döntenie. „Mi lesz, ha a többi lázadó alakulat megtudja, hogy társaikat kegyetlenül átadtuk az osztrákoknak, akik már csak azért is bosszút állnak rajtuk, mert felséged nagylelkűségében bízva tették le a fegyvert. Beleegyezhetem-e én ebbe? Az egyezmény értelmében jogaim nincsenek.” Paszkevicz úgy vélte, a császár nem teheti meg, hogy ne egyezzen bele az amnesztiába, ami megnyugtatóná az országot, hiszen a politika ezt követeli meg. „Bízom benne, nem sok embert fognak megbüntetni.”

Paszkevicz becsületére legyen mondva, hogy augusztus 16-án előterjesztést intézett I. Ferenc Józsefhez is, a fegyvert letevők érdekében: „Legyen szabad Felsőged nagylelkűségéhez folyamodnom azoknak érdekében, akik elsőként szakítottak korábbi hibáikkal, és példát mutattak az engedelmességhez való visszatérésre. – hangozzanak el Felsőged trónusának magasából a megbocsátás és feledés szavai.” Paszkevicz szerint ez semmivé teheti „a még mindig a forradalom szellemét lehelő néhány lázadóvezér és a külföldiek erőfeszítéseit”, s „megkönnyíthetik és általánossá tehetik a lefegyverzést”. Hasonló szellemben írt Schwarzenberg miniszterelnöknek is.

I. Miklós cár augusztus 16-án Varsóban értesült a fegyverletételről. Aznap két levelet írt I. Ferenc Józsefnek. Az elsőben úgy vélte, a fegyverletétel alkalmat ad I. Ferenc Józsefnek, hogy „uralkodói jogaink legszebbikét, a helyesen értelmezett kegyelmet gyakorolhasd. [...] Kegyelmet a megtévedteknek, barátod kéri ezt számukra; és érdemük szerint bánni a felbujtókkal, az országot nyomasztó bajok okozóival.” Az ugyanezen a napon írott második levélben határozott formában már csak Görgeynek kért kegyelmet; az ország megbékítésével kapcsolatban csupán annyit írt, hogy ez „a bölcs szigorral párosított kegyelem rendszerével lenne biztosítható.” A levelekkel fia, Sándor trónörökös utazott Bécsbe.

Amnesztia helyett megtorlás – az 1849. augusztus 20-i minisztertanács

I. Ferenc József 1849. augusztus 15-én még Schönbrunnban volt, s aznap utazott el Bad Ischlbe, hogy ott ünnepelje a születésnapját. A Bécs és Ischl közötti út általában két napig tartott, de 16-án az uralkodó már ott volt. Követte őt a kabinetirodaként működő Katonai Iroda (vagy legalábbis az iroda munkatársainak egy része) is. A császár augusztus 17-én itt kapta meg Schwarzenberg augusztus 15-i előterjesztését, de – mint láttuk – egyelőre nem foglalkozott vele.

Augusztus 18-án a születésnap ebéd után jött az osztrák kormány távirata Bécsből, hogy Görgey 30-40 000 ember élén letette a fegyvert. I. Ferenc József rövidesen elhagyta az ebédet, majd egyenruhát öltve tért vissza, s közölte, hogy visszautazik Bécsbe. Még aznap el is indult. Útközben elkerülték egymást a cár augusztus 16-i levelét hozó Sándor orosz trónörökössel, aki 18-án délelőtt 11-kor ért Bécsbe, de miután nem találta ott a császárt, utána indult Ischlbe. Sándor végül 18-áról 19-ére virradó éjjel Strengbergnél találkozott a császárral, s 19-én délután öt órakor együtt érkeztek meg Bécsbe.

A császár augusztus 20-án reggel hét órára minisztertanácsot hívott össze. A továbbiak ismeretében egyértelmű, hogy az osztrák politikában bekövetkező fordulatot, azaz, a részleges amnesztia-terv elvetését az uralkodó, I. Ferenc József személyes fellépése okozta. Egyértelműen erre mutat Schwarzenberg Haynauhoz intézett augusztus 20-i levele: „Őfelsége a Magyarországról érkező fontos hírek hallatára legmagasabb elnökletével mára minisztertanácsot hívott össze...”

Schwarzenberg az augusztus 20-i minisztertanácscon felolvasta a korábbi minisztertanácsokon megfogalmazott tervezeteket, s a miniszterek „a figyelembe veendő körülmények érett megfontolása után” határoztak a keményebb rendszabályok alkalmazásáról. A császár még a minisztertanácscon megadta jóváhagyását ezekhez az elvekhez, azzal a kiegészítéssel, „hogy Haynau a már meghozott ítéletek végrehajtásával várjon, míg az erre vonatkozó legfelsőbb különleges utasítások meg nem érkeznek.” Egyben utasította Schwarzenberget, hogy a fentiek értelmében fogalmazza meg a Haynauinak szóló értesítést. A miniszterelnök még aznap megírta a minisztertanácsi határozat szövegét szinte szó szerint átvevő levelét, azzal a kiegészítéssel, hogy az uralkodó a legrövidebb időn belül várja a javaslatot, „hogy az időközben bekövetkezett megadást figyelembe véve a büntethetőségre vonatkozóan milyen kategóriákba kellene osztani a hadbírószági eljárás során azokat az egyéneket,

akik a felkelésben – akár a lázadó kormány, akár a felkelő hadsereg soraiban – részt vettek, és eszerint az utasítás szerint büntetlen nem maradhatnak”.

Komolyabb vitára csupán a Görgeynek adandó amnesztia ügye adott alkalmat, augusztus 22-én. A kérdés már a 18-i minisztertanácson is szóba került, s I. Miklós I. Ferenc Józsefhez írott levele még sürgetőbbé tette. Ezúttal az uralkodó utasította Schwarzenberget, hogy írjon Haynaunak a megkegyelmeztetés ügyében. A többség a megkegyelmezés mellett és amellett nyilatkozott, hogy Görgeyt egy karintiai városba internálják. Az indokok között szerepelt maga a fegyverletétel; az a tény, hogy ezt Görgey diktátori minőségében tette, tehát mintegy törvényesítette az eljárást, s végül, de alighanem elsősorban I. Miklós kívánsága és ajánlása. Még így is volt azonban két miniszter, maga Anton von Schmerling igazságügy-miniszter és Leo Thun, aki a korántsem marciális vallás- és közoktatásügyi tárca gazdája volt, akik azt javasolták, hogy Görgeynek csak egy vizsgálat megtörténte után kellene kegyelmet adni. Úgy vélték, így lehet eloszlatni a nagyközönség Görgey iránti rokonszenvét, s utaltak Zichy Ödön kivégzésére, valamint arra, hogy az oroszoknak történt megadás „arcátlanságnak tetszik.” A két miniszter azt javasolta, hogy írják meg Haynaunak: a császár hajlandó kegyelmet adni, de csak előzetes vizsgálat után. A két miniszter érvelése kétségkívül logikus következménye volt az augusztus 20-i minisztertanácsi határozatoknak. Talán ezzel a közvetett módszerrel próbálták ráébreszteni kollégáikat a többi vádlott elleni tömeges perek képtelenségére is.

Ferdinand Thinn von Thinnfeld lovag, földművelés- és bányauji miniszter azonban figyelmeztette minisztertársait: „...a Görgey elleni vizsgálat során olyan tények kerülhetnek napvilágra, amelyek megnehezítenék őfelsége számára a kegyelem megadását, most viszont minden további nélkül megadható, és ha a Görgeynek adandó kegyelem politikai szükségszerűség, minden előzetes vizsgálat nélkül meg kell adni neki.” Thinnfeld ugyanis – Thunnál és Schmerlingnél kevésbé teoretikus politikai lévén – felismerte, hogy ha Görgeyt előzetes vizsgálat után felmentik, akkor alárendeltjei ellen sem lehet súlyos ítéletet hozni. Másként fogalmazva, azt tudatosította kollégáiban, hogy a politikai elvek és a politikai szükségszerűség csatájában ezúttal (is) célszerűbb az utóbbi mellett dönteni.

I. Ferenc József ugyanezen a napon Paszkevicshoz írott válaszában néhány szépen hangzó általánosság után tudatta: „Bizonyos, tábornagy úr, hogy ha csak szívem sugallatát kellene követnem, örömet borítanék áthatolhatatlan fátylat a múltra, és csakis azoknak az eszközöknek keresésével foglalkoznék, melyek begyógyíthatnák a kegyetlen forradalom által a szerencsétlen Magyarországon ejtett sebeket. Nem felejtetem el azonban, hogy szent kötelességeim vannak többi népeim iránt is, és hogy birodalmam közjava olyan kötelességeket és meggondolásokat kényszerít rám, melyeket nem szabad szem elől tévesztenem.” Végezetül megjegyezte, Paszkevicshoz írott válaszában szolgálattott érzelmeinek, amikor előre feltételezte: annál teljesebb lesz az öröme, minél tágabb tért engedhet a kegyelem gyakorlásának, azonban egyszersmind mindig fontolóra veszi azokat a komoly okokat, amelyek elválaszthatatlanok a közbiztonság kérdéseitől.

Ugyanezen a napon a cárnak is írt két levelet is. Az elsőben megköszönte a magyarországi pacifikációval kapcsolatos bölcs és nagylelkű tanácsait, s biztosította arról, hogy már az az érdeklődés, amellyel a cár Görgey iránt viseltetik, biztosítaná

számára a kegyelmet. Ugyanakkor kérte a cárt, hogy a varsói egyezmény értelmében adja át neki Görgeyt. A második levélben I. Ferenc József a cár kegyelmet ajánló levelére meglehetősen kétértelműen válaszolt: „Ha magam nem lettem volna meggyőződve arról, hogy a törvény szigorát a forradalom vezetői részére fenn kell tartani, és hogy a tévútra vezetett tömegeket mással nem lehet megnyugtatni, mint a bocsánat hangjával, – úgy atyai tanácsaid elégségesek lettek volna, hogy e felfogás részére megnyerjenek. Remélem, kedves barátom, hogy az intézkedések, melyek e tárgyban elhatározottak, helyesléssel fognak találkozni.” Noha I. Miklós levelében kegyelmet kért a megtévedteknek, s csupán a felbujtók megbüntetését ajánlotta, I. Ferenc József a megtévedtek kategóriájába csupán a tévútra vezetett tömegeket sorolta.

Ezzel egy időben Schwarzenberg közölte Paszkeviccsel, hogy az osztrák kormány figyelembe fogja venni tanácsait. „A kegyelmet bölcs szigorral párosítani – íme így határozta meg őfelsége, Miklós császár az általunk megoldandó kérdést” – hivatkozott a cár levelére, majd hozzátette: azzal hízeleg magának, hogy a cél elérésére vonatkozó intézkedések el fogják nyerni Paszkevics helyeslését. A konkrétumokra áttérve sürgette a hadifoglyok átadását, „hogy Haynau tábornok őfelsége szándékai szerint mielőbb megindíthassa az eljárást ügyükben.”

A levelek egyértelműen jelezték: az uralkodó és az osztrák kormány köszöni szépen, de nem kér az orosz tanácsokból. Ugyanakkor I. Ferenc József még augusztus 27-én is kérte a cár tapasztalatából fakadó jó tanácsait az újjászervezés munkájához. Miklós augusztus 31-én kelt válaszában még az eddigi homályossággal fogalmazott: „Igazságos szigort a vezetőkkel szemben, és kegyelmet a megtévedteknek, ezt látom egyedül megbízható módszernek a nyugodt stabilitás megteremtésére, ez minden, amit mondhatok.”

Nincs kegyelem – ez volt az 1849. augusztus 27-i és 31-i minisztertanácsok és I. Ferenc József augusztus 29-i utasítása Haynauhoz.

Haynautól augusztus 27-éig nem érkezett felterjesztés a foglyok kategorizálásával kapcsolatban. Ezért Schmerling igazságügy-miniszter – Haynau kezdeményezési jogát hangoztatva – az aznapi minisztertanácson javasolta a „vezérfonalul szolgáló alapelvek” megállapítását. Úgy vélte, Haynau július 1-i kiáltványának érvényben kell maradnia a jövőbeni átállások esetére. „Ezeknek az eseteknek a megítélésében nincs ok az enyhítésre; reguláris magyar csapatok nincsenek már, tehát minden jövőbeni átállást rögtönítelő bíróság elé kell utalni.” A jelenleg vizsgálat alá vonandóknál el kellene egymástól választani a polgári és katonai egyéneket, és mindkét csoport számára más-más minősítést kellene meghatározni. A polgáriaknál, „mivel lehetetlen vizsgálatot indítani sok ezernyi vétkes ellen, négy kategóriát kellene meghatározni, mint a legvétkesebbeket, és ezeket a törvény teljes szigorával kellene megítélni.” E négy kategóriába tartoznak: 1. az ideiglenes (Szemere-) kormány tagjai; 2. az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjai; 3. az április 14-i határozat részesei (azaz a Debrecenben ekkor jelen volt képviselők és felsőházi tagok); 4. a forradalmi kormány kormánybiztosai. Mivel azonban e kategória tagjain kívül polgári egyének is véthettek súlyosan „őfelsége kormánya ellen, azt az általános határozatot is ki kellene mondani, hogy a törvények szigora sújtja mindazokat a polgári hivatalnokokat és

lelkipásztorokat, akik április 14-e után kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki a lázadó kormány érdekében”.

Schmerling szerint a legnehezebb kérdés az, hogy „a törvények teljes szigorával, halálbüntetéssel kell-e sújtani minden vizsgálat alá kerülőt, vagy halálbüntetés helyett más fajta büntetést kelljen-e elszenvedniük a kevésbé vétkeseknek”. Úgy vélte, a legvétkesebbeknek a törvény értelmében kellene lakolniuk, a többiek esetében Haynaura kellene bízni, hogy más fajta büntetést szabjon ki rájuk. Végül javasolta, hogy Haynau „a legvétkesebbek névsorát [...] a halálos ítéletek végrehajtása előtt felterjessze hogy meg lehessen állapítani, vajon minden egyes esetben érvényesíteni kell-e a törvények teljes szigorát vagy sem”. Az előterjesztéssel kapcsolatban senki sem tett ellenvetést, csupán Bach jegyezte meg, hogy Haynaut megfelelő hatalommal kell felruházni, „hogy a megérdemelt büntetést, ha szükséges, gyorsan végre tudja hajtani”. A határozat tehát mind a megtorlás méreteit, mind súlyosságát tekintve megkötötte volna Haynau kezét, hiszen nem hajthatta volna végre azonnal a halálos ítéleteket.

Közben azonban Haynautól is jött egy levél. A táborszernagy augusztus 25-én kapta meg I. Ferenc József levelét, amelyben a Szent István rend adományozásáról értesítette, s ekkor jött meg Schwarzenberg levele is, amely az augusztus 20-i minisztertanács határozatáról tudósította. Haynau tombolt. „...ha negyven órával később érkezik, a vezéreket már bitófán találja” – írta Radetzkynek. „Véleményem szerint sohasem lesz itt nyugalom, ha nem büntetjük meg példásan minden baj okozót, az efféle gyalázatos dolgokat művelő tiszteket, ezzel engesztelve meg a hadsereget. – Császárom parancsol, és engedelmeskedem, legyen tehát ez, nagyméltóságú uram, a mi kettőnk titka.”

Haynau augusztus 26-án hosszú, félhivatalos levelet intézett a császárhoz. Megköszönte a vele szemben gyakorolt kegyet, s tudatta, hogy ami a kezére került lázadók osztályozását illeti, már elébe ment a minisztertanács és őfelsége határozatának; csupán a büntetőszázadok felállítására nem szerepelt eddig tervei között. Ezután megütközését fejezte ki amiatt, hogy a minisztertanács határozata akadályozza őt az ítéletek végrehajtásában. Hangsúlyozta, hogy a lázadók megbüntetését mind a győztes hadsereg, mind a közhangulat követeli. Hová vezetett az eddigi amnesztiapolitika, azt éppen a háború mutatta meg; ha nem irtják ki gyökerestül e gaz mérges gyökereit, újra és újra felüti a fejét. Nem csupán Magyarországnak, hanem a monarchiának részvételbe olyannyira bevont többi tartományainak, sőt, egész Európának kell egy, a haditörvényeken alapuló elrettentő példát kapnia, a felforgató pártnak el kell venni a kedvét az újabb bűnös izgatásoktól, az újabb zendülésektől, s a monarchia békés fennállását, Európa nyugalalmát innen többé nem szabad megrendíteni.

Felhívta a császár figyelmét arra, hogy az oroszok állandóan hirdetik, hogy ők kegyelemért folyamodtak a császárhoz, s így akarnak maguk iránt rokonszenvet kelteni. Ha már most ezek után a császár született kegyességénél fogva érdemtelen kíméltre találná indíttatni magát, ezt soha sem őfelsége atyai kegyes szívének tulajdonítanak, hanem azt a bennük illetéktelenül felébresztett remények kielégítését látnák.

„Nem kicsinyes bosszúvágy, vagy nemtelen, szívtelen vérszomj indítanak azon kérésre, hogy Felsőged azon feltétlen bizalmat, amellyel eddig a forradalom leküzdésére

megajándékozni méltóztatott, ne vonja meg a felforgatás törvényesen bűnösnek ítélt orgánumainak és a hadsereg becsületét bemocskolóknak a megbüntetése során; ez, legbensőbb meggyőződésem szerint magának a trónnak is érdekében áll” – folytatta. Ha ő, Haynau, szabad kezet kap, az egész világ forradalmi pártjának minden gyűlölete őt fogja érni; ő, mint őfelsége hűségese alattvalója, szívesen vállalja ezt magára, öntudata teljesen nyugodt marad, mert csak a törvény jogos szigorát engedi alkalmazni az emberiség javára. Ha azonban őfelsége az előzetesen közölt különleges utasításokkal kijelöli a szigor és a kímélet határait, akkor a gyűlölködők a szigor őfelségének fogják tulajdonítani, azok köszönete azonban, akik kegyelemben részesülnek, nem őt fogja illetni; ezt egész Európa lázadói és cimboráik a hivatlan külföldi közbenjárásnak fogják tulajdonítani. Végül felhívta a figyelmet arra, hogy Schwarzenberg levelének két pontja között ellentmondás van: egyrészről ugyanis megerősíti Haynau július 1-i kiáltványának pontjait, más részről pedig megtiltja az ítéletek végrehajtását. Ezért ő utasította a hatóságokat, hogy állítsák le a rögtönítélő eljárásokat, mert ezek ítéleteinek végrehajtása nem tűr halasztást; s őfelsége további legfelsőbb határozatának megérkezéséig az egyébíránt időrabló haditörvényszéki eljárásokat kezdjék meg.

Haynau levelének különleges nyomatékot adott, hogy levele mellékleteként megküldte a császárnak a magyar kormány által 1849. augusztus 10-én az orosz fővezérséghez intézett – egyébíránt el nem küldött – államirat francia fordítását. Egyben érzékeltette, hogy az ebben foglalt ajánlat, ti. a magyar korona felajánlása a cári családnak magyarázatot ad az orosz hadsereg sok tekintetben megfoghatatlan magatartására a magyar hadjáratban. Félreismerhetetlen az oroszok eljárásának célja, azaz a fanatizált lázadó hadseregben és a nemzetben szimpátiát ébreszteni maguk iránt, s ez sikerült is. Ez a levél adta meg a döntő lökést ahhoz, hogy a császár a kíméletlen megtorlás politikája mellett döntsön. Valószínűsíthető, hogy I. Ferenc József már a minisztertanácsi határozat ismeretében, azonban azt némileg átigazítva, cselekedett, amikor Haynauanak írott augusztus 29-én kelt utasításában a fenti kategorizálás alapján, három csoportba sorolta a még perbe fogandókat: 1. az ideiglenes kormány, az OHB tagjai, az április 14-i határozat részesei és a kormánybiztosok; 2. a felkelő hadsereg minden tábornoka, még ha korábban nem is volt császári-királyi tiszt (ebbe a kategóriába a császári-királyi hadsereg kezére került tábornokok közül senki sem tartozott); 3. az április 14. után a forradalmi kormány szolgálatában vagy érdekében „különösen kiemelkedő és veszélyes tevékenységet” kifejtett honvédtisztek, polgári hivatalnokok és lelkipásztorok. Utasította Haynaut, „hogy a halálbüntetést csak a legbűnösebb és legveszedelmesebb egyéneknek hajtsák végre”, a többiek kegyelem útján szabadságvesztéssel bűnhődjenek. Végül arra utasította Haynaut, hogy „azokról a személyekről, akiken a halálbüntetést végrehajtották, esetről esetre tegyen jelentést nekem”. Azaz, ismét az uralkodó volt az, aki a kormány által előterjesztett enyhébb irányelveket megszigorította: a halálos ítéletek előzetes felterjesztésének követeléséből így lett a végrehajtott halálos ítéletek utólagos bejelentésének kötelezettsége.

Az augusztus 31-i minisztertanácsi ülésen – Haynau fentebbi levele ürügyén – ismét szóba került az ügy. I. Ferenc József magához hívatta Schmerlinget, milyen választ adjanak Haynauanak. A minisztertanács ismét a 27-i értelemben határozott: „Ez abban állana, hogy a legfelsőbb rendelkezés szerint semmiféle halálos ítéletet nem

lehet végrehajtani addig, amíg azt nem jelentették, s innen jóvá nem hagyták.” A legveszélyesebbek kategóriáit meghatározták és közölték Haynaual: az uralkodó akarata az, hogy a halálbüntetést csak a legveszélyesebb és legbűnösebb személyeken hajtsák végre, a börtönbüntetésekéről maga Haynau határozhat. Ám az eredeti helyébe utóbb más szöveg került. Eszerint „valahányszor egy-egy halálos ítéletet végrehajtnak, ezt esetről esetre be kell jelenteni”.

Az eredeti szöveg I. Ferenc József kérdésére hivatkozik, ugyanakkor – mint láttuk – a császár két nappal a minisztertanács előtt már intézkedett az ügyben: ő utasította Haynaut arra, hogy a halálos ítéleteket csak végrehajtásuk után kell bejelenteni. Nem valószínű, hogy I. Ferenc József ne tudta volna, milyen utasítást adott ki. Nyilván Schmerling sem értette félre őfelségét, hiszen az említett utasítást ő maga fogalmazta, s nyilván emlékezett még a tartalmára. De akkor mi történhetett? Elképzelhető, hogy a minisztertanács vita folyt a Haynauak küldendő alapelvekről, s a minisztertanácsi jegyző nem volt képes követni a vitát, illetve a hozott határozat szövege nem volt számára egyértelmű; aztán a jegyzőkönyv átnézésekor Schmerling javította ki a rosszul megfogalmazott pontot.

A minisztertanács augusztus 31. után lényegében feladta a kísérletet, hogy bármilyen módon megpróbálja befolyásolni a magyarországi megtorlás menetét. Ha az ügy egyáltalán szóba került, a minisztertanács többnyire szigorúbb rendszabályok mellett foglalt állást, vagy egyszerűen tudomásul vette azokat.

A szigorúságot az uralkodó lelkialkata magyarázza. Angyal Dávid szavait idézve, I. Ferenc Józsefben volt hajlam az irgalomra, de csak közönséges bűnösök iránt. „Mihelyt hadserege becsületének, fegyelmének s állama nyugalmanak megzavarása került szóba, Isten kegyelméből reá ruházott hatalmának megtorlását [sic!] szent kötelességének hitte. A politikai bűnök elrettentő büntetésével úgy vélte, tartozik alattvalóinak is, akik szenvedtek e bűnök miatt”.

Végeredményben azonban tökéletesen mindegy volt, hogy Bécsben augusztus 16-án mit határoznak a minisztertanácson, s hogy ezt az uralkodó mikor hagyja jóvá. Ahhoz, hogy az amnesztiatervezetnek bárminő pozitív hatása legyen Görgey tisztjeinek sorsára, arra lett volna szükség, hogy 1. Görgey tudjon az osztrák kormány terveiről; 2. hogy érintkezésbe lépjen vele; 3. hogy mindaddig tartsa magát Arad környékén, amíg Haynau a tisztikar számára kedvezőbb elbírálást előíró utasítást meg nem kapja. Márpedig a minisztertanács utasítását a császári-királyi fővezér legjobb esetben is csak augusztus 20-án kaphatta meg, s ekkorra már számíthatott Josip Jellačić csapataira is. Görgey csapatai viszont már augusztus 10-én beleütköztek Franz Schlik altábornagynak Haynau főserégéhez tartozó csapataiba, s legkésőbb augusztus 16-ra Rüdiger hadteste is elérhette Aradot.

Haynauak – ma már tudjuk – feltett szándéka volt, hogy a kezébe kerülő volt császári-királyi tiszteket gyorsított eljárással halálra ítélteti és kivégezteti. E szándékában – paradox módon – az augusztus 20-i minisztertanácsi határozat akadályozta meg. Ez ugyanis részletes eljárásokra utasította a császári-királyi fővezért, s Haynau ezt éppen azon a napon kapta meg, amikor az orosz fővezérség végre kiszolgáltatta neki a fogságába került magyar tiszteket. Némi csalódottsággal írta tehát Radetzky tábornagynak, hogy ha az augusztus 20-i minisztertanácsi határozatot kézbesítő Karl Grünne gróf csak negyven órával később érkezik, „a vezéreket már a bitófán találja”.

Mint a fentiekből is látszik, 1849 augusztusában két alkalommal is az uralkodó személyes fellépése révén került sor a magyar forradalom résztvevői ellen tervezett megtorló rendszabályok szigorítására. Igaz, elképzelései e tekintetben egybevágtak az általa kinevezett, s a magyarországi hadjáratot sikeresen befejező Haynauéval. De a császár – ha akarta volna – kivonhatta volna magát a tábornaszernagy érveinek hatása alól. Igaz, a birodalmát megmentő katonák iránt egész életében hálát érzett, de e hála nem akadályozta meg abban, hogy a Bécset legyűrő Windisch-Grätzet ne menessze, s 1850 nyarán Haynauval is ez történt.

Az osztrák kormány tagjai között sem volt különösebb nézeteltérés a megtorlás szükségességéről, csak a kivitelezés módjáról. Schwarzenberg és minisztertársai azonban – tapasztaltabb politikusok lévén – kétségkívül jobban érzékelték ennek politikai kockázatait, mint a császár. De, úgy tűnik, egyikük sem szállt szembe a magas uralkodói akarattal, s az I. Ferenc József politikai tanítómesterének tartott Schwarzenbergben is erősebb volt az udvaronc az önálló politikusnál. Schwarzenberg büszke volt arra, hogy az ő ura igazi szuverén, s eltérő véleményét mindig alárendelte az uralkodóénak. Abban tehát, hogy 1849 augusztusától október végéig a keményebb vonal, a minél kíméletlenebb megtorlás híveinek elképzelése érvényesült, döntő szerepe volt az ifjú császárnak. Annak a császárnak, aki Haynau menesztése után is több évet várt azzal, hogy a szabadságharcban való részvételükért Haynau bíróságai által elítéltek számára amnesztiát adjon. Arra pedig ezek az elítéltek is hiába vártak, hogy I. Ferenc József akár egyetlen szóval is kifejezze sajnálatát az 1849 után történtek miatt.

X. A kiegyezés kora

A dualista rendszer Magyarországa 1867–1914 között

1867-ben hosszabb előkészítés nyomán a Habsburg-uralkodó, I. Ferenc József kiegyezett Magyarország képviselőivel, hogy az ország, birodalmán belül, önálló lesz, a hadügy, külügy és pénzügy kivételével, amelyek közös kezelésben maradnak. Ferenc Józsefet magyar királlyá koronázták. Az államalakulat neve Osztrák–Magyar Monarchia lett. Ennek keretében az önálló Magyarországnak évszázadok óta nem látott lehetősége nyílt az akadálytalan nemzeti, kulturális fejlődésre. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 9., 10. és *Ludoviceum I./3.*: 8., 9., 10., 11., 12., 13.

19. Deák Ferenc húsvéti cikke a Pesti Naplóban:

Még néhány szó a „Botschafter”-nek April 9-i cikkére, Pest 1865. április 16.

Azt mondja többek között a „Botschafter” april 9-i számában, hogy a „magyar történelmen egy elkülönző vágy vonul végig (Sonder-Zug), mely nemzedékről nemzedékre száll, s ma éppoly elevenen él, mint száz évvel ezelőtt”. Ha ezen elkülönző vágy alatt a „Botschafter” azt érti, hogy a magyar nemzet mindig híven ragaszkodott saját alkotmányos önállóságához, s mindig határozott ellenszenvvel viseltetett a hatalomnak s még inkább a hatalom némely kezelőinek azon törekvései ellen, melyek Magyarország alkotmányának mellőzésére, sőt megsemmisítésére s némileg az ország beolvasztására voltak irányozva, nincs okunk ellentmondani a „Botschafter” idézett sorainak; mert azon hű ragaszkodás s a beolvasztás elleni határozott ellenszenv csakugyan nemzedékről nemzedékre szállt a magyarnál, s ma éppoly elevenen él, mint száz évvel ezelőtt, és ha a mindenható kegyelme tőlünk el nem fordul, élni fog még századok múlva is. De ha a „Botschafter” az idézett sorokban oly elkülönző vágyat kívánt érteni, mely a végelszakadási törekvést foglalja magában, akkor kénytelenek vagyunk néhány szóval válaszolni állítására.

Ha mutatkozott a magyar történelemben időnként ilyen vágy, sőt valóságos törekvés, mi szülte azt, s mi emelte magasabb fokra? Maga felel e kérdésre a „Botschafter”, midőn elmondja, hogy Magyarország törvényei és alkotmánya gyakran megsértettek a hatalom, vagyis inkább annak kezelői által.

Valamely komoly megfontolás után kötött kapcsolatnak megszakasztására egy egész nemzetnél csak a legnagyobb fokra emelkedett közelégületlenség szülhet vágyat és törekvést, s még ez is csak akkor, ha a dolog jobbra fordultának minden reménye elenyészett. A múlt időkben nem egy osztrák államférfiú tanácsa és befolyása

által, mellyel a fejedelemre hatott, akarva vagy nem akarva elkövetett mindent, hogy a nemzetben ily vágy támadjon. Több szomorú korszakot lehetne idéznünk e részben a magyar történelemből bizonyoságául annak, hogy az elégtelenségnek s a bizalom megrendítésének nem a magyar nemzet volt az oka. És midőn évek hosszú során keresztül a magyar alkotmány ellen intézett megtámadások egymást érték, midőn azoknak természetes következése, a fokonyként növekedő keserűség már-már tetőpontját érte, mi volt az, mi a bajt megorvosolta, a felizgatott kedélyeket megnyugtatta, s a megrendített bizalmat ismét helyreállította? Talán azon osztrák államférfiak változtatták meg nézeteiket, s a tapasztaláson okulva jobb tanácsot adtak a fejedelemnek? Nem. Ez nem történt, vagy legalább a történelem bizonyítása szerint ritkán történt. Mindig a fejedelmek voltak azok, kik mélyebb belátással és szigorúbb lelkiismeretességgel a magyar alkotmány ellen intézett rendeleteket visszavették, a sértett törvényeket helyreállították, s a nemzet bizalmát és reményét ismét felélesztették.

Csak néhány példát hozunk fel a történelemből.

Alig volt szomorúbb korszak Magyarországra nézve, mint azon tizenegy év, mely az 1681-i országgyűlést megelőzte. Nem említve a vérontást, egyes személyek politikai és vallási üldöztetését, csak azt emeljük ki, hogy ezen idő alatt az ország alkotmánya hatályon kívül tétetett, s az ország idegen helytartónak kormányzatára bízott. Igaz, hogy ezt egy nagyobb terjedelmű összeesküvés előzte meg, melynek részesei megbűnhődtek életükkel és minden vagyonukkal. De nem hiányoztak államférfiak, kik azon egyesek tetteit alkalmul és ürügyül használták az egész nemzet ellen intézett szigorú és alkotmányellenes lépésekre. S midőn az ebből származott keserűség mindinkább növekedett, I. Leopold maga volt az, ki az alkotmány elleni rendeleteket megszüntette, s az 1681-i országgyűlésen ismét teljesen és sértetlenül visszaállította a magyar alkotmányt.

Nem is maradt el ezen igazságos lépésnek jótékony következése: az ismét helyreállott bizalom és ragaszkodás, melynek eredménye lőn hat év múlva, hogy a nemzet az 1687-i országgyűlésen egész készséggel törvényt alkotott, mely a fejedelem kívánsága szerint megállapította a Habsburg-ház fiágának trónöröklési jogára nézve az elsőszülöttséget. Tette ezt a nemzet saját javáért is; de kétségtelen az, hogy ha a bizalom 1681-ben helyre nem állítatik, ily törvényt az ország önkényt nem alkotott volna.

A XVIII. század elején véres belháború folyt Magyarországon, mely belháborúnak oka vagy legalább előmozdítója volt nagy részben az osztrák államférfiaknak a magyar alkotmány ellen intézett újabb törekvése. A szatmári békekötés vetett véget ezen belháborúnak, azon békekötés, mely az ország alkotmányos szabadságát újabban ismét biztosította. És e békekötés után tizenkét esztendővel a magyar nemzet önkényt, szabad akaratból átruházta a trónöröklési jogot a Habsburg-ház nőágára, mi valóságos jele annak, hogy a bizalom és ragaszkodás a nemzet és az uralkodóház között ismét helyreállott. Mert ha a szatmári béke nem úgy köttetik, ha az ország alkotmánya teljesen helyre nem állítatik, a meg nem nyugtatott és bizalmát veszített nemzet aligha hozzájárult volna a sanctio pragmatica megkötéséhez. És akkor mi történik 1741-ben, azt fejtegetni nem akarjuk.

1780 után II. József ismét félretette az ország alkotmányát, s némely osztrák államférfiak régi tervei szerint Magyarország beolvasztását vagy legalább alkotmányos önállóságának teljes megsemmisítését tűzte ki célul. De ő maga visszavonta élte végnapjaiban rendeleteit, s utódja, II. Leopold, az ország rendivel egyetértve, nemcsak visszaállította ismét a magyar alkotmányt, hanem újabb célszerű törvényekkel meg is erősítette azt.

Következtek csakhamar a véres francia háborúk, melyek hosszabb ideig Ausztriára nézve szerencsétlen fordulatot vőnek. E háborúk bebizonyították, hogy a sértetlenül visszaállított alkotmányhoz hű magyar nemzet hű volt egyszersmind királyához is. Teljes készséggel, sőt lelkesedéssel felelt meg kötelességének a birodalom védelmében, s midőn a diadalmas ellenség hatalmas császára 1809-ben itt benn az országban állott győzedelmes seregével, s a magyar nemzetet elszakadásra szólította fel proklamációiban, kecsegtetve azt oly reményekkel, miknek teljesülhetése nagyon valószínűnek látszott, e proklamációk nem ingatták meg a nemzet jogszerű ragaszkodását és bizalmát.–Minden csábító ígéretek és kecsegtetések nyom nélkül maradtak.

1823-ban a magyar alkotmánynak egyik alaptörvénye lőn megtámadva tetteleg a hatalomnak parancsoló szava és fegyvere által. De pár évvel azután az igazságos fejedelem kinyilatkoztatta ünnepélyesen az 1825-i országgyűlésen, hogy azon események, melyek az ő atyai szívének is kedvetlenek, jövőben ismételtetni nem fognak, s kimondotta az ország rendjeinek hozzájárultával alkotott 3. törvénycikkben, miszerint „teljesen meg van győződve, hogy a fejedelem és ország boldogsága a törvények szoros megtartásán és épségben maradásán alapszik, s ha akár a királynak, akár az ország rendjeinek jogaiból valami elvonatik, a törvényeknek és az ország törvényes rendszerének összes szerkezete, melyet századok erősítettek meg, alá fog ásatni”. Kimondott továbbá, hogy „az ország alkotmányát, melyet koronázási esküjével is megerősített, minden időben védni fogja, és fenntartani. Ugyanazért az 1790/91. évi 10., 12. és 19. törvénycikkeket szorosan megtartandja és másokkal is megtartatja.” Tette pedig e nyilatkozatot őfelsége ama jeles államférfiúnak tanácsa folytán is, ki a birodalom ügyeit a legnehezebb körülmények között annyi bölcsességgel vezette, s ki Magyarországra vonatkozólag ezt mondotta a felséges uralkodónak:

„Ha Felséged Magyarországot könnyen és jól akarja kormányozni, kormányozza azt saját alkotmánya szerint.”

De nem akarjuk e fejtegetéseket tovább vinni. Csak azt ismétljük a történelem nyomán, hogy valamikor Magyarországból súlyosabb megalégedetlenség mutatkozott, és ezen megalégedetlenség bizalmatlanságot s talán különválasztási vágyakat is ébresztett, azt majd mindig az osztrák államférfiaknak a magyar alkotmány mellőzésére intézett tanácsa és törekvései okozták, s mindig a fejedelmeknek lelkiismeretes igazsága és mélyebb belátása orvosolta a bajt, állította helyre ismét a bizalmat és ragaszkodást. A történelem tehát kimutatja időnkénti okait azon időnként felmerült elkülönző vágnak (Sonder-Zug), mellyel minket a „Botschafter” vádol, s kimutatja egyszersmind azon egyetlen, de biztos módot, mellyel e vágy mindig meg lőn szüntetve. Ha tehát igaz Cicerónak azon mondása: „historia est testis temporum, magistra vitae”, tanulnunk kell a történelemből.

Mi a múlt idők eseményeiből azt tanultuk, hogy a legnehezebb körülmények között fejedelmeink igazsága, bölcsessége segített bajainkon, ők mentették meg alkotmányunkat másoknak támadásaitól. Ez azon hit, melynek élni kell bennünk. Miért akarja e hitet keblünkéből kiszakasztani a „Botschafter” annak mutogatásával, hogy akármennyit biztosítottuk mi alkotmányunkat újabb, határozottabb törvényekkel, akármennyit biztosították azt fejedelmeink koronázási hitleveleikkel, törvényeink mégis mindig megsértettek, alkotmányunk mellőztetett?

Miért akar minden bizalmat, minden jobb reményeket előlni azon fenyegetéssel, hogy valamint azon hatalom, mely előbb az osztrák tartományokban abszolút uralkodott, meg nem tartotta a mi alkotmányunkat, úgy az alkotmányos osztrák népek sem lesznek több kíméllettel irántunk?

Az osztrák kormány, a Lajtán túli lapok és egyes államférfiak gyakran emlegetik a békés kiegyenlítés szükségét, oly kiegyenlítést, mely mind a két fél megnyugtatójával eszközöltessék. Ily kiegyenlítésnek alapja csak a kölcsönös bizalom lehet, s azt hiszi-e a „Botschafter”, hogy ezt a kölcsönös bizalmat növeli annak emlegetése, miszerint alkotmányunkat eddig sem respektálta a hatalom, s ezután sem fogják azt kímélni még az alkotmányos osztrák népek sem?

Vagy ha maga sem hiszi a „Botschafter”, hogy mindez a bizalmat növelje, vajon érdekében fekszik-e nehezíteni a kiegyenlítés lehetőségét; bizalmatlanság magvát szórni a Lajtán innen és túl levő népek és országok között; úgy állítani őket egymással szembe, mint ellenségeket, éspedig oly ellenségeket, kik egymás jogait kímélni nem hajlandók? Józan, becsületos, bölcs politikának tartja-e a „Botschafter” tőlünk még azon reményt is elragadni, melyet a fejedelem személyébe helyezünk, s midőn ekképp igyekszik ő maga is elkülönző vágyakat ébresztetni a magyarban, szemrehányásképpen ugyanazon vágygyal vádolni a nemzetet?

Gyakran hallottuk már azon tant ismételtetni, hogy midőn két szerződő fél között az egyik meg nem tartja a szerződés pontjait, a másik sem köteles azt megtartani. E tan a „Verwirkungstheoria”, melyet mi a közjog terén mind elméletileg, mind gyakorlatilag helytelennek tartunk. De azon tan, melyet a „Botschafter” hirdet, hogy midőn a kötött szerződést az egyik fél minduntalan megszegte, s minden újabb és határozottabb biztosítások és ígérek dacára újra és ismételve a szerződés ellen cselekedett, a másik félnek se legyen joga többé a szerződés megtartását kívánni, hanem azt egyoldalúlag átalakítani, sőt részben megsemmisíteni legyen kénytelen – valóban új tan, és meglepőleg sajtóságos.

Ha Rudolf alatt 1608 előtt, Leopold alatt 1681-ben, II. József alatt 1781-ben, Ferenc alatt 1825-ben e tant követték volna őseink, hol állana most a magyar alkotmány? De szerencsére több bizalommal voltak mégis fejedelmeik iránt, s e bizalom tartotta meg Magyarországot szabadságát.

Azt mondja a „Botschafter”, hogy azért lőn minduntalan megszegve a magyar alkotmány, mert az összes birodalom érdekei lehetetlenné tették annak megtartását; meg fog az ezentúl is szegetni, hacsak azt a birodalmi alkotmányhoz nem alkalmazzuk és módosítjuk.

Nem hozzuk mi kétségbe a birodalom szilárd fennállhatóságának fontosságát. Hiszen az 1861-i országgyűlés felirata is kijelentette, hogy azt a magyar nemzet veszélyeztetni semmiképpen nem akarja. De véleményünk szerint a birodalom szilárd fennállhatóságát

nem akképp kell biztosítani, hogy félrelökve minden ünnepélyes szerződéseket, törvényeket és jogokat az ezek által biztosított magyar alkotmány egészen azon mintába öntessék, melybe a február 26-i alkotmány öntetett, hanem mindenekfelett szem előtt tartva a birodalom biztosságát, melyet a *sanctio pragmatica* is szem előtt tartott, arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen eléressék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak, mind a Lajtán túli országok alkotmányos szabadsága kifejtessék és teljesen biztosíttassék.

Egyik cél tehát a birodalom szilárd fennállása, melyet nem kívánunk semmi más tekinteteknek alárendelni. Másik cél pedig fenntartása Magyarország alkotmányos fennállásának, jogainak, törvényeinek, melyeket a *sanctio pragmatica* is ünnepélyesen biztosít, s melyekből többet elvenni, mint amit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosítása multhatatlanul megkíván, sem jogos nem volna, sem célszerű.

Párhuzamosan a magyar alkotmánnyal megfér a közös uralkodó alatt, a közös védelem mellett a Lajtán túli országok teljes alkotmányos szabadsága is. Nem állanak ezek ellentétben egymással; azt hisszük, hogy megállhatunk egymás mellett anélkül, hogy egymást abszorbeálni akarnók.

Végre még egyszer visszatekintve a történelemre bátorkodunk egy kérdést intézni a „Botschafter“-hez.

Ha 1527-ben I. Ferdinándot a magyar nemzet meg nem választotta volna királyának, alakult volna-e az osztrák birodalom úgy és azon terjedelemben, mint az e választás után létrejött? Megállott volna-e az a birodalom 1740 után úgy, amint megállott? Bírt volna-e a francia háborúk alatt ellentállani azon hatalmas ellenségnek, mely Németország nagy részét elsöprötte?

Ha tehát alakulásához szükséges volt Magyarország, mely szabadon választotta királyának Ferdinándot, nem természetes-e, hogy ezen választás feltételeinek megtartása lényeges feltétele volt egyszersmind a birodalom tényleges alakulásának? I. Ferdinánd pedig szabadon választotta Magyarországot királyának, mint ezt ő maga is mondja az 1527-i 2. törvénycikkben és azon levelében, melyet az 1527. évi június 29-én írt Magyarország rendeihez. Koronázása előtt biztosította az ország rendeit még 1526-ban november 30-án Bécsben kiadott levele által, hogy az ország lakosait jogaikban és szabadságaikban sértetlenül meg fogja tartani. Koronázásakor ünnepélyes esküvel erősítette meg ezen biztosítást, 1537-ben a 29. cikkben pedig újra hivatkozott e biztosításra.

Mindezek részint a birodalom első megalakulása előtt, részint annak megalakulásakor történtek. Lehet-e tehát azokat most ignorálni?

A birodalom második szilárdabb megalakulásának lehet a *sanctio pragmatica*-t tekinteni, mely nélkül a birodalom III., illetőleg VI. Károly halála után valószínűleg szétment volna. Ezen újabb, szilárdabb alakulásnál is ki volt kötve határozott feltételképpen Magyarország alkotmányának, törvényeinek sértetlen fenntartása.

Ha tehát a birodalom csak ezen feltétel mellett alakult és alakulhatott, azt félrelökni nem volna jogos.

Valamint az 1861-i országgyűlés, úgy mi is csak a *sanctio pragmatica*-ból indulhatunk ki. Meg van ott határozva az uralkodóház közössége, az elválaszthatatlan és feloszthatatlan birtoklás s az ebből természetesen következő közös védelem. Megfelelt e feltételeknek Magyarország, teljesítette híven és szívesen közös védelmi kötelezettségét a

legnehezebb időkben, s még akkor is késznek nyilatkozott e kötelesség teljesítésére, midőn az országban magas fokra hágott az izgatottság, s a háború, mely ellen a közös védelem szükséges volt, sokak előtt nem vala népszerű.

Nem azért említjük ezeket, mintha dicsekedni akarnánk, mert hiszen csak kötelességét teljesítette a nemzet, amit tett, önjaváért is tette, s éppen úgy védték Magyarországot a Lajtán túli országok seregei hosszú évek során keresztül. Csak azért szólunk ezekről, hogy a történelemben is bebizonyítsuk, miszerint alkotmányos önállásunk mellett sem veszített miattunk és általunk a birodalom biztossága. Mi nem akarjuk ezen alkotmányos önállást feláldozni csupán azért, mert a Lajtán túli népek új alkotmányának egyes pontjai másképp hangzanak, de készek leszünk mindenkor törvény szabta úton saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállhatóságának biztosságával összhangzásba hozni, s a Lajtán túli országok szabadságának és alkotmányos kifejlődésének útjában állani soha nem fogunk.

20. 1867. évi XII. törvénycikk – részletek

A magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról

Ő császári s apostoli királyi Felsége, miután többi országait és tartományait alkotmányos jogokkal ruházta fel, legmagasabb trónbeszédében, melylyel a jelen országgyűlést megnyitni méltóztatott:

Felszólítá az országgyűlést, hogy a *pragmatica sanctio*nak, mint kölcsönösen elismert jogalpnak, elveiből kiindulva, gondoskodnék oly módokról, melyeknél fogva mind Magyarország és társországainak a *pragmatica sanctio* által is biztosított közjogi és belkormányzati önállósága, mind a birodalom biztosságának és együtt maradásának életfeltételei sérthetetlenül megóvassanak, egyszersmind pedig a fenérintett közös ügyek alkotmányos elintézésénél egyrészt a magyar korona országai, másrésztől Ő Felsége többi országai és tartományai alkotmányos befolyása biztossáttassék.

Őszinte örömmel üdvözölte az országgyűlés Ő császári s apostoli királyi Felségének ezen legmagasb elhatározását, mely szerint az alkotmányos kormányzat rendszerét az egész birodalomban megállapítani óhajtván, ez által trónjának fényét s a birodalom erejét és hatalmát mindannyi népeinek a közügyek iránti érdekeltségére, mint természetszerű s ennél fogva legszilárdabb alapa kívánta fektetni.

Ez okból Magyarország főrendei és képviselői nem mulaszthaták el gondoskodni oly módokról, a melyek lehetővé tegyék, hogy azon alapszerződés, a mely az 1723. évi I., II. és III-dik törvénycikkek által a felséges uralkodóház és Magyarország közt létre jött, a mely egyrészt a birodalmi kapcsolathoz tartozó országok és tartományoknak az 1723. I. és II. törvénycikkek értelmében együttes és elválaszthatatlan birtoklását, másrésztől pedig Magyarországnak önálló törvényhozási és kormányzati függetlenségét biztositotta, lényegében jövőre is sértetlenül fentartassék.

Ennél fogva szükségessé válván, hogy a magyar korona országai és az Ő Felsége uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyok pontosan

és határozottan kijelöltesse; s hogy a két egymástól független alkotmányos képviselő közti érintkezés módja eme közös viszonyok elintézése körül szabatosan megállapítsák: az országgyűlés erre vonatkozólag a következőkben állapodott meg:

1. § Azon kapcsolat, mely egyrészt a magyar korona országai, másrészt Ő Felségének többi országai és tartományai között jogilag fennáll, az 1723:I., II. és III. törvénycikkek által elfogadott *pragmatica sanctio* alapszik.

2. § Megállapítván ez ünnepélyes alapszerződés a Habsburg-ház nőágának trónöröklési jogát, kimondta egyszersmind, hogy azon országok és tartományok, melyek a megállapított öröklési rend szerint egy közös uralkodó alatt állanak, feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul együtt birtoklandók. E határozottan kimondott elv folytán a közös biztosság együttes erővel leendő védelme és fentartása oly közös és viszonyos kötelezettség, mely egyenesen a *pragmatica sanctio*-ból származik.

3. § De ezen megállapított kötelezettség mellett határozottan kikötötte a *pragmatica sanctio* azon föltételt is, hogy Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fentartassék.

4. § E két alapeszmét tartotta szem előtt a magyar országgyűlés azon viszonyok meghatározásánál, melyek Magyarországot a közös fejedelem uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik. S valamint egyrésztől kész volt Magyarország a multban s kész leendő jövőben is mindenkor teljesíteni mindazt, a mint a *pragmatica sanctio* szerint a közös biztosságnak együttes erővel védelme és fentartása multhatatlanul megkíván: úgy másrésztől oly kötelezettségeket, melyek e czélon túlterjednek, s annak elérésére nem elkerülhetlenül szükségesek, magára nem vállalhat.

5. § Ezelőtt Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintetviszonyokra vonatkoznak, a magyar országgyűlés s a magyar király közt egyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapításánál más ország befolyással nem bírt, mert a magyar király, mint az uralkodása alatt álló többi országok abszolút fejedelme, azon országoknak érdekeiről és teendőiről abszolút hatalommal rendelkezett. Most azonban, a legmagasabb trónbeszéd szerint, lényegesen változott a helyzet az által, hogy Ő Felsége „alkotmányos jogokkal ruházta föl többi országait, azokat tehát abszolút hatalommal ezentúl nem képviselheti, s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti”.

6. § Irányadóknak tekinti az országgyűlés e szempontokat, midőn kijelöli a főelveket, melyek a közös viszonyok megállapításánál alapul szolgálnak. Kiindulási pontjai e részben a *pragmatica sanctio*, melyet mind Ő Felsége, mind az országgyűlés közösen elismert kiindulási pontul tűzött ki.

7. § A *pragmatica sanctio* szerint közös ugyan az uralkodó, a mennyiben Magyarország koronája is ugyanazon fejedelmet illeti, a ki a többi országokban is uralkodik; de még ez nem teszi szükségessé, hogy a fejedelem udvartartásának költségei közösen állapítsanak meg. Ily közös megállapodást a *pragmatica sanctio*-ban kitűzött cél nem igényel, Magyarország alkotmányos önállásával pedig s a magyar király fejedelmi magas tekintélyével sokkal inkább megegyez, hogy a magyar országgyűlés, a felelős magyar ministerium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit. Az udvartartás költségeinek megszavazása és kiszolgáltatása tehát közös ügynek nem tekintetik.

8. § A *pragmatica sanctio*ból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerű vezetése. E czélszerű vezetés közösséget igényel azon külügyekre nézve, melyek az Ő Felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik. Ennélfogva a birodalom diplomaticai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminister teendői közé tartoznak. A nemzetközi szerződéseket mindenik ministerium saját törvényhozásával közli. Ezen külügyeket tehát Magyarország is közöseknek tekinti, s kész azoknak közösen meghatározandó költségeihez azon arány szerint járulni, mely az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülirt módon fog megállapittatni.

9. § A közös védelemnek másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: a hadügy.

10. § Tekintetbe véve mindazt, a mi fenebb, különösen az 5. pont alatt elmondott, a hadügynek közösségére nézve következő elvek állapittatnak meg:

11. § Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és így a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészítő részének, egységes vezérletére, vezényletére és beszervezetére vonatkozik. Ő Felsége által intézendőnek ismertetik el.

12. § De a magyar hadseregnek időnkénti kiegészítését s az ujonczok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, ugyszintén a katonaság elhelyezését, élélmezését illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzati körében, az ország magának tartja fen.

13. § Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapítása vagy átalakítása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az ily megállapítás épen ugy, mint a későbbi átalakítás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető czélszerűen: ennélfogva minden ily esetben, a két ministerium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán fölmerülhető különbségek kiegyenlítése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkezik.

14. § A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni.

15. § A hadügynek összes költségei olyképen közösek, hogy azon arány, mely szerint ezen költségekhez Magyarország járulni fog, az alábbi 18., 19., 20., 21. és 22. pontokban körülirt előleges értekezés után, kölcsönös egyezkedés által állapittatik meg.

16. § A pénzügyet annyiban ismeri a magyar országgyűlés közösnek, a mennyiben közösek lesznek azon költségek, melyek a fenebbiekben közöseknek elismert tárgyakra fordítandók. Ez azonban ugy értelmezendő: hogy az említett tárgyakra megkivántató összes költségek közösen határozottassanak meg azon módon, mely a kezeléstről szóló alábbi szakaszokban előadatik; de azon összegnek, mely a költségekből az alábbi 18., 19., 20., 21., és 22. pontokban körülirt módon megállapittandó arány szerint Magyarországra esik, kivetéséről, beszédéséről s az illető helyre leendő áttételéről Magyarország országgyűlése és felelős ministeriuma fognak intézkedni, oly módon, a mint a kezeléstről szóló alábbi pontok megállapittják.

17. § Magyarország minden egyéb államköltségét, a magyar felelős ministerium előterjesztésére, az országgyűlés alkotmányos uton fogja elhatározni; azokat, mint általában minden adót, a magyar ministerium, minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt veti ki, szedi be és kezeli.

18. § Ezek azon tárgyak, melyeknek a fenirt módon közössége a *pragmatica sancti*óból folyónak tekintetik. Ha ezekre nézve mindkét fél egyetértésével megtörténik a megállapodás: kölcsönös alku által előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai a *sanctio pragmatica* folytán közöseknek elismert ügyek terheit és költségeit viselendik.

19. § Ezen alku s megállapítás oly módon történik, hogy egyrészről a magyar korona országainak gyűlése, másrészről Ő Felsége többi országainak gyűlése, mindenik a maga részéről, egy hasonló számú küldöttséget választ. E két küldöttség, az illető felelős ministeriumok befolyásával, részletes adatokkal támogatott javaslatot fog kidolgozni az említett arányra nézve.

20. § E javaslatot mindenik ministerium az illető országgyűlés elé terjesztendi, hol az rendesen tárgyalandó. Mindenik országgyűlés az illető ministeriumok útján közlendi határozatait a másik országgyűléssel, s a két félnek ily módon eszközzendő megállapodásai szentesítés végett Ő Felsége elé fognak terjesztetni.

21. § Ha a két küldöttség a javaslatra nézve nem tudna egymással megegyezni: mindenik félnek véleménye mind a két országgyűlésnek elébe terjesztetik. Ha pedig a két országgyűlés nem tudna egymással kiegyezni: akkor a kérdést, az előterjesztett adatok alapján, Ő Felsége fogja eldönteni.

22. § Az arányra nézve kötendő egyezkedés csak határozott időre terjedhet; annak elteltével ismét ugyanazon módon új egyezkedésnek leendő helye.

23. § A mi a fenebb körülrít tárgyak kezelését illet: az e részben ezelőtt törvényesen fenállott módnak megváltoztatása szorosan véve nem a *pragmatica sancti*óban meghatározott kötelezettségből foly: hanem a helyzetnek azon változása, mely a fenebbi 5. pont alatt elmondott, teszi azt czélszerűvé. Kimondja az országgyűlés, hogy Ő Felsége többi országaival érintkezni akar, mint alkotmányos népekkel, mindkét fél függetlenségének megóvása mellett.

24. § Ez lévén a közös ügyekre és azok kezelési módjára vonatkozó jelen határozat indoka és célja, önként következik, hogy annak egyik alapföltételét Magyarország alkotmányának fentartása képezi.

25. § A másik alapföltétel az, hogy a teljes alkotmányosság Ő Felsége többi országaiban és tartományaiban életbe lépjen: mert Magyarország azon országoknak csak alkotmányos képviselével léphet bármi közös viszonyokra nézve érintkezésbe. S Ő Felsége maga is azért kívánta ez ügyek tárgyalásának eddigi módját megváltoztatni, mert alkotmányos jogokkal ruházta föl többi országait is, s a közös ügyek kezelésénél ezek alkotmányszerű befolyását nem tartja mellőzhetőnek.

26. § Ezen két alapföltétel mellett a közös ügyek kezelési módja a következő lenne:

27. § Egy közös ministeriumot kell felállítani azon tárgyakra nézve, melyek, mint valósággal közösek, se a magyar korona országainak, se Ő Felsége többi országainak külön kormányzata alá nem tartoznak. E ministerium a közös ügyek mellett se egyik, se másik résznek külön kormányzata ügyeit nem viheti, azokra befolyást nem gyakorolhat. Felelős lesz e ministerium minden tagja mindazokra nézve, a mik köréhez tartoznak,

felelős lesz az egész ministerium is együtt, oly hivatalos intézkedéseire nézve, melyeket együtt állapított meg.

28. § A közös ügyek azon részére nézve, mely nem tisztán a kormányzat köréhez tartozik, Magyarország se teljes birodalmi tanácsot, se bármilyen néven nevezhető közös vagy középponti parlamentet czélszerűnek nem tart, s ezeknek egyikét sem fogadja el; hanem ahhoz ragaszkodik, hogy, miután Ő Felsége legmagasabb trónbeszéde szerint is, közös kiindulási pont a pragmatica sanctio: egyrészt a magyar korona országai együtt, másrészt Ő Felsége többi országai és tartományai együtt egy tekintessenek, mint két külön s teljesen egyenjogú fél. Következve: a két fél között a közös ügyek kezelésére nézve mellőzhetetlen föltétel a teljes paritas.

29. § Ezen paritas elvénél fogva Magyarország részéről a magyar országgyűlés választáson saját kebeléből egy meghatározott számú bizottságot (delegatio) és pedig az országgyűlés mindenik házából. Válaszszanak Ő Felsége többi országai és tartományai is hasonlóul alkotmányos módon egy éppen annyi tagból álló bizottságot a maguk részéről. Ezen bizottságok tagjainak száma a két fél egyetértésével fog meghatározatni. Ezen szám egy-egy részről hatvanat meg nem haladhat.

32. § A bizottságokat mindenkor Ő Felsége fogja összehívni bizonyos határnapra és azon helyre, hol Ő Felsége azon időben tartózkodik. Óhajtja azonban a magyar törvényhozás, hogy az ülések fölváltva, egyik évben Pesten, másik évben Bécsben, vagy ha Ő Felsége többi országainak gyűlése és Ő Felsége így akarná, azon országok más valamelyik fővárosában tartassanak.

33. § Mindenik bizottság külön tart üléseket s azokban fejenkinti szavazással s a bizottsági összes tagok abszolút szótöbbségével határoz s a mit a többség elhatározott, az egész bizottság határozatának tekintendő. Külön véleményt az egyes tagok, saját igazolásuk végett, iguttathatnak ugyan a jegyzőkönyvbe, de ez a határozat erejét nem gyöngíti.

34. § A két bizottság egymással, együttes ülésben, nem tanácskozhatik, hanem mindenik írásban közli nézeteit és határozatait a másikkal, s írott üzenetek által igyekeznek véleménykülönbség esetében egymást fölvilágosítani. Ezen üzeneteket mindenik bizottság saját nyelvén készítendő el, oda mellékelve a hiteles fordítást is.

35. § Ha ezen írásbeli üzenetek által nem sikerülne a két bizottságnak véleményt egyesíteni: akkor a két bizottság együttes ülést tartand, de egyedül csak egyszerű szavazás végett. Ez együttes ülésen a két bizottság elnökei felváltva, egyszer az egyik, másszor a másik, fognak elnökölni. Határozat csak úgy hozhatik, ha mindenik delegatio tagjainak legalább két harmada jelen van. A határozat mindenkor abszolút többséggel hozandó. Mivel a pedig a paritas elvének gyakorlati alkalmazása mindkét félnek érdekében éppen a szavazásnál legfontosabb: az esetben, ha az egyik vagy másik fél delegációjából bármely okból egy vagy több tag hiányzik, a másik fél delegációja is tartozik tagjainak számát leszállítani olyképen, hogy mindkét fél delegációja, tagjainak számára nézve, teljesen egyenlő legyen. A leszállítást a többségben levő delegatio a maga keblében sorshuzás útján eszközli. A jegyzőkönyv mindenik fél nyelvén fog vezetetni a két fél tollvivői által, s közösen hitelesítettik.

36. § Ha három üzenetváltás sikeretlen maradt: joga van mindenik félnek a másik részt felszólítani, hogy a kérdés közös szavazás által döntessék el; mely esetben a két fél

elnökei együtt állapítják meg a szavazási ülés helyét, napját és óráját, s arra mindenik elnök meghívja a maga bizottsága tagjait.

37. § E bizottságok hatásköréhez csak azon tárgyak tartozhatnak, melyek a jelen határozatban, mint közösek, határozottan e bizottságokhoz vannak utasítva. Ezeket túl a bizottságok intézkedéseiben nem terjeszkedhetnek s a magyar országgyűlés és magyar kormányzat részére fentartott ügyekben nem avatkozhatnak.

38. § A közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottság, az országgyűlés által szabadon választva, a jelen határozatban kijelölt és körvonalazott ügyekben és módon, az országgyűlést Ő Felsege többi országainak irányában képviseli. E bizottság előleges utasítások által meg nem köthető.

39. § Az eljárás módjára nézve megállapítatik, hogy azon tárgyat, mely a jelen határozat szerint e bizottságok elé tartozik, a közös ministerium mindenik bizottságának külön adja elő. Mindenik bizottságnak joga lesz kérdéseket intézni a közös ministeriumhoz, vagy a szakok szerint, annak illető tagjához, kérhet azoktól feleletet s felvilágosításokat; ugyanazért a közös ministeriumnak jogában álland, s midőn arra felszólítatik, köteles is leend, egyik bizottságnál úgy, mint a másiknál, megjeleni, felelni, és szóval vagy írásban, s ha az akár nélkül történhetik, a szükséges iratok előterjesztése mellett is, felvilágosításokat adni.

40. § A közös költségvetés megállapítása leend e bizottságok feladatának évenként előforduló legfontosabb része. E költségvetést, mely egyedül azon költségekre terjedhet, a melyek a jelen határozatban közöseknek vannak kijelölve, a közös ministerium mind a két külön felelős ministeriumnak befolyásával fogja készíteni, s úgy adja azt át mindenik bizottságnak külön. A bizottságok a fenebb körülírt mód szerint fogják azt külön tárgyalni, s észrevételeiket egymással írásban közlik, s a mely pontra nézve nézeteik meg nem egyeznének, azt együttes ülésben szavazattal határozzák el.

41. § Az ily módon megállapított költségvetés többé az egyes országok által tárgyalás alá nem vétethetik, hanem köteles mindenik azon arány szerint, mely (a jelen határozat 18., 19., 20., 21. és 22. pontjaiban körülírt módon) előre megállapított, a közös költségvetésből reá eső részt viselni. De mivel ezen közös költségekre nézve a kivetés, beszéd s az adórendszernek megállapítására Magyarországra nézve, a magyar országgyűlés és magyar felelős ministerium köréhez tartozik; a magyar ministerium a magyar országgyűléshez terjesztendő költségvetésébe is fölveendi mindig azon összegeket, melyek a már megállapított közös költségvetésből az említett arány szerint Magyarországra esnek, csakhogy ezen rovatok, a mennyiségre nézve, vitatás alá többé nem vehetők. Beszedetvén az ekként megállapított közös költségekre szükséges összeg a magyar felelős ministerium által, a havonként befolyt államjövödelmekből a közös költségek fedezésére szolgáló rész a magyar pénzügyminister által havonként a közös pénzügyministerhez áttétetik, azon arány szerint, a mely arányban áll a közös költségek összege az országos költségek összegéhez. A közös pénzügyminister felelős lesz az általvett összegnek a kitűzött célokra leendő fordításáért; magában értetődvén, hogy az, a ki az összegeket kezeli, szoros számadással fog tartozni.

42. § Az efféle számadások megvizsgálása hasonlólul az említett bizottságokat illeti; azok e számadásokra nézve is a fentebb körülírt módon fognak eljárni.

43. § Hasonló eljárás követendő minden egyéb tárgyakban is, melyek mint közös ügyek, az érintett bizottságok köréhez tartoznak. Ezeket is a közös ministerium

mindenik bizottságának külön adja be, a bizottságok külön tárgyalják, nézeteiket egymással írásban közlik, és ha ily módon egymással meg nem egyezhetnének, akkor, mint fenebb mondatott, szavazó együttes ülésben határoznak. Magában értendő, hogy határozatai, a mennyiben fejedelmi jóváhagyás alá tartoznak, Ő Felsége nek fölterjesztendők, s ha Ő Felsége által megerősítettnek, kötelező erővel birandnak. Az ily fejedelmi jóváhagyással megerősített határozatokat azonban Ő Felsége mindenik országgyűlésnek az illető külön felelős ministerium által adatja tudtára. Azon határozatokat, melyek a delegatiókban a fenirt módon hozattak s Ő Felsége által szentesítettek, miután a magyar országgyűlésnek tudtára adattak, Magyarországon Ő Felsége csak a felelős magyar ministerium által hajthatja végre. Ugyanezért mindazon költségeket is, melyek a bizottság ily módon hozott és szentesített határozatának folytán Magyarországra háramlanak, a magyar felelős ministerium fogja az országgyűlésileg megállapított magyarországi budgettel együtt kivetni és beszedni.

44. § Azokon kívül, a miket a közös felelős ministerium terjeszt elő a közösügyi bizottságoknak (delegatio), e bizottságok mindegyike bir kezdeményezési joggal, de csak oly tárgyakra vonatkozólag, melyek mint közös ügyek, a jelen határozat szerint szorosan e bizottságok köréhez tartoznak. Mindenik bizottság tehet ilynemű javaslatot, s azt a másik bizottsággal írásban közölheti. Az ekkép indítványozott javaslat pedig szintugy lesz tárgyalandó, mint egyéb, a bizottságok köréhez tartozó kérdésekre nézve már fenebb elmondatott.

45. § A bizottságok ülései rendesen nyilvánosak lesznek. A kiviteli szabályok e részben az ügyrend által fognak megállapítani. Határozat azonban csak nyilt ülésben hozathatik.

46. § Az esetben, ha Ő Felsége valamelyik országgyűlést fölloszlatná, a fölloszlatott országgyűlésnek delagatiója is megszűnik, s az ujjabb országgyűlés uj bizottságot (delegatio) választ.

52. § Azon enebb körülirt közös tárgyakon kívül, melyek, a *pragmatica sancti*óból kiindulva, tekinthetők közösen elintézendőknek, vannak még más nagy fontosságú közügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a *pragmatica sancti*óból, de a melyek, részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva; czélszerűbben intéztethetnek el közös egyetértéssel, mint szorosan elkülönözve.

53. § Az államadósságokat illetőleg Magyarországot, alkotmányos állásánál fogva, oly adósságok, melyek az ország törvényszerű beleegyezése nélkül tétettek, szorosan jogilag nem terhelhetik.

54. § De kijelentette már ezen országgyűlés, hogy: „ha a valóságos alkotmányosság hazánkban is, Ő Felsége többi országaiban is minél előbb tetteg életbe lép, kész az, a mit tennie szabad s mit az ország önállása és alkotmányos jogainak sérelme nélkül lehet, a törvényszabta kötelesség mértékén túl is, méltányosság alapján, politikai tekinteteből megtenni, hogy azon súlyos terhek alatt, miket az abszolút rendszer eljárása összehalmozott, Ő Felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon, s a lefolyt nehéz időknek káros következései elháríttassanak”.

55. § E tekinteteknél fogva tehát, s egyedül ezen alapon, kész az ország az államadósságok terhének egy részét elvállalni, s az iránt, előleges értekezés folytán, Ő Felségének többi országaival is, mint szabad nemzet szabad nemzettel, egyezkedésbe bocsátkozni.

57. § Egyébiránt ünnepélyesen kijelenti az ország jelen határozata által is, hogy a valóságos alkotmányosság azon alapelvénél fogva, miszerint az országot saját beleegyezése nélkül adóssággal terhelni nem lehet, Magyarország jövődjére sem fog semmi oly államadósságot magára nézve kötelezőnek elismerni, melynek fölvételéhez az országnak törvényszerűen s határozottan kijelentett beleegyezése hozzá nem járult.

58. § A kereskedelmi ügyek közössége sem foly a *pragmatica sancti*óból: mert annak értelmében a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól jogilag külön álló országok, saját felelős kormányuk és törvényhozásuk által intézkedhetnek s vámvonalaik által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket.

59. § Miután azonban Magyarország és Ő Felesége többi országai között az érdekeknek kölcsönös érintkezései fontosak és számosak, kész az országgyűlés arra, hogy a kereskedelmi ügyekre nézve egyrészt a magyar korona országai, másrésztől Ő Felségének többi országai között időnkint vám- és kereskedelmi szövetség köttessék.

XI. Az első világháború és Trianon 1914–1920

Tisza István kormányzása és a forradalmak kora; a trianoni trauma

Az Osztrák–Magyar Monarchia a 19. század végére létrejött két nagy európai érdek- és katonai szövetség közül a Német Birodalom irányította Központi Hatalmakhoz csatlakozott. A világ újrafelosztásáért vívott háborút az osztrák–magyar trónörökös, Ferenc Ferdinánd szarajevói meggyilkolása robbantotta ki. Magyarország Tisza István miniszterelnöksége alatt kényszerült az I. világháborúban való részvételre, amely az egyik legnagyobb tragédiát eredményezte a magyar történelemben, az ország feldarabolását a versailles-i/trianoni békeszerződés által. Az első világháború vége és a trianoni békeszerződés aláírása közti átmeneti és bizonytalanságokat hordozó két év súlyos, illetve tragikus bel- és külpolitikai eseményekkel volt terhes, ezek között kiemelkedő az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság időszaka. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 12. és *Ludoviceum I./3.*: 9., 10., 11., 12., 13., 14.

21. Trianoni békeszerződés – részletek

1921. évi XXXIII. Törvénycikk az Északamerikai Egyesült-Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről

1. § Tekintettel a kényszerhelyzetre, mely Magyarországra nézve a világháború szerencsétlen kimenetele folytán előállott és amely annak idején a m. kir. kormánynak a békeszerződés aláírására vonatkozó elhatározásánál is döntő súllyal bírt: az Északamerikai Egyesült-Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb–Horvát–Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh–Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés a hozzátartozó térképpel és a békeszerződés egyes rendelkezéseinek függelékeivel, valamint a békeszerződés kiegészítéséül ugyancsak 1920. évi június hó 1. napján kelt jegyzőkönyvvel és nyilatkozattal együtt a magyar állam törvényei közé iktattatik.

3. § A békeszerződésnek és függelékeinek, melyeknek helyes értelmezéséhez az 1920. május 6-án kelt kísérőlevél és válaszirat is hozzájárulnak, francia eredeti szövege és hivatalos magyar fordítása a következő:

Békeszerződés

Az Északamerikai Egyesült-Államok, a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán,

amely Hatalmakat a jelen Szerződés Szövetséges és Társult Főhatalmaknak nevez, Belgium, Kína, Kuba, Görögország, Nikaragua, Panama, Lengyelország, Portugália, Románia, a Szerb-Horvát-Szlovén Állam, Sziám és Cseh-Szlovákország,

amelyek a fentebb megnevezett főhatalmakkal együtt a Szövetséges és Társult Hatalmakat alkotják,

egyrésztől;

és Magyarország

másrésztől;

tekintettel arra, hogy Békeszerződés köthetése céljából Ausztria–Magyarország volt császári és királyi Kormányának kérelmére a Szövetséges és Társult Főhatalmak 1918.

évi november hó 3-án Ausztria–Magyarországnak fegyverszünetet engedélyeztek és ezt Magyarországra vonatkozólag az 1918. évi november hó 13-án kötött katonai egyezményvel kiegészítették,

tekintettel arra, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak szintén óhajtják, hogy szilárd, igazságos és tartós béke lépjen annak a háborúnak helyébe, amely háborúba, közvetlenül vagy közvetve, Ausztria–Magyarország ellen, többen közülök egymásután sodródtak bele, s amely háború Ausztria–Magyarország volt császári és királyi Kormányának 1914. évi július hó 28-án Szerbiához intézett hadüzenetével és az Ausztria–Magyarországgal szövetséges Németországnak ellenségeskedéseivel kezdődött,

tekintettel arra, hogy a volt Osztrák–Magyar Monarchia ma már nem áll fenn és helyébe Magyarországon magyar nemzeti Kormány lépett;

evégből a Magas Szerződő Felek meghatalmazottaikká kijelölték, még pedig:

[következik a meghatalmazottak megnevezése],

akik jó és kellő alakban talált meghatalmazásaik kicserélése után a következő rendelkezésekben állapodtak meg:

A jelen Szerződés életbelépésével a hadiállapot megszűnik.

Ettől az időtől kezdve s a jelen Szerződés rendelkezéseinek fenntartásával, a Szövetséges és Társult Hatalmak Magyarországgal hivatalos érintkezésbe lépnek.

I. RÉSZ

A Nemzetek Szövetségének Egyességokmánya

A Magas Szerződő Felek,

avégből, hogy a nemzetek együttműködését előmozdítsák és a nemzetközi békét s biztonságot megalósítsák, még pedig:

azzal, hogy egyes esetekben kötelezettséget vállalnak a háború elkerülésére, azzal, hogy nyílt, igazságos és becsületes nemzetközi összeköttetéseket tartanak fenn, azzal, hogy a nemzetközi jog szabályait ezentúl a Kormányok kölcsönös magatartásának valóságos zsinórmértékeül határozottan elismerik és azzal, hogy a szervezett népeknek egymásközi érintkezésében az igazság uralmát és mindennemű szerződéses kötelezettségnek lelkiismeretes tiszteletbentartását biztosítják,

megállapították a Nemzetek Szövetségének alább következő Egyességokmányát.

1. Cikk. A Nemzetek Szövetségének eredeti tagjai azok az aláíró tagok, amelyeket a jelen Egyességokmány Függeléke megnevez, valamint az ugyanott megjelölt más Államok közül is azok, amelyek a jelen Egyességokmányhoz fenntartás nélkül csatlakoznak. Ez a csatlakozás nyilatkozattal valósul meg, amelyet az Egyességokmány életbelépésétől számított két hónapon belül kell a Titkársághoz benyújtani. Erről a nyilatkozatról értesíteni kell a Szövetség valamennyi többi tagját.

A Szövetség bármely tagja két évi előzetes felmondás után kiléphet a Szövetségből, feltéve, hogy a kilépés időpontjáig teljesítette valamennyi nemzetközi kötelezettségét, ideértve a jelen Egyességokmányból folyó kötelezettségeket is.

2. Cikk. A Szövetség a jelen Egyességokmányban körülírt tevékenységét a Közgyűlés és Tanács útján gyakorolja, amelyek mellett az állandó Titkárság működik.

3. Cikk. A Közgyűlés a Szövetség tagjainak képviselőiből áll.

A Közgyűlés meghatározott időközökben és ha a körülmények megkívánják, más időpontokban is vagy a Szövetség székhelyén, vagy más kijelölt helyen ül össze.

A Közgyűlés a maga ülésein minden üggyel foglalkozhatik, amely a Szövetség működésének körébe esik, vagy a világbékét érinti.

A Közgyűlés ülésein a Szövetség minden egyes tagjának csak egy szavazata és legfeljebb három képviselője lehet.

4. Cikk. A Tanács a Szövetséges és Társult Főhatalmak képviselőiből, továbbá a Szövetség más négy tagjának képviselőiből áll. A Szövetségnek ezt a négy tagját a Közgyűlés saját tetszése szerint időről-időre jelöli ki. Addig, amíg a Közgyűlés részéről először megjelölendő négy szövetségi tag a maga képviselőit ki nem nevezi, Belgium, Brazília, Spanyolország és Görögország képviselői lesznek a Tanács tagjai.

A Közgyűlés többségének hozzájárulásával a Tanács a Szövetségnek más tagjait is kijelölheti avégből, hogy ezentúl az ő képviselőik is állandó tagjai legyenek a Tanácsnak; ugyanily hozzájárulással a Tanács felemelheti azoknak a szövetségi tagoknak számát is, amelyeknek a Közgyűlés a Tanácsban képviseleti jogot ad.

A Tanács oly időpontokban, amint azt a körülmények megkívánják, de évenként legalább egyszer vagy a Szövetség székhelyén vagy más kijelölt helyen ül össze.

A Tanács a maga ülésein minden üggyel foglalkozhatik, amely a Szövetség működésének körébe esik, vagy a világbékét érinti.

A Szövetségnek a Tanácsban nem képviselt minden tagját meg kell hívni, hogy képviselőt küldjön ki tagsági joggal a Tanácsnak olyan üléseire, amelyeken a Szövetség illető tagjának érdekeit különösen érintő ügyeket tárgyalnak.

A Tanács ülésein a Szövetség minden egyes tagjának, amelynek a Tanácsban képviselője van, csak egy szavazata és legfeljebb egy képviselője lehet.

5. *Cikk.* Hacsak a jelen Egyességokmány vagy a jelen Szerződés rendelkezései kifejezetten másként nem intézkednek, a Közgyűlésnek vagy a Tanácsnak bármely ülésén a határozatokat az ülésen képviselt szövetségi tagok egyhangú hozzájárulásával kell hozni.

Minden eljárási kérdésben, amely a Közgyűlés vagy a Tanács ülésein felmerül, ideértve az egyes ügyek megvizsgálására szolgáló bizottságok kiküldését is, a Közgyűlés vagy a Tanács határoz, még pedig az ülésen képviselt szövetségi tagok szótöbbségével.

A Közgyűlésnek első ülését és a Tanácsnak első ülését az Északamerikai Egyesült-Államok elnöke fogja összehívni.

6. *Cikk.* Az állandó Titkárságot a Szövetség székhelyén kell felállítani. A Titkárság a főtitkárból, továbbá a megfelelő számú titkárból és egyéb személyzetből áll.

7. *Cikk.* A Szövetség székhelye Genf.

A Tanács bármikor elhatározhatja, hogy a Szövetség székhelyét máshová helyezi át. Minden tisztség, amelyet a Szövetségnél vagy azzal kapcsolatban el kell látni, ideértve a Titkárságot is, egyaránt betölthető férfival vagy nővel.

A Szövetség tagjainak képviselői és a Szövetség hivatalnokai a Szövetség ügyeinek ellátása alatt a diplomáciai személyek kiváltságaiban és mentességeiben részesülnek.

8. *Cikk.* A Szövetség tagjai elismerik, hogy a béke fenntartása megköveteli a nemzetek fegyverkezésének csökkentését addig a legalacsonyabb fokig, amely az állam biztonságával és nemzetközi kötelezettségeknek közös eljárás útján megvalósítandó kikényszerítésével még összeegyeztethető.

A Tanács a kérdéses csökkentésnek terveit minden egyes Állam földrajzi fekvésének és különös körülményeinek figyelembe vételével elkészíti avégből, hogy a különféle Kormányok ezeket a terveket megvizsgálhassák és megfelelően intézkedhessenek.

Az említett terveket legalább tízévenként újabb vizsgálatnak és, ha szükséges, módosításnak kell alávetni.

Ha ezeket a terveket a különféle Kormányok elfogadták, az ekként megállapított fegyverkezési korlátozásokat a Tanács hozzájárulása nélkül nem szabad túllépni.

A Szövetség tagjai kötelezik magukat, hogy kölcsönösen nyílt és kimerítő felvilágosítást adnak egymásnak fegyverkezésük mértékéről, szárazföldi, tengeri és légi véderőprogramjukról és hadicélokra alkalmas iparágaik helyzetéről.

9. *Cikk.* Állandó bizottságot kell alakítani avégből, hogy az a Tanácsnak az 1. és a 8. Cikk rendelkezéseinek végrehajtására és általában a szárazföldi, tengeri és légi haderő kérdéseire nézve véleményt adjon.

10. *Cikk.* A Szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják és minden külső támadással szemben megóvják. Ha ily támadás vagy fenyegetés esete, avagy ily támadás veszélye bekövetkezik, a Tanács megfontolás alá veszi, miként kellene a fent megállapított kötelezettséget teljesíteni.

11. *Cikk.* Ezennel kimondatik, hogy minden háború vagy háborúval való fenyegetés, akár közvetlenül érinti a Szövetség bármelyik tagját, akár nem, a Szövetséget a maga egészében érdeklő ügy és a Szövetségnek ilyenkor kötelessége, hogy a nemzetek békéjének fenntartására alkalmasnak és hathatósan mutakozó minden intézkedést

megtegyen. Ha ilyen eset állana be, a főtitkár a Szövetség bármelyik tagjának kérelmére haladéktalanul egybehívja a Tanácsot.

Kimondatik az is, hogy a Szövetség minden egyes tagjának jogában áll a Közgyűlés vagy a Tanács figyelmét barátságos módon felhívni a nemzetközi viszonyokat érintő minden oly körülményre, mely azzal fenyeget, hogy megzavarja a békét vagy a nemzetek között a jó egyetértést, amelytől a béke függ.

12. Cikk. A Szövetség összes tagjai megállapodnak abban, hogy a közöttük esetleg felmerülő vitás kérdéseket, amelyek szakadáshoz vezethetnek, vagy választott bíróság, vagy a Tanács vizsgálata alá bocsátják. Megegyeznek továbbá abban, hogy semmi esetben sem kezdenek háborút előbb, mint három hónappal a bíróság ítélete vagy a Tanács jelentése után.

Az e cikkben megjelölt összes esetekben a választott bírák megfelelő határidőn belül ítéletet kötelesek hozni, a Tanács pedig jelentését hat hónapon belül terjeszti elő attól a naptól számítva, amelyen a vitás eset eléje került.

13. Cikk. A Szövetség tagjai megállapodnak abban, hogy ha közöttük oly vitás eset merül fel, amely nézetük szerint választott bírósági döntésnek vethető alá és amely diplomáciai úton kielégítő módon nem intézhető el, az ügyet a maga egészében választott bíróság elé terjesztik.

25. Cikk. A Szövetség tagjai megegyeznek arra nézve, hogy a Vörös Kereszt Egylet elismert önkéntes nemzeti szervezeteinek létesítését és együttműködését elősegíteni és támogatni fogják, minthogy ezeknek célja az egészségi állapotok javítása, a betegségek mellőzése és a szenvedéseknek enyhítése az egész világon.

II. RÉSZ

Magyarország határai (részletek – példákkal)

27. Cikk. Magyarország határai következőképen állapítatnak meg (lásd a csatolt térképet):

1. Ausztriával:

Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre) nyugatra körülbelül egy km távolságnyira választandó ponttól, amely hármás határpontja Magyarországnak, Ausztriának és Cseh-Szlovákiának, dél felé a Mosonszentjánostól délnyugatra körülbelül 8 km-re fekvő 115. magassági pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely teljesen magyar területen hagyja az oroszvár-csornai vasútvonalat, és Horvátjárfalutól és Pusztasomorjától nyugatra, Köpcsénytől, Németjárfalutól, Miklóshalmától és Mosontarcsától keletre halad;

innen nyugat felé a Fertő-tó déli partján Fertőboz és Hidegség közt választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Pomogytól délre halad, Magyarországnak hagyja az egész Főcsatornát és a helyi érdekű vasútvonalat, amely Mexikó állomásról északnyugat felé vezet, metszi a Fertőtavat és a szigettől, amelyen a 117. magassági pont van, délre halad;

innen dél felé a 265. magassági pontig (Kamenje) körülbelül 2 km-re Fülestől délkeletre:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagyczenktől és Fülestől keletre, Németperesztegtől és Kövesdtől nyugatra halad;
innen délnyugat felé a 883. magassági pontig (Írott kő) körülbelül 9 km-re Kőszegtől délnyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Locsmándtól, Ólmodtól és Rendektől délkeletre, Kőszegtől és az e helységből Salamonfára vezető úttól északnyugatra halad;
innen dél felé a 234. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Pinkaminszenttől észak-északkeletre:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Rohoncztól és Nagynardától keletre, Bucsutól és Dozmattól nyugatra, azután pedig a 273., 260. és 241. magassági pontokon át halad;

3. Romániával:

A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón, a makó–szegedi vasútvonal hídjától körülbelül 3500 m-re felfelé megállapítandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal;

innen délkeletre, azután északkeletre a nagylaki állomástól délre körülbelül 1 km távolságnyra választandó pontig:

a Maros folyó folyása felfelé;

innen északkeletre, Csanád és Arad vármegyék közigazgatási határának kiszögeléséig, Németperesztől észak-északnyugatra:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely Nagylak és a vasútállomás között halad;
innen kelet-északkelet felé, Battonya és Tornya helyiségek között a helyszínén választandó pontig:

az említett megyehatár, amely Németperesztől és Kisperegtől északra halad;

4. Cseh-Szlovákiával:

[...] a helyszínén megállapítandó vonal, amely Magyarországnak hagyja Zagyvaróna és Salgó helységeket és bányákat és Somosujfalu állomástól délre halad;

innen északnyugat felé a 391. magassági pontig, körülbelül 7 km-re Litkétől keletre:

az a vonal, amely általában a Dobroda medencéjét északkeleten határoló gerincet követi s a 446. magassági ponton át halad;

innen északnyugat felé, az Ipoly folyásán, Tarnóctól északkeletre, körülbelül 1500 m távolságnyra választandó pontig:

a helyszínén megállapítandó vonal, amely a 312. magassági ponton és Tarnóc és Kalonda között át halad;

innen délnyugat felé az Ipoly kanyarulatában, Tesmagtól délre körülbelül 1 km távolságnyra választandó pontig:

az Ipoly folyása lefelé;

innen nyugat felé az Ipoly folyásán, Tésától nyugatra körülbelül 1 km távolságnyra választandó pontig:

a helyszínén oly módon megállapítandó vonal, hogy az Ipolyság állomástól délre haladjon s egészen cseh-szlovák területnek hagyja az ipolyságcsatai vasúti vonalat, valamint a korponai elágazást is, de egészen Magyarországnak hagyja Berzencze és Tésa helységeket;

innen dél felé a Dunába való torkolásig:

az Ipoly folyása lefelé;

innen a folyón felfelé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre) keletre körülbelül 2 km távolságnyira meghatározandó pontig:

a Duna hajózási fővonala;

innen nyugat felé Antonienhoftól (Köpcsénytől keletre), nyugatra körülbelül 1 km távolságnyira a helyszínén választandó pontig, amely hármashatárpontja Ausztriának, Magyarországnak és Cseh-Szlovákiának;

a helyszínén megállapítandó vonal.

28. *Cikk.* A jelen Szerződésben leírt határoknak megállapított részei a jelen Szerződéshez mellékelt 1:1,000,000 léptékű térképen meg vannak jelölve. Abban az esetben, ha a szöveg és a térkép közt eltérés mutatkozik, a szöveg lesz az irányadó.

29. *Cikk.* A megjelölt határokat a helyszínén határrendező bizottságok fogják kitűzni, amely bizottságok összeállítását a jelen Szerződés vagy a Szövetséges és Társult Főhatalmak és az érdekelt Állam vagy Államok között kötendő szerződés határozza meg.

A bizottságok hatásköre teljes mértékben kiterjed nemcsak a „helyszínén megállapítandó vonal” néven megjelölt határvonalrészek megállapítására, hanem ha valamelyik érdekelt Állam kéri, s a bizottság azt helyénvalónak találja, a közigazgatási határok útján megjelölt határvonalrészletek felülvizsgálására (kivéve az 1914. évi augusztus havában fennállott nemzetközi határokat, amelyekre nézve a bizottságok szerepe csupán a határcölöpök vagy a határkövek felülvizsgálására fog szorítkozni). A bizottságok mindkét esetben arra fognak törekedni, hogy szigorúan kövessék a Szerződésekben foglalt meghatározásokat, a lehetőség szerint figyelembe véve a közigazgatási határokat és a helyi gazdasági érdekeket.

A bizottságok határozataikat szótöbbséggel hozzák és ezek az érdekelt felekre nézve kötelezők.

A határrendező bizottságok költségeit a két érdekelt Állam egyenlő részben viseli.

III. RÉSZ

Európára vonatkozó politikai rendelkezések

III. CÍM

Románia

45. *Cikk.* Magyarország a maga részéről lemond Románia javára a volt Osztrák–Magyar Monarchiának mindazokra a területeire vonatkozó összes jogairól és igényeiről, amely területek Magyarországnak a II. rész (Magyarország határai) 27. Cikkében megállapított határain kívül esnek és amelyeket a jelen Szerződés, vagy a jelen ügyek rendezését célzó bármely más szerződés Romániához tartozóknak ismer el.

46. *Cikk.* A II. rész (Magyarország határai) 27. Cikkének 3. pontjában megjelölt határvonalnak a helyszínén való megállapítására a jelen Szerződés életbelépését követő tizenöt napon belül héttagú bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai közül

ötöt a Szövetséges és Társult Főhatalmak, egyet Románia, egyet pedig Magyarország neveznek ki.

47. *Cikk.* Románia Magyarországgal szemben elismeri és megerősíti azt a kötelezettségét, hogy hozzájárult a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal kötött szerződésbe oly rendelkezéseknek felvételéhez, amelyeket ezek a Hatalmak szükségeseknek ítéltek abból a célból, hogy Romániában a népesség többségétől eltérő fajú, nyelvű és vallású lakók érdekei, valamint a forgalom szabadsága és más Nemzetek kereskedelmének méltányos szabályozása védelemben részesüljenek.

IV. CÍM

Cseh-Szlovák Állam

48. *Cikk.* Magyarország, amint azt a Szövetséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruthéneknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.

49. *Cikk.* Magyarország a maga részéről lemond a Cseh-Szlovák Állam javára a volt Osztrák–Magyar Monarchiának mindazokra a területeire vonatkozó összes jogairól és igényeiről, amely területek Magyarországnak a II. rész (Magyarország határai) 27. Cikkében megállapított határain kívül esnek és amelyeket a jelen Szerződés, vagy a jelen ügyek rendezését célzó bármely más szerződés a Cseh-Szlovák Államhoz tartozóknak ismer el.

50. *Cikk.* A II. rész (Magyarország határai) 27. Cikkének 4. pontjában megjelölt határvonalnak a helyszínén való megállapítására a jelen Szerződés életbelépését követő tizenöt napon belül héttagú bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai közül ötöt a Szövetséges és Társult Főhatalmak, egyet a Cseh-Szlovák Állam, egyet pedig Magyarország neveznek ki.

51. *Cikk.* A Cseh-Szlovák Állam kötelezi magát, hogy semmiféle katonai művet nem emel területének Pozsonytól délre, a Duna jobb partján fekvő részén.

52. *Cikk.* Magyarország azon pénzügyi terheinek aránya és természete, amelyeket a Cseh-Szlovák Államnak a szuverénitása alá helyezett területekkel kapcsolatban kell elvállalnia, a jelen Szerződés IX. részének (Pénzügyi rendelkezések) 186. Cikke értelmében fog megállapíttatni.

Mindazokat a kérdéseket, amelyeket a jelen Szerződés nem szabályoz és amelyek az említett területek átengedése folytán felmerülhetnek, későbbi egyezmények fogják rendezni.

VI. CÍM

A kisebbségek védelme

54. *Cikk.* Magyarország kötelezi magát arra, hogy a jelen címben foglalt rendelkezéseket alaptörvényekül ismeri el; hogy semminemű törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés ezekkel a rendelkezésekkel nem lesz ellenmondásban vagy ellentétben és hogy ezekkel szemben semmiféle törvény, rendelet vagy hivatalos intézkedés nem lesz hatályos.

55. *Cikk.* Magyarország kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül, az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.

Magyarország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármely hitet, vallást vagy hitvallást nyilvánosan vagy otthonában szabadon gyakoroljon, amennyiben ezeknek gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik.

56. *Cikk.* Magyarország magyar állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alakiság nélkül mindazokat a személyeket, akiknek a jelen Szerződés életbelépésének idejében magyar területen van illetőségük (pertinenza) és nem állampolgárai más Államnak.

57. *Cikk.* A magyar területen való születés pusztán tényével jogérvényesen megszerzi a magyar állampolgárságot minden személy, akit születésénél fogva valamely más állampolgárság nem illeti meg.

58. *Cikk.* Minden magyar állampolgár faji, nyelvi vagy vallási különbség nélkül a törvény előtt egyenlő és ugyanazokat a polgári és politikai jogokat élvezi.

Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok és méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen magyar állampolgárra sem lehet hátrányos.

Egyetlen magyar állampolgár sem korlátozható bármely nyelv szabad használatában a magán- vagy üzleti forgalomban, a vallás, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közzététel terén, vagy a nyilvános gyűléseken.

A Magyar Kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedését nem érintve, a nemmagyar nyelvű magyar állampolgárok nyelvüknek a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében megfelelő könnyítésekben fognak részesülni.

Azok a magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi magyar állampolgárok. Nevezetesen: joguk van saját költségükön jótékonyági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, azzal a joggal, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják.

59. *Cikk.* Olyan városokban és kerületekben, ahol nemmagyar nyelvű magyar állampolgárok jelentékeny arányban laknak, a Magyar Kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy ily magyar állampolgárok gyermekeit az elemi iskolákban saját nyelvükön tanítsák. Ez a rendelkezés nem akadályozza a Magyar Kormányt abban, hogy a magyar nyelv oktatását az említett iskolákban is kötelezővé tegye.

Azokban a városokban és kerületekben, ahol jelentékeny arányban élnek oly magyar állampolgárok, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezeknek a kisebbségeknek méltányos részt kell biztosítani mindazoknak az összegeknek élvezetéből és felhasználásából, amelyek a köztvagyon terhére állami, községi vagy más költségvetésekben nevelési, vallási vagy jótékonyági célokra fordíthatnak.

60. *Cikk.* Magyarország hozzájárul ahhoz, hogy amennyiben a jelen cím előző cikkeinek rendelkezései oly személyeket érintenek, akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, ezek a rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek és a Nemzetek Szövetségének védelme alatt fognak állani. Ezek a rendelkezések a Nemzetek Szövetségének Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül nem változtathatók meg.

A Tanácsban képviselt Szövetséges és Társult Hatalmak kölcsönösen kötelezik magukat arra, hogy nem tagadják meg hozzájárulásukat az említett cikkeknek egyetlen oly módosításától sem, amelyet a Nemzetek Szövetsége Tanácsának többsége megfelelő formában elfogadott.

Magyarország azonkívül hozzájárul ahhoz, hogy abban az esetben, ha ezekre a cikkekre vonatkozó jogi ténykérdésekről a Magyar Kormány és oly Szövetséges és Társult Hatalom vagy bármely más oly Hatalom között merülne fel véleménykülönbség, amely Hatalom a Nemzetek Szövetsége Tanácsának tagja, ez a véleménykülönbség a Nemzetek Szövetségéről szóló Egyességokmány 14. Cikke értelmében nemzetközi jellegű vitának tekintendő. A Magyar Kormány hozzájárult ahhoz, hogy minden ilyenmű vitás kérdés, ha a másik fél kéri, a Nemzetközi Állandó Bíróság (Cour permanente de Justice) elé terjesztessék. Az Állandó Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye s a határozat ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egyességokmány 13. Cikke értelmében hozott határozatok.

IX. CÍM

Általános rendelkezések

73. Cikk. Magyarország nem mondhat le függetlenségéről, csak a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezésével. Következésképpen Magyarország kötelezi magát, hogy az említett Tanács beleegyezésének esetét kivéve, tartózkodni fog minden oly természetű cselekedettől, amely közvetlenül vagy közvetve és bármely módon, főként addig, amíg a Nemzetek Szövetségébe tagul fel nem veszik, valamely más Hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztethetné.

74. Cikk. Magyarország már most kijelenti, hogy elismeri és elfogadja Ausztria, Bulgária, Görögország, Lengyelország, Románia, a Szerb–Horvát–Szlovén Állam és a Cseh–Szlovák Állam határait úgy, amint ezeket a határokat a Szövetséges és Társult Főhatalmak megállapítják.

Magyarország kötelezi magát, hogy elismeri mindazoknak a békeszerződéseknek és pótegyezményeknek teljes érvényességét, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak kötöttek vagy kötni fognak azokkal a Hatalmakkal, amely Hatalmak a volt Osztrák–Magyar Monarchia oldalán küzdöttek; kötelezi magát, hogy elfogadja azokat a rendelkezéseket, amelyeket a volt Német Birodalomra, Ausztriára, a Bolgár Királyságra és az Ottomán Birodalomra vonatkozólag megállapítottak, vagy meg fognak állapítani s hogy elismeri az új Államokat a számukra ily módon megállapított határok között.

75. Cikk. Magyarország a maga részéről a Szövetséges és Társult Főhatalmak javára lemond azokra a területekre vonatkozó minden jogáról és igényéről, amely területek azelőtt a volt Osztrák–Magyar Monarchiához tartoztak, s amelyek Magyarországnak a II. rész (Magyarország határai) 27. Cikkében megállapított új határain kívül esvén, ezidőszert semmiféle más megállapodásnak nem tárgyai.

Magyarország kötelezi magát, hogy elismeri azokat a rendelkezéseket, amelyeket a Szövetséges és Társult Főhatalmak ezekre a területekre nézve, különösen a lakosság állampolgársága tekintetében meg fognak állapítani.

76. Cikk. A volt Osztrák–Magyar Monarchia területeinek egyik lakosát sem lehet zavarni vagy zaklatni sem amiatt a politikai magatartása miatt, amelyet az illető 1914. évi július hó 28. napjától kezdve az említett területek állami fennhatóságának végleges elismeréséig tanusított, sem pedig állampolgársági viszonyainak a jelen Szerződés alapján való rendezése miatt.

77. Cikk. Magyarország az átengedett területek polgári, katonai, pénzügyi, igazságügyi vagy egyéb közigazgatására vonatkozó mindennemű levéltárakat, lajstromokat, tervrajzokat, okiratokat és okmányokat az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányoknak haladéktalanul át fogja adni. Ha ezek közül az okmányok, levéltárak, lajstromok, okiratok vagy tervrajzok közül egyeseket a helyszínéről elvittek volna, Magyarország köteles azokat az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányok megkeresésére visszaszolgáltatni.

V. RÉSZ

Katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések

Avégből, hogy az összes Nemzetek fegyverkezésének általános korlátozása előkészíthető legyen, Magyarország kötelezi magát az alább meghatározott katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések szigorú megtartására.

I. CÍM

Katonai rendelkezések

I. FEJEZET

Általános rendelkezések

102. Cikk. A jelen Szerződés életbelépését követő három hónapon belül Magyarország katonai erőit az alább megszabott mértékig le kell szerelni.

103. Cikk. Az általános hadkötelezettséget Magyarországon meg kell szüntetni. A magyar hadsereget a jövőben csak önkéntes belépés alapján lehet felállítani és kiegészíteni.

II. FEJEZET

A magyar hadsereg létszáma és tagozása

104. Cikk. A magyar hadsereg katonai erőinek összessége nem haladhatja meg a 35.000 főt, beleértve a tiszteket és a pótkeretek csapatait is.

A magyar hadsereg egyes alakulatait Magyarország az alábbi korlátozások mellett tetszése szerint határozhatja meg:

1. a felállított egységek létszámát csak a jelen címhez csatolt IV. Táblázatban megadott legnagyobb és legkisebb számokon belül szabad megállapítani:

2. a tisztek arányszáma, ideértve a törzsek és különleges szolgálatok személyzetét is, a ténylegesen szolgálók összlétszámának huszadrészét, az altiszteké pedig ennek tizenötödrészét ne haladja meg;

3. a géppuskák, ágyúk és tarackok száma ne haladja meg azt a mennyiséget, amelyet a jelen címhez csatolt V. Táblázat a ténylegesen szolgálók összlétszámában minden ezer főre megállapít.

A magyar hadsereget kizárólag a rendnek Magyarország területén való fenntartására és határrendőr-szolgálatra szabad alkalmazni.

105. Cikk. A Magyarország által felállítható törzsek és összes alakulatok legnagyobb létszámát a jelen címhez csatolt Táblázatok tüntetik fel. Ezeket a számokat nem kell pontosan betartani, de túllépni nem szabad.

Csapatvezetésre vagy a háború előkészítésére vonatkozó minden más szervezet tilos.

106. Cikk. Mozgósítást elrendelő vagy mozgósításra vonatkozó minden intézkedés tilos. Az alakulatokhoz, igazgatási szervekhez és törzsekhez kiegészítő keretek semmi esetre sem tartozhatnak.

Állatok vagy egyéb katonai szállító eszközök igénybevételének előkészítését célzó mindennemű intézkedés tilos.

107. Cikk. A csendőrök, pénzügyőrök, erdőőrök, községi és városi rendőrök vagy egyéb hasonló közegek száma nem haladhatja meg azoknak számát, akik 1913-ban hasonló szolgálatot teljesítettek és akik most Magyarországnak a jelen Szerződésben megállapított határain belül szolgálnak. Mindazonáltal a Szövetséges és Társult Főhatalmak felemelhetik ezt a számot abban az esetben, ha azt a 137. Cikkben említett Ellenőrző Bizottság helyszíni szemle alapján elégtelennek ítélné.

Ezeknek a közegeknek számát a jövőben csak az őket alkalmazó községek vagy városok népességének szaporodása arányában szabad emelni.

Ezeket az alkalmazottakat és közegeket, valamint a vasúti személyzetet, bármilyen katonai gyakorlaton való részvétel céljából összevonni nem szabad.

108. Cikk. Tilos minden olyan csapatalakulat, amely a jelen címhez csatolt Táblázatokban említve nincs. Az engedélyezett 35,000 főnyi létszámon felül netalán fennálló alakulatokat a 102. Cikkben meghatározott határidőn belül fel kell oszlatni.

IV. FEJEZET

Katonai iskolák, tanintézetek, társulatok és egyesületek

111. Cikk. A katonai iskolák tanfolyamainak látogatására bocsátott növendékek száma szigorúan arányban álljon a tisztikarban beállott üresedésekkel. A növendékeket és a kereteket a 104. Cikkben megszabott létszámba bele kell számítani.

Ennek folytán a fenti szükségletet meghaladó iskolákat meg kell szüntetni.

112. Cikk. A 111. Cikkben nem említett tanintézetek, valamint a sport- és egyéb egyesületek katonai kérdésekkel nem foglalkozhatnak.

V. FEJEZET

Fegyverzet, lőszer és hadianyag

113. *Cikk.* A jelen szerződés életbelépését követő három hónap elteltével a magyar hadsereg fegyverzete nem haladhatja meg a jelen címhez csatolt V. Táblázatban 1000 főre megállapított mennyiséget.

A létszámhoz viszonyított fölöslegek kizárólag a netalán szükségessé válható pótlások céljára szolgálhatnak.

114. *Cikk.* A magyar hadsereg rendelkezésére álló lőszerkészlet nem haladhatja meg a jelen címhez csatolt V. Táblázatban megállapított mennyiséget.

A jelen Szerződés életbelépését követő három hónapon belül a Magyar Kormány a jelenleg meglévő fegyver- és lőszerfölsleget a Szövetséges és Társult Főhatalmak által közlendő helyeken letétbe fogja helyezni.

Más lőszerkészletet, lőszerraktárt vagy lőszertartalékot létesíteni nem szabad.

115. *Cikk.* Fegyvert, lőszert és bármilyen hadianyagot csak egy gyárban szabad előállítani. Ennek a gyárnak az Állam igazgatása alatt és tulajdonában kell állnia, s termelését szigorúan arra a mértékre kell korlátozni, amely a 104., 107., 113. és 114. Cikkben meghatározott létszámok és fegyverzet számára szükséges. Mindazonáltal a Szövetséges és Társult Főhatalmak felhatalmazást adhatnak arra, hogy a részükről megfelelőnek talált határidő alatt a fentebb jelzett gyártásokat a 137. Cikkben említett Ellenőrző Bizottságtól kijelölt egy vagy több más gyárban is végeztessék.

Vadászfegyvert oly fenntartással szabad előállítani, hogy Magyarországon gyártott golyós vadászfegyvernek ne legyen olyan kalibere, mint bármelyik európai hadseregben használt hadifegyvernek.

A jelen Szerződés életbelépését követő három hónapon belül fegyver, lőszer és minden más hadianyag előállítására, kikészítésére, beraktározására vagy tanulmányozására szolgáló minden más telepet meg kell szüntetni, vagy tisztán kereskedelmi célra kell átalakítani.

Ugyanezen az időn belül minden fegyvertárat, azoknak kivételével, amelyek a megengedett lőszerkészletek raktárául szolgálnak, hasonlóképpen meg kell szüntetni és személyzetüket el kell bocsátani.

116. *Cikk.* A gyártelepnek és fegyvertáraknak a megengedett termelés szükségleteit meghaladó gépberendezését a 137. Cikkben meghatározott Szövetségek Katonai Ellenőrző Bizottság rendelkezéseinek megfelelően használaton kívül kell helyezni vagy tisztán kereskedelmi célra kell átalakítani.

117. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépését követő három hónapon belül Magyarországon található és a megengedett mennyiséget meghaladó minden fegyvert, lőszert és hadianyagot, ideértve a repülő-elhárítás mindennemű eszközét, tekintet nélkül származására, ki kell szolgáltatni a Szövetséges és Társult Főhatalmaknak.

Az átadást a magyar államterületnek az említett Hatalmak által meghatározandó pontjain kell foganatosítani; ezek a Hatalmak döntenek ennek az anyagnak hova fordításáról is.

118. *Cikk.* Mindennemű fegyvernek, lőszernek és hadianyagnak behozata Magyarországra kifejezetten tilos. Hasonlóképpen tilos bárminő fegyvernek, lőszernek és hadianyagnak külföld részére való gyártása és kivitele.

119. *Cikk.* Minthogy lángvetőket, fojtó, mérgező vagy hasonló gázokat, valamint ezekkel rokon folyadékokat, anyagokat és eljárásokat használni nem szabad, azoknak előállítására Magyarországon és behozatala Magyarországra szigorúan tilos.

Ugyanez áll azokra az anyagokra is, amelyek az említett termékek vagy eljárások előállítására, megővésére vagy felhasználására vannak rendelve.

Hasonlóképpen tilos páncélos járműveket, tankokat vagy hadicélokra felhasználható más hasonló gépeket Magyarországon gyártani és Magyarországra behozni.

II. CÍM

Hadihajózási rendelkezések

120. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépésének időpontjával az összes osztrák–magyar hadihajók – beleértve a tengeralattjárókat is – a Szövetséges és Társult Főhatalmak részére végérvényesen kiszolgáltatottnak jelentetnek ki.

A dunai flottillákhoz tartozó minden monitort, torpedóhajót és felfegyverzett vízi járóművet ki kell szolgáltatni a Szövetséges és Társult Főhatalmaknak.

122. *Cikk.* A Magyarországhoz tartozó, vagy megelőzően az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott kikötőkben jelenleg építés alatt álló hadihajókat – ideértve a tengeralattjárókat is – le kell bontani.

123. *Cikk.* Bárminemű – vizen vagy tenger alatt járó – osztrák–magyar hadihajó lebontásából származó összes tárgyakat, gépeket és mindennemű anyagokat kizárólag csakis ipari vagy kereskedelmi célra szabad felhasználni.

Azokat a külföldnek eladni vagy átengedni nem szabad.

124. *Cikk.* Tengeralattjáró hajót Magyarországon építeni vagy megszerezni még kereskedelmi célra sem szabad.

125. *Cikk.* Minden fegyver, lőszer és hadihajózási anyag, ideértve az aknákat és torpedókat is, amely az 1918. évi november hó 3-án kelt fegyverszüneti szerződés aláírásakor Ausztria–Magyarország tulajdonában volt, a Szövetséges és Társult Főhatalmak részére végérvényesen kiszolgáltatottnak mondatik ki.

III. CÍM

A katonai és haditengerészeti léghajózásra vonatkozó rendelkezések

128. *Cikk.* Magyarország haderejének katonai vagy hadihajózási repülőszolgálatára nem lehet.

Kormányozható léghajót megtartania nem szabad.

129. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépésétől számítandó két hónapi határidőn belül a Magyarország szárazföldi és tengeri haderejének állományába jelenleg tartozó léghajózási személyzetet le kell szerelni.

130. *Cikk.* A Szövetséges és Társult Hatalmak csapatainak Magyarország területéről való teljes kivonulásáig a Szövetséges és Társult Hatalmak légi járóműveinek Magyarországon szabad közlekedési, átkelési és leszállási joguk van.

131. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépését követő hat hónapon át Magyarország egész területén tilos a légi járóművek, légi járóműrészek, légi járómű-motorok és légi járómű-motorrészek gyártása, behozatala és kivitele.

132. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépése után Magyarország saját költségén az összes katonai és haditengerészeti léghajózási anyagot a Szövetséges és Társult Főhatalmaknak kiszolgáltatni köteles.

IV. CÍM

Szövetségek közti Ellenőrző Bizottságok

133. *Cikk.* A jelen Szerződésben foglalt összes olyan katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket, amelyeknek végrehajtására bizonyos határidő van megszabva, Magyarország a Szövetséges és Társult Főhatalmak által erre a célra külön kinevezett Szövetségek közti Bizottságok ellenőrzése alatt köteles végrehajtani.

134. *Cikk.* A Szövetségek közti Ellenőrző Bizottságok hivatalaikat Budapesten állíthatják fel, a jogukban áll, hogy valahányszor csak célszerűnek tartják, a magyar államterület bármely pontjára kiszállhassanak, oda albizottságokat küldhessenek, vagy az odautazással egy vagy több tagjukat megbízassák.

135. *Cikk.* A Magyar Kormány köteles a Szövetségek közti Ellenőrző Bizottságoknak mindazokat a felvilágosításokat és okiratokat rendelkezésre bocsátani, amelyeket ezek feladatuk betöltéséhez szükségeseknek ítélnek, köteles továbbá ezeket személyzettel és anyagi eszközökkel oly mértékben ellátni, amilyen mértékben erre a fentemlített Bizottságoknak a katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések teljes végrehajtásának biztosítása céljából szükségük lehet.

A Magyar Kormány minden Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság mellé szakértő meghatalmazottat köteles kijelölni, akinek feladata, hogy a Bizottságtól átvegye a Magyar Kormányhoz intézett esetleges közléseket és hogy a Bizottság részére az összes kívánt fölvilágosításokat és okiratokat átszolgáltassa vagy beszeresse.

136. *Cikk.* Az Ellenőrző Bizottságok eltartását és költségeit, valamint a működésük által okozott kiadásokat Magyarország viseli.

137. *Cikk.* A Katonai Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság feladata különösen az, hogy a Magyar Kormánytól a lőszerkészletek és raktárak elhelyezésére, valamint a fegyver-, lőszer- és hadianyagműhelyek vagy gyárak elhelyezésére és működésére vonatkozó közléseket átvegye.

V. CÍM

Általános rendelkezések

140. *Cikk.* A jelen Szerződés életbelépésétől számítható háromhónapi határidőn belül a Magyar Kormány az idevágó magyar törvényeket a jelen Szerződésnek ezzel a részével összhangban meg kell változtatnia, s így kell fenntartania.

Ugyanezen határidőn belül a Magyar Kormány a jelen rész végrehajtására vonatkozó összes közigazgatási és más intézkedéseket meg kell tennie.

141. *Cikk.* Az 1918. évi november hó 3-án kötött fegyverszüneti szerződés következő rendelkezései, úgymint: az I. fejezet (Katonai rendelkezések) 2. és cikke, a csatolt jegyzőkönyv I. fejezetének (Katonai rendelkezések) 2., 3. és 6. Cikke, amennyiben a fenti rendelkezésekkel nem ellenkeznek, hatályukban megmaradnak.

142. *Cikk.* Magyarország kötelezi magát, hogy a jelen Szerződés életbelépésétől kezdve semmiféle idegen országba katonai, hadihajózási vagy léghajózási küldöttségnek

megbízást nem ad, oda ilyeneket nem küld, s elutazni nem enged; kötelezi magát ezenfelül, hogy megteszi az alkalmas intézkedéseket annak megakadályozására, hogy magyar állampolgárok államuk területét abból a célból hagyják el, hogy bármely idegen Hatalom hadseregébe, hajóhadába vagy légi szolgálatába belépjenek, vagy a kiképzés előmozdítása céljából oda beosztassanak, vagy általában valamely idegen országban katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatásban közreműködjenek.

A Szövetséges és Társult Hatalmak a maguk részéről megállapodnak abban, hogy a jelen Szerződés életbelépésétől kezdve hadseregükbe, hajóhadukba vagy légi haderejükbe magyar állampolgárt be nem soroznak, oda katonai kiképzés előmozdítása céljából be nem osztanak és általában magyar állampolgárt katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatóként nem alkalmaznak.

Ez a rendelkezés mindazonáltal nem érinti Franciaországnak azt a jogát, hogy az idegen légiót a francia törvények és katonai szabályzatok értelmében egészíthesse ki.

143. Cikk. Magyarország kötelezi magát, hogy mindaddig, amíg a jelen Szerződés hatályban van, aláveti magát minden olyan vizsgálatnak, amelyet a Nemzetek Szövetségének Tanácsa szótöbbséggel szükségesnek ítél.

VII. RÉSZ

Büntető rendelkezések

157. Cikk. A Magyar Kormány elismeri a Szövetséges és Társult Hatalmaknak azt a jogát, hogy katonai bíróságai elé állíthassák mindazokat a személyeket, akiket a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével vádolnak. A bűnösöknek talált személyekre a törvényekben előírt büntetések nyerne alkalmazást. Ezt a rendelkezést Magyarországnak vagy szövetségeseinek bíróságai előtt netalán folyamatba tett eljárásra vagy felelősségrevonásra való tekintet nélkül alkalmazni fogják.

A Magyar Kormány köteles a Szövetséges és Társult Hatalmaknak vagy közülök annak, amely őt eziránt megkeresi, kiszolgáltatni a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével vádolt minden személyt, akár névszerint nevezik meg őket, akár pedig azt a rangfokozatot, tisztséget vagy hatáskört jelölik meg, amelyben a magyar hatóságok az illető személyeket alkalmazták.

158. Cikk. Azokat, akik a Szövetséges és Társult Hatalmak közül csupán egynek állampolgárai ellen követtek el büntetendő cselekményt, ennek a Hatalomnak katonai bíróságai elé fogják állítani.

Azokat, akik több Szövetséges és Társult Hatalom állampolgárai ellen követtek el büntetendő cselekményt, az érdekelt Hatalmak katonai bíróságainak tagjaiból elé fogják állítani.

Minden esetben meg lesz a vádlottnak joga arra, hogy védőjét maga jelölje ki.

VIII. RÉSZ

Jóvátelet

I. CÍM

Általános rendelkezések

161. Cikk. A Szövetséges és Társult Kormányok kijelentik és Magyarország elismeri, hogy Magyarország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek

mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a Szövetséges és Társult Kormányok, valamint polgárai az Ausztria–Magyarország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképen elszenvedtek.

162. Cikk. A Szövetséges és Társult Kormányok elismerik, hogy Magyarország jövedelemforrásai, tekintettel e jövedelemforrásoknak a jelen Szerződés egyéb rendelkezéseiből folyó állandó jellegű csökkenésére, nem elegendők arra, hogy e veszteségek és károk teljes jóvátételét biztosítsák.

A Szövetséges és Társult Kormányok mégis megkövetelik és Magyarország kötelezi magát, hogy az alább megszabott módozatok szerint jóvátéti mindazokat a károkat, amelyeket a Szövetséges és Társult Hatalmak polgári lakosságában és javaiban szárazföldi, tengeri és légi támadása okozott az alatt az idő alatt, amíg a Szövetséges és Társult Hatalmak bármelyike háborút viselt Magyarországgal, valamint általában az idecsatolt I. Függelékben meghatározott károkat.

[...]

164. Cikk. A Jóvátételi Bizottság 1921. évi május hó 1-től kezdve időnkint köteles megvizsgálni Magyarország jövedelmi forrásait és teljesítőképességét és miután méltányos módon alkalmat nyújtott Magyarország képviselőinek meghallgattatására, ez alapon a 163. Cikkhez képest belátása szerint a határidőket kitolhatja s a megállapított fizetési feltételeket megváltoztathatja; nem engedheti el azonban a tartozásnak semmilyen részét sem a Bizottságban képviselt Kormányoknak erre vonatkozó külön meghatalmazása nélkül.

165. Cikk. Magyarország 1920-ban és az 1921. év első négy hónapjában oly részletekben és olyan módon (aranyban, árúkbán, hajókban, értékpapirokban vagy más módon), amint azt a Jóvátételi Bizottság megállapítja, a fentemlített követelésekre méltányos részfizetést teljesít, amelynek nagyságát a Jóvátételi Bizottság állapítja meg; ezt az összeget elsősorban a megszálló hadseregnél, az 1918. évi november hó 3.-i fegyverszünet után felmerült s a 181. Cikkben tárgyalt költségeknek fizetésére kell fordítani; annyi élelmiszer és nyersanyag, amennyi a Szövetséges és Társult Főhatalmak Kormányainak megítélése szerint szükséges ahhoz, hogy Magyarország képes legyen jóvátételi kötelezettségének teljesítésére, szintén fizethető a nevezett Kormányok jóváhagyásával az említett összegből. A fennmaradó összeg Magyarország jóvátételi tartozásából levonandó. Magyarország azonfelül letétbe helyezni a II. Függelék 12. §-a c) pontjának intézkedése értelmében az ott említett kötelezőjegyeket.

166. Cikk. Magyarország beleegyezik abba is, hogy gazdasági erőforrásai közvetlenül felhasználtassanak jóvátételre, úgy, amint ezt a kereskedelmi hajózásra, a természetbeni újjáépítésre és a nyersanyagokra vonatkozólag a III., IV. és V. Függelékek részletezik; természetesen azt az értéket, amelyet az átruházott javak és ezeknek a javaknak a Függelékek szerint megvalósult felhasználása, az ott meghatározott megállapítás szerint képviselnek, Magyarország javára kell írni és azt az előző cikkeken megszabott tartozásból le kell vonni.

I. Függelék

Magyarországtól, a fenti 162. Cikknek megfelelően az alábbi csoportokba tartozó károk teljes összegére nézve követelhető kártérítés:

1. oly károk, amelyeket polgári egyének személyében vagy életében és az említett polgári egyének tartásra jogosult hátramaradottainak bármilyenmű háborús cselekménnyel bárhol is okoztak, ideértve a bombázásokat és a más szárazföldi, tengeri vagy légi támadásokat, úgyszintén ezeknek, nemkülönben mindkét hadviselőcsoport összes hadműveleteinek mindennemű közvetlen következményeit;
2. oly károk, amelyeket Magyarország vagy szövetségesei polgári személyeknek és tartásra jogosult hátramaradottainak kegyetlenkedéssel, erőszakoskodással vagy rossz bánásmóddal (ideértve az élet vagy az egészség ellen letartóztatás, elszállítás, internálás vagy kiűrités, tengeren való elhagyás avagy kényszermunka útján elkövetett támadásokat) bárhol okoztak;
3. oly károk, amelyeket Magyarország vagy szövetségesei saját vagy megszállott, vagy harcban elfoglalt területen polgári személyeknek és tartásra jogosult hátramaradottaiknak az egészség, a munkaképesség vagy a becsület ellen irányuló cselekményekkel okoztak;
4. hadifoglyoknak bárminemű rossz bánásmóddal okozott károk;

IV. Függelék

1. § A Szövetséges és Társult Hatalmak kívánsága értelmében Magyarország kötelezi magát arra, hogy a jelen részben megállapított kötelezettségeinek részleges teljesítése végett és az alább körülírt rendelkezések szerint gazdasági erőforrásait közvetlenül a Szövetséges és Társult Hatalmak ellenséges elfoglalás alá jutott területeirészeinek valóságos helyreállítására fordítja, még pedig abban a mértékben, amint azt ezek a Hatalmak meg fogják állapítani.

2. § A Szövetséges és Társult Hatalmak Kormányai a Jóvátételi Bizottságnak kimutatásokat fognak átadni, amelyekbe felveendőek:

a) azok az állatok, gépek, vasúti anyagok, felszerelések, esztergapadok és a kereskedelmi forgalomban szereplő összes hasonló árucikkek, amelyeket Magyarország lefoglalt, felhasznált vagy elpusztított avagy amelyek közvetlenül a hadműveletek következtében semmisültek meg és amelyekre nézve, minthogy azok halaszthatatlanul sürgős szükségletek kielégítésére kellene, a nevezett Kormányok azt kívánják, hogy azokat Magyarország a jelen Szerződés életbelépésének idején területén található ugyanolyan állatokkal vagy árucikkekkel pótolja;

b) az újjáépítéshez szükséges anyagok úgy mint: kő, téglá, tűzálló téglá, fedőcserép, épületfa, ablaküveg, acél, mész, cement, gépek, fűtőkészülékek, bútorok és a kereskedelmi forgalomban szereplő mindazok az árucikkek, amelyekre vonatkozólag a nevezett Kormányok azt kívánják, hogy azokat az elpusztított területek újjáépítése céljából Magyarország nekik termelje, gyártsa és szállítsa.

3. § Az előző 2. szakasz a) pontjában említett árucikkekre vonatkozó kimutatásokat a jelen Szerződés életbelépésétől számított három hónap alatt kell átadni.

Ezekbe a jegyzékekbe fel kell venni az illető árúcikkekre vonatkozó s a kereskedelmi szerződésekben használatos kifejezéseknek megfelelő összes részleteket, ideértve a faj megjelölését, a szállítási határidőt (amely azonban nem lehet hosszabb négy évnél) és az átadás helyét: ellenben nem kell feltüntetni sem az árat, sem a becstértéket, mert ezeket az alábbiak szerint a Bizottság fogja megállapítani.

Minden más tekintetben a Szerződés minden egyes Hatalomra nézve a saját megerősítő okirata letételének időpontjában lép életbe.

A Francia Kormány minden aláíró Hatalommal közli a megerősítő okiratok letételéről felvett jegyzőkönyveknek megfelelően hitelesített egy-egy másolatát.

Ennek hitelül a fentnevezett meghatalmazottak a jelen Szerződést aláírták.

Kelt a Trianonban, az egyezerkilencszázhuszadik évi június hó 4. napján, egyetlen példányban, amely a Francia Köztársaság Kormányának levéltárában marad elhelyezve és amelynek hiteles másolatát minden egyes aláíró Hatalom részére meg kell küldeni.

[Aláírások]

A jelen Nyilatkozat francia, angol és olasz nyelven állíttatott ki azzal, hogy eltérés esetében a francia szöveg az irányadó, a Trianonban, az egyezerkilencszázhuszadik évi június hó 4. napján.

7. § A békeszerződéshez tartozó térkép a jelen törvényhez van csatolva, mint annak kiegészítő része.

8. § A jelen törvény kihirdetése napján lép életbe, még pedig a békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal. A békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal. A békeszerződés életbelépésének napját a minisztérium rendelettel közlésezi.

22. A velencei jegyzőkönyv és a soproni népszavazás – Velence, 1921. október 13.

1. A nyugat-magyarországi kérdés rendezésére vonatkozó jegyzőkönyv

Della Torretta márkí őexcellenciája, Olaszország külügyminisztere közvetítési ajánlata folytán, amelyet a Nagykövetek Tanácsa Párizsban jóváhagyott és Ausztria, valamint Magyarország kormánya elfogadott, a két kormány teljhatalmú megbízottai 1921. évi október hó 11-én és 12-én Velencében összejöttek, hogy közös megegyezéssel szabályozzák a saint-germaini és a trianoni békekötések által Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területek kérdését.

Ausztriát képviselte Johannes Schober úr, szövetségi kancellár és a szövetségi külügyminisztérium vezetője.

Magyarországot pedig gróf Bethlen István magyar királyi miniszterelnök őexcellenciája és gróf Bánffy Miklós magyar királyi külügyminiszter.

A fenti megbízottak Della Torretta márki őexcellenciájának elnöklete alatt beható tárgyalás után megállapodtak abban, hogy a kérdéses terület Ausztriának való békés átadása végett a következő intézkedések szükségesek.

I. A magyar királyi kormány által eszközzendő intézkedések Nyugat-Magyarország pacifikálása végett:

Az egész ország lakosságának kiáltvány útján tudomására adják, hogy Velencében méltányos egyezség jött létre, ennél fogva az összes magyarokat felszólítják, hogy tartsák legfőbb hazafias kötelességüknek ezen megállapodás tiszteletben tartását, hogy ezzel a kormánynak megkönnyítsék az elfogadott feltételek végrehajtását.

E kiáltvány egyúttal egy felhívást fog tartalmazni a felkelőkhöz, hogy a fegyvert a legszigorúbb büntetések terhe alatt azonnal tegyék le, úgyszintén egy felszólítást a nem nyugat-magyarországi illetőségű személyekhez, hogy azonnal hagyják el ezt a területet.

A sajtónak utasítás adandó, hogy változtassa meg a hangját azon tájékoztatások alapján, amelyeket a Velencében megkötött egyezményre vonatkozólag kapni fog.

Ezek után a magyar kormány rendeletet fog kiadni, amelynek értelmében az összes hivatalnokok és tényleges vagy nyugállományú tisztek, akik a magyar kormány szolgálatában állnak, a legsúlyosabb törvény szabta következményeket viselik, ha a felhívásnak tíz napon belül nem tesznek eleget. Mindazok a személyek, akik a felhívásnak eleget fognak tenni, a felkelés folyamán elkövetett tetteikért amnesztiát kapnak. Közöséges bűncselekményekre az amnesztia nem terjed ki.

A felkelésben részt vett tanulóifjúság részére rendelet adandó ki, amelynek értelmében tíz napon belül kötelesek tudománykarukon, illetve iskoláikban jelentkezni. Mindazok a diákok, akik e felhívásnak nem tesznek eleget, elveszítik félévüket.

Rendelet adandó ki, amely szerint mindazok a személyek, akik továbbra is támogatják a felkelőket, a magyar büntetőtörvénykönyvnek a tiltott toborzásra vonatkozó rendelkezései szerint lesznek megbüntetve.

A jelenlegi határozott őrző csapatok részlegesen fölváltatnak.

A fent említett intézkedések végrehajtásának határideje legalább három hét, de a szövetséges tábornokok, ha ezt lehetségesnek tartják, a határidőt megrövidíthetik.

A rend helyreállítására vonatkozó összes intézkedések a szövetséges tábornokokkal egyetértésben fognak végrehajthatni.

A magyar kormány általánosságban késznek nyilatkozik a rendelkezésre álló eszközök határai között a szövetséges hatalmak kívánságaihoz alkalmazkodni. A magyar kormány elvben elismeri, hogy mindazok az intézkedések, amelyeket a szövetséges kormányok a rend helyreállítása szempontjából szükségesnek tarthatnának, csak a szerződés végrehajtását célozzák, s ezért a magyar kormány ezeket nem tekinti ellenséges cselekedeteknek. Az antant budapesti képviselői és a soproni tábornoki bizottság ügyelni fognak ezen határozmányoknak a leghatásosabb és leggyorsabb módon való alkalmazására, s hogy határozmányok szelleme legyen irányadó.

II. Önmagától értetődik, hogy amint a kérdéses terület a bandáktól felszabadul, Ausztria azt teljes nyugalmi és biztonsági állapotban fogja elfoglalni és birtokba venni.

Hogy mikor fejeződött be a területen a rend helyreállítása és ennek folytán Ausztria mikor kezdheti meg annak megszállását, azt a soproni Szövetségekői Tábournoki Bizottság fogja megállapítani.

A Szövetségekői Tábournoki Bizottság, amely mellé egy-egy osztrák és magyar kiküldött nyer beosztást fogja gyakorolni a hatalmat Sopronban.

Az olasz külügyminiszter intézkedni fog szövetséges csapatoknak Sopronba küldése érdekében. Nyolc nappal azután, hogy megállapította, hogy az országban teljes rend uralkodik, népszavazást fog tartani Sopron városában és környékén.

Azon módokat megállapítása, amelyek mellett a népszavazás a leggyorsabb módon lesz keresztülvihető, a tábournoki bizottság feladata lesz; a bizottság e célból már most megteszi a szükséges előkészületeket.

A népszavazást előbb Sopronban, utána pedig a környéken kell megejteni, de a népakarat megnyilvánulásának végleges irányadójaúl a két népszavazás végleges eredménye szolgál.

A népszavazás alá bocsátott terület határai a következők: A határvonal kiindul a Fertő-tó partjának azon pontjától, ahol Kroisbach (Fertőrákos) község északi határa eléri a tavat. Innen Oedenburg (Sopron) községi határvonalával találkozik, itt ezen a vonalon halad tovább egészen addig a pontig, ahol a községi határ Agendorf (Ágfalva) község északi határvonalával találkozik. Ezt követi addig a pontig, ahol az ágfalvai határ Oedenburg (Sopron) északi határát újból eléri, ettől a ponttól kezdve a népszavazási terület határa Oedenburg (Sopron) város határát követi addig a pontig, amíg el nem éri Harkau (Harka) község déli határvonalát, és követi utóbbi Kohlenhof (Kópháza) déli községi határának csomópontjait, innen addig a pontig, ahol ez Zinkendorf (Nagycentk) nyugati községi határát eléri, amelyet addig követ, ahol eléri a trianoni vonalat; e ponttól kezdve követi a trianoni vonalat addig a pontig, ahol ez a Fertő tavát érinti.

Ausztria és Magyarország kötelezik magukat, hogy a népszavazás eredményét elismerik.

Nyolc nappal a népszavazás eredményének kihirdetése után a terület a jogosultnak átadatik. Magyarország elvileg elismeri mindazokat a károkat, amelyeket Nyugat-Magyarország késedelmes átadása folytán Ausztriának okozott. E károk részletei, valamint a többi, Magyarországgal összefüggő és mostanában függőbben maradt többi pénzügyi kérdést is közös egyetértésben kell rendezni tizenöt nappal a szóbanforgó területek átadása után.

Ha újabb tizenöt napos határidő alatt ezen megegyezés nem jön létre, akkor a kérdéseket egy választott bíróság ítélete alá kell bocsátani, amely a trianoni szerződés 239. szakaszában és a saint-germaini szerződés ennek megfelelő szakaszában foglalt rendelkezéseknek megfelelően alakítandó meg.

Azon célból, hogy a szövetségekői bizottság sürgősen végrehajthassa az Ausztria és Magyarország közötti határ megállapításának munkálatait, az olasz külügyminiszter meg fogja tenni a szükséges lépéseket a Nagykövetek Tanácsánál.

Ausztria kötelezi magát, hogy e bizottság határozatait a lehetőségekhez képest elfogadja. Amennyiben azonban Ausztria kénytelen volna e határozatok ellen fellebbezni, kijelenti, hogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által javasolt megoldást el fogja fogadni.

A Magyarország által Ausztriának átengedett terület egyetlen lakosa sem szenvedhet üldöztetést vagy zaklatást azon politikai magatartásáért, amelyet a szóbanforgó terület tényleges átadását megelőzően tanusított.

Emberiségi szempontokból az osztrák kormány elvileg kötelezi magát, hogy az átengedett területeken sem tömegesen, sem politikai okokból nem fogja elbocsátani azokat a tisztviselőket, akik az átadás napján az átengedett területen tényleges szolgálatot teljesítenek. Jelen alkalmazásukban való meghagyásukat olyan vizsgálat eredményétől teszi függővé, amelyben minden egyes esetet külön fognak elbírálni.

Az osztrák kormány elvileg elismeri, hogy e tisztviselők nyugdíjai őt terhelik, az erre vonatkozó részleteket a két kormány külön megállapodásával fogják szabályozni.

A fentiekben megegyezve Ausztria és Magyarország teljhatalmú megbízottai kötelezik magukat, hogy a fenti határozmányok mind a két ország alkotmányos törvényeinek megfelelően érvényesüljenek.

Kiegészítő cikk

Azon esetben, ha a népszavazás Sopron várost és környékét Magyarországnak ítéli, a magyar kormány kötelezi magát, hogy Ausztriának a határforgalomban biztosítja mind a személy-, mind pedig az áruforgalom lebonyolításához szükséges kedvezményeket. Úgyszintén Magyarország a péage-jog vagy más, alkalmasnak talált elvi alapon megad minden olyan kedvezményt Ausztriának, amelyre a fent említett vasútvonalak használata szempontjából szüksége lehet.

Ennek a kérdésnek a részleteit a két kormány által létesítendő külön egyezmény fogja szabályozni.

Torretta SchoberBethlen Bánffy

Kelt Velencében, 1921. október 13-án, három eredeti példányban.

2. 1921. évi XLVII. Törvénycikk IV. Károly Ő Felsége uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről

1. § IV. Károly király uralkodói jogai megszűntek.

2. § Az 1723. évi I. és II. törvénycikkben foglalt *pragmatica sanctio* és minden egyéb jogszabály, amely az Ausztriai Ház (*Domus Austriaca*) trónörökösödési jogát megállapította vagy szabályozta, hatályát veszítette és ezzel a királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt.

3. § A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja és utasítja a minisztériumot, hogy eziránt arra alkalmas időben javaslatot tegyen.

4. § Ez a törvény kihirdetésének napján lép életbe.

*3. Külügyminiszteri körözüvény a címer- és térképhasználatról
– 18658/1. – 1920. VII. 2.*

Több hatóság rövid úton kérdést intézett a m. kir. Külügyminisztériumhoz a magyar címernek és az ország térképének használatában a békekötés következtében beálló változást illetően.

A Külügyminisztérium ezen kérdésekben elfoglalt álláspontja, mely a társmisztériumokkal és a külképviseleti hatóságokkal is közöltetett, a következő:

1. A címer használatában változás nem áll be, vagyis a kis- és középcímer ezentúl is úgy marad használatban, mint eddig. A középcímerben például eddig is helyet talált Dalmácia címere, holott Dalmácia nem tartozott de facto az országhoz.
2. A kiadásra kerülő és az iskolákban is használandó térképek a magyar szentkorona országainak teljes területét egységes vagy rokon (pl. piros és rózsaszín) színével mutassák be, természetesen feltüntetve a békekötés által szabott határokat. Románia is oly térképeket készítettett a háború előtt, mely az úgynevezett Nagyrománia területét Erdéllyel és más területekkel együtt egységesen mutatta be.
3. A történelem, földrajz stb. ismertetésénél, elsősorban az iskolában, a magyar szentkorona országainak teljes területe mindig veendő figyelembe, mint ahogyan Franciaországban is Elzász-lotaringiát mindig mint az ország integráns részét tárgyalták.

Teleki

XII. A második világháború Magyarországa

A háború okai, lefolyása és következményei Magyarországon

A versailles-i, első világháborút lezáró békét a francia Ferdinand Foch marsall húsz éves fegyverszünetnek minősítette. A második világháború alapvető okai az első világháború végében keresendők, azonban a két világháború közötti időszak is olyan, részben gazdasági, részben ideológiai alapú társadalmi, politikai fejleményekkel volt terhelt Európában, amelyek összességükben hozzájárultak a második világháború kitöréséhez. Magyarország külpolitikai törekvései a trianoni békeszerződés revíziójára irányultak. Németország oldalán vett részt a háborúban, részleges revíziót ért el, majd súlyos áldozatok árán a vesztes oldalon fejezte be a háborút, s a revíziós eredményei is megsemmisültek a háborút lezáró párizsi békében (1947). A második világháborút közvetlenül megelőző években és alatta az ország bel- és társadalompolitikáját a német szövetség befolyásolta, amely a német megszállás alatt érte el csúcspontját. A szélsőséges politikai irányzatok és eszmék két világháború közötti előretörése árnyékot vet a Horthy-rendszerre, amely a háború közeledtével egyre kevésbé tudta az országot a polgári demokratikus keretek között tartani; a zsidótörvények elfogadásával (1938., 1939., 1941.), majd a zsidó származású magyar állampolgárok deportálásában játszott szerepével felelős a Holokauszt magyar nemzeti tragédiájáért. A német megszállás alól az országot felszabadító szovjet hadsereg pedig a kommunizmus tartós berendezkedését alapozta meg, amely az 1989-es rendszerváltásig tartott. A szeminárium során a második világháború és a háborút övező időszakok eseményeibe tekintünk bele. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.*: 12., 13. és *Ludoviceum I./3.*: 9., 13., 14.

23. Gosztonyi Péter: A magyar honvédség a második világháborúban – Befejezés helyett – részletek

Kimaradhattunk volna-e a háborúból? Ügyesebb, ravaszabb politikával, semlegesebb magatartással megőrizhettük volna-e hosszabb időre az 1939–40-ben kialakított nem hadviselő státusunkat?

A válasz: nem. Sajnos – nem!

A Kelet-Közép-Európában elfoglalt stratégiai-földrajzi helyzetünk, a Trianonból fakadó nemzeti sérelmeink és politikai, gazdasági, társadalmi következményeik a második

világháború előestéjén kényszerpályára szorították Magyarország felelős vezetőit. E pálya erőszakos korrekciója földindulást okozott volna az országban.

Történelmi távlatból szemlélve az akkori eseményeket, ma már kimondhatjuk: ha 1941-ben nem csatlakozunk önként a keleti hadjárhoz, ezzel magunk szabva meg háborús áldozatvállalásunk mértékét, legkésőbb 1942 tavaszán Hitler kikényszerítette volna csatasorba állásunkat, mindjárt meghatározva az áldozat nagyságát is. Hogy ellenállhattunk volna Hitlernek? Kikkel és mivel? És miért? A Wehrmacht, ereje teljében, napok alatt maga alá gyűrte volna a honvédséget. Hazánk megszállásában örömmel vettek volna részt szlovák, horvát és román csapatok. És a következmények? Oda Észak-Erdély, oda a Felvidék visszaszerzett része, oda a Kárpátalja, és német tartomány lett volna a Bácska. És a Hitlerhez hű új magyar kormánynak elég lett volna Berlinből egy intés: katonavonatok sora indult volna már 1942 őszén kelet felé, és szerelvények gördültek volna északra, deportáltak tízezeivel a lengyelországi megsemmisítő táborok felé. És Magyarország felett már 1943-ban megjelentek volna a nyugati szövetségesek bombázókötelékei, pusztítva városainkat, energiaközpontjainkat, ipartelepeinket.

Adózzunk hát kellő tisztelettel Kállay Miklósnak, a magyar hazafinak, aki ügyes politikájával Szküllá és Kharübdisz között hajózva Európa viharában, két teljes éven át megóvta a magyarság nagy többségét a háború rémségeitől. Talán nincsen már messze az az idő, amikor Budapesten utcanév és szobor fogja megörökíteni Kállay emlékét.

És 1947-ben, Párizsban? Kaphattunk volna jobb békefeltételeket?

Igen, talán, ha Horthy kormányzó 1944. október 15-i kiválási szándéka sikerül, ha létrejön a fegyverszünet, és ha Szálasi nem kerül hatalomra. A „hungarista munkaállam” vezetői esztelen módon meghosszabbították Magyarország számára a háborút. Két idegen hadsereg csataterévé tették Budapestet és az ország nyugati részét. Okkal vagy ok nélkül, mi magyarok lettünk az egész világ előtt Hitler utolsó csatlósa. Ránk sütötték ezt a Káin bélyegét, és felhasználták ellenünk mindazok, akiknek Párizsban szavuk volt a magyar békeszerződés kidolgozásában – elsősorban dr. Eduard Beneš, a cseh és Nicolae Titulescu, a román delegáció vezetője.

Ha viszont sikerül Horthy terve, és megnyílik a front, akkor a német csapatok – saját érdekükben – elhagyják Magyarországot, a Vörös Hadsereg pedig csak átvonul hazánkon.

Érintetlen marad a közigazgatás, a belső rendfenntartó erő és minden állami intézmény. A Szovjet érdeke is az lett volna, hogy ezek biztosítsák a Vörös Hadsereg zavartalan átvonulását. És épen maradt volna a magyar társadalom is, főleg a középosztály, amely – mint tudjuk – a kiürítés és menekülés közben menthetetlenül szétzilálódott. Elesettek, eltűntek, elhurcoltak tízezeit takaríthattuk volna meg. S ami a honvédséget illeti: átmentése a háború utánra zökkenésmentesen megtörténhetett volna. Akkor nem üthetik rá később a nyílasság bélyegét, jelenléte pedig fékezőleg hat a szovjet hadsereg és a magyar falusi lakosság óhatatlan ellentéteire. Székely László írja az 1945-ös eseményekre emlékezve: „Mondhatom, amerre csapataink jártak, messze környéken minden falu azért könyörgött, küldöttséget járva hozzám, hogy oda is szállásoljunk el akármilyen kis egységet is, mert akkor ők a kóborló oroszoktól biztonságban vannak. Ahol rozoga csapataim álltak, ott az oroszok nem garázdálkodtak, nem garázdálkodhattak.”

Ami pedig a békeszerződést illeti: a német háborúból való sikeres kiválás következményeként országunk helyzete alapvetően módosul. Horthy októberi elhatározásainak sikeres végrehajtását a győzteseknek okvetlenül értékelniük kellett volna, hiszen lépésünkkel, legalábbis a Duna-medencében, megrövidül a háború. Pozíciónk Párizsban nem lett volna rosszabb a királyi Romániáénál. És ez legalább Észak-Erdély egy részének megtartását jelenthette volna, hiszen – emlékezzünk csak! – az 1944. szeptember 12-i szovjet-román fegyverszüneti megállapodás a békekötésig nyitva hagyta az erdélyi határok kérdését.

Persze, mindez nem változtatott volna Magyarországnak a többi kelet-európai országokéval közös sorsán a háború után.

Magyarországon az első perctől fogva egészen a legutóbbi időkig „felszabadító hadjáratnak” mondták és írták a Vörös Hadsereg Duna-medencei hadjáratát, a szovjet csapatok bevonulását pedig a magyar nép „felszabadításának”.

Ez a szóhasználat egyoldalú, politikai fogantatású.

Az igaz, hogy a Vörös Hadsereg 1944–45-ös magyarországi hadjárata a német megszálló csapatokat kiszorította az országból. Magyarország elfoglalását főleg azok érezhették felszabadításnak, akiket a vöröskatonák – noha nem az ő megmentésükre jöttek – s a nyilas üldözéstől, a fizikai megsemmisítéstől mentettek meg. És talán még azok a baloldaliak – elsősorban kommunisták –, akik a hazai társadalmi átalakítást, Sztálin hadserege árnyékában, ott kívánták folytatni, ahol 1919. augusztus 1-jén, akarattuk ellenére, abbahagyták.

A magyar nép túlnyomó többsége a szovjet csapatok megérkezését és jelenlétét nem felszabadításként, hanem megszállásként, igen vegyes érzelmekkel fogadta.

Kovács Imre, a háború utáni koalíciós idők jeles demokrata politikusa, az 1944-es ellenállási mozgalom egyik lelkes vezetője, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára, életének egyik legutolsó nyilvános előadásán, 1980-ban, a hollandiai Mikes Kelemen Kör konferenciáján a következőket mondotta arról, hogy a szovjet hadsereg 1945-ben felszabadította-e vagy megszállta Magyarországot: „Bármiként csúrtük-csavartuk, szajkóztuk, hogy felszabadította, akkor is éreztük, ma a következményekkel kimondhatjuk, hogy - megszállta! Az előrenyomuló orosz katonák, mögöttük a teherautóról leugráló agitátorok és a különvonaton megérkező moszkovita politikusok nem hozhatták a szabadságot, mert a Szovjetunióban nem volt és még mindig nincs szabadság.

A felszabadulás jobban kifejezi a helyzetet és az érzelmeket, de csak arra a lélegzetvételnyi pillanatra, amikor azt hittük, hogy végre megszabadulhatunk a fasizmustól, a totalitárius uralomtól, annak minden következményétől.

A Vörös Hadsereg akkor lett volna valóban felszabadító hadsereg, ha a háború befejeztével, illetve a békekötés után, önmaga magasabb erkölcsi értékének tudatában, küldetését teljesítve, kivonult volna Magyarországról, hagyva, hogy a magyar nép a demokrácia alapjainak lerakása után, külső befolyástól mentesen, maga intézze tovább sorsát. Mindehhez Sztálinnak még csak nem is kellett volna valamiféle új határozatot hoznia. Elég lett volna érvényt szereznie a Szovjetunió általa vezetett Állami Honvédelmi Bizottsága 1944. október 27-i felhívásának, amely többek között leszögezte, hogy a Vörös Hadsereg nem mint hódító érkezett Magyarországra, hanem „mint a magyar nép felszabadítója a német fasiszta elnyomás alól”.

Végül pár mondatot a honvéd tisztikarról.

Minden hadsereg a társadalom tükörképe. A kor szelleme és politikai áramlatai nem állnak meg a kaszárnyák kapui előtt. Ez vonatkozik a magyar királyi honvédség tisztikarára is, még akkor is, ha a rendelkezések szerint tartózkodnia kellett a politizálástól.

A honvédtisztek a két háború között hazafias és antikommunista szellemben nevelkedtek. Ennek középpontjában a trianoni területvesztés felülvizsgálata, revíziója, illetve jóvátétele állt. Az úgynevezett kisantantállamok hadseregeivel való esetleges összecsapásra képezték ki a tiszteket. A Duna-medencén kívüli hadviselésnek még a lehetősége sem szerepelt a kiképzési tervekben. Ennélfogva a Szovjetunió elleni, a Kárpátokon túli háborúra a tisztikar sem lelkileg, sem szakmailag nem volt felkészülve. Németbarát volt-e a tisztikar? Igen, nagy többségében az volt, ami önmagában véve még nem bűn. A barátság gyökerei az első világháború fegyvertársi emlékeiből táplálkoztak, illetve abból, hogy a magyar tisztképzés jórészt porosz katonai doktrínákon alapult. Ehhez jött még a határrevízió: minden magyar tiszt tudta, hogy Európában csak a németek szállnak síkra az első világháborút követő békeszerződések revíziójáért, és ezzel nekünk, magyaroknak is segítséget nyújtanak trianoni sérelmeink orvoslásához.

Ez azonban nem jelentette azt, hogy a tisztikar németbérenc. Aminthogy különbséget kell tennünk németbarátság és nácibarátság között is. Az utóbbi is megvolt: főleg a vezérkar tagjai voltak fogékonyak a náci ideológia iránt.

A harmincas években Olaszország is rokonszenvet ébresztett a magyar tisztekben. Lengyelország hasonlóképpen. Anglia távol volt – földrajzilag is, érzelmileg is. Franciaországban pedig a tisztek a trianoni országcsönkítés első számú felelősét látták. Ami a Szovjetuniót illeti, sem állami berendezkedése, sem politikája nem tartalmazott olyan elemeket, amelyek a kommunista rezsimit a honvédtisztek előtt rokonszenvessé tehetnék volna. Azonkívül ott volt még 1919 emléke is, az elvetélt Tanácsköztársaság, összes negatívumával.

Mindebből következik, hogy a honvéd tisztikar 1941. június 22-én a német hadseregnek a Szovjetunió ellen indított támadását helyesléssel, sőt örömmel fogadta. Hasonlóan gondolkodtak még azok is, akik Hitlerrel szemben egyébként kritikus álláspontot foglaltak el. Azt remélték, hogy a Szovjetuniót rövid időn belül térdre kényszerítik a németek, a németeket viszont megverik az angolszászok. Oroszországot nemcsak a megvetett kommunizmus otthonának tekintették, hanem a Magyarországot több mint száz éve fenyegető pánszlávizmus fő istápolójának is.

A sztálingrádi csata és utána a kurszki nagy elhárító győzelem, valamint a Vörös Hadsereg további sikerei korrigálták a szovjet haderőről kialakult képet. 1943 tavaszától kezdett tekintélye lenni a honvédség tagjai előtt a Vörös Hadseregnek. Ezt a hadi sikerekből származó átértékelést azonban nem kísérte a szovjet rezsim iránti ellenszenv megszűnése. A megszállt szovjet területeken látottak elijesztően hatottak tisztre és honvédre egyaránt. S amikor a katinyi erdőben, a volt NKVD-üdülő mellett a németek 1943 áprilisában felfedezték a szovjetek által 1940-ben legyilkolt sok ezer lengyel tiszt tömegsíriját, ez a szörnyű lelet csak megerősítette a honvéd tisztikarban azt az érzést, hogy nem szabad szovjet hadifogságba jutni.

1943 első felében csorbát szenvedett a magyar–német fegyverbarátság is. Mindenekelőtt a doni magyar csatavesztés, illetve következményei miatt. A 2. hadseregből megmaradt magyar tisztek elvesztették bizalmukat a német hadseregben. A német fegyvertárs bajtársiatlan, sőt ellenséges magatartása a visszavonulás során erősen kikezdte az addig felhőtlennek tűnő német–magyar fegyverbarátságot. Vannak, akiknek az a véleményük, hogy a németbarátság meggyöngyülésével a honvédtisztekben megnőtt az angolszász hadsereg iránti rokonszenv. De vajon követte volna-e a honvéd tisztikar többsége a vezetőit, ha 1943–44 telén az angolszász hatalmakkal lépnek egyezsége? Kállay Miklós a visszaemlékezésében igenlően válaszol erre a kérdésre. A kormányzó belső köréhez tartozó tábornokok is úgy vélekedtek – igaz, már az emigrációban –, hogy ilyen értelmű parancsot a tisztek ellenkezés nélkül teljesítettek volna. Lehet, ne vitassuk! A történelem nem adta fel ezt a kérdést, s jobb, ha mi sem bolygatjuk...

Egy biztos: az 1944. március 19-i német megszállás megdöbbenetette a honvéd tisztikart. Előzményeiről, a politikai huzavonákról sem akkor, sem később nem volt tudomása. Mi mást tehetett: jobb híján elfogadta a hivatalos közleményt.

1944 nyarán a hadi helyzetben a németek számára újabb kellemetlen fordulat következett: az invázió. A nyugati hatalmakkal sikerült a franciaországi partraszállás. Megszületett Európában a második front. A Vörös Hadsereg a Kárpátok előterében állt. A magyar tábournoki karnak, illetve a tisztikarnak egy része – de nem a zöme – ekkor már kiegyezett volna az angolszász különbékében, már csak azért is, hogy az ország megmeneküljön a Vörös Hadsereg megszállásától. Mivel azonban erre nem volt lehetőség, a honvédségi elit kitartott a német szövetség mellett. Sztálin és Hitler között – ha már választani kellett inkább az utóbbit választotta.

Így következett meg Horthy 1944. október 15-i proklamációja. Ez a kiáltvány meglepte és szörnyen megdöbbenetette a tisztikart. Ilyen lépésre nem készítette fel a politika. A szovjetekkel lepaktálni? Családját, hazáját kiszolgáltatni az oroszoknak? Pedig akkorra a stratégiában csak valamelyest is járatos tisztek előtt nem lehetett titok, hogy a németek elvesztették a háborút, ami Magyarországra nézve végzetes következményekkel jár: az ország nemcsak hogy hadszíntérré válik, de a háború végén, mint 1918-ban, megint a vesztes oldalon áll. Az értelmet azonban elnyomta az érzelem.

A tisztikar várakozási álláspontra helyezkedett: abban a helyzetben ez volt számára a legkönnyebb megoldás. Mivel a kormányzó hadparancsa a várbeli Színház utcában lévő vezérkarfőnökségen már a kezdet kezdetén elakadt (visszatartották), a katonai vezetők – tisztelet a kivételnek – szépen megvárták, hogy kié lesz a következő lépés Budapesten. Október 16-án Szálasi került nyeregbe. A szélsőjobboldali őrségváltást a magyar királyi honvédség, ha nem is örömmel, de bizonyos megnyugvással fogadta: nem kell lepaktálni az oroszokkal, nem kell hátba támadni a németeket.

Mindezt tudva, nem vádolhatjuk a tisztikart október 15-e miatt esküszegéssel vagy árulással. Parancsot nem kaptak a tisztek, anélkül pedig hogy lehet valaki parancsszegő? Maga Horthy volt az, aki az MHBK-nak küldött 1948. december 15-i nyilatkozatában felmentést adott volt tisztikarának az esküszegés vádjá alól.

Egyébként is sok legenda tapad október 15-éhez. Például az, hogy a kormányzó szándékának megvalósítását a honvédségi elitben szép számmal megtalálható német származású vezetők hiúsították meg. Ezek a döntő pillanatban állítólag nem

a magyar haza jövőjét mérlegelték, hanem vérrokonságuk érdekében cselekedtek, vagyis Horthyval szemben Hitler pártjára álltak. Így vélekedett többek között Veress Lajos és Nagy Vilmos is. Velük szemben Szakály Sándor hadtörténész mutatta ki egy tanulmányában, hogy az ilyenfajta meglehet, tetszetős érvelés nemcsak hogy nem ad kielégítő magyarázatot az eseményekre, de tényszerűen sem támasztható alá. Megvizsgálva a háború alatti katonai elit személyi lapjait, Szakály kimutatta, hogy a tábornoki és tisztikar zöme nem volt német származású.

1944. október 15-e azonban mindenképpen vízváltást volt a magyar királyi honvédségben. Ha nem sokan is, de voltak olyan honvédtisztek, akiknek útja ezután a Vörös Hadsereg frontvonalán át Debrecenbe, az ideiglenes magyar kormányhoz vezetett. Ezek a tisztek a katonai és politikai helyzet kényszerítő hatása alatt vállalták Hitlerrel szemben a szovjet hadsereggel való együttműködést. Elhatározásukat nem világnézeti szempontok vezérelték. Úgy gondolták, hogy az adott helyzetben az átállás az egyedüli helyes cselekedet: megrövidíti a háborút Magyarország területén, és ez majd a béketárgyaláson enyhítheti némileg a magyarságra nehezedő politikai felelősség súlyos terhét.

Ami végül a Szálasi alatt megmaradt honvédtiszteket illeti, ők áldozatai lettek a „hungarista munkaállam” hétről hétre fokozódó agóniájának. Szálasi a fronton lévő magyar királyi honvédséget tulajdonképpen már leírta leendő állama leltárából. A nemzetvezető már az új típusú, nemzetiszocialista szellemű hadsereg felállítására készült, erre szerveződtek a magyar SS, valamint a „Kossuth” és „Petőfi” hadosztályok. A régi honvédség s vele a tisztikar pusztult a fronton, jórészt német alárendeltségben, a helyi parancsnokoktól ritkán megbecsülve s kímélve, sokkal gyakrabban olcsó ágyútölteléknek használva.

1944–45-ben megmérgetett a magyar tisztikar. És vajon könnyűnek találtatott? A történész nem bíró. Már ítél – s még ítélni fog – a történelem...

24. Horthy Miklós kormányzó hivatalos irataiból – részletek

1. Horthy Miklós 1944. június 6-án kelt levele Adolf Hitlerhez a Magyarországot megszálló német katonai egységek visszarendelése ügyében

Excellenciás Uram!

Legutóbbi találkozásunk alkalmával azt mondta Excellenciád, hogy Magyarország szuverenitását nem fogják érinteni, és azonnal megszüntetik az ország megszállását, ha itt olyan kormány alakul meg, amelyben Ön megbízik. Mivel nem tudhattam, hogy kik élvezik ezt a bizalmat, Sztójay elnöksége alatt azt a kormányt neveztem ki, amelyet – a vezérkarral való megbeszélés után – a német követ és meghatalmazott javasolt. Azóta két és fél hónap telt el, és denunciánsok adatai alapján sok ezer, többségében ártatlan, korrekt ember van még mindig letartóztatva, valószínűleg azért, hogy ennek ellenére valamiféle reális okot próbáljanak találni a vád számára. Közöttük néhány magas rangú katonatiszt, aki meggyőződésem szerint, teljesen ártatlan, mind ez ideig kenyéren és vízen, poloskás helyiségekben van bebörtönözve. Alá kell húznom,

hogy a német hadsereg korrektül viselkedett, és az elszigetelt túlkapásokat szigorúan megbüntették, de a visszamaradt titkosrendőrség és az SS – legfőbb parancsnokai ellentétes véleményével szemben – ellenséges országnak tekinti Magyarországot, és aszerint cselekszik. Visszatartom magam attól, hogy leírjam, mi minden történt itt, és történik még mindig.

A bolsevizmus elleni harc köteleességteljesítés, és ez a szegény, megcsonkított, kirabolt ország örömmel adott mindent, amit adni tudott, nem aranyért és svájci frankért, mint mások, hanem hitelbe német márkáért, melynek ellenében azonban nem kaptunk árukat. Hadiiparunk túlnyomórészt Németország számára dolgozik, annak ellenére, hogy – az országon kívül küzdő csapatoktól eltekintve – fegyvertelenek vagyunk. Az összes szövetséges, a finnek, a románok, a horvátok stb. saját országukban védik hazájukat, csak mi küldjük mindazt, amit csak tudunk, határainkon túlra.

A német megszálló csapatokért eddig 235 milliót fizettünk.

Folyó év március 19. óta 2700 tisztet és 119 654 embert adtunk le. Nem tudnám megmondani, hogy ilyen fenntartás nélküli áldozatkészség mellett mit lehetne még szemünkre vetni.

Attól kell tartani, hogy a fronton lévő csapataink értesülnek arról, hogy hazájukban sok ezer német gondtalan, kényelmes életet él, miközben nekik a halállal kell szembeszállniuk. Becsülettel igyekszem, hogy a lehetőség szerint elleplezzek minden rosszat, és a régi hú bajtársiassággal tartásak ki a kormányruznál, de ezt nagyon megnehezítik nekem. Mit gondoljon rólam az, aki ártatlanul van bebörtönözve; mit gondoljon a paraszt, aki fáradtságosan dolgozott az élelmiszerért a családja számára, és akitől aztán erőszakkal veszik el lisztjét, zsírját és tehenét; mit gondoljanak azok, akiknek üzletét és lakását kiüritik.

Kérem, ne vegye rossz néven, hogy mindezt közvetlen őszinteséggel, bizalmas levélben hozom tudomására. Eddig az volt az érzésem, hogy mindig megbízott bennem. Csak azért szántam el magam arra, hogy nyomatékosan kérjem Excellenciádat, mindnyájunk érdekében rendeltesse el innen a megszálló csapatokat és a titkosrendőrséget, hogy visszatérhessen a régi, bizalomteljes fegyvertársi viszony egészséges légköre. Jelenleg mintegy 250 000 német férfi van Magyarországon, akik a fronton bizonyára jó szolgálatot tehetnének.

Horthy

2. Horthy Miklós 1944. szeptember végén kelt levele Sztálinhoz – részletek

Tábornagy!

Végső veszélyben forgó népem nevében és érdekében fordulok Önhöz. A magyar nép nevében, amelyet ennek a háborúnak a kitöréséért semmiféle felelősség nem terhel. Ezer éven át, de különösen az utolsó évtizedben, népünk sorsát a szomszédos kolosszus befolyásolta. Ennek a befolyásnak a hatása alatt sodródtunk bele ebbe a Szovjetunióval folytatott szerencsétlen háborúba is.

Nyomatékosan kell hangsúlyoznom azt a körülményt, hogy szegény hazámat valósággal elárasztotta a németek „ötödik hadoszlopa”. Ez a nagyszabású behatolás ugyanakkor kezdődött, amikor német csapatok vonultak be Romániába és Bulgáriába is, amelyek

eredményeképpen minden magyarországi megmozdulást, minden lépést közvetlen közelről figyeltek, s a legfontosabb hírek és jelentések soha nem jutottak el hozzám. Most szereztem tudomást arról, hogy a Kassát és Munkácsot ért légitámadás után Molotov külügyminiszter – a magyar követtel folytatott megbeszélés során – kifejezésre juttatta a Szovjetuniónak Magyarország iránt táplált békés törekvéseit. Ha ez megfelel a valóságnak, tragikus, mert nem ért el hozzám idejében.

Az igazság kedvéért tájékoztatni szeretném Önt arról, hogy mi soha senkitől nem akartunk még egy talpalatnyi területet sem elvenni, ha jog szerint nem illetett meg bennünket. Eppen ellenkezőleg, a románok foglalták el orosz szövetségesüktől Besszarábiát az első világháború után, a második világháború alatt pedig német segítséggel Oroszország déli részének jelentős részét igyekeztek megszerezni. Ezenkívül, amikor 1940-ben véget kívántunk vetni az erdélyi magyarsággal való kegyetlen bánásmódnak, Ismét a románok voltak azok, akik Németország segítségéért folyamodtak, kérve Hitlert, hogy tegye lehetővé számunkra a bécsi döntéssel e terület legalább egy részének megtartását.

Amikor delegátusaimat teljhatalommal felruházva elküldöm a fegyverszüneti tárgyalásokra, kérem Önt, hogy kímélje meg ezt a szerencsétlen országot, amelynek megvannak a maga történeti érdemei, s amelynek a népe az orosz néppel oly sok közös vonást mutat fel.

3. Horthy Miklós 1944. október 15-ei kiáltványa a magyar nemzethez – A Magyar Távirati Iroda 1944. október 15-én kiadott napi jelentése

Amióta a nemzet akarata az ország élére állított, a magyar külpolitika legfontosabb célkitűzése volt a trianoni békeszerződés igazságtalanságainak legalább részbeni megszüntetése a békés úton elérni kívánt revízió által. A Népszövetség működéséhez fűzött remények ezen a téren nem valósultak meg.

Az újabb világkrízis beálltakor sem idegen területek megszerzésének a vágya vezette Magyarországot. A Csehszlovák Köztársasággal szemben sem voltak támadó szándékai, és nem háború útján kívánta a tőle előzőleg elvett területek egy részét visszaszerezni. A bácskai területre is csak az akkori jugoszláv kormányzat bekövetkezett összeomlása után vonultunk be saját véreink védelmére. A Románia részéről tőlünk 1918-ban elvett területekre nézve is az általa a tengelyhatalmaktól kért békés döntést fogadtuk el. Magyarország a szövetséges államok elleni háborúban a geográfiai helyzetünk következtében reánk nehezedő német nyomás folytán sodródott bele, de ennek keretében sem voltak hatalmi céljaink, és senkitől sem akartunk elvenni egy négyzetméternyi területet sem.

Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a Német Birodalom ezt a háborút elvesztette. A hazájuk sorsáért felelős kormányzatok le kell, hogy vonják ennek következményeit, mert amint azt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán. Történelmi felelősségem tudatában meg kell, hogy tegyek minden lépést abban az irányban, hogy a további felesleges vérontást elkerüljük. Olyan nép, amely egy már elvesztett háborúban

szolgalelkűséggel idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedné tenni apáitól öröklött földjét, elvesztené a világ közvéleménye előtt megbecsülését.

Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűséget a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. Már hosszabb idő óta a magyar haderőnek egyre újabb és újabb részeit kívánságom és akaratom ellenére az ország határain túl vetette harcba. Ez év március havában pedig a Német Birodalom vezére, éppen a magyar haderő visszahozatalára irányuló sürgetéseim folytán, tárgyalásra hívott meg Kleissheimba, és ott közölte velem, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg, és tiltakozásom dacára ezt foganatosította azalatt, míg engem odakint visszatartottak. Egyidejűleg az országba benyomult a német politikai rendőrség is, és letartóztatott számos magyar állampolgárt, közöttük a törvényhozó testület több tagját, valamint akkori kormányom belügyminiszterét, és a miniszterelnök is csupán úgy tudta a letartóztatást elkerülni, hogy egy semleges követségre menekült.

A Német Birodalom vezérétől kapott arra a határozott ígéretre, hogy ha olyan kormányt nevezek ki, amely a németek bizalmát bírja, megszünteti a magyar szuverenitást ért sérelmeket és korlátozásokat, kineveztem a Sztójay-kormányt. A németek azonban nem tartották meg ígéretüket. A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával kezébe vette a zsidókérdésnek az emberiség követelményeivel ellenkező, ismert módon való intézését. Amidőn a háború az ország határához közeledett, sőt azt át is lépte, ismételten megfelelő segítséget ígértek a németek, de ezt az ígéretüket sem tartották meg az ígért módon és mértékben. Az ország területét visszavonulásaik alkalmával fosztogatások és rombolások színterévé tették.

A szövetségi hűséggel ellenkező mindezen cselekményeiket végre azzal a nyílt kihívással tették, hogy a budapesti hadtestparancsnokot, Bakay Szilárd altábornagyot a belső rend fenntartása érdekében tett intézkedései közben a német Gestapo ügynökei egy ködös októberi reggelen, a rossz látási viszonyok felhasználásával, lakása előtt autójából kiszállásakor orvul megtámadva, elhurcolták. Ezt követően német repülőgépekről a mai kormányzat ellen lázító röpcédulákat dobáltak. Megbízható értesüléseket kaptam arra nézve, hogy német politikai színezetű csapatok erőszakos felfordulás útján az általam időközben kinevezett törvényes magyar kormány megbuktatásával saját emberüket szándékoztak uralomra segíteni, miközben az ország területét a Német Birodalom utóvédharcainak színterévé kívánták tenni.

Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetséggel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, szabadságától, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeleinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetek. Bízva igazságérzetükben, velük egyetértésben kívánom a nemzet jövő életének folytonosságát és békés céljainak megvalósítását biztosítani. A honvédség előljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok esküjükhöz híven, egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmesskedni.

Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján.

XIII. 1956

A forradalom és eszmeisége

A második világháborút követően Magyarország szovjet megszállás és befolyás alá került, a második világháború alatti jaltai egyezménynek megfelelően (1945. február). A második világháborút lezáró párizsi béke jóvátételre kötelezte az országot, ami súlyos terheket rótt a gazdaságra. A szovjet befolyást kiszolgáló államvezetés megfélemlítés és terror árán tartotta fenn hatalmát. Az ország szűkölködő és ideológiai elnyomás alatt álló lakossága 1956 őszén felkelt a rendszer ellen és forradalmat robbantott ki. A forradalom célja a szovjet kivonulás és a kommunizmus megdöntése volt. A bevonuló szovjet hadak a forradalmat leverték, a kommunista rendet helyreállították. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 11. és *Ludoviceum I./3.:* 9.,12., 13, 14.

25. Rákosi Mátyás: Beszéd a budapesti pártaktíván (1953. július 11.)

Elvtársak!

Összehívtuk a Magyar Dolgozók Pártja budapesti szervezetének pártaktíváját, hogy ismertessük azokat a kérdéseket, amelyekre vonatkozólag pártunk Központi Vezetőségének június 27-én és 28-án megtartott teljes ülése határozatokat hozott. Ezek a határozatok foglalkoztak pártunk és népi demokráciánk legfontosabb kérdéseivel, külön részletesen foglalkoztak azokkal a hibákkal, amelyek pártunk munkájában és népi demokráciánk gazdasági területein mutatkoztak. A Központi Vezetőség kidolgozta a hibák kijavítására vonatkozó rendszabályokat is.

Pártunk, a Magyar Dolgozók Pártja a felszabadulás óta eltelt időben igen komoly eredményeket és sikereket ért el. A mi pártunk vezette ki a magyar nemzetet abból a szinte reménytelen helyzetből, amelyet a háború pusztításai okoztak. A mi pártunk vezette az újjáépítést, és a mi pártunk vitte győzelemre a harcot a régi rend, a tőkés és nagybirtokosok ellen, s a mi pártunk vezetésével kezdte meg dolgozó népünk lerakni jobb, szocialista jövőjének alapjait a városban és a falun egyaránt. S ami az eredményekben a legfontosabb: a dolgozók életszínvonala, munkásoké és parasztoké egyaránt olyan fokot ért el, amilyenre soha a Horthy-időben még megközelítőleg sem volt példa. Minden párttagunk, minden elvtársunk, az egész dolgozó magyar nép joggal büszke azokra az eredményekre, amelyeket ezekben a nehéz időkben elértünk. S hozzátehetem, elértük őket azért, mert segített, támogatott bennünket minden téren felszabadítóink és barátunk, a hatalmas Szovjetunió. *(Hosszantartó, lelkes taps.)*

Központi Vezetőségünk azonban megállapította, hogy pártunk és különösen pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el. E hibák egy része pártvezetésünk helytelen módszereiből folyt. Központi Vezetőségünk ülése kidolgozta a rendszabályokat, amelyek a jövőben biztosítják a valóban kollektív vezetést, érvényre juttatják a vezetésben a pártdemokráciát, egészséges fejlődésünknek az elengedhetetlen biztosítékát, valamint a kommunista kritika és önkritika szellemét. Most gondoskodnunk kell róla, hogy a pártdemokrácia, az egészséges kritika és önkritika érvényesüljön az egész pártéletben, a központi vezetéstől le egészen az alapszervezetekig, és segítse megerősíteni, megszilárdítani pártunk kapcsolatait a dolgozó tömegekkel. A pártmunka megjavítására kidolgozott rendszabályokat azóta már pártunk tagsága elé vittük, s ezekből az elvtársak meggyőződhetnek róla, hogy el vagyunk szánva a hibák gyors kijavítására és kiküszöbölésére.

Én ezen az aktíván elsősorban azokkal az intézkedésekkel kívánok foglalkozni, melyeket Központi Vezetőségünk gazdasági kérdésekben dolgozott ki. Kezdem mindjárt a szocialista iparosítás kérdésével. Mióta befejeztük a háború romjainak eltakarítását, az újjáépítést, és miután a politikai harcban megvertük a régi kizsákmányoló osztályokat és rátértünk a szocializmus építésére, dolgozó népünk áldozatkészsége, hazaszeretete és szorgalma olyan műveket hozott létre, olyan teljesítményeket mutatott fel, amilyenekről a régi kapitalista időkben szó sem lehetett. Minden munkás, minden értelmiségi, pártunk minden tagja, de az egész dolgozó nép méltán büszke az olyan alkotásokra, mint Sztálinváros, mint Inota, Komló és sok más. Munkásosztályunk ez évek alatt valóban nagyot alkotott, és joggal hivatkozhat e téren a szocialista építés komoly sikereire.

Ugyanakkor azonban meg kell állapítanunk, hogy az alkotó munka hevében komoly hibákat is követtünk el. Hibát követtünk el elsősorban azzal, hogy nehéziparunk és a termelőeszközök gyártó iparok fejlesztésében túl gyors iramra tértünk át, és a tervezés munkájában gyakran figyelmen kívül hagytuk hazánk gazdasági erőforrásait, reális lehetőségeit. Figyelmen kívül hagytuk nemegyszer azokat a nagy lehetőségeket, melyek a Szovjetunióval és a népi demokráciákkal való együttműködés jobb kiépitésében rejlettek. A legkomolyabb hibát azonban ott követtük el, amikor 1951 februárjában túlságosan megemeltük első ötéves tervünk ipari célkitűzéseit. Hároméves tervünk eredményeinek, valamint az ötéves tervünk első évének jó teljesítményei alapján akkor megállapítottuk, hogy gazdasági lehetőségeink nagyobbak, mint ahogy ezt eredetileg gondoltuk, és további tervünkbe több beruházást vehetünk fel. Ennek megfelelően a beruházás összegét 51 milliárdról 80 milliárd forintra emeltük fel. És itt történt a hiba. Emelni lehetett, és emelnünk kellett a tervet, de a 30 milliárdos emelés túl sok volt. Kevesebbet kellett volna emelnünk. Természetesen ezzel az emeléssel párhuzamosan azt is elhatároztuk, hogy megfelelően emelni fogjuk a dolgozó nép életszínvonalát. A tervünk szerint öt év alatt az életszínvonalnak 50 százalékkal kellett volna emelkednie, és 220 000 lakást akartunk ez idő alatt építeni. De, ismétlem, megemelt tervünkbe már a kezdetén olyan hibák csúsztak be, amelyek eleve lehetetlenné tették az életszínvonal ilyen irányú emelkedését. A megemelt terv ugyanis tízszer annyi beruházást írt elő a nehézipar számára, mint a könnyű- és élelmiszeripar számára. Kevés volt a mezőgazdasági beruházásokra szánt összeg is.

Márpedig a könnyű- és élelmiszeripar, valamint a mezőgazdaság termelése lett volna hivatva jelentékeny részben biztosítani az életszínvonal emelését.

Amikor kezdett mutatkozni, hogy a túlságosan felemelt ipari tervek miatt nem marad elég erőnk arra, hogy egyidejűleg növeljük nehéziparunkat és a dolgozó nép életszínvonalát is, akkor is változatlanul folytattuk túlzott iparfejlesztésünk iramát. Amiből viszont az következett, hogy egyre kevesebb beruházás jutott a dolgozó tömegek, különösen az ipari munkások életszínvonalának emelésére. A gyárak építése miatt kevesebb lett a lakásépítés, és mint látni fogjuk, a mezőgazdaság beruházásai is viszonylag csökkentek a túlzott iparosítás következtében.

Ezeket a hibákat még tetézte a tavalyi rossz termés. A kettő együttvéve oda vezetett, hogy az ipari munkásság életszínvonala az utolsó esztendőben már nem emelkedett, hanem csökkent. Megsértettük a szocializmus építésének azt az alaptörvényét, hogy az építéssel párhuzamosan szakadatlanul emelkednie kell a dolgozó tömegek, és különösen az ipari munkásság életszínvonalának. Azok a gazdasági rendszabályok, amelyeket pártunk Központi Vezetősége most kidolgozott, ennek a komoly hibának kijavítására irányulnak. Minden elvtársunk, egész dolgozó népünk értse meg, hogy a mi javaslataink a szocializmus változatlan továbbépítését jelentik (*Nagy taps*), de olyan módon, hogy kijavítjuk azokat a hibákat, amelyeket az ipar fejlesztése közben azzal követtünk el, hogy nem gondoskodtunk a dolgozók jólétének megfelelő emeléséről. Ha az utolsó két évben háttérbe szorult a dolgozó nép, az ipari munkásság életszínvonalának emelkedése, most ezen változtatunk. Hibáinkon okulva, most úgy kívánjuk folytatni a szocializmus építését, hogy a munka közben egy pillanatra se veszítsük el szem elől dolgozó népünk és elsősorban ipari munkásságunk életszínvonalának, jólétének, kulturális és szociális szükségletei kielégítésének szakadatlan emelését. Ebben áll Központi Vezetőségünk gazdasági határozatainak lényege.

A dolgozó tömegek életszínvonalának állandó emelkedését biztosító rendszabályok lényege az, hogy összes beruházásainkat, jövőendő terveinket felülvizsgáljuk, s átcsoportosítjuk abból a célból, hogy minél többet tudjunk fordítani a dolgozó nép, az ipari munkásság életszínvonalának emelésére, s ugyanakkor, ha lassabb iramban is, de folytatjuk szocialista építésünket, és benne természetesen nehéziparunk fejlesztését is. Egyben többet fogunk költeni a munkásság szociális céljaira, a munkavédelemre, a minimumra csökkentjük a túlórázást, biztosítjuk a szabadnapot, eltöröljük a helytelen pénzbírságot és így tovább.

Mindjárt megemlítem, hogy e rendszabályok nyilvánosságra hozatalánál nem követtük azt a régi szokásunkat, hogy javaslatainkat először pártunk nevében ismertessük. Az elmúlt néhány nap tapasztalata meggyőzött bennünket arról, hogy helyesebb lett volna ezúttal is a tennivalókat először pártunk nevében közölni. Megállapíthatom, hogy dolgozó népünk, de különösen ipari munkásságunk lelkes helyesléssel vette tudomásul ezeket a javaslatokat. A magyar dolgozó nép újra meggyőződhetett róla, hogy pártunk a kellő pillanatban meg tudja tenni a kellő lépéseket, és ha felismeri az elkövetett hibákat, azokat bátran feltárja és megteszi a kijavításukra szükséges rendszabályokat. Ez történik most is. Biztosak vagyunk benne, hogy e hibák kijavítása népi demokráciánk további erősödéséhez, dolgozó népünk életszínvonalának további emeléséhez vezet. Tudja ezt az ellenség is, és ezért igyekszik megzavarni ezeket az intézkedéseket. Azt hirdeti, hogy most már nem érvényes a terv, hogy most már nem kell tartani a

normákat, hogy most már nincs szükség munkafegyelemre. Abból a tényből például, hogy megszüntettük a pénzbírságot, azt a következtetést vonják le, hogy most már mindenki azt csinálhatja az üzemben, amit akar.

Nekünk élesen szembe kell szállnunk és vissza kell vernünk az ellenségnek azt a demagóg kísérletét, mellyel dolgozó népünk és ipari munkásságunk életszínvonalának, jólétének emelését akarja meggátolni. Minden öntudatos munkás és értelmiségi előtt világos, hogy életszínvonalunkat nem lehet emelni akkor, ha termelésünk csökken. Mi át fogjuk állítani és át fogjuk szervezni iparunkat úgy, hogy belőle szocialista építésünk továbbfolytatása mellett a dolgozók életszínvonalának emelésére a lehető legtöbb jusson. De mindenki előtt világos, hogy nem emelhetjük az életszínvonalat akkor, ha a termelés – és mindjárt hozzátehetem: a termelékenység – nem emelkedik, ha az önköltség nem csökken. Ahhoz, hogy több lakóház, ahhoz, hogy több lakás, több kerékpár, több ruha, több cipő, több cukor, több élelem legyen, több szén is kell, amely egész iparunkat fűti, több vas és acél is kell, amely nélkül nincsen gépgyártás és nem lehetséges a dolgozó nép jólétének emelése. Mi tehát jövőre is több szenet és több acélt akarunk termelni, mint az idén, és többet is kell termelnünk, mert csak így tudjuk népünk életszínvonalát emelni. A különbség az eddigi állapothoz képest az lesz, hogy a vas-, az acél-, a széntermelést kisebb mértékben fogjuk emelni, mint eddig, és ugyanakkor meggyorsítjuk a fogyasztási cikkek termelését.

Ebből viszont az következik, hogy minden öntudatos munkás változatlanul teljesítse a mostani tervét, változatlanul tartson fegyelmet. Takarékoskodjon az anyaggal, vigyázzon a minőségre és ne túrja a selejtyártást. Világos, hogy mindezek a tényezők alapjai és elengedhetetlen előfeltételei saját jóléte növekedésének és az egész dolgozó nép életszínvonala emelkedésének. Aki ebben a helyzetben azt javasolja, hogy most már engedjünk a munkatempóból, hogy lazítsuk a normákat, hogy most már nem fontos a terv teljesítése, aki azt hirdeti, hogy pazarolhatunk az anyaggal, gyárthatjuk a selejtet, az lényegében az ellenség kezére játszik. Az a régi jelszavunk: „termelj többet, jobban élsz”, most is változatlanul érvényes, sőt, most érvényes csak igazán. És változatlanul érvényes az a jelszó is, hogy „a munka nálunk becsület és dicsőség dolga”. Ennek megfelelően változatlan eréllyel fel kell lépni a fegyelemsértőkkel, különösen a terv-fegyelem megsértőivel szemben, a lazaságokkal szemben, az igazolatlan hiányzásokkal szemben, a selejtyártókkal szemben. Erre annál is inkább szükség van, mert már hallatszanak olyan hangok – és kétségkívül az ellenség hangjai –, melyek azon az alapon, hogy a pénzbírság helytelen rendszerét megszüntettük, azt hirdetik, hogy most már senkit nem lehet büntetni, hogy aki hanyagságból vagy tudatosan selejtet gyárt, attól nem lehet kártalanítást követelni, hogy nem lehet felelősségre vonni azt, aki fegyelmeztelenségével, igazolatlan kimaradásával zavarja szocialista termelésünket, kárt okoz és megnehezíti dolgozó népünk jólétének emelését.

Az ilyen nézetekkel erélyesen szembe kell szállni. Fel kell világosítani a jóhiszeműeket, hogy éppen mert termelésünk most arra vesz irányt, hogy ipari munkásságunk és dolgozó népünk jólétét és életszínvonalát emeljük, gondosabban kell ügyelni a fegyelemre és erőteljesebben kell fellépni azokkal szemben, akik szocialista termelésünket egyik vagy másik módon zavarják, dezorganizálják. Beruházásaink átcsoportosítását, jövő terveink olyan átállítását, mely nép jólétünk leggyorsabb és legjelentékenyebb emelését eredményezi, az Országos Tervhivatal és az illetékes

minisztériumok végzik. Nem áll az, hogy a mi terveink általában túlfeszítettek; ezt igazolják az idei első félév számai, melyekből kiderül, hogy féléves termelési tervünket, a januári és februári komoly lemaradások dacára, túlteljesítettük. A hiba ott van, hogy ezekben a teljesíthető tervekben túl nagy a nehézipar beruházása, és túl kevés az, amit a dolgozó nép életszínvonalának közvetlen emelésére szántunk. Éppen ezt a hibát akarjuk most kiküszöbölni. Ha azonban a már végrehajtás alatt levő terveket nem teljesítjük, vagy önkényesen, egész népgazdaságunk érdekeire és a termelés továbbra is elengedhetetlen koordinációjára, egybehangelésére való tekintet nélkül változtatunk a terven, változtatnak a terven az egyes üzemek, úgy ebből nem a nép jólétének emelése, hanem zűrzavar, dezorganizáció keletkezik.

Ezt értse meg minden elvtársunk, minden öntudatos munkás, minden igazgató, minden minisztérium, és együtt gondoskodjunk arról, hogy ezek a helytelen, sőt ellenséges hangok elnémuljanak. Mindent meg kell tennünk arra, hogy a tervfegyelem, a munkafegyelem, a munkalendület, a szocialista munkaverseny erősödjék és segítse dolgozó népünk jólétének emelését minél gyorsabban végrehajtani. Biztos vagyok benne, hogy ebben a célkitűzésünkben támogat bennünket öntudatos ipari munkásságunk, értelmiségünk, az egész dolgozó nép.

Ismélem: hadat kell üzeni azoknak az ellenséges üzemeknek, amelyek dolgozó népünk javát szolgáló rendszabályaink végrehajtását fegyelmezetlenséggel, zavarkeltéssel, helyes intézkedéseink túlhajtásával vagy félremagyarázásával meg akarják akadályozni.

Külön kívánok szólni ezzel kapcsolatban a mi derék bányászainkhoz, akik a felszabadulás óta annyiszor megmutatták, hogy tudatában vannak a fontos szerepnek, melyet gazdasági életünkben, szocialista hazánk építésében betöltenek, és ennek megfelelően, áldozatot nem kímélve, mindig biztosították gazdasági életünk alapanyagát, iparunk kenyérét, a szénét. Ugyancsak szólni kívánok külön Ózd, Diósgyőr, az R[ákosi] M[átyás] Művek kohászaihoz, akiknek további jó, fegyelmezett munkájától és tervteljesítésétől függ jórésben, hogy milyen iramban tudjuk emelni dolgozó népünk és benne az ipari munkásság életszínvonalát. Bányászaink, kohászaink álljanak az élre, mutassanak példát fegyelemben, tervteljesítésben az egész ipari munkásságnak, az egész dolgozó népnek, és biztosítsák nemzetgazdaságunknak a széles tömegek életszínvonalának emeléséhez elengedhetetlenül szükséges alapanyagokat.

Bizonyosak vagyunk abban is, hogy dolgozó népünk életszínvonalának és jóléte emelésének terveit helyesli és támogatja az a hazafias értelmiség is, amely a felszabadulás óta egyre fokozódó mértékben mutatta meg, hogy nyugodtan támaszkodhatunk együttműködésére, odaadó munkájára és szaktudására országunk összes fontos kérdésének megoldásánál.

Minden ipari munkás, minden, a termelésben dolgozó értelmiségi legyen tudatában annak, hogy elsősorban az ő öntudatos, fegyelmezett, jó munkájától függ, hogy milyen iramban tudjuk a dolgozók jólétét emelni. Minden kommunista, pártunk minden tagja, népmvelőink, agitátoraink, a DISZ ifjúságának százezerei, a szakszervezetek másfél milliót számláló dolgozói lépjenek sorompóba, végezzenek jó felvilágosító munkát, leplezzék le, szigeteljék el az ellenséget, s példamutatásukkal biztosítsák új célkitűzéseink teljes sikerét! (*Nagy taps.*)

Az elmúlt napok alatt mindannyian meggyőződhattünk, hogy az ipari munkásság, a műszaki értelmiség zöme lelkes helyesléssel fogadta azokat a rendszabályokat, amelyeket pártunk az életszínvonal megjavítására kidolgozott. Sok munkás azzal válaszolt javaslatainkra, hogy többtermelésre tett felajánlást. Gondoskodnunk kell arról, hogy most, amikor irányt vettünk a munkásosztály, a dolgozó nép életszínvonalának erőteljes emelésére, a szocialista munkaverseny és szocialista építésünk minden egyéb módszere új lendületet kapjon, és segítsen meggyorsítani népünk jólétének emelését szolgáló célkitűzéseinket. Ez egyben a legjobb válasz az ellenségnek arra a tervére, amellyel alá akarja ásni a munkafegyelmet, terveink teljesítését és mindazokat a rendszabályokat, melyek szocialista építésünk folytatását és dolgozó népünk felemelkedését szolgálják.

Ki kell térnem itt azokra a nézetekre, amelyeket gyakran az ellenség, de még a jóhiszeműek is hangoztatnak, s amelyek szerint rendszabályaink rendkívül rövid idő alatt és gyors iramban javítják meg dolgozó népünk életszínvonalát. Vigyáznunk kell e téren, hogy a várakozásokat fel ne csigázzuk. Mint minden alapos munkához, a népjólét emeléséhez is többek között idő kell. A jó aratás lehetővé teszi, hogy hétről hétre bővebb legyen, és hozzáteszem, olcsóbb is legyen egy sor élelmiszernél, különösen a zöldségfélénél, a gyümölcsnél, a burgonyánál az ellátás. Ezen a téren éppen az utolsó hetekben komoly javulás, és hozzátehetem, komoly áresés is van, amint az elvtársak erről meggyőződhetnek. Néhány héten belül, ha a begyűjtés fegyelmezetten és szervezeten folyik, a 4 forint 60 filléres liszt is országszerte kapható lesz. A cukorrépatermés jónak ígérkezik, és minden jel szerint októberben már bőségesen áll majd rendelkezésünkre országszerte a kristálycukor. Egy sor textilárúnál és lábbelinél már komoly árcsökkenést hajtottunk végre. Más rendszabályok lehetővé teszik, hogy jóminőségű textiláru, lábbeli a legközelebbi hónapokban már nagyobb mennyiségben álljon a dolgozók rendelkezésére. De ugyanakkor mindenki megérti, hogy például abból a kukoricából, amit októberben fogunk letörni, az ősszel még nem lesz disznóhús, és hogy életszínvonalunk általános emelése hosszabb idő munkáját veszi igénybe. Hosszú és gondos munkát követel beruházásaink átütemezése is abba az irányba, hogy a nehézipari beruházások egy részét a könnyűiparba és a mezőgazdaságba vezessük át. Az életszínvonal javítását szolgáló nyersanyagok, amilyen a gyapot, a gyapjú, a bőr, jelentékeny részben külföldről, import útján kerülnek hozzánk, és ez már magában véve megnehezíti, hogy ezen a téren gyors ütemű, vagy hirtelen növekedést tudjunk elérni. Mindjárt hozzáteszem azonban, hogy nem lebecsülendő az a juttatás, amelyet az utolsó hetekben foganatosított rendszabályok már eddig is eredményeznek. A ruhaneműek, a cipő, az idénycikkek árának eddigi csökkentése egy évre kivetítve egymilliárd 200 millió forint megtakarítást jelent a fogyasztóknak. A tatarozást például Budapesten már az ősszel nagy arányban megkezdjük. A lakásépítés fokozására, benne a budapesti lakásépítések fokozására jövőre 800 millió forinttal többet költünk, mint az idén. A budapesti utcai közlekedés megjavítása is nemsokára jótékonyan fogja éreztetni hatását. Maga az a tény, hogy gazdaságpolitikánk most irányt vett a dolgozó nép és különösen az ipari munkásság életszínvonalának megjavítására, kezesség arra, hogy lassan, de biztosan megvalósítjuk ezt a célkitűzésünket.

Rátérek most a mezőgazdaság kérdéseire. Szóltam arról, hogy a túlzott iparosítás következtében az utolsó esztendőekben a mezőgazdaságra jutó beruházások aránya

esett. Ez már magában véve hiba, mert a mezőgazdaság termeli az élelmiszereket, melyek az életszínvonal emelésénél jelentékeny szerepet játszanak. Emellett azonban külön elkövettük még azt a hibát is, hogy a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok gyors fejlesztése érdekében elhanyagoltuk az egyénileg dolgozó parasztságot, tehát a mezőgazdaságban dolgozók többségének érdekeit. A műtrágyát, a mezőgazdasági gépeket szinte kizárólag az állami gazdaságoknak és a szövetkezeteknek juttattuk, s elsősorban nekik dolgoztak a gépállomások is. A szövetkezetek és állami gazdaságok gyors fejlesztésének egyik velejárója volt a tagosítás, amelynél sokszor megszegték az önkéntesség elvét, s ami az egyénileg dolgozó parasztok gyakori zaklatásával járt. Vannak olyan községek, ahol az utolsó évek folyamán kétszer, sőt háromszor tagosítottak, és ezzel kapcsolatban kétszer vagy háromszor cserélték, vették el az egyéni gazda földjét, és adtak helyette másikat. Sok egyénileg dolgozó paraszt emiatt elégedetlenkedett, és nem érezte a jogbiztonságot, a birtoklás biztonságát. Begyűjtési rendszerünk olyan volt, hogy évről évre változott, és megnehezítette a dolgozó parasztok számára, hogy esztendőkre előre ismerjék az állammal szemben fennálló kötelezettségeiket. A termelési szerződéseket gyakran az önkéntesség megsértésével kötötték, és azokkal szemben, akik önként nem voltak hajlandók szerződni, nemegyszer nyomást, adminisztratív rendszabályokat alkalmaztak, mint ahogy általában sűrűn alkalmaztak az egyéni parasztokkal szemben is meggyőzés helyett adminisztratív rendszabályokat, büntetéseket. Azok az egyénileg dolgozó parasztok, akik még nem hívei a termelőszövetkezeteknek, állandóan nyugtalanok amiatt, hogy őket esetleg előbb vagy utóbb termelőszövetkezetbe kényszerítik. Mindezek a tények együttesen oda vezettek, hogy dolgozó parasztságunk jelentékeny része bizonytalanra vált, nem egy esetben otthagya földjét, s elment az iparba vagy az állami gazdaságokba dolgozni.

Pártunk e ténynek felismerésében határozta el, hogy ezen a téren is ki kell javítani az elkövetett hibákat. Már egy sor komoly rendszabályt fogadtunk; hogy csak egyet említek: 600 millió forinttal csökkentettük már eddig is a mezőgazdaság kötelezettségeit. Terveink átdolgozásának egyik célja, hogy az eddiginél sokkal többet tudjunk beruházni a mezőgazdaságba. Külön meg kell nyugtatnunk az egyénileg dolgozó parasztságot, meg kell nyugtatni minden téren. Gazdaságilag erőteljesen támogatnunk kell, hogy kapjon műtrágyát, igénybe vehesse a gépállomások segítségét, hogy a beadás teljesítése után szabadon, tetszése szerint értékesíthesse termelvényeit. Gyors, konkrét, kézzelfogható rendszabályokkal kell biztosítani azt, hogy nyugodtan termeljen földjén, hogy a mi új rendszabályaink következtében ne csak termelési kedve nőjön meg, de nőjön meg jövedelme, és ezzel együtt életszínvonala csakúgy, mint az ipari munkásságé. Meg vagyunk győződve róla, hogy azok a rendszabályok, melyeket pártunk Központi Vezetősége kidolgozott, végeredményükben nemcsak megnyugtatják az egyénileg dolgozó parasztokat, de emelik életszínvonalukat, s egyben újra megszilárdítják a munkás-paraszt szövetséget is. Az egyénileg dolgozó parasztok, akik mezőgazdasági népességünk többségét teszik ki, ezeknek az általunk javasolt rendszabályoknak alapján megértik, hogy pártunk és államunk felismerte bajait és gondjait, melyek eddig nyugtalanították őket, és gyorsan, erőteljesen akar segíteni rajtuk. Amikor azonban mi segítjük az egyénileg dolgozó parasztokat,

ezzel nem változik meg az a politikánk, hogy a termelőszövetkezeteket még inkább segítjük. (*Taps.*)

Ki kell mondanunk világosan és félreérthetetlenül, hogy pártunk és népi demokráciánk változatlanul a termelőszövetkezetekben látja a falu szocialista építésének útját, és ennek megfelelően, a jövőben is mindent megad a termelőszövetkezetek erősítésére és fejlesztésére. (*Nagy taps.*) Ebben a tekintetben nincs változás. A mi rendszabályaink a szövetkezetekkel kapcsolatban változatlanul azt célozzák, hogy a szövetkezetek erősítsék meg az eddig elért eredményeiket, javítsák meg szervezetüket, sajátítsák el a legjobb termelési módszereket, emeljék termelési eredményeiket, és ezen keresztül emeljék a szövetkezeti tagság jövedelmét, jólétét, életszínvonalát.

Ennek megfelelően a népi demokrácia változatlanul fenntartja, sőt növeli mindazokat a kedvezményeket, amelyeket a termelőszövetkezetek fejlesztésével kapcsolatban eddig biztosított. De tovább is megyünk. Tekintettel arra, hogy különösen az új, nemrég alakult termelőszövetkezetek tagjainak sok nehézséggel kell megküzdeniök, drága tandíjat kell fizetniök, amíg elsajátítják a nagyüzemi mezőgazdasági termelés tudományát, javasoltuk a kormánynak, hogy az idén a termelőszövetkezeteknek, nemcsak a III. típusúaknak, de az I. és II. típusúaknak is, amennyiben a termelési év befejezése után tovább is szövetkezeti formában dolgoznak, az összes begyűjtési cikkeknel adjunk az eddigieken felül még 10 százalék engedményt. (*Taps.*) A kormány e javaslatunkat elfogadta, s holnap nyilvánosságra hozza. Ebből mindenki világosan meg fogja érteni, hogy mi változatlan erővel támogatjuk a termelőszövetkezeteket.

A mi javaslataink célja, hogy kijavítsuk azokat a hibákat, amelyek a termelőszövetkezetek fejlesztése terén eddig történtek. Mi változatlanul valljuk a termelőszövetkezeti termelés fölényét, valljuk azt, hogy a dolgozó parasztság gazdasági és kulturális felemelkedésének egyedül járható útja a termelőszövetkezet. Ezért felszólítjuk a termelőszövetkezet híveit, a termelőszövetkezetek százezres tagságát is, akik az utolsó esztendőkből annyi áldozattal, és hozzátehetem, annyi eredménnyel építették szövetkezeteiket, hogy fogjanak össze, és védjék meg termelőszövetkezetüket. Külön fordulunk a termelőszövetkezetek kommunistáikhoz, pártszervezeteihez, a traktoristákhoz, kombájnvezetőkhöz, hogy álljanak a szövetkezetek megvédéséért, megerősítéséért vívott harc élére. Legyenek mindenütt az első sorban, bátran, keményen leplezzék le, verjék vissza az ellenség minden megnyilvánulását, minden támadását! Ne engedjenek a csüggedésnek, ne engedjenek az ellenséges propagandának, amely a mi helyes intézkedéseink túlhajtásával most megkísérli az egész szövetkezeti mozgalom ellen a támadást. A termelőszövetkezetek tagjai és hívei legyenek biztosak afelől, hogy támogatja őket pártunk, hogy mögöttük áll népi demokráciánk egész ereje. (*Hosszantartó taps.*) Nem fogjuk tétlenül tűrni, hogy a falu szocialista építésének eddigi eredményeit az ellenség most megpróbálja aláásni. Nem fogunk tűrni szövetkezetellenes agitációt sem, mint ahogy nem tűrünk agitációt szocialista építésünk ellen sem. (*Nagy taps.*)

Ezzel kapcsolatban fel kell lépni azok ellen, akik most, az aratás kellős közepén azzal zavarják a termelőszövetkezetek munkáját, hogy rögtön, azonnal ki akarnak lépni, vagy a szövetkezet rögtöni felosztatását követelik. A javaslat, amely az országgyűlésen a termelőszövetkezetekből való kilépésre vonatkozóan elhangzott, úgy szól, hogy a kilépést csak a termelési év végén, tehát ez év októberében lehet megengedni.

Azoknak a jóindulatú termelősövetkezeti tagoknak, akik most a legnagyobb munkaidő közepette akarják elhagyni a szövetkezeteket, vagy éppen a szövetkezetek felosztását követelik, türelmes felvilágosító munkával meg kell magyarázni, hogy még ha nem is az ellenség tanácsát követik, ezzel a követelésükkel lényegében szétzilálják, dezorganizálják a szövetkezetek munkáját, mégpedig éppen most, ezekben a döntő napokban és hetekben zavarják a munkát, amikor az egész esztendő termését akarjuk begyűjteni. Az ilyen türelmetlennel meg kell értetni, hogy most ne zavarják az aratást, ne zavarják a begyűjtés munkáját, ne zavarják a termés betakarítást, hanem várjanak nyugodtan a termelési év végéig, s ha a szövetkezetből ki akarnak lépni, akkor ezt megtehetik úgy, ahogy ezt javasoltuk, a termelési év végén, október hó folyamán, azaz három hónap múlva.

Ezt annál inkább alá kell húzni, mert egyre-másra tapasztaljuk, hogy a termelősövetkezetekből kizárt ellenséges elemek és különösen a kulákok most általános támadásra indulnak a szövetkezetek ellen. Pártszervezeteinknek, tanácsainknak, de elsősorban magunknak a termelősövetkezetek régi tagjainak és híveinek egyesült erővel és keményen vissza kell verni azt a támadást. Nekünk változatlanul nincs kifogásunk az ellen, hogy azok a tagok, akik ki akarnak lépni a termelősövetkezetekből, ezt a gazdasági év végén megtegyék. De mert mi a szövetkezetek megerősödését, felvirágzását és gazdagodását akarjuk, nem fogjuk megengedni, hogy akár türelmetlenség, akár ellenséges agitáció ezeket a rendszabályokat a szövetkezetek ellen fordítsa. A jó termés lehetővé teszi, hogy a szövetkezetek éppen az idén meg tudják végre mutatni fölényüket. Ezért mindent meg kell tenni arra, hogy a szövetkezetek szervezeten, zavartalanul végezdhessék az aratást, nyugodtan végezdhessék a betakarítást, és pontosan teljesíthessék a beadást is. Ennek megfelelően, ismétlem, nem szabad megengedni, hogy a termelősövetkezetek aratási munkáját és további fejlődését akár türelmetlenségből, akár ellenséges szándékkal bárki is megzavarja.

Különösen fel kell lépni azokkal a kulákokkal szemben, akik dolgozó népünk életszínvonalának emelésére irányuló rendszabályainkat gyengeségnek magyarázzák. Abból a tényből, hogy javasoltuk a kuláklista megszüntetését, a falu e kizsákmányoló elemei arra a következtetésre jutottak, hogy most már eljött az ő idejük. Gondoskodnunk kell róla, hogy ebből a tévhitükből gyorsan kijózanodjanak. (*Hosszantartó taps.*)

Mi azért javasoltuk a kuláklista megszüntetését, mert rengeteg visszaélésre és fölösleges zaklatásra adott okot. Rájöttünk arra, hogy sok kulák okkal-móddal keresztül tudta vinni, hogy lekerült a listáról, viszont nemegyszer dolgozó középparasztok kerültek erre a listára, és utána őket ugyanúgy korlátozásoknak, sőt zaklatásnak vetették alá, mint a kulákokat. Ezért szüntettük meg a kuláklistát. De a kulák kulák maradt, listával vagy lista nélkül. (*Nagy derűltség, taps.*) Akinek efelől valami kétsége lett volna, az tapasztalhatta most az utóbbi napokban, amikor megnőtt a kulákok száma. A mi dolgunk most, hogy letörjük a megnőtt szárvukat. (*Derűltség, taps.*)

Ismétlem: az, hogy lenyessük és kijavítjuk azokat a hibákat, melyek kulákpolitikánkban előállottak, és amelyek a kulákok korlátok közé szorítása helyett nemegyszer a kulákok általános zaklatásába vagy kisajátításába mentek át, nem jelenti azt, hogy most a kulák számára szabad a vásár, hogy a kulákok korlátozását célzó politikánkban változás állott be.

Ezért hatóságaink helyesen jártak el, amikor őrizetbe vették azokat a kulákokat, akik megjelentek a szövetkezeti földön és ott aratni kezdtek, vagy azokat a kulákokat, akik abban a hiszemben, hogy eljött az idejük, áthágták a népi demokrácia törvényeit. Az utolsó napok tapasztalatai a kulákokkal kapcsolatban újra azt mutatják, hogy kutyából nem lesz szalonna. (*Derűltség, taps.*) Ezért mi ugyanakkor, amikor pontosan, saját rendelkezéseink betartásával érvényt szerzünk a kulákokat korlátozó rendszabályoknak, nem fogjuk túrni, hogy a kulákok zavarják szocialista építésünket a falun, hogy visszaköveteljük a szövetkezetbe vagy állami gazdaságba tagosított földjeiket, támadják a szövetkezeteket és kárt okozzanak nekik, vagy éppen népi demokráciánk ellen izgassanak. Ezt nyíltan és világosan meg kell mondani. Párttagjaink, szervezeteink, tanácsaink, hatóságaink ehhez tartásuk magukat. Biztos vagyok benne, hogy a falu dolgozó népe és különösen a termelőszövetkezeti parasztság zöme lelkes helyesléssel támogatja ezt a politikánkat. (*Nagy taps.*)

A mezőgazdaságra vonatkozó javaslataink között szerepel, hogy azok, akik földjeiket felajánlották vagy elhagyták, a tartalékföldről – ismétlem, a tartalékföldről – földet kaphatnak, ha arra igényt tartanak, és támogatni fogjuk őket vetőmaggal és egyébvel, hogy a földet az ősszel már meg is tudják művelni. De erre a rendszabályunkra is vonatkozik, hogy csak a mezőgazdasági év befejezésével hajthatjuk végre. Mindenki megérti, hogy most, az aratás kellős közepén nem lehet ezeket a megművelt tartalékföldet kiosztani, és hogy erre csak a rajta levő termés begyűjtése után kerülhet sor. Azok tehát, akik ilyen földeket kívánnak igénybe venni, legyenek türelemmel, mert világos, hogy kérésük most, az aratás idején még nem valósítható meg.

Külön fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy a mezőgazdaság központi, döntő kérdése, amelyre minden figyelmünket és minden erőnket összpontosítani kell ezekben a napokban, az aratás és a begyűjtés jó, veszteségmentes, gyors elvégzése. Az idei termés a legjobb, amit a felszabadulás óta elértünk, és gondos, szervezett betakarítása egy csapásra megjavíthatja közellátásunk legtöbb területét. Ezért mindent el kell most kerülnünk, ami az aratás, a begyűjtés menetét a legcsekélyebb mértékben is zavarná. Központi Vezetőségünk határozatának megfelelően irányt veszünk arra, hogy államapparátusunk, a tanácsok, a rendőrség, tartásuk be pontosan a szabályokat, ügyeljenek a törvényességre, ne zaklassák a lakosságot, ne legyenek ridegek, érdesek munkájuk közben. Mi javasoltuk az amnesztiát, az internálások rendszerének felszámolását is. E rendszabályok azonban nem jelenthetik azt, hogy elfelejtkezünk róla, hogy az ellenség nem alszik. Hiszen éppen ezekben a napokban tapasztaljuk, hogy hibáink kijavításával kapcsolatban az osztályellenség az országon belül és az országon kívül elevenebb lett, aktivizálódik és megpróbálja a helyes, a dolgozó nép életszínvonalát és jólétét emelő rendszabályainkat az ellenkezőjére fordítani. Azt is látjuk, hogy ezzel kapcsolatban minden módon támadja népi demokráciánkat, szocialista építésünket. Ezért most fokozott éberségre és harckészségre van szükség úgy a pártban, mint a munkásosztályban, mint az egész dolgozó népben. Amikor az e téren elkövetett hibákat kijavítjuk, ugyanakkor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az éberség most szükségesebb, mint valaha, és hogy pártunk szálljon szembe minden olyan kísérlettel, amely kapitulál, amely az éberséget el akarja altatni, és szálljon szembe minden olyan kísérlettel is, amellyel helyes rendszabályainkat az ellenség a

maga céljaira akarja használni. Az általunk javasolt rendszabályok között szerepel az is, hogy hatóságaink ott, ahol arra szükség van, a kisiparosoknak adjanak iparendedélyt. Mindjárt hozzátehetem, hogy ez nem új rendszabály, erre eddig is volt lehetőség, csak hatóságaink rendkívül szűkmarkúan éltek vele. Elvtársaink egy része most is attól fél, hogy ez a rendszabály oda vezet, hogy a kisipar hirtelen virágzásnak indul és újratermeli a tőkés rendszert.

Megnyugtathatom az elvtársakat, hogy nem erről van szó. A szocialista ipar szívó hatása, no meg nemegyszer saját hibáink következtében sok kisiparos elhagyta a falut és elment ipari munkásnak. Így állott elő az, hogy most sok faluban nincs borbély, nincs kovács, nincs cipész, és ahhoz, hogy egy lovat meg lehessen patkolni vagy egy cipőt meg lehessen talpalni, nemegyszer a harmadik faluba vagy a járási központba kell menni. Természetes, hogy a falu lakossága emiatt mérgelődik. De sajnos, a városokban is nemegyszer hasonló a helyzet. Ha mi most megengedjük, hogy a falvakban – és ahol szükséges, a városokban is – újra dolgozzon a kisiparos, a kovács, a borbély, az üveges, a szerelő vagy a cipész, az még nem veszélyezteti a mi szocialista építésünket, és nem félünk attól a kapitalizmustól, ami ebből termelődik. (*Derűltség, taps.*) Viszont az a körülmény, hogy a lakosság elemi szükségleteit ezek a kisiparosok ott helyben, különösebb utánjárás nélkül kielégítik, ugyancsak része az életszínvonalnak, és egyben mutatója annak, hogy népi demokráciánk a lakosság minden, még olyan aprónak látszó kérdésével is törődik, és segít e kérdések megoldásában.

Mindazon intézkedések legtöbbszörre vonatkozólag egyébként, amelyek megtételét pártunk javasolta, még e hó folyamán a Minisztertanács vagy az illetékes minisztériumok meghozzák a megfelelő állami határozatokat.

Foglalkozni kívánok azzal a kérdéssel is, amit pártunk tagjai központi vezetőségi ülésünk óta gyakran fölvetettek, hogy miért volt szükség azokra a szervezeti átalakításokra, amelyek pártunk vezetésében és a Minisztertanácsban történtek. A mi pártunk politikai vezetése bonyolult volt. A Központi Vezetőség mellett még volt a Politikai Bizottság, Titkárság és Szervező Bizottság is, melyek mind foglalkoztak politikai kérdésekkel. Ezt most leegyszerűsítettük. A Központi Vezetőség két ülése közti időben a politikai határozatokat most egyedül a Politikai Bizottság hozza. A háromtagú Titkárság munkája pedig elsősorban abban áll, hogy gondoskodik a határozatok végrehajtásáról. Ez az átszervezés egységesebbé, gyorsabbá teszi a párt politikai munkáját. Új, fiatal erőket von be a vezetésbe, s elősegíti, hogy ez a vezetés valóban kollektív, egységes legyen. A Minisztertanáccsal kapcsolatban azt tapasztaltuk, hogy a nagyszámú minisztérium és fölötte a Minisztertanács elnökhelyetteseiből álló elnökség nem gyorsította, hanem lassította a munkát, az ügyek intézését. Ezeknek a tapasztalatoknak alapján határoztuk el a minisztériumok összevonását. Ami azt a rendszabályt illeti, hogy a párt Központi Vezetőségének titkári teendőjét és a Minisztertanács elnökének teendőit most más-más elvtárs látja el, ennek oka az, hogy ezek a munkakörök külön-külön olyan nagyok, hogy ellátásuk egy elvtárs teljes munkaerejét veszik igénybe.

Az ellenség természetesen mindezeket a helyes rendszabályokat különböző hírverésre és zavarkeltésre igyekszik felhasználni. Ezzel kapcsolatban közölhetem az elvtársakkal, hogy a régi Politikai Bizottság azon tagjai, akik most nincsenek benne az új Politikai Bizottságban, valamint a régi Minisztertanács tagjai, akik most nem miniszterek, valamennyien, kivétel nélkül megfelelő munkakörben dolgoznak tovább pártunk és

a népi demokrácia különböző területein. Aki ebben a kérdésben bedőlt az ellenség hazug híreszteléseinek, az most újra, csakúgy, mint ezelőtt annyiszor, meggyőződhet róla, hogy becsapták.

Összefoglalva, az elvtársak az elmondottakból megértik, hogy azok a rendszabályok, amelyeket pártunk javasol, változatlanul a szocializmus építését tűzik ki célul. De a szocializmus építését az elkövetett hibák tanulságai alapján most jobban, a reális lehetőségekkel többen törődve, a dolgozó nép szükségleteinek, életszínvonalának fokozott növelésével folytatjuk. Az elmúlt két esztendőben kissé szem elől tévesztettük azt a fontos kommunista megállapítást, hogy a legfőbb érték az ember. Most ezt kijavítjuk, és szocialista építésünket úgy folytatjuk, hogy vele kapcsolatban, vele egyidőben állandóan nőjön dolgozó népünk és benne külön ipari munkásságunk életszínvonala, jóléte, kultúrája. Ez az általunk javasolt változások lényege.

Pártunk most a dolgozók életszínvonalának erőteljes emelésére vesz irányt. Tudja ezt az ellenség is. Azt is tudja, hogy a dolgozó nép életszínvonalának emelése erősíti, szilárdítja a munkás-paraszt összefogást, erősíti, szilárdítja népi demokráciánkat. Ezért a maga részéről mindent meg fog tenni, hogy tervünket megzavarja és keresztezze. A belső ellenséget támogatják minden erővel az imperialista háborús gyűjtogatók. Az imperialista tábor egyre jobban idegesítik a Szovjetunió sikerei a kommunizmus építése terén, a népi demokráciák, a Kínai Népköztársaság kulturális és gazdasági föllendülése. Nyugtalanítja őket egy sor kapitalista ország kommunista- és munkásmozgalmának, a gyarmati és függő országok felszabadító harcának erőteljes fejlődése. A béketábor eredményeivel szemben az imperialista táborban nőnek a gazdasági bajok, kiéleződnek az ellentétek az Egyesült Államok és csatlósai között.

Ebben a helyzetben az imperialisták lázas aktivitást fejtenek ki, igyekeznek növelni nyomásukat a béketáborra, irányt vesznek olyan provokációkra, mint amilyeneknek Berlinben vagy Koreában voltak tanúi. Sokszázmillió dollárt fordítanak a provokációk, szabotázsok szervezésére, s aktivizálják ügynökeiket, kémeiket, provokátoraikat. A nemzetközi imperializmus egy ilyen ügynökét leplezték le most a Szovjetunióban Berija személyében. A mi pártunk helyesli azt az erélyt, határozottságot, melyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága ebben a kérdésben tanúsított. A magunk számára levonjuk belőle a tanulságot, hogy szakadatlanul éberem kell őrködnünk, hogy őrizzük, mint szemünk világát, pártunk egységét, kollektív vezetését és szilárd marxista-leninista ideológiai alapját. *(Hosszantartó taps.)*

Nem kétséges, hogy az imperialisták és ügynökök itthon, nálunk is meg fognak próbálni mindent, hogy zavarják szocialista építésünket, dolgozó népünk életszínvonalának emelését. Ebben a helyzetben fontosabb, mint bármikor, hogy mindenki világosan lássa: pártunk és vezetése egységesebb, összeforrottabb, mint valaha. *(Hosszantartó, lelkes taps.)* Ennek az egységnek, összekovácsoltságnak szilárd és megingathatatlan alapját azok az eszmék és tanítások képezik, melyeket Marx, Engels, Lenin, Sztálin dolgoztak ki, s amelyek, mint a múltban, úgy a jövőben is, változatlanul megvilágítják előttünk a szocializmushoz vezető utat.

Erőnket és egységünket növeli egyre mélyülő baráti viszonyunk a népi demokráciákhoz és felszabadítónkhoz, a hatalmas Szovjetunióhoz, valamint a sokszázmillió béketáborhoz.

A mi erős és egységes pártunk a felszabadulás óta megoldott minden feladatot, ami elé a történelem állította. Dolgozó népünk üdvére és felvirágzására megoldja azokat a célokat is, amelyeket most tűztünk ki magunk elé. De ehhez az kell, hogy pártunk minden tagja, minden kommunista, népi demokráciánk minden őszinte híve álljon csatasorba, menjen ellentámadásba. (*Hosszantartó taps.*) Újra mozgósítanunk kell mindazt, aminek annyi sikerünket köszönhetjük: a türelmes meggyőzést csakúgy, mint a bátor helytállást, az áldozni tudást, a közérdek önzetlen szolgálatát. Lássza az egész ország, hogy pártunk egységes, összekovácsolt, hogy minden tagja, minden szervezete, minden agitátora és népevelője helyesli célkitűzéseinket, hogy el van szánva arra, hogy leleplezi, visszaveri és szétzúzza az ellenség minden támadását, mely dolgozó népünk életszínvonalának, jólétének emelkedését meg akarja gátolni. (*Lelkes taps.*) Dolgozzunk bátran, magabiztosan, jó ügyünk igazába és helyességébe vetett hittel, és a siker, a győzelem, mint annyiszor, újra a mienk! (*Percekig tartó, lelkes taps. A hallgatók felállva kiáltják: „Éljen a párt!”*)

26. Beszédek és iratok az 1956-os forradalomból

1. Nagy Imre beszéde az egypártrendszer megszüntetéséről, 1956. október 30.

Magyarország dolgozó népe, munkások, parasztok, értelmiségiek!

A hazánkban mind szélesebben kibontakozó forradalom, a demokratikus erők hatalmas megmozdulása válaszút elé állította hazánkat. A nemzeti kormány az MDP elnökségével egyetértésben a nemzet életében sorsdöntő elhatározásra jutott, amelyet a következőkben kívánok Magyarország dolgozó népével tudatni.

Az ország életének további demokratizálása érdekében az *egypártrendszer megszüntetésével* a kormányzást az 1945-ben újjászületett koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjaira helyezi. Ennek megfelelően a nemzeti kormányon belül szűkebb kabinetet létesít, amelynek tagjai: *Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Erdei Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza* és a szociáldemokrata párt által kijelölt személyiség.

A kormány előterjesztést tesz a népköztársaság Elnöki Tanácsának Kádár János és Losonczy Géza államminiszterre való megválasztására.

A nemzeti kormány felhívja a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy azonnal kezdje meg a szovjet csapatok kivonását Budapest területéről. Egyidejűleg a nemzeti kormány közli az ország népével, hogy a szovjet csapatoknak az ország területéről való kivonására haladéktalanul megkezdi a tárgyalásokat a Szovjetunió kormányával. A nemzeti kormány nevében bejelentem, hogy a forradalom által létrehozott demokratikus helyi önkormányzati szerveket a nemzeti kormány elismeri, rájuk támaszkodik és támogatásukat kéri.

Magyar testvéreim, hazafiak! Hazánk hű polgárai! Őrizzétek meg a forradalom vívmányait, minden erővel biztosítsátok a rendet, állítsátok helyre a nyugalmat! Ne folyjon testvérvér hazánkban! Vegyétek elejét minden rendezavarásnak, minden rendelkezésre álló erővel biztosítsátok az élet- és vagyonbiztonságot.

Magyar testvéreim, munkások, parasztok! Sorsdöntő elhatározásunkban álljatok a nemzeti kormány mellé!
Éljen a szabad, demokratikus, független Magyarország!

2. Kádár János rádióbeszéde, 1956. november 1.

Magyar munkások! Parasztok! Értelmiségiek!

Sorsdöntő órában szólunk azokhoz, akiket a nép és a haza iránti hűség, a szocializmus tiszta eszményeinek becsületes szolgálata vezetett ahhoz a párthoz, melyet a sztálinizmus magyar képviselői: Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztett. Ez a kalandorpolitika lelkiismeretlen módon eltékozolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, melyet ti a régi világban becsületes harccal és véráldozattal egybegyűjtöttetek, melyet ti a nemzetünk függetlenségéért és demokratikus haladásunkért vívott küzdelemben megszereztetek. Rákosiék súlyosan megsértették nemzeti tisztességünket és önérzetünket, amikor semmibe vették hazánk szuverenitását, szabadságát és könnyelműen tékoztatták nemzeti vagyonunkat.

Népünk dicsőséges felkelése lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs, nem lehet szocializmus. Bátran elmondhatjuk: ennek a felkelésnek eszmei és szervezeti vezetői, előkészítői a ti soraitokból kerültek ki. A magyar kommunista írók, újságírók, egyetemisták, a Petőfi Kör fiataljai, munkások, parasztok ezrei, a hazug vádak alapján bebörtönzött régi harcosok az első sorokban küzdöttek a Rákosi-féle önkényuralom és kalandorpolitika ellen. Büszkék vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben, annak vezetésében becsülettel helytálltatok, áthatva igazi hazaszeretettől, a szocializmus iránti hűségtől.

Őszintén beszélünk hozzátok. A nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz elég ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, honvédek, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom uralma váltsa fel. Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és gyárat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait: a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és biztonságot, a jogrendet, a sajtószabadságot, a humanizmust, az emberséget – vagy visszasüllyedünk a régi, úri világ rabságába és ezzel együtt idegen szolgaságba. Annak komor és riasztó veszélye is fennáll, hogy idegen fegyveres beavatkozás Korea tragikus sorsára juttatja hazánkat.

Népünk és hazánk jövője és sorsa fölötti aggodalom arra int bennünket, hogy mindent megtegyünk e súlyos veszély elhárítására, eloltsuk az ellenforradalom, a reakció tűzfészkeket, véglegesen megszilárdítsuk demokratikus rendünket és biztosítsuk a normális termelőmunkát, a normális élet feltételét: a békét, a rendet és a nyugalmat. E súlyos órákban azok a kommunisták, akik eddig is harcot vívtak a Rákosi-önkényuralommal, számtalan igaz hazafi és szocialista óhajának megfelelően elhatározták, hogy új pártot alapítanak.

Az új párt egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel!

Védi és védeni fogja mindenkivel szemben nemzeti becsületünket, hazánk függetlenségét. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján építi ki testvéri viszonyát a világ minden haladó szocialista mozgalmával és pártjával. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján kíván baráti viszonyt minden közeli és távoli országgal, elsősorban a szomszédos szocialista országokkal.

Védi és védeni fogja a Magyar Köztársaság vívmányait: a földreformot, a gyárakat, a bankok, a bányák köztulajdonba vételét, népünk vitathatatlan szociális és kulturális eredményeit.

Védi és védeni fogja a demokrácia és a szocializmus ügyét, amelynek megvalósítását nem idegen példák szolgálai másolásával, hanem országunk gazdasági és történelmi sajátosságainak megfelelő módon és úton egyesíti, támaszkodva a sztálinizmustól és minden dogmatizmustól mentes marxizmus-leninizmusra, a tudományos szocializmus tanításaira, valamint a magyar történelem és kultúra forradalmi és haladó hagyományaira.

Történelmünk e nagyszerű, de súlyos órájában felhívunk minden magyar dolgozót, akit a nép és haza odaadó szeretete vezérel, hogy csatlakozzon pártunkhoz, melynek neve: Magyar Szocialista Munkáspárt.

A párt mindenekelőtt az öntudatos munkások támogatására számít, mert a munkásosztály szocialista célkitűzéseit vallja magáénak. A párt tagja lehet egyéni jelentkezés alapján minden magyar dolgozó, aki magáévá teszi az előbbi elveket és nem terheli felelősség a Rákosi-klikk bűnös politikájáért és uralmáért. Várjuk mindazokat, akiket a múltban visszariasztott a szocializmus szolgálatától Rákosiék népellenes politikája és bűnös vezetése.

A párt szervezésének megindítására, ügyeinek intézésére és a pártalapító országos kongresszus legsürgősebb összehívására előkészítő bizottság alakult, melynek tagjai: Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre és Szántó Zoltán. A párt lapot ad ki, melynek címe: *Népszabadság*.

Munkások! Parasztok! Értelmiségiek!

Az új párt, az MSZMP részt vállal a függetlenség és a demokrácia megszilárdításáért vívott harcból, küzd népünk szocialista jövőjéért. Tisztán áll előttünk, hogy soha nem volt nagyobb szükség a demokratikus erők összefogására, mint most. Azzal fordulunk az újonnan alakuló demokratikus pártokhoz, elsősorban a másik munkáspárthoz, a Szociáldemokrata Párthoz, hogy minden erővel, a kormányzat megszilárdításával küzdjük le a fenyegető ellenforradalom és a külső beavatkozás veszélyét. Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését. Nem akarunk tovább függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszíntérré váljon az ország! Minden becsületes hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért!

Budapest, 1956. november 1.

Az MSZMP Intézőbizottsága

3. Bibó István: Kibontakozási tervzet

(Tervzet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására) 1956. november 6.

Magyarország második szovjet megszállása súlyos és előidézőinek szinte megoldhatatlan helyzetet teremtett. Elemei a következők:

1. A szovjet csapatok azzal az indoklással szállták meg Magyarországot, hogy a rendet akarják helyreállítani. Valójában az ország elhatározott ellenállási szándéka és a forradalom által teremtett harci kedv folytán az a helyzet, hogy mindaddig, amíg a szovjet csapatok az országban tartózkodnak, az ország konszolidálása egyszerűen lehetetlen: a legkülönbözőbb pontokon, minden szervezés nélkül heteken, sőt hónapokon át újra és újra fellángolhat a harc mindaddig, amíg itt vannak a szovjet csapatok.
2. A szovjet megszállás által hivatalba léptetett kormány azt hangoztatja, hogy a rend helyreállítása után megállapodik a szovjet csapatok kivonására nézve: valójában az ország lakosságának politikai erejét ismerve, bizonyosra vehetjük, hogy amint a szovjet csapatok kihúzzák a lábukat az országból, ez a kormány összeomlik, s vele omlik annak szovjetbarát külpolitikai orientációja és a szocialista vívmányok fenntartásának általa próbált módja. Ez a kormány tehát kénytelen a végtelenségig meghosszabbítani a szovjet csapatok jelenlétét, ami viszont a rend helyreállítását lehetetlenné teszi.
3. Annak feltételei tehát, hogy a szovjet céloknak eddig megkísérelt módon való elérése után kivonuljanak, teljességgel nincsenek, nem is lehetnek meg, ezzel szemben a nemzetközi helyzet a szovjet csapatok kivonulását a legparancsolóbban sürgeti.
4. A szocializmusnak egypártrendszer útján való fenntartása Magyarországon lehetetlenné vált, mert a szovjet csapatok behívása az első esetben az MDP, a második állítólagos behívása pedig a szocialista munkáspárt és az esetleg rájuk támaszkodó kormányok tekintélyét megsemmisítette. Komoly és tekintélyes többpártrendszer nélkül tehát Magyarországot kormányozni nem lehet, annál is inkább, mert az egyetlen kommunista, akinek a magyar nép előtt tekintélye megmaradt, Nagy Imre, szintén a többpártrendszer mellett foglalt állást.
5. A Szovjetunió és az általa hivatalba léptetett kormány attól fél, és joggal, hogy a szovjet csapatok kivonása, s az általános választások olyan helyzetet teremtenek, mely végsőleg országos ortodox kapitalista restaurációhoz, a volt kommunistáknak az összes állami hivatalokból és felelős állásokból való elkergetéséhez, ókonzervatív politikai körök komoly, esetleg döntő érvényesüléséhez vezet, és Magyarországot a kelet-európai szocialista országok testébe ékelődött nyugati ékké teszi. Az az állítás, hogy Nagy Imre kormánya idején így lett volna, nem igaz. Mindezek a tényezők jelentkeztek ugyan, de az éppen megalakult kormánynak lett volna elég tekintélye és ereje ahhoz, hogy ezen néhány napon belül segítsen. Komolytalan és cinikus tehát az az állítás, hogy e jelenségekre a válasz a szovjet megszállás, mely nyilván sokkal inkább a nemzetközi helyzet vélt változásában gyökerezett. Az azonban valószínű, hogy az említett belpolitikai jelenségektől megrémített kommunisták lelkiállapota biztatást és bátorítást jelentett a Szovjetunió elhatározásához. Egy megváltozott külpolitikai helyzetben viszont, amelyben minden szempont a szovjet

- csapatok minél gyorsabb kivonását követeli, elképzelhető, hogy a kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció veszélyének egy jól formulázott és nemzetközileg garantált kiegyezés keretében való elhárítása biztatóan hatna a szovjet elhatározásokra.
6. Meg kell gondolni, hogy az ortodox kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció elhárítása nemcsak a Szovjetunió és a kommunisták gondja, hanem a magyar forradalmat végrehajtó és vérével győzelemre vivő, többségében nem kommunista, de túlnyomó többségében magát szocialistának valló ifjúságé, munkásságé és katonaságé is: erkölcsileg is megengedhetetlen, de a szabad magyar belpolitikai fejlődés számára is veszedelmes, ha a forradalmárok vérével megszerzett szabadságnak az idősebb korosztályok szavazatai révén restaurációs erők lennének a haszonélvezői.
 7. Meg kell gondolni azt is, hogy egy ilyen restaurációs fordulat, mely Magyarországot nyugati ékké tenné csupa kommunista országok között, egyrészt állandó táplálója lenne újabb agressziós terveknek, másrészt elriasztó lenne a többi népi demokráciák szabadságszerető kommunistái számára, ha saját rezsimjük liberalizálásáról lesz szó. Ezzel szemben egy olyan megoldás, amely a szocialista vívmányokat a szabadságintézmények garanciáival kapcsolja össze, követésre biztató példát jelentene.

Mindezekre tekintettel van az alábbi kibontakozási tervezet, mely minden elvi engedmény nélkül tartalmaz méltányos kiegyezés formájában megjelenő megoldást.

1. Kormányzati kiindulópont a november 3-án megalakult utolsó törvényes magyar kormány, Nagy Imre elnöklése alatt.
A kormány törvényességét az 1956. október 23-i magyar forradalomból vezeti le, nem pedig az 1949-es, Rákosi-féle alkotmányból.
- 2./A) alternatíva. Külpolitikai megoldás az, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződés katonai kapcsolatából és benne marad az európai béke és biztonság kérdéseivel foglalkozó konzultatív egyezményben, feltéve, hogy ugyanilyen feltételek mellett Jugoszlávia is belép.
- 2./B) alternatíva. Külpolitikai megoldás az, hogy Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és a Szovjetunióval kétoldali megállapodást köt.
3. A kommunisták helyzetére vonatkozó biztosítékok:
 - a) Amnesztia minden néven nevezendő politikai bűncselekményre, valamint minden cselekményre, melyről megállapítható, hogy becsületes politikai meggyőződésből származik; a halálbüntetés eltörlése.
 - b) Az állami és üzemi apparátus reorganizálása minőségi kiválasztás alapján történik, intézményes garanciákkal arra, hogy ez a reorganizáció nem fog sem a kommunisták, sem általában a diplománélküliek vagy gyorsdiplomások ellen irányulni (lásd 5. e) pont).
4. A katonai kiűrés politikai konszolidálódással párhuzamosan 7-10 napos szakaszokban, összesen 1-2 hónap alatt történik. Pl. a következőképpen:
 - a) Az első szakaszban kiűrik a szovjet csapatok Budapestet és 5-6 déli megyét, egyidejűleg a szabad magyar kormány hivatalba lép, a forradalmi bizottságok és munkástanácsok helyzetét szabályozza, a közigazgatás reorganizációját megkezdi.

b) A második szakaszban a szovjet csapatok kiürítenek 5-6 nyugati megyét és Pest megyét; egyidejűleg a magyar csapatok a nyugati határt ideiglenesen lezárják és az emigránsok belépését egyelőre nem engedik meg; a kiürítés e szakaszának megtörténtével, vagy esetleg az első szakaszban az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés Budapesten összeül.

c) A harmadik szakaszban a szovjet csapatok kiürítik a hátralévő keleti megyéket, Borsod és Szabolcs megyék kivételével; egyidejűleg Budapesten az 5. pont szerinti forradalmi alkotmányozó gyűlés a szükséges törvénycikkeket megalkotja.

d) Az utolsó szakaszban a szovjet csapatok a hátralévő két megyét is kiürítik; ezzel egyidejűleg a második pont szerinti külpolitikai megállapodások létrejönnek.

5. Alkotmányjogi megoldás. Az általános választások megtörténte előtt a forradalmi bizottságokból és tanácsokból forradalmi alkotmányozó gyűlés ül össze, mely az új magyar demokrácia alkotmányjogi és társadalmi alapelveit alkotmánytörvény hatályával megszabja, majd esetleg államfőt választ, és választójogi törvényt alkot. Az alkotmánytörvény a következő pontokat tartalmazná:

a) Magyarország államformája az 1946: I. tc. szerinti köztársaság;

b) Magyarország kormányformája az 1848: III. tc. szerinti független felelős kormányon, népképviselőten és a szabadságjogok teljességén alapuló parlamentáris demokrácia;

c) Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus), ami közelebbről jelenti:

aa) az 1945-ös földreform fenntartását 20-40 holdas maximummal;

bb) a bányák, bankok és nehézipar államosításának fenntartását;

cc) a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkásrészvényeken vagy nyereségrészesedésen alapuló közösségi tulajdonát;

dd) az egyéni és szövetkezeti szabad vállalkozás teljes lehetőségét, a kizsákmányolás tilalma által megszabott biztosítékokkal;

ee) a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott korlátok között;

ff) teljesen kiépített munkásvédelmet és a munkásszervezkedési szabadság teljességét;

gg) általános társadalombiztosítást.

d) A történet gazdasági és erkölcsi igazságtalanságok, jogfosztások és tulajdonelkobzások jóvátétele semmilyen vonatkozásban sem történik az azelőtti helyzet (status quo) visszaállítása alapján; minden jóvátétel a kizsákmányolt helyzetek tilalma elvének szem előtt tartásával, nem az elvesztett tulajdoni vagy gazdasági hatalmi helyzet mértékéig, hanem csupán a feldúlt otthon, megsemmisített egzisztencia, személyes munka elvesztésének mértékéig történik.

e) A magyar közigazgatás újjászervezése kisszámú minőségi kiválasztáson alapuló szakigazgatáson és választott laikus vezetők vagy bizottságok által vezetett helyi önkormányzatok alapszik, mely utóbbiak funkcióit a végleges szervek megválasztásáig forradalmi szervek végzik: a közigazgatásba, főleg az általános igazgatásba, hadseregbe és rendőrségbe bekerült diplomatanácsosok, vagy gyorsított kiképzéssel kiképzettek helyzetét intézményesen – ugyancsak minőségi választás alapján, de szükséghez képest a kötelező százalék megállapításával – biztosítani kell.

f) A szabadságjogok között különös nyomatékkal nyer biztosítékot a teljes vállásszabadság; az állam az egyházak életébe semmi vonatkozásban bele nem

avatkozik; az egyházak helyzetét az egyház és az állam elválasztásának elve alapján kell szabályozni; az állam és az egyház közérdekű tevékenységét, beleértve az iskoláztatási tevékenységet is, tiszteletben tartja és megállapodás szerint segíyezi.

g) A fenti szabályok alkotmánytörvény hatályával bírnak, ami azt jelenti, hogy ezeket az Országgyűlés csak kétharmad vagy háromnegyed többséggel változtathatja meg, és alkotmánybíróság őrködik azon, hogy ne működhessék párt, mely ezeket el nem ismeri.

6. ENSZ-csapatokra vagy -rendőrségre csak abban az esetben van szükség, ha a szovjet csapatok kivonulása nem történik megállapodás szerűen, vagy valahol súlyosabb incidensek történnek; semmilyen szükség nem áll fenn a szovjet kivonulás után néhány havi megnyugvási idő leteltével megtartandó választásokkal kapcsolatban. Magyarország e pillanatban a forradalom után az erkölcsi fegyelemnek és közéleti emelkedettségnek olyan állapotában van, amilyenben ezer éve nem volt, s a szovjet csapatok kivonulásának megtörténte és egy politikai s erkölcsi tekintéllyel bíró kormány intézkedései a közrend fenntartására teljességgel elegendők.

XIV. A hidegháború és a rendszerváltás kora

Európa és Magyarország történelme 1945–2010 között

Európa és benne Magyarország helyzetét a jaltai szerződés pontjai határozták meg alapvetően. A „vasfüggöny” kettéválasztotta Európát, a keleti felét a kommunista blokkba utalva. Európa két fele egymással ideológiailag szembenálló katonai blokkokhoz, a NATO-hoz (Észak-atlanti Szerződés Szervezete, 1949) és a Varsói Szerződéshez (1955) tartoztak. A szembenállás az ún. hidegháborúban manifesztálódott. Magyarország a korszak alatt szovjet befolyás alatt állt, kommunista rendszerben (Rákosi-rendszer) a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa, 1949) tagjaként. A rendszer elleni 1956-os forradalom leverése után, a forradalmárok elleni retorziókat követően a korábbi kommunista vezetés módosított az államirányítási technikáin (1956-tól, Kádár-rendszer), de az 1949-ben bevezetett népköztársasági rendszer 1989-ig fennmaradt. A rendszerváltással köztársaságnak nyilvánított ország (1989. október 23.) területéről a szovjet alakulatok kivonultak. A köztársaság 1990-től demokratikus berendezkedésű állammá alakult, amely kezdeményezően vett részt a Varsói Szerződés megszüntetésében (1991), belépett a NATO-ba (1999) és az Európai Unió tagjává lett (2004). A szemináriumon fontosabb dokumentumokból összeállított szöveges szemelvények és kiegészítő illusztrációk által tekintünk bele a korszak történetébe. A továbbtájékozódást az ajánlott irodalom teszi lehetővé. Kapcsolódó témák: *Ludoviceum I./1.:* 13., 14. és *Ludoviceum I./3.:* 13., 14.

27. Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” valósága – részletek

I. A rendszerváltozást követő évtizedben elsősorban a közvéleményben, de helyenként a tudományos megközelítésekben (lásd legújabban például Kopátsy Sándor: *Kádár és kora* című művét) is felértékelődött a Kádár-korszak, mint a szociális biztonság, az általános, a mindenki számára elérhető jólét, az egyéni és társadalmi gyarapodás más értelmezésben pedig a polgárosodás, illetve a „fogyasztói szocializmus” korszaka. Napjainkban a Kádár-korszak olyan mitizált emlékezetének megerősödését is tapasztalni lehet, amiben már nem a forradalmat leverő, hanem a néppel összekacsintó, az orosz megszállást már-már Bethlen Gábor-i ügyességgel kijátszó Kádár-kép a meghatározó. Példaként elegendő a Kádár-szobor felállításának 2001 nyarán felvetett ötletét kísérő vitákra és véleményekre utalni.

A valóságban a köztételek ilyen alakulásának hátterében véleményem szerint három tényező húzódik meg: 1./ A XX. századi magyar történelemben a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig tartó másfél évtizedre esik az ország civilizációs szintjének, a hétköznapi élet anyagi-technikai feltételrendszerének jelentős, a társadalom többsége (mintegy 2/3-a) számára kézzelfoghatóan érzékelhető mértékű javulása, emelkedése. Ezt a változást akkor és ma is sokan úgy értelmezik, mint a jólét általánossá, pontosabban elérhetővé válásának (kivételes) pillanatát. 2./ A rendszerváltozás folyamata a magyar társadalom többségétől igen nagy áldozatokat követelt meg, a munkahelyek tömeges elvesztése, a létbizonytalanság megtapasztalása nagylétszámú társadalmi csoportok alapélményévé vált a kilencvenes évek első felében. A rendszerváltás vesztesei – nagyipari munkások, alacsony iskolázottságúak, az agrárszféra fizikai foglalkozású alkalmazottainak többsége, a romák, a kisnyugdíjasok – számára a kádári konszolidáció időszaka, a viszonylagos kiszámíthatóságával, a korlátozott szabadságjogok ellenére is, gyakorlatilag természetes és önkéntelen módon értékelődött fel. 3./ A felértékelődés harmadik tényezőjének a jelen viszonyokkal való elégedetlenség tekinthető. Ez nem egyszerűen az éppen hatalmon levő kormányzó garnitúrával és általában a kilencvenes évek politikai elitjével, annak teljesítményével való elégedetlenséget fejezi ki, hanem megkérdőjelezi a rendszerváltozás által megkövetelt áldozatok értelmét is. Egészen leegyszerűsítve azt, mi értelme van a változásoknak, ha a társadalom jelentős csoportjai ezzel mindössze a négyévenkénti véleménynyilvánítás lehetőségét nyerték meg.

II. A szocialista korszakban 1956 – a forradalom bukása ellenére is – határkö. Nyilvánvalóvá tette ugyanis, hogy az adott európai viszonyok között kialakult kommunista politikai berendezkedés nem változtatható meg, a politikai intézmények beláthatatlan ideig nem alakíthatók át, nem tehetők demokratikussá. A magyar társadalomnak a politikai magatartását e realitás tudomásulvételéhez kellett igazítani, tehát tartósan le kellett mondani politikai szerepének, véleménynyilvánításának intézményesítéséről. Ahogyan Szabó Miklós a nyolcvanas években lényegre törően megfogalmazta: „1957-ben a legitimitáció problémája a lakosság döntő többsége – ugyan már nem aktív, de egyértelmű és félreérthetetlen – szembenállásának megszűntetését jelentette. Az új vezetés kezdetben talán abban gondolkodott, hogy a legitimitáció terén a kontinuitás helyreállítását az jelenti, ha a lakosság döntő többsége vagy egésze elfogadja a rendszer ideológiáját. ... az egész lakoságnak a rendszer elvi alapjaira helyezkedése egyáltalán nem a folytonosság visszaállítását jelenti, hiszen 1948–1953 között csupán látszat volt, nem pedig valóság, hogy a lakosság elfogadja a rendszer alapjait. A látszat újrateremtése, a valódi véleményt elrejtő képmutatás, hazug lojalitásnyilvánítási gesztusok kikényszerítése 1957-ben már viszonylag könnyen sikerülhetett volna, de a történetek világosan megmutatták a vezetés számára, hogy ez hova vezethet. A valódi lojalitást kellett megszerezni, nem a lojalitás kikényszerített imitációját. ... A hangulati átalakulás csak fokozatosan átmeneti formákon keresztül történhetett: a szembenállók előbb közömbössé váltak, majd idővel a közömbösök eljutottak a rendszer ideológiájával való azonosulásig.” A konszolidálódó Kádár-korszak politikájának egyik meghatározó törekvése volt a társadalom minél teljesebb körű depolitizálása, semlegesítése.

Kétségtelen tény, a hatvanas évek második felétől változást jelentett a kádári konszolidáció politikai gyakorlatában az, hogy fokozatosan szakítottak azzal a „hosszú ötvenes évekre” jellemző gyakorlattal, aminek jegyében a hétköznapi élet biztonságának elvesztése, a „szocializmus építésének” szerves velejárója volt. Lassan mérséklődött a kiszámíthatatlanság, a holnaptól való állandó félelem érzése is. Bár az alaphelyzet érdemben továbbra sem változott meg. A hatalom és a társadalom viszonyát leginkább az egyes emberek, társadalmi csoportok kiszolgáltatottsága, a diktatórikus rendszerrel szembeni védtelensége jellemezte.

A rendszer működési mechanizmusában bekövetkezett változások közül az első és legfontosabb a represszió, az erőszak alkalmazásának lassú háttérbe szorítása. A hatvanas évek közepétől már nem voltak látványos politikai perek, nem volt elsődleges cél a totális megfélemlítettség érzetének fenntartása a társadalom széles köreiben. Ugyanakkor a politikai rendőrség továbbra is állam volt az államban, s ha a „csengőfrász” már nem tartozott a mindennapi életérzések körébe, pontosan tudni lehetett, hol húzódnak a határok. A másik változás, hogy az egycsatornás politikai intézményrendszer működésében – bár az továbbra is a központi akarat végrehajtásának jegyében szerveződött – a hatvanas évek végétől fokozatosan megjelent az érdekeszámítás rendszere, majd megfigyelhető a különböző célú és természetű a lobbicsoportok – például a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa – kialakulása, érdekvényesítő képességük lassú és folyamatos erősödése.

A rendszer az elérhető javak gyarapodását, gyarapítási lehetőségének biztosítását kínálta fel pragmatikus – politikai – jövőképként a magyar társadalom számára. A jobb életkörülmények utáni természetes vágyakozás és elérésének lehetősége sokak számára feledhetővé tette, azt hogy hol is élnek valójában. A több hús, a több kenyér, a komfortosabb és valamivel nagyobb lakás, a Trabant, a Wartburg, Lada, a hétvégi kert, a nyaraló, a korlátozott, de létező utazási szabadság élhetővé/elviselhetőbbé tette az erősen szabadsághiányos rendszert.

III. Gazdasági értelemben 1956 forradalmának az volt a tanulsága az ország kommunista politikusai számára, hogy kerülni kell a szociális feszültségek kieleződését. A korszak gazdasági feltételrendszerét azonban a hatvanas évek elején továbbra is az erőltetett növekedés határozta meg. A szovjet mintákat követve Magyarországon is megfogalmazódtak a legfejlettebb ipari országok utolérését és túlszárnyalását megfogalmazó „nagyívű” elképzelések, annak a gondolatnak a jegyében, hogy a szocialista országok a hetvenes évek végéig lényegében egyszerre fejezik be a „szocializmus építését” és megteremtik a „kommunista társadalom” kialakításának társadalmi, gazdasági, műszaki és kulturális feltételeit. Az európai szocialista országok politikai vezetői – köztük a magyarok is – a hatvanas évek elején a szovjet mintát követve úgy gondolták, hogy az államszocialista berendezkedés életképessége azzal bizonyítható, ha gazdasági teljesítőképessége eléri, pontosabban meghaladja a nyugati világ gazdaságainak szintjét. Magyarországon a „szocializmus építésének meggyorsítását” szolgálta a mezőgazdaság kollektivizálása, a Rákosi-korszakban félbemaradt vagy elhalasztott nehézipari – például a Dunai Vasmű –, nehézszerkezeti és energetikai beruházások teljes körű befejezése. A II. ötéves terv irányelveiben egyértelműen megfogalmazódott, hogy „tovább kell folytatni az ország szocialista iparosítását”. Az ötvenes évek végén és a hatvanas években továbbra is bevett

gazdaságpolitikai gyakorlat volt a tervek irracionális emelése. A tervezés szintjén a korábbi évek gyakorlatához képest új elemet mindössze az jelentett, hogy – a főbb termékek esetében számszerűen – előírták a fogyasztási cikkek termelésének 40-50%-os emelését is. Így próbálták meg mérsékelni a korábbi időszak ellátatlanságából eredő feszültségeket.

A „szocialista mezőgazdaság megteremtése”, a kollektivizálás Magyarországon a „klasszikus kolhoz-modelltól” való fokozatos eltérésnek köszönhetően, valamivel kisebb konfliktusokkal járt, mint az ötvenes évek első felének téveszesítési kísérlete. A hatvanas évek első felében azonban az átszervezés tartósította az áruhiányt, az élelmiszerellátás alacsony szintjét. A kollektivizálás – a kialakuló importigények, valamint az új szövetkezetek működőképességének fenntartása érdekében nyújtott támogatások – tízmilliárdos nagyságrendű többletkiadásokkal terhelte meg az ország költségvetését a hatvanas években. Úgy, hogy eközben a mezőgazdasági beruházások aránya csak az évtized végétől kezdett jelentősebb mértékben emelkedni.

A hatvanas évek végi gazdaságpolitikai és intézményi reformoknak eredeti céljaik szerint az utolérés politikájának a megvalósíthatóságát, az ismét kifulladás volutarista növekedési elképzelések korrekcióját kellett volna szolgálniuk. A valóságban azonban legfőbb célkitűzésük a szocialista rendszer működőképességének a fenntartása lehetett.

Az 1973-as olajválságot követő elhibázott magyar reagálás miatt a hetvenes évek végétől azonban újabb leszakadás kezdődött el. A hetvenes évek közepén a reformok kifulladásra, a legális és rejtett magángazdasági tevékenységek átmeneti korlátozása, a részleges gazdaságpolitikai restauráció egybeesett a világgazdasági feltételek gyökeres megváltozásával, a gazdasági szerkezet átalakulásával. Ekkorra kiderült, hogy a külföldi hitelfelvételekből finanszírozott életszínvonal- és gazdasági növekedés nem tartható fenn. Ez egyben a kádári-konzolidáció „gazdasági alapjainak” összeomlását is jelentette. Mindeközben a magyar gazdaságpolitikában az elsőrendű prioritások – a folyamatos gazdasági növekedés, az életszínvonal emelése – annak ellenére sem változtak meg, hogy ezeknek a kiadásoknak a fedezetét a magyar gazdaság már egyre kisebb mértékben, illetve az évtized végén már egyáltalán nem volt képes megtermelni. Ez törvényszerűen vezetett az ország gyorsuló ütemű eladósodásához és egyre sürgetőbbé tette a gazdasági struktúra átalakítását, az addig rejtett magángazdasági szektor fokozatos legalizálását. A két lépés közül 1981/82-re azonban csak a magánszektor korlátozott liberalizálása valósult meg, a teljes gazdasági szerkezetváltásra még bő tíz esztendeig kellett várni.

IV. Az ötvenes és a hatvanas években a nemzeti jövedelem ingadozott, de összességében az 1949. évi szinthez viszonyítva növekedett, s ez az emelkedő trend egészen a hetvenes évek közepéig megmaradt. Amíg 1956 előtt a lakossági fogyasztás teljes mértékben alárendelődött az iparfejlesztés céljainak, addig a Kádár-kormány politikájának fontos elemévé vált a lakossági fogyasztás fokozatos bővítése, az életszínvonal többé-kevésbé folyamatos emelése.

Az 1955 és 1980 közötti két és fél évtizedben a reálbérek valamivel több mint kétszeresére növekedtek. Az egy főre jutó lakossági fogyasztás volumene ugyanebben az időszakban több mint két és félszeresére nőtt, a fogyasztási cikkek vásárlása tízszeresére, a háztartási energiafogyasztás pedig három és félszeresére emelkedett.

A növekedés súlyponti időszaka szinte minden esetben az 1965 és 1975 közötti tíz esztendő volt. A kádári konszolidáció időszakában végbement anyagi gyarapodást mutatja, hogy a háztartások tartós készleteinek aránya a nemzeti vagyonban 1960 és 1974 között több mint két és félszeresére, 73,3 milliárd forinról 180 milliárd forintra nőtt. Ebben minden bizonnyal fontos szerepe volt a korábbi években kényszerűségből elhalasztott fogyasztás pótlásának is.

A szakasz kezdetén, 1965-ben a KSH 4000 családra kiterjedő, az életszínvonal és az életkörülmények változásait regisztráló felmérést hajtott végre. Ennek adatai szerint a megkérdezett munkás-alkalmazotti háztartások, valamint a paraszti és kettősjövedelmű háztartások közel a fele úgy vélte, hogy 1963–1964 során életkörülményei változatlanok maradtak. Mindkét csoport egyhatoda különböző mértékű romlást regisztrált, kisebb mértékű javulást a munkások és alkalmazottak kevesebb mint egyharmada, a parasztok egynegyede észlelt, jelentősebb javulás mindkét csoport esetében csak a megkérdezett háztartások egytizenhatoda esetében volt megfigyelhető. Az 1973-ban és 1976-ban megismételt hasonló jellegű felmérések adatai alapján jól nyomon követhető a hetvenes évek közepéig tartó „felívelő szakasz” és a differenciálódás. 1973-ban még a háztartások döntő többsége életszínvonalának javulását érzékelte, 1976-ban a „szövetkezeti parasztsághoz tartozó háztartások” kivételével szinte mindenki romló körülményekről számolt be. Az 1964 és 1976 közötti felmérések adatsoraiból jól látható, hogy egyetlen csoport, a termelőszövetkezeti tagok esetében növekedett folyamatosan azoknak az aránya, akiknek az életkörülményei javultak. Mindegyik csoportban tartósan magas, közel 50%-os volt azok részesedése akik életszínvonaluk stagnálását érzékelték s ugyancsak nagyfokú állandóságot mutat azok részesedése is – átlagosan 16–17% –, akik helyzetük romlását észlelték.

A lakossági jövedelem összetevői közül a pénzbeli társadalmi juttatások növekedése volt a legdinamikusabb, 1960 és 1980 között ezek összege tízszeresére emelkedett. Ennek hátterében a társadalombiztosítás kiterjesztése, a nyugdíjasok számának növekedése, az átlagnyugdíj és a családi pótlék összegének lassú emelkedése, valamint a gyermekgondozási segély bevezetése állt. A korszakra jellemző vagyoni-jövedelmi nivellációs törekvések csak átmenetileg bizonyultak sikeresnek. A jövedelemegyenlőtlenség 1948–1970 között általában véve csökkent ugyan, de az ideologikus kívánalmaknak megfelelő egyenlőségi szint sohasem jött létre. A hatvanas évek végétől a legmagasabb és a legalacsonyabb *átlagjövedelmek* (kiemelés tőlem – V. T.) közötti differencia ismét két és fél-háromszorosra emelkedett, majd a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójára elérte a négy-négy és félszeres szintet. Ha azonban a legmagasabb (vezető beosztásúak) és a legalacsonyabb (létminimum szintjén élők) jövedelmi csoportokba tartozók helyzetét hasonlítjuk össze, akkor az egy főre jutó nettó jövedelem esetében – a hivatalos statisztikai adatok szerint is – már a hatvanas évek közepén is öt-hétszeres különbségek regisztrálhatók, másfél évtizeddel később ennek a szintje már elérte a kilenc-tízszeres szorzót is. A statisztika által nem regisztrált jövedelmek pedig nyilvánvalóan további erőteljes differenciálódást okoztak. Magyarországon a lakosság egy főre jutó személyes reáljövedelme 1960 és 1980 között évente átlagosan 3,8 százalékkal emelkedett. A növekedési ütem a hatvanas évek első felében viszonylag alacsony évi 3,1% az évtized második felében ellenben igen magas, évi átlagban 6,4% volt. 1970 és 1978 között ugyanezen mutató évi átlaga

3,7% volt. Az emelkedés természetesen nem mindenkit egyformán érintett, figyelemre méltó állandóságot mutat az alsó jövedelmi tizedbe tartozó, illetve az átlag alatti jövedelemmel rendelkező népesség viszonylag magas aránya.

A jövedelmi különbségek növekedésének dinamikáját mutatja, hogy 1962-ben a népesség 1,4%-a – megközelítőleg 150 000 fő – tartozott a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők kategóriájába, 1982-ben már a népesség 2,6%-a, ami hozzávetőlegesen 270 000 főt jelent. 1962-ben 950 000-n, 1982-ben pedig 1 millió 70 ezren tartoztak az alsó jövedelmi tizedbe.

Településtípusok szerint a szegények több mint kétharmada községekben élt, egynegyede a vidéki városok, kevesebb mint egytizede pedig a főváros lakója volt. Az 1973-as és 1976-os adatok szerint a szegénység társadalmi összetételében csak a nyugdíjasok arányának növekedése és a mezőgazdasági foglalkozásuk részesedésének csökkenése jelentett érdemi változást.

A fogyasztás kérdésköréhez közelítve az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a szocialista korszak viszonyai között a vagyonszerzés, a vagyongyűjtés nem tartozott a rendszer által támogatott tevékenységek közé. Ennek elsődlegesen ideológiai okai voltak, hiszen a szocialista rendszer köztulajdont illető felfogása ellentétes volt a személyi használaton túlmutató, felhalmozási célú magántulajdonnal. Kádár János egyik – hatvanas évek végén elmondott – beszédének részlete jól szemlélteti a vagyonszerzéssel kapcsolatos hivatalos álláspontot. „Helyeseljük, ha valaki becsületes munkával keresett pénzét megtakarítja, és televíziót, hűtőszekrényt, motorkerékpárt, autót vagy bármi egyébét vesz magának, utazik vagy családi házat épít. De nem helyeseljük, ha valakinek az életszemlélete annyira eltorzul, hogy nem a becsülettel végzett munka emberi öröme, az annak révén elnyert tisztesség adja élete értelmét, hanem fődolog lesz számára a szerzés, a hőrcsökgént való gyűjtés.”

Az áremelkedések üteme a hatvanas években gyakorlatilag elhanyagolható volt, ami egyrészt hozzájárult a társadalom általános jövedelmi helyzetének javulásához, másrészt az áruk és a szolgáltatások árának mesterséges szabályozása a hetvenes évek végétől hozzájárult a gazdasági feszültségek elmélyüléséhez. Az árpolitika sajátosságait jól mutatja, hogy 1970 és 1975 között az árak továbbra is mérsékelten évente átlagosan 2,8%-kal emelkedtek, az évtized második felében azonban az áremelkedés üteme megduplázódott, éves átlagos szintje elérte a 6,3%-ot.

Bár hivatalos és nyilvános létminimum-számítás Magyarországon a Kádár-korszakban a nyolcvanas évek elejéig nem volt, a SZOT és a KSH keretein belül időről-időre folytattak a megélhetéshez szükséges minimális jövedelmekkel kapcsolatos számításokat. 1970-ben a Statisztikai Hivatal Közgazdasági Főosztályán állítottak össze egy ezzel a kérdéssel foglalkozó meglehetősen részletes elemzést. E számítások szerint a szegénységi küszöbnek megfelelő egy főre jutó átlagos összeg 1968-ban 660 forintot, a társadalmi minimum egy főre vetített összege 880 forintot tett ki. „1968-ban az egy főre jutó havi személyes jövedelem országos átlagban 1280 forint volt, a társadalmi minimum ennek 69 százaléka, a szegénységi küszöbnek megfelelő összeg pedig 51 százaléka volt. 1968-ban egy átlagos munkás-alkalmazotti kereset 3 tagú család társadalmi minimumát nem fedezte, az ún. szegénységi küszöbnek megfelelő szintet azonban igen. *Öt tagú /3 gyermekes/ család társadalmi minimumának biztosításához 1968-ban két kereső átlagos keresete volt szükséges.* (Kiemelés tőlem. – V. T.)

Megjegyezzük, hogy ma már a munkaerőforrásként figyelembe vehető nők 73 százaléka folytat kereső tevékenységet. Ezért 1967-ben – az egyedülélőket nem számítva – az aktív családok 1/3 részében volt csak egy kereső, a családok több mint a felében kettő, 16 százalékában pedig kettőnél több volt a keresők száma. A szocialista korszak anyagi gyarapodása, a civilizációs körülmények javítása nagy erőfeszítést igényelt a magyar lakosságtól. Ezt és a tevékenységszerkezet átalakulásának jellemzőit egyaránt jól mutatják az időmérlegadatok. Az időfelhasználás szerkezetében bekövetkezett változások közül a legfontosabb a főfoglalkozású kereső tevékenységre fordított idő csökkenése és a szabadon felhasználható idő mennyiségének a növekedése.

Az életkörülmények javításával együttjáró költségek közül az egyik legnagyobb tételt, a lakásépítéssel és felújítással kapcsolatos kiadások jelentették. A falusi lakás-körülmények modernizálása a hatvanas évek közepétől gyakorlatilag kizárólag magánérőből ment végbe. A tizenötéves lakásépítési programok a városokra koncentráltak, a lakótelepek építésére szolgáltak. A falvakban ritka kivételektől eltekintve – Sirok, Újfehértó – nem épültek házgyári technológiával készített lakások. Az is sokat mondó tény, hogy az 1960 és 1980 között Magyarországon felépült lakásoknak több mint a kétharmada magánérőből készült. Mindez önmagában is jól mutatja a társadalmi erőfeszítések méreteit s egyben bizonyítékkul szolgál arra, milyen erős törekvés volt a magyar társadalomban a kor civilizációs színvonalának utolérésére. Ekkor válik szélesebb körben elérhetővé a vezetékves víz, 1980-ban már a magyarországi lakások több mint a felében volt vízőblítéssel WC, közel kétharmadában fürdőszoba, a korszak során az újonnan épülő lakások többsége már ezekkel ellátva épült fel.

A Kádár-korszakban mindvégig mennyiségi és minőségi lakáshiány volt Magyarországon. Más kérdés, hogy a lakásépítésnek ebben az időben a tőkefelhalmozási korlátok miatt kincsképző szerepe is volt. Ez „természetesen” újabb korlátokba ütközött, hiszen a hosszú ideig érvényes szabályozás szerint egy család 1 lakó- és 1 üdülőingatlant birtokolhatott.

A korszak bér- és árrendszere meglehetősen sajátosan értelmezett olyan fogalmakat mint a költség, jövedelem megtakarítási képesség. A lakások eseténél maradván az egyéni és családi társadalmi újratermelés költségeinek emelkedése, a hivatalosan kimutatott béremelések, valamint a kétkeresős családi modell általánossá válása ellenére sem tette lehetővé – pusztán a főmunkaidőben szerzett jövedelemből – az új lakás megszerzését, felépítését. A nyomott, a társadalmi újratermelés valóságos költségeit nem tartalmazó bérek miatt a kiegészítő munka lényegében az első gazdaságban államilag elspórolt jövedelmek kiegészítésére szolgált.

V. A második világháború utáni legnagyobb életstílusváltás Magyarországon a hatvanas-hetvenes években zajlott le. Az ötvenes évek katasztrofális hiánykorszaka után a hatvanas években az ennyivaló volt a fő fogyasztási cikk, a hetvenes években pedig a lakberendezési tárgyak és tartós eszközök fogyasztása vált jellemzővé. A változás háttérben többletjövedelmek megszerzésének különböző módjai álltak, ez tette lehetővé a lakosság bevételeinek és fogyasztásának viszonylag hosszú ideig tartó és viszonylag dinamikus növekedését. A korszak első részét „gulyáskommunizmusnak”, második szakaszát pedig „fridzsiderszocializmusnak” is nevezték. Az elsősorban publicisztikákban használt meghatározások ironikussága önmagában is jelzi a vonatkozó társadalmi helyzetek felemáságát.

A háztartások kiadásszerkezetét vizsgálva látható, hogy a tartós fogyasztási cikkek beszerzésére fordított jövedelmek aránya 1960 és 1975 között az összes személyi célú kiadásnál gyorsabban növekedett. 1960-ban a magyar háztartások többségében még a kerékpár és a rádió jelentette a tartós fogyasztási cikkek-állományt, gépkocsitulajdonos elvétele akadott és nem volt jellemző a különböző háztartási eszközök – mosógép, porszívó, hűtőgép, vízmelegítő boiler, televízió birtoklása sem. A lakáskörülmények változásával egyidőben nőtt a kereslet, a különböző lakásfelszerelési cikkek – bútorok, gáztűzhely, olajkályha, gázkonvektor – iránt is. A gépkocsibeszerzések üteme az állandó hiány és a kiutalásos rendszer korlátai ellenére a hatvanas évektől folyamatosan növekedett. A személygépkocsi-állomány húsz esztendő alatt majdnem harmincszorosára emelkedett, 1960-ban mindössze 31 268 darab személyautó futott a magyar utakon, 1980-ban már 1 013 412 darab.

Az élelmiszerfogyasztás a hatvanas évek elejétől általában nőtt, de a növekedés üteme a falusi háztartásokban valamivel alacsonyabb volt, mint a városokban. Az egyes élelmiszerfajták közül a vizsgált időszakban a húsfélék, a tojás, valamint a tej és tejtermékek fogyasztása emelkedett jelentősen.

A mennyiségi igények kielégítése után – bár a választék csak viszonylag lassan bővült – a hetvenes években már az élelmiszerek és az élvezeti cikkek körében is fokozatosan kialakultak a „presztízstermékek”. Ezek közé tartoztak a márkás „nyugati” italok, dohányárúk, csokoládék, üdítőitalok. A Coca Cola-nak, a Pepsi Cola-nak egy darabig éppen úgy presztízsfogyasztást jelző szerepe volt, mint például a Fa szappannak, a Marlboro-nak, a Cézár konyaknak.

A fogyasztói magatartás a korszak során lényegében folyamatosan változott. Időről időre más cikkek váltak slágerré. A hatvanas–hetvenes évek fordulójától a magyar háztartások erősödő affinitást mutattak az otthoni munka megkönnyítésére, általában véve a szolgáltatások fogyasztására. Az ötvenes évek közepe és a hetvenes évek vége között a lakosság fogyasztásán belül több mint kétszeresére növekedtek a háztartások fenntartásának és működtetésének költségei. A magánközlekedésre fordított kiadások 1955 és 1975 között tízszeresére emelkedtek. A tartós fogyasztási cikkek vásárlásában is jelentős szerkezeti eltolódások következtek be. A hatvanas évek elejétől a különböző elektromos háztartási berendezések (mosógép, centrifuga, hűtőszekrény és televízió), a hetvenes évek elejétől pedig egyértelműen a személygépkocsi került előtérbe. A házi munka gépesítésével megváltozott a háztartásban továbbra is döntő szerepet játszó nők időbeosztása. Bizonyos tevékenységek – például a mosás – jóval kevesebb időt igényeltek a hetvenes évek végén, mint húsz évvel korábban.

A falusi családok jelentős részének fogyasztása és életszínvonal a hatvanas–hetvenes években nagy változáson ment keresztül. Ebben fontos szerepe volt annak, hogy sikeres alkalmazkodási stratégiákat tudtak kialakítani a kollektivizálás következtében megváltozott körülmények között. A jelenséget értelmezve nyilvánvalóan elfogadható az a megállapítást, hogy a „gulyáskommunizmus” kibontakozása egybeesik a kádári hatalom teljeskörű konszolidálódásával, hiszen az életkörülmények érzékelhető mértékű javulása ennek a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek végéig tartó periódus politikájának az alapját jelentette. A fogyasztói orientáció kialakulása azonban nyilvánvalóan nem „menthette meg” a szocialista rendszert, hiszen ennek társadalmi-

gazdasági hatásmechanizmusa a létező szocializmus működési elveivel ellentétes irányba mutatott.

Mindaz ami Magyarországon a fogyasztás területén végbement korántsem jelentette az európai szintek elérését, sokkal inkább egy rendszerfüggetlen civilizációs folyamatról volt szó. A „gulyáskommunizmus” és a „fridsiderszocializmus” – a hatvanas–hetvenes évek – hétköznapjainak valósága Magyarországon a társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt a privátszféra lépésről lépésre történő visszaszerzéséről szólt. A „gulyáskommunista” időszakra napjainkban nosztalgiával emlékezők általában megfelelnek az életkörülmények javítása érdekében hozott egyéni, családi áldozatokról, a társadalmi devianciák gyorsuló ütemű terjedéséről, az egészségi állapot változásában megjelenő kedvezőtlen tendenciákról, arról a frusztrációról ami az egyes emberek által kitűzött és a rendszer korlátai között megvalósítható életcélok különbségéből eredeztethető.

A változások következtében a hetvenes évek végére a magyar társadalom értékrendjében központi szerephez jutott az anyagi jólét megteremtésének az igénye, aminek háttérében az állt, hogy a korábbi évek anyagi–politikai korlátai fokozatosan enyhültek, a kényszerűen hosszúra nyúlt szűkösség korszaka lezárulóban volt, a tervek és a vágyak teljesülésének feltételei lassan javultak – legalábbis a többség számára.

28. Kádár János-interjú (John McLaughlin) az NBC televízió 1988. 05. 08-i adásában

– Budapesten azt hallottam, az oroszok ügyetlenek, nem tudják irányítani a hatásokat. A tűzzel játszanak, a reform túl gyors és túl mély, kihatással lehet Magyarországra, és megismétlődhet 1956. Ön is így gondolja?

– Nem. 56 nem fog soha megismétlődni Magyarországon. Sohase fog megismétlődni. Más kérdésekről van szó. Arról van szó, hogy nekünk most a Szovjetunióban beállott irányvonal-változás, a peresztrojka és glasznosztj következtében könnyebb a helyzetünk, mint annak előtte volt. Könnyebb a helyzetünk, mert a fő irány, a fő kérdések, a megoldások megközelítése rokon, hasonló. Ezért nekünk most könnyebb. Na most az, hogy a változás sürgőssége... ez vitakérdés. Ez vitakérdés. Milyen gyorsan, mit, hogyan lehet megcsinálni, amit tisztázni kell és vitatni kell. De én most mondom Önnek valamit, ami valószínűleg másutt is úgy van, de nálunk feltétlenül érvényes és figyelembe kell venni: olyan változásokat lehet csak végrehajtani a valóságban, amit a közvélemény jelentős része elfogad és ha lehet, aktívan támogat. De legalább, hogy megérti, hogy ez szükséges. Azonkívül bizonyos értelemben a szövetségesek megértése is kell hozzá. Ez az előrehaladás tempójának a meghatározója. Mert, ha Magyarországon nem tudjuk az embereket meggyőzni egy bizonyos lépés szükségességéről, az a valóságban nem hajtható végre. Azt el lehet rendelni, azt le lehet írni, de a valóságban nem hajtható végre, csak ha az emberek megértik, magukévá teszik és tudomásul veszik, hogy ez a teendő és segítenek azt megvalósítani.

– *A peresztrojka és glasznoszty jeleként újraértékelnek orosz és szovjet történelmi személyeket. Elítélik Sztálint, és rehabilitálják Buharint. Az Ön reformjai nevében, a magyar változataként annak, amit a Szovjetunióban csinálnak, lát Ön esélyt, hogy rehabilitálják Nagy Imrét?*

– A Szovjetunióban foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel, amit Ön említett, hozzáfűzve, hogy valós és reális történelmi megítélésre van szükség a történelemben szerepet játszott személyiségek kérdésében is. Tehát a negatív az negatív, a nem negatív az nem negatív. Ez minden személyre vonatkozik, nem lehet egy ütéssel elintézni a kérdést. Nagy Imrét nem lehet rehabilitálni bizonyos kérdésekben. A megítélése, a szubjektívebb mivolta szándék, az egy más kérdés. Arról lehet mindig beszélni, de bizonyos dolgokban rehabilitálni nem lehet, mert ő feladta a hatalmat, ami Magyarországon volt, és kísérletet tett a szövetségi rendszer fölmondására, anélkül, hogy törvényes fölhatalmazása lett volna ezekre. Anélkül, hogy a Minisztertanácsot összehívta volna, és az Országgyűlést összehívta volna. Holott, a nemzetközi szerződés felmondásához ezek lettek volna szükségesek. Ebben nem lehet rehabilitálni, a szubjektív szándék az egy más kérdés, ez történelmi vizsgálat kérdése, megítélés kérdése. Én fontos helyeken mondtam, hogy a Nagy Imre az nem 14 éves kora óta ellenforradalmár és a szándéka szerint se tartottam őtet annak, de bizonyos tények beállottak ami a szubjektív szándéktól független és amit ő csinált. Kész.

– *Feltennék egy történelmi kérdést, mielőtt kitérünk a magyarországi szovjet csapatokra. Ön részt vett az 56-os politikai átmenetben Andropov akkori szovjet nagykövet által, akinek az elnöki utódja Gorbacsov. Történészek vitatják, hogy Ön hol volt november 1. és 4. között. Egyes feltételezések szerint...*

– Én Budapesten és Szolnokon voltam.

– *Hol?*

– Budapest és Szolnok. Budapest és Szolnok.

– *Vagy úgy! Ön itthon volt. És tárgyalt a szovjetekkel. Tehát nem Ungváron volt?*

– Nekem voltak különböző nemzetközi tárgyalásaim is közben, mert hiszen az a lépés, amit (én) megtettünk, ahhoz bizonyos nemzetközi egyetértés szükséges volt, és ezt meg is kellett szerezni. És ezért közvetett és közvetlen tárgyalások voltak az egész ismert akkori szocialista világgal, és a szándékolt lépést a Szovjetunió, Kína és Tito elnök is támogatta. Olvassák el az ő november 4. után Pulán mondott beszédét.

– *Ma a Szovjetunió 64 000 katonát állomásoztat Magyarországon. Jó ez Ön szerint?*

– Én a szovjet csapatokról mondok Önnek valamit, az 56-tal kapcsolatban. Az egy rendkívül bonyolult helyzet volt, az az 1956. Nem csak itt, a belső társadalom szempontjából, ahol sok minden keverődött, hanem nemzetközileg is. Én a múlt év

őszén olvastam, nem akarom megnevezni, nem akárkinek a nyilatkozatát az Egyesült Államokból, aki ezt mondta, hogy tudja, hogy 56-ban felmerült a gondolat, hogy a magyarországi eseményekbe katonailag is beavatkozni. És a döntés az volt, hogy nem. És ő szerinte ez hibás döntés volt. Ezt csak azért említem, hogy Ön megértse, hogy itt akkor milyen helyzet volt. És én már ezt nyilvánosan is mondtam, hogy én azt kívánom, hogy szovjet és amerikai csapatok soha az életben sehol ne találkozzanak, mint ütköző ellenségek. De, én mint magyar, a legkevésbé kívántam volna azt, hogy 56-ban magyar területen ütközzenek. És ezért kellett gyorsan lépni, és a szovjet csapatok segítségét kérni. Szerintem.

– *Mikor látná szívesen a szovjet csapatok kivonulását?*

– Szerintem a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásának kizárólag nemzetközi oka van. A kérdés föl van vetve, a Varsói Szerződés hivatalosan javasolta az összes külföldön állomásozó csapatok visszavonását. Ebben a mi véleményünk is benne van. Nincs belső ok, hogy itt szovjet csapatok tartózkodjanak, nemzetközi okok vannak.

– *Nincs belső oka?*

– Nincs belső oka. Engem még bizonyos bonyolultabb időben még vissza is tartott valami keményebb lépéstől, az, hogy itt szovjet csapatok voltak, mert nem szeretem azt a gyereket, aki a nagymama köténye mögül bátor, tetszik tudni?

– *Milyen helyzetben van ma a párt Magyarországon? Én a következőket figyeltem meg: 40 ezer ember visszaadta a tagkönyvét, mert elégedetlen a reform tempójával, 8 vagy 10 ezren vonultak fel március 15-én, és demokratizálást és szabadságot követeltek. Ön tagja volt a Szocialista Ifjúsági Mozgalomnak, amit most KISZ-nek neveznek. Ma az egyetemistáknak kevesebb, mint 10%-a KISZ tag. Amikor Ön fiatal volt, az arány 95%-os volt. Tehát milyen állapotban van a párt Magyarországon, beteg?*

– A Magyar Szocialista Munkáspárt vezető szerepe az országban érvényesül. Jelenségek vannak, csak a kölcsönös jó megismeréshez hozzátartozik a valós helyzet megvilágítása. Ön itt említett valami március 15-tel kapcsolatos 6, vagy nem tudom hány ezer felvonulót. Magyarországon a március 15-ét milliók ünnepelték. Erről a nyugati sajtó egy árva szót nem szólt. Egy alkalmilag összeverődött néhány ezres tömeg: azt fényképezték, arról írtak, mintha Magyarországon más nem történt volna. Az is előfordult, hogy mostanában párttagok visszaadták a könyvüket. Ez is előfordult. De hát 800 ezer ember ragaszkodik a párttagságához, nem akar megválni tőle. A reális helyzetmegítéléshez a kölcsönös jó tájékoztatás is hozzátartozik.

– *Hadd legyen nagyon őszinte Önnel. Azt mondják, hogy Kádár János a reformer. Manapság már Kádár János, a konzervatív, sőt, talán még akadályozó is. Kádár János aggódik a politikai változás sebessége, tempója miatt, és le akarja lassítani azt. Igaz ez?*

– Nem, semmiféle lelassításról nincs szó. Itt arról van szó, hogy világos utat kell mutatni és azon kell járni. Anarchia irányába nem mehetünk, demokratizálás irányába igen, és akarunk menni és fogunk lépni. Reformok útján járunk és fogunk járni, de anarchiába nem megyünk.

– *Milyen reformok születnek Ön szerint a májusi pártértekezleten?*

– Az elhangzottak értelmében tudom csak jelezni, hogy mi ott miről fogunk tárgyalni, és maga ez a pártértekezlet egy ültében az összes lényeges kérdés végső megoldását nem tudja biztosítani, de az utat, amely a megoldáshoz vezet, ki tudja jelölni és reményeim szerint ki is fogja jelölni.

– *Igaz-e az, hogy van egy megállapodása a többi pártvezetővel: Ön 1990-ben leköszön, de addig is elvi irányítást ad a politikai reformokhoz. Igaz ez?*

– Nincs semmiféle megállapodás. Semmiféle megállapodás nincs, senkivel. Egyszer beszéltem egy nagykövetével az Egyesült Államoknak (nem a mostanival), aki azt kérdezte tőlem, hogy „hát ki az utód”? Mondtam, hogy ilyen kijelölt utód nincs, és én nem is fogok Önnek semmit mondani, mert ha egy embert egy tisztségből úgy tűnik akkor nem lehet elmozdítani, akkor a megnevezett utódot kezdik támadni. Erre az illető egy nagyot nevetett, azt mondta erre nem is gondolt.

A szemelvények jegyzéke

A nyomtatott és interneten elérhető, felhasznált források a tartalomjegyzék szerint

I.

1. Tóth Endre: Római utak Pannoniában. *Ókor*, 2004/1., 43–48.

(http://okorportal.hu/wp-content/uploads/2012/12/2004_1_toth.pdf)

2. Ritoókné Szalay Ágnes: A római föliratok gyűjtői Pannoniában. In Ritoókné Szalay Ágnes: *„Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi, Budapest, 2002, 56–66. (<http://vmek.oszk.hu/05400/05421/05421.pdf>)

II.

3. Veszprémy László: Az 1000 előtti Pannoniára és magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014, 273–288. (http://arpad.btk.mta.hu/images/aktualis/2019/004_het/023_Veszpr%C3%A9my.pdf)

4. Zsoldos Attila: Korai vármegyéink az újabb történeti kutatások fényében. *Castrum* 11. (2010), 5–14. (http://castrumbene.hu/files/c11_02_zsoldos.pdf)

III.

5. Rácz György: *Visegrád 1335*. PPKE, Budapest, 2009, 43–53, 92–94, 111–112. (https://library.hungaricana.hu/hu/view/MoIDigiLib_VSK_Visegrad1335/?pg=54&layout=s)

6. Czukovits Enikő: Az Anjouk birodalma 1301–1387. *Magyarország története 5*. Kossuth, Budapest, 2009, 76–85. (<https://sites.google.com/site/diggviretu/home/az-anjouk-2wk02hsytsm>)

IV.

7. Ágoston Gábor: Magyarország balkáni politikája és az oszmán-ellenes védelem megszervezése. In Ágoston Gábor: *Európa és az oszmán hódítás*. Budapest: HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2014, 255–283 / A Nándorfehérvárhoz vezető út: Magyarország, a balkáni Oszmán terjeszkedés és a nándorfehérvári győzelem, 264–281. (<https://www.academia.edu/16877290>)

8. Ritoókné Szalay Ágnes: A római fölíratok gyűjtői Pannóniában. In Ritoókné Szalay Ágnes: *„Nympha super ripam Danubii”*. *Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*. Balassi, Budapest, 2002, 80–84. (<http://vmek.oszk.hu/05400/05421/05421.pdf>)

V.

9. Bárány Attila: A kereszténység védőbástyája 1526 őszén. In Pósn László – Veszprémy László – Boda József – Isaszegi János (szerk.): *Őrzők, vigyázatok a határra! Határvédelem, határőrizet, határvadászok a középkortól napjainkig*. Zrínyi, Budapest, 2017, 293–318. (<https://www.academia.edu/35640108>)

10. Oborni Teréz – Szilágyi Aladár: Az Erdélyi Fejedelemség Kelet és Nyugat között. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársával, Oborni Teréz egyetemi docenssel beszélgetett Szilágyi Aladár az Osztrák és az Oszmán Birodalomtól való függőség, viszonylagos függetlenség fordulatairól. *Erdélyi Riport*, 2015. 05. 07. 10:31. (<http://erdelyirport.ro/interju/az-erdelyi-fejedelemség-kelet-es-nyugat-kozott>)

VI.

11. R. Várkonyi Ágnes: Rákóczi állama és az európai hatalmi egyensúly. *Studia Caroliensia*, 2004/3–4., 381–402. (http://www.kre.hu/portal/doc/studia/Cikkek/2004.3_4.szam/36.R.Varkonyi_Agnes.pdf)

12. Ifj. Barta János: Dinasztia végveszélyben. In Ifj. Barta János: *A Kalapos király emlékezete. II. József és Magyarország*. Didakt, Debrecen, 2012, 12–24. (https://tortenelem.unideb.hu/sites/default/files/upload_documents/2012_barta_a_kalapos_kiraly.pdf)

VII.

13. Iratok és feljegyzések a magyar jakobinusok vezetőinek kivégzéséről. In *A magyar jakobinusok. Iratok. Levelek. Naplók*. Ford.: Klima Gyula. Bibliotheca, Budapest, 1957.

14. Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar Történet – VII. A tizenkilencedik és huszadik század – Nemzeti és rendi politika*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1928. (<https://mek.oszk.hu/00900/00940/html/doc/c200594.htm>)

VIII.

15. Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Neumann Kht, Budapest, 2003 (<http://mek.niif.hu/04800/04831/html/index.htm>)

16. Kossuth Lajos: Beszéd a sajtószabadság tárgyában Zemplén megye gyűlésén. In Kossuth Lajos: *Írások és beszédek 1848–1849-ből*. Neumann Kht., Budapest, 2003. (<https://mek.oszk.hu/02200/02223/html/01.htm#1>)

IX.

17. Görgey Artúr: Életem és működésem. Görgey István fordítását átdolgozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Katona Tamás. Neumann Kht., Budapest, 2004.

(<https://mek.oszk.hu/04700/04739/html/gorgey1001/gorgey1001.html>)

18. Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. In *Magyar Tudomány*, 2016/12. (<http://www.matud.iif.hu/2016/12/04.htm>)

X.

19. Deák Ferenc Húsvéti cikke a Pesti Naplóban: Még néhány szó a „Botschafter”-nek April 9-i cikkére. *Pesti Napló*, 1865. április 16. 88. Közli Kónyi Manó 3. köt. 401–408.

20. 1867. évi XII. törvénycikk a magyar korona országai és az Ő Felsege uralkodása alatt álló többi országok között fenforgó közös érdekű viszonyokról, s ezek elintézésének módjáról – *Corpus Juris Hungarici*.

XI.

21. Trianoni Békeszerződés – 1921. évi XXXIII. Törvénycikk (Részletek) – *Corpus Juris Hungarici*.

22.: 1. A velencei jegyzőkönyv és soproni népszavazás (Velence, 1921. október 13.). In *Magyarország századai – Válogatás ezer év dokumentumaiból 1000–1956*. ELTE ÁJK Magyar Jogtörténeti Tsz. – MOL, 2003. 439–441.

2. 1921. évi XLVII. Törvénycikk IV. Károly Ő Felsege uralkodói jogainak és a Habsburg Ház trónörökösödésének megszüntetéséről *Corpus Juris Hungarici*.

3. Külügyminiszteri körözüvény a címer- és térképhasználatról, 1920.VII.2. In *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Akadémiai, Budapest, 1994., 427–428.

XII.

23. Gosztanyi Péter: *A magyar honvédség a második világháborúban. Befejezés helyett (Néhány eretnek gondolat)*. Európa, Budapest, 1992, 313–317.

24.: 1. Horthy Miklós 1944. június 6-án kelt levele Adolf Hitlerhez a Magyarországot megszálló német katonai egységek visszarendelése ügyében. In *Horthy Miklós titkos iratai*. Sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Kossuth, Budapest, 1965, 455–456.

2. Horthy Miklós 1944. szeptember végén kelt levele Sztálinhoz. In Teleki Géza irathagyatéka az 1944-es magyar–szovjet előzetes fegyverszüneti tárgyalásokról – Gosztanyi Péter birtokában. Az eredeti angol szöveget – Horthy kézírásával és fordítását közli Szűcs László: Horthy levele Sztálinhoz 1944 őszén. *Századok*, 1970/4., 983–989.

3. Horthy Miklós 1944. október 15-ei kiáltványa a Magyar nemzethez – A Magyar Távirati Iroda 1944. október 15-én kiadott napi jelentése.

XIII.

25. Rákosi Mátyás: *Beszéd a budapesti pártaktíván* (1953. július 11.) In Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*. Szikra, Budapest, 1955. (<https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/rakosis0.htm>)

26. Beszédek és iratok az 1956-os forradalomból

1. Nagy Imre beszéde az egypártrendszer megszüntetéséről, 1956. október 30. (Elhangzott 1956. október 30-án 14 óra 30 perckor a rádióban.) In *Igazság*, 1956. október 31.

(<https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/nagy30s.htm>)

2. Kádár János rádióbeszéde, 1956. november 1.

(Elhangzott 1956. november 1-jén 22 óra előtt a Szabad Kossuth Rádióban. Közli: Népszabadság, 1956. november 2.) In *Egy népfelkelés dokumentumaiból, 1956. Vál.: Korányi G. Tamás. Tudósítások, Budapest, 1989, 91–92.*

(<https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/kadar01s.htm>)

3. Bibó István: Kibontakozási tervzet (Tervzet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására) 1956. november 6. In Bibó István: *Válogatott tanulmányok, 1935–1979. IV. kötet*. Szerk.: ifj. Bibó István. Magvető, Budapest, 1990. 171–177.

(<https://mek.oszk.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/bibo118s.htm>)

XIV.

27. Valuch Tibor: A „gulyáskommunizmus” valósága. *Rubicon*, 2001/10–2002/1., 69–76. (http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::::P2_PAGE_URI:tanulmanyok/kadarrendszer/gulyas)

28. Kádár János interjú (John McLaughlin) az NBC televízió 1988. 05. 08-i adásában. (https://www.youtube.com/watch?v=UN_6Pm-GaWc)

Szerzők jegyzéke

Ágoston Gábor (1960–)

Történész, nyelvész, egyetemi tanár.

Bárány Attila (1971–)

Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Bibó István (1911–1979)

Jogász, politikai gondolkodó, egyetemi tanár, politikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja.

Csukovits Enikő (1961–)

Történész, egyetemi tanár.

Deák Ferenc (1803–1876)

Jogász, politikus, képviselő, igazságügy-miniszter.

Gosztonyi Péter (1931–1999)

Történész, újságíró.

Görgey (Görgei) Artúr (1818–1916)

Vegyész, honvédtábornok, hadügyminiszter.

Hermann Róbert (1963–)

Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Hóman Bálint (1885–1951)

Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, politikus.

Horthy Miklós (1868–1957)

Tengerésztiszt, altengernagy, politikus.

Ifj. Barta János (1940–)

Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Kádár (szül. Czermanik) **János** (1912–1989)

Politikus, miniszter, az MSZMP főtitkára, az Elnöki Tanács tagja.

Kossuth Lajos (1802–1894)

Jogász, politikus.

Lackó Mihály (1948–1997)

Történész.

Nagy Imre (1896–1958)

Politikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Oborni Teréz (1960–)

Történész, levéltáros, egyetemi docens.

R. Várkonyi Ágnes (1928–2014)

Történész, művelődéstörténész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Rácz György (1967–)

Történész, egyetemi docens.

Rákosi (szül. Rosenfeld) **Mátyás** (1892–1971)

Politikus.

Ritoókné Szalay Ágnes (1931–)

Irodalomtörténész.

Szekfű Gyula (1883–1955)

Történész, egyetemi tanár, publicista, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Szilágyi Aladár (1943–)

Író, szerkesztő, történész, filozófus.

Tóth Endre (1944–)

Régész, történész, könyvtáros, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Valuch Tibor (1963–)

Történész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Veszprémy László (1958–)

Történész, könyvtáros, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Zsoldos Attila (1962–)

Történész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

Válogatott általános irodalom a tantárgyhoz

Ablonczy Balázs: *Trianon-legendák*. Jaffa, Budapest, 2015.

Ágoston Gábor: *A hódolt Magyarország*. Adams, Budapest, 1992.

Alföldi András: *Magyarország népei és a Római Birodalom*. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2004, 7–67.

B. Szabó János: *A mohácsi csata*. Corvina, Budapest, 2006 (2011, 2013).

Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Kossuth, Budapest, 1988.

Barta János, Ifj.: *A 18. század története*. Budapest, 2000.

Beevor, Antony: *A második világháború*. Gold Book, Debrecen, 2013.

Bertényi Iván, Ifj.: *Tisza István*. Kossuth, Budapest, 2019.

Bertényi Iván: *A tizennegyedik század története*. Pannonica, Budapest 2000.

Bihari Péter: *A Nyugat felemelkedése 1450–1789*. Műszaki, Budapest, 2003.

Bloch, Marc: *A feudális társadalom*. Osiris, Budapest, 2002.

Bona Gábor (szerk.): *A szabadságharc katonai története*. Zrínyi, Budapest, 1998.

Boronkay Iván (szerk.): *Római regék és mondák*. Móra, Budapest 1960.

Brague, Rémi: *Európa. A római modell. Elsajátított önazonosság*. PPKE, Budapest, 1994.

Brown, Peter: *Az európai kereszténység kialakulása*. Atlantisz, Budapest, 1999.

Burke, Peter: *Az olasz reneszánsz*. Osiris, Budapest, 1999.

C. Tóth Norbert – Neumann Tibor (szerk.): *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. MTA BTK TTI, Budapest 2015.

Cartographia: *Történelmi világtlasz*, Budapest, 2001.

Csikány Tamás: *A szabadságharc hadművészete 1848–49*. Zrínyi, Budapest, 2015.

Csorba László: *Széchenyi István*. M-érték, Budapest, 2010.

Deér József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Attraktor, Gödöllő-Máriabesnyő, 2007.

- Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939*, Budapest 1997.
- Draskóczy István: *A tizenötödik század története*, Budapest 2000.
- Duby, Georges: *A katedrálisok kora*, Budapest, Panem 2006.
- Engel Pál – Kristó Gyula – Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526*. Osiris, Budapest, 1998 (2005).
- Engel Pál: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig*. Háttér, Budapest, 1990 (Glatz F. szerk.: Magyarok Európában I.)
- Féja Géza: *Dózsa György*. Történelmi tanulmány. MEFHOSZ, Budapest, 1939.
- Féja Géza: *Kossuth Lajos*. Mundus, Budapest, 2002.
- Ferdinandy Mihály: *Az Árpád-ház mítoszai*. Attraktor, Gödöllő–Máriabesnyő, 2012.
- Fodor Pál – Pálffy Géza et al.: „*Nekünk Mohács kell...*” MTA BTK – OSZK, Budapest, 2016.
- Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás*, Budapest, Argumentum, Budapest, 1991.
- Font Márta – Fedeles Tamás – Kiss Gergely: *Magyarország kormányzati rendszere (1000-1526)*. Pécs, 2007.
- Furet, François: *A francia forradalom története, 1770-1815*. Osiris, Budapest, 1999.
- Gergely András: *19. századi magyar történelem 1790-1918*, Korona, Budapest, 1998.
- Granasztói György: *A középkori magyar város*. Gondolat, Budapest, 1980.
- Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet*. Néptudományi Intézet, Budapest, 1948.
- Hahner Péter: *A régi rend alkonya. Egyetemes történet 1648-1815*, Panem, Budapest, 2006.
- Harari, Yuval Noah: *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Animus, Budapest, 2018.
- Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Jaffa, Budapest, 2018.
- Hausner Gábor: *Zrínyi Miklós*. Kossuth, Budapest, 2018.

Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: *Római történelem*. Osiris, Budapest, 2007.

Hegyi Klára: *A török hódoltság várai és várkatonasága*. História – MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2007.

Hermann Róbert (szerk.): *Fegyvert s vitézt...: A magyar hadtörténet nagy csatái*. Corvina, Budapest, 2003.

Hermann Róbert: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Korona, Budapest, 2001.

Hermann Róbert: Görgey Artúr, a hadvezér. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1999/1., 3–20.

Hermann Róbert: *Kossuth Lajos élete és kora*. Pannonica, Budapest, 2002.

Hermann Róbert: *Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718–1919*. Zrínyi, Budapest, 2015.

Hóman Bálint: *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*. Budapest, 1925.

Hoppál Mihály: *Mítosz és emlékezet*. L'Harmattan, Budapest, 2014.

Horváth Jenő (szerk.): *Királyok könyve. Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói*. Helikon, Budapest, 2004.

Horváth Miklós – Márton Mátyás – Mosonyi László: *1956 eseményei 56 térképen és képeken. Történelmi atlasz*, Honvédelmi Minisztérium Térképészeti Közhasznú Társaság, Budapest, 2006.

Huizinga, Johann: *A középkor alkonya*. Helikon, Budapest, 1982.

Imhoff, Ulrich: *A város Európa történetében*. Atlantisz, Budapest, 1994.

Judt, Tony: *A háború után. Európa története a háború óta I–II*. Európa, Budapest, 2007.

Kaposi Zoltán: *Magyarország gazdaságtörténete 1700–1830*. JPEK, Pécs, 1992.

Keegan, John: *A második világháború*. Európa, Budapest, 2003.

Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban: magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*. Balassi, Budapest, 2000.

Kosáry Domokos: *A Görgey-kérdés története I–II*. Osiris–Századvég, Budapest, 1994.

- Kosáry Domokos: *Magyar külpolitika Mohács előtt*. Magvető, Budapest, 1978.
- Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás 1711–1867*. Háttér, Budapest 1990. (Magyarok Európában III.).
- Kövesdy Zsuzsa – Kozma László (szerk.): *Élned, halnod... A munkatáboroktól az 1956-os forradalomig*. Kairosz, Budapest, 2005.
- Kristó Gyula – Makk Frenc – Katona Tamás (szerk.): *Károly Róbert emlékezete*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1988.
- Kristó Gyula – Makk Ferenc: *Az Árpádok. Fejedelmek és királyok*. Szukits, Szeged, 2003.
- Kubinyi András: *Mátyás király*. Vince, Budapest, 2001.
- Kubinyi András: *Nándorfehérvártól Mohácsig: A Mátyás és a Jagelló-kor hadtörténete*. Argumentum, Budapest, 2007.
- Kulcsár Péter: *A Jagelló-kor*. Gondolat, Budapest, 1981.
- Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Gondolat, Budapest, 1984.
- Mezei Géza: *Európa kettészakítása és a kétpólusú nemzetközi rend születése*. Új Mandátum, Budapest, 2001.
- Mikó Árpád: *A reneszánsz Magyarországon*. Corvina, Budapest, 2009.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Optimum, Budapest, 1988.
- Milward, Alan S.: *Háború, gazdaság, társadalom, 1939-1945. A II. világháború háttérében meghúzódó gazdasági események*. Aquila, Budapest, 2000.
- Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: *Görög művelődéstörténet*. Osiris, Budapest, 2006.
- Niederhauser Emil: *Mária Terézia élete és kora*. Pannonica, Budapest, 2004.
- Ormos Mária – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Osiris, Budapest, 2003.
- Pál Lajos – Romsics Ignác (szerk.): *1956 okai, jelentősége és következményei*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2006.

Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest, 2010.

R. Várkonyi Ágnes – Kis Domokos Dániel: *A Rákóczi-szabadságharc*. Osiris, Budapest, 2004.

R. Várkonyi Ágnes: *A Királyi Magyarország 1541–1686*. Vince, Budapest, 1999.

R. Várkonyi Ágnes: Thököly politikája és Magyarország esélyei. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005/3., 363-399.

R. Várkonyi Ágnes: *Török világ és magyar külpolitika*. Magvető, Budapest, 1975.

Rainer M. János: *Az 1956-os magyar forradalom*. Osiris, Budapest, 2016.

Ránki György: *A II. világháború gazdaságtörténete*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1990.

Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország a második világháborúban*. Kossuth, Budapest, 2011.

Romsics Ignác: *A Harmadik Magyar Köztársaság 1989–2009* [eKönyv: epub, mobi]. Kossuth, Budapest. Megjelenés: 2013. január 16.

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris, Budapest, 2012.

Romsics Ignác: *Az 1947-es Párizsi Békeszerződés*. Osiris, Budapest 2006.

Romsics Ignác: *Erdély elvesztése 1918–1947*. Helikon, Budapest, 2018.

Romsics Ignác: *Magyarország az első világháborúban*. Kossuth, Budapest, 2010.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest, 2005.

Rudolf főherceg (főszerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*. Magyarországi köteteket szerk.: Jókai Mór – Nagy Miklós, Budapest, 1886–1901.

Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Lucidus, Budapest, 2006.

Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Háttér, Budapest, 1990. (Magyarok Európában II.)

Szentpéteri József (szerk.): *Az Osztrák–Magyar Monarchia*, Kossuth, Budapest, 2000. (Magyar Kódex 5.)

Szita László – Gerhard Seewann (szerk.): *A karlócai béke és Európa. Dokumentumok a karlócai béke történetéhez 1698–1699*, Magyar Történelmi Társulat Déldunántúli Csoportja, Pécs – Szigetvári Várbaráti Kör, 1999.

Szőke Béla Miklós: A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás. In Sudár Balázs – Szentpéteri József – Petkes Zsolt – Lezsák Gabriella – Zsidai Zsuzsanna (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés*, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2014, 31–42.

Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. História, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1993.

Taylor, Alan John Percivale: *A második világháború okai*, Scolar, Budapest, 1998.

Teke Zsuzsa: *Hunyadi János és kora*. Gondolat, Budapest, 1980.

Torma Béla Gyula – Veszprémy László: *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest, 2008.

Tóth István: *A rómaiak Magyarországon*. Gondolat, Budapest, 1979.

Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldosserege, a fekete sereg*. Stádium, Budapest, 1925.

Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós és világa*. Gondolat, Budapest, 1970.

Tulard, Jean: *Napóleon*. Osiris, Budapest, 1998.

Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest, 2017.

Varga J. János: *A fogyó félhold árnyékában*. Gondolat, Budapest, 1986.

Veszprémy László: *Lovagvilág Magyarországon. Lovagok, keresztések, hadmérnökök a középkori Magyarországon. Válogatott tanulmányok*, Argumentum, Budapest, 2008.

Vizi László Tamás: *A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920–2010)*. CEPoliti, Budapest, 2016.

**A Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézetének kiadványa**

Kiadó:

Nemzeti Közzolgálati Egyetem
Közigazgatási Továbbképzési Intézet
www.uni-nke.hu

A kiadásért felel:

Prof. Dr. Kis Norbert rektorhelyettes
1083 Budapest, Üllői út 82.

Tördelés: Friebert Máté

Nyomdai kivitelezés: Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
ISBN 978-963-498-256-2

**NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
KÖZIGAZGATÁSI TOVÁBBKÉPZÉSI INTÉZET**